

EMMA GOLDMANOVÁ

Mé zklamání z Ruska

Mé dva roky v Rusku 1919–1921

Kuzma Petrov-Vodkin, Rok 1918 v Petrohradě (1920)

New York 1923 · 1924

Staré texty · www.stare-texty.cz

Tiráž

Mé zklamání z Ruska

Mé dva roky v Rusku 1919–1921

Úplný český překlad s vysvětlivkami

Autorka: Emma Goldmanová (1869–1940), anarchistka, publicistka a řečnice, deportovaná roku 1919 ze Spojených států do sovětského Ruska, kde strávila dva roky (leden 1920 – prosinec 1921)

Původní název a vydání: *My Disillusionment in Russia*, Garden City – New York, Doubleday, Page & Company 1923; *My Further Disillusionment in Russia*, tamtéž 1924. Autorka knihu napsala jako jeden celek pod názvem *My Two Years in Russia*; nakladatel ji vydal pod změněným titulem a bez posledních dvanácti kapitol, které vyšly zvlášť o rok později. České vydání spojuje obě části v jeden svazek s průběžně číslovanými kapitolami. Dílo je volným dílem.

Předloha: elektronické vydání Project Gutenberg (č. 60315 a 74192), pořízené dobrovolníky Distributed Proofreaders podle skenů tištěného vydání z Internet Archive.

Překlad, medailon autorky a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence a každá kapitola prošla nezávislým kontrolním čtením proti anglickému originálu; údaje ve vysvětlivkách byly ověřovány. Přeloženo je celé dílo: obě předmluvy, poznámka nakladatele, třicet tři kapitol a autorčiny poznámky. Není to vědecká edice.

Obálka: Kuzma Sergejevič Petrov-Vodkin (1878–1939), *Rok 1918 v Petrohradě* (Petrohradská madona), 1920, olej na plátně, 73 × 92 cm, Státní Třeťjakovská galerie, Moskva. Volné dílo.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz

Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF

Vydání: první, elektronické

Rok vydání: 2026

Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo a co je přeloženo.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát se zálibou v historii. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Chce-li kdo knihu použít jinak, než jak je uvedeno výše, musí k tomu mít předchozí souhlas provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.

Obsah

O autorce	5
Předmluva	7
Část první	12
Kapitola I – Deportace do Ruska	12
Kapitola II – Petrohrad	16
Kapitola III – Znepokojivé myšlenky	20
Kapitola IV – Moskva: první dojmy	23
Kapitola V – Setkání s lidmi	27
Kapitola VI – Příprava na americké deportované	31
Kapitola VII – Zotavovny pro dělníky	34
Kapitola VIII – První máj v Petrohradě	36
Kapitola IX – Militarizace průmyslu	38
Kapitola X – Britská dělnická delegace	41
Kapitola XI – Návštěva z Ukrajiny	42
Kapitola XII – Pod povrchem	46
Kapitola XIII – Vstupuji do Muzea revoluce	49
Kapitola XIV – Petropavlovská pevnost a Šlisselburg	52
Kapitola XV – Odbory	54
Kapitola XVI – Marija Spiridonovová	57
Kapitola XVII – Znovu u Petra Kropotkina	60
Kapitola XVIII – Na cestě	62
Kapitola XIX – V Charkově	64
Kapitola XX – Poltava	71
Kapitola XXI – Kyjev	76
Část druhá	84
Poznámka nakladatele (1924)	84
Předmluva k vydání z roku 1924	85

Kapitola XXII – Oděsa	88
Kapitola XXIII – Návrat do Moskvy	91
Kapitola XXIV – Opět v Petrohradě	95
Kapitola XXV – Archangelsk a návrat	99
Kapitola XXVI – Smrt a pohřeb Petra Kropotkina	103
Kapitola XXVII – Kronšadt	106
Kapitola XXVIII – Pronásledování anarchistů	111
Kapitola XXIX – Obchodní cestující revoluce	117
Kapitola XXX – Vzdělání a kultura	122
Kapitola XXXI – Zneužívání hladomoru	128
Kapitola XXXII – Socialistická republika sahá k deportacím	130
Kapitola XXXIII – Doslov	133

O autorce

Emma Goldmanová se narodila 27. června 1869 v Kovně, dnešním litevském Kaunasu, tehdy součástí Ruského impéria, do židovské rodiny. Dětství a dospívání prožila v Pobaltí a v Petrohradě, kde jako dívka pracovala v továrně a poprvé se setkala s ruským radikálním prostředím. Koncem roku 1885 odplula se starší sestrou Helenou do Spojených států a usadila se v Rochesteru ve státě New York, kde pracovala jako švadlena v oděvní dílně. Krátce byla provdána za dělníka Jacoba Kersnera, v pramenech psaného též Kershner; sňatkem nabyla americké občanství.

K anarchismu ji přivedla chicagská haymarketská aféra. Po výbuchu bomby na shromáždění na Haymarket Square v květnu 1886 bylo odsouzeno osm anarchistů a čtyři z nich byli v listopadu 1887 popraveni. Goldmanová později psala, že právě jejich proces a poprava rozhodly o jejím dalším životě. Roku 1889 odešla do New Yorku, vstoupila do tamního anarchistického hnutí a seznámila se s Alexandrem Berkmanem, s nímž ji pak pojilo celoživotní přátelství a spolupráce.

V červenci 1892, za stávky v Homesteadu, se Berkman pokusil zastřelit Henryho Claye Fricka, ředitele ocelárny, který stávku potlačoval. Frick útok přežil a Berkman byl odsouzen k dvaadvaceti letům vězení; propuštěn byl v květnu 1906. Goldmanová atentát spolu s ním připravovala, obžalována však nebyla. V následujících letech se stala jednou z nejznámějších řečnic americké levice. Na přednáškových cestách po celých Spojených státech mluvila o anarchismu, o právech dělníků, o postavení žen, o plánovaném rodičovství a o moderním dramatu, a opakovaně byla zatýkána. Roku 1906 založila měsíčník *Mother Earth*, který vycházel až do roku 1917, kdy ho úřady zastavily.

Po vstupu Spojených států do první světové války založila s Berkmanem Ligu proti odvodům. V červnu 1917 byli oba zatčeni, za spolčení k maření branné povinnosti odsouzeni ke dvěma letům vězení a k peněžitému trestu. Goldmanová si trest odpykala ve věznici v Jefferson City ve státě Missouri a propuštěna byla koncem září 1919. Úřady mezitím připravily její vyhoštění. Kersnerovi bylo americké občanství soudně odňato již roku 1909, podle některých zdrojů 1908, a imigrační úřad dovodil, že tím přišla o občanství i jeho bývalá manželka. Dne 21. prosince 1919 byli Goldmanová, Berkman a dalších více než dvě stě čtyřicet deportovaných vypraveni z New Yorku na lodi Buford, přezdívané „sovětská archa“. Loď přistála v polovině ledna 1920 ve finském Hanko a deportovaní pak byli dopraveni na sovětské hranice.

V sovětském Rusku žila Goldmanová od ledna 1920 do prosince 1921. Pobývala v Petrohradě a v Moskvě, setkala se s předními bolševiky i s anarchisty a cestovala po zemi jako členka sběratelské výpravy Muzea revoluce. Co viděla a jak se k tomu postavila, vypráví sama v této knize. Na počátku prosince 1921 odjela s Berkmanem do Rigy a odtud přes Stockholm do Berlína, kde začala své zážitky sepisovat.

Text nejprve otiskoval na pokračování americký novinový syndikát a knižně ho roku 1923 vydalo newyorské nakladatelství Doubleday, Page & Co. Autorka zamýšlela titul „Mé dva roky v Rusku“, nakladatel však knihu bez jejího souhlasu přejmenoval na *My Disillusionment in Russia*, tedy „Mé zklamání z Ruska“, a vydal ji bez posledních dvanácti kapitol, které od syndikátu vůbec neobdržel. Chybějící kapitoly vyšly teprve roku 1924 jako samostatný svazek *My Further Disillusionment in Russia* s nakladatelskou poznámkou, která omyl přiznává. Autorčina předmluva k druhému svazku se ke změně názvu vyjadřuje. České vydání obě části spojuje v jeden celek o třiatřiceti kapitolách, jak je autorka zamýšlela.

Další léta prožila Goldmanová v exilu. Po krátkém pobytu ve Švédsku a v Německu se roku 1924 usadila v Anglii. V červnu 1925 se provdala za velšského horníka a anarchistu Jamese Coltona, aby získala britské občanství a s ním možnost cestovat. Pobývala také ve Francii, v Saint-Tropez napsala rozsáhlé paměti *Living My Life*, které vyšly roku 1931. Začátkem roku 1934 jí americké úřady povolily devadesátidenní přednáškové turné ve Spojených státech, podmíněné tím, že nebude mluvit o současné politice; prodloužení pobytu jí odepřely. Po vypuknutí španělské občanské války odjela v září 1936 do Španělska a v letech 1936 až 1938 tam třikrát pobývala; v Londýně pak působila jako zástupkyně

katalánských anarchosyndikalistů.

Roku 1939 odjela do Kanady a usadila se v Torontu. Dne 17. února 1940 ji při hře bridže v domě přátel v ulici Vaughan Road postihla mozková mrtvice, po které částečně ochrnula a přišla o řeč. Druhá mrtvice přišla 8. května 1940 a 14. května 1940 v Torontu zemřela, ve věku sedmdesáti let. Americké úřady dovolily převézt její ostatky do Spojených států. Pohřbena byla na hřbitově Forest Home, dříve zvaném Waldheim, ve Forest Parku u Chicaga, nedaleko hrobu haymarketských anarchistů.

Alexander Berkman se narodil 21. listopadu 1870 ve Vilně. V knize je stálým autorčiným druhem: přijel s ní na Bufordu, žil s ní v Petrohradě a v Moskvě, cestoval s ní po Rusku a s ní také zemi opustil. Své vlastní zážitky z týchž let zachytil v deníkové knize *The Bolshevik Myth*, česky „Bolševický mýtus“, vydané roku 1925. Poslední léta strávil ve Francii, většinou v Nice, nemocný a v nouzi. Po dvou neúspěšných operacích prostaty trpěl silnými bolestmi a v noci na 28. června 1936 se ve svém bytě v Nice střelil do hrudi. Zemřel v nemocnici téhož dne večer.

Tento překlad vychází z anglického textu obou svazků podle elektronických vydání Project Gutenberg č. 60315 a 74192. Vysvětlivky v textu doplnil vydavatel.

Předmluva

Rozhodnutí zaznamenat své zážitky, postřehy a reakce z doby pobytu v Rusku jsem učinila dávno předtím, než jsem vůbec pomyslela na odjezd z té země. Vlastně to byl hlavní důvod, proč jsem tu tragicky hrdinnou zemi opustila.

I ti nejsilnější z nás se jen neradi vzdávají dlouho chovaného snu. Přijela jsem do Ruska plná naděje, že najdu nově zrozenou zemi, jejíž lid se cele zasvětil velikému, i když nesmírně obtížnému úkolu revoluční přestavby. A vroucně jsem doufala, že se budu moci stát činnou součástí toho povznášejícího díla.

Skutečnost v Rusku jsem však shledala groteskní, naprosto nepodobnou velkému ideálu, který mě na hřebeni vysokých nadějí vynesl do země zaslíbené. Trvalo dlouhých patnáct měsíců, než jsem se v ní dokázala zorientovat. Každý den, každý týden, každý měsíc přidával nové články do osudného řetězu, který strhával mou milovanou stavbu. Zoufale jsem proti tomu rozčarování bojovala. Dlouho jsem se vzpírala tichému hlasu ve svém nitru, který mě vybízel, abych pohlédla do tváře drtivým faktům. Nechtěla jsem a nemohla jsem to vzdát.

Pak přišel Kronšadt.¹ To bylo poslední trhnutí. Doviřilo strašlivé poznání, že ruská revoluce už není.

Viděla jsem před sebou bolševický stát, hrozivý, drtící každé tvořivé revoluční úsilí, všechno potlačující, ponižující a rozkládající. Protože jsem se nemohla a nechtěla stát kolečkem toho zlověstného stroje a protože jsem si byla vědoma, že Rusku a jeho lidu nemohu být k žádnému praktickému užtku, rozhodla jsem se zemi opustit. Až budu venku, vyličím poctivě, otevřeně a tak objektivně, jak je to v mých lidských silách, příběh svého dvouletého pobytu v Rusku.

Odjela jsem v prosinci 1921. Mohla jsem psát hned, ještě pod čerstvým dojmem toho příšerného zážitku. Čekala jsem však čtyři měsíce, než jsem se dokázala přimět k napsání série článků. A další čtyři měsíce jsem otálela, než jsem začala s touto knihou.

Nepředstírám, že píšu dějiny. Historik, kterého od popisovaných událostí dělí padesát či sto let, se může zdát objektivní. Skutečné dějiny však nejsou pouhou kompilací údajů. Bez lidského prvku, který historik nutně čerpá ze spisů současníků daných událostí, nemají cenu. Teprve osobní reakce účastníků a pozorovatelů dodávají všem dějinám životnost a činí je živými a názornými. O Francouzské revoluci tak byly napsány nespočetné dějiny; přesto jen velmi málo z nich vyniká pravdivostí, přesvědčivostí a názorností – a to v té míře, v jaké historik svůj předmět *procítl* prostřednictvím lidských dokumentů, které zanechali současníci té doby.

Já sama – a myslím, že i většina těch, kdo studují dějiny – jsem Velkou francouzskou revoluci pocítila a viděla mnohem živěji prostřednictvím dopisů a deníků současníků, jako byli paní Rolandová,² Mirabeau³ a další očití svědkové, než prostřednictvím takzvaně objektivních historiků. Zvláštní shodou okolností se mi v nejkritičtější období mé ruské zkušenosti dostal do rukou svazek dopisů z doby Francouzské revoluce, který sestavil schopný německý anarchistický publicista Gustav Landauer.⁴ Četla jsem je právě ve chvíli, kdy jsem slyšela, jak bolševické dělostřelectvo zahajuje ostřelování kronšadtských vzbouřenců. Ty dopisy mi poskytly nanejvýš živý vhled do událostí Francouzské revoluce. Jako nikdy předtím mi daly pochopit, že bolševický režim v Rusku byl celkově vzato pozoruhodnou replikou toho, co se ve Francii odehrálo před více než sto lety.

¹ Povstání námořníků, vojáků a dělníků námořní pevnosti Kronšadt na ostrově Kotlin ve Finském zálivu v březnu 1921 (1.–18. 3.). Vzbouřenci požadovali mimo jiné svobodné volby do sovětů a svobodu slova a tisku pro socialistické strany a anarchisty; Rudá armáda pod velením Michaila Tuchačevského povstání po opakovaných útocích přes zamrzlé moře potlačila.

² Jeanne-Marie (Manon) Rolandová, rozená Phlipon (1754–1793), francouzská spisovatelka, jejíž salon byl střediskem girondistů. Po jejich pádu byla zatčena a 8. 11. 1793 v Paříži popravena gilotinou; ve vězení napsala své paměti.

³ Honoré Gabriel Riqueti, hrabě de Mirabeau (1749–1791), řečník a jeden z vůdců Národního shromáždění v prvních letech revoluce. Zemřel 2. 4. 1791 v Paříži na zánět osrdečníku.

⁴ Gustav Landauer (1870–1919), německý anarchistický myslitel a publicista; v dubnu 1919 lidový komisař pro osvětu v Bavorské republice rad. Po jejím potlačení byl zatčen a 2. 5. 1919 ubit vojáky ve věznici Stadelheim v Mnichově. Autorka má na mysli jeho výbor *Briefe aus der Französischen Revolution* (Dopisy z Francouzské revoluce, 1919).

Velcí vykladači Francouzské revoluce, jako Thomas Carlyle⁵ a Petr Kropotkin,⁶ čerpali své porozumění i inspiraci z lidských svědectví té doby. Podobně budou budoucí historikové Velké ruské revoluce – mají-li psát skutečné dějiny, a ne pouhou kompilaci faktů – čerpat z dojmů a reakcí těch, kdo ruskou revoluci prožili, kdo sdíleli bídu a strádání lidu a kdo se tragického panoramatu, jak se den za dnem odvíjelo, skutečně účastnili nebo mu byli svědky.

Dokud jsem byla v Rusku, neměla jsem jasnou představu, kolik toho již bylo o ruské revoluci napsáno. Těch několik knih, které se ke mně občas dostaly, mi však připadalo naprosto nedostatečných. Psali je lidé bez přímé znalosti poměrů a byly žalostně povrchní. Někteří z autorů strávili v Rusku dva týdny až dva měsíce, neznali jazyk země a většinou je provázeli úřední průvodci a tlumočníci. Nemám tu na mysli pisatele, kteří v Rusku i mimo ně hrají úlohu bolševických dvorních funkcionářů. Ti tvoří zvláštní třídu. S nimi se vypořádám v kapitole „Obchodní cestující revoluce“.⁷ Zde myslím upřímné přátele ruské revoluce. Dílo většiny z nich způsobilo nedozrnlý zmatek a škodu. Pomohli udržovat mýtus, že bolševici a revoluce jsou totéž. A přece nic není pravdě vzdálenější.

Skutečná ruská revoluce proběhla v letních měsících roku 1917. V té době se rolníci zmocnili půdy a dělníci továren, a dokázali tak, že dobře chápou smysl sociální revoluce. Říjnový převrat⁸ byl jen zavřením díla započatého o šest měsíců dříve. Ve velkém povstání si bolševici přisvojili hlas lidu. Oděli se do agrárního programu sociálních revolucionářů⁹ a do průmyslové taktiky anarchistů. Jakmile je však vysoký příliv revolučního nadšení vynesl k moci, odhodili bolševici svá vypůjčená pera. Tehdy začalo duchovní odcizení mezi bolševiky a ruskou revolucí. S každým dalším dnem se propast rozšiřovala a jejich zájmy se stále víc rozcházely. Dnes není nadsázkou tvrdit, že bolševici jsou úhlavními nepřáteli ruské revoluce.

Pověry umírají těžko. U této moderní pověry je ten proces dvojnásob těžký, protože se spojili rozmanití činitelé, aby jí poskytovali umělé dýchání. Mezinárodní intervence,¹⁰ blokáda a velmi výkonná celosvětová propaganda komunistické strany udržely bolševický mýtus naživu. K tomu účelu se zneužívá i strašlivý hladomor.¹¹

Jak mocně tato pověra člověka svírá, poznávám z vlastní zkušenosti. Vždycky jsem věděla, že bolševici jsou marxisté. Třicet let jsem bojovala proti marxistické teorii jako proti chladné, mechanistické, zotročující formuli. V brožurách, přednáškách a debatách jsem proti ní vystupovala. Nebyla jsem si tedy nevědoma toho, co lze od bolševiků očekávat. Útok spojenců proti nim z nich však učinil symbol ruské revoluce a přivedl mě k tomu, že jsem se jich zastala.

Od listopadu 1917 do února 1918, kdy jsem byla – stíhaná za svůj postoj proti válce – na svobodě na kauci,¹² jsem objížděla Ameriku a hájila bolševiky. Vyдалa jsem brožuru, která objasňovala ruskou

⁵ Thomas Carlyle (1795–1881), skotský historik a esejista, autor díla *Francouzská revoluce* (The French Revolution: A History, 1837). Zemřel přirozenou smrtí ve vysokém věku 5. 2. 1881 v Londýně.

⁶ Petr Alexejevič Kropotkin (1842–1921), kníže, geograf a přední teoretik anarchistického komunismu, autor díla *Velká francouzská revoluce* (1909); autorka se s ním osobně znala a pokládala ho za svůj myšlenkový vzor. Za první světové války podporoval Dohodu, v roce 1917 se vrátil z emigrace do Ruska. Zemřel 8. 2. 1921 v Dmitrovu u Moskvy na zápal plic.

⁷ Kapitola XXIX tohoto svazku. V prvním vydání knihy z roku 1923 závěrečných dvanáct kapitol chybělo; nakladatel je vydal až roku 1924 samostatně pod názvem *My Further Disillusionment in Russia*.

⁸ Ozbrojené převzetí moci bolševiky v Petrohradě 25.–26. října (7.–8. listopadu nového stylu) 1917, při němž byla svržena Prozatímní vláda a moc přešla na Radu lidových komisařů v čele s Leninem.

⁹ Strana socialistů-revolucionářů (eseři), založená na přelomu let 1901 a 1902, navazovala na tradici narodnictví; jádrem jejího programu bylo zespolečenštění půdy a její předání do užívání těm, kdo ji obdělávají. Bolševický Dekret o půdě z 26. 10. (8. 11.) 1917 z tohoto programu převzal hlavní zásady.

¹⁰ Vojenský zásah Dohody (Velké Británie, Francie, USA, Japonska a dalších) v Rusku v letech 1918–1920, zčásti na podporu bílých armád; britské a americké jednotky operovaly mimo jiné na severu kolem Archangelsku a Murmansku, japonské na Dálném východě. Současně platila hospodářská blokáda sovětského Ruska, kterou Nejvyšší rada Dohody rozhodla zrušit v lednu 1920.

¹¹ Hladomor v Povolží a dalších oblastech Ruska a Ukrajiny v letech 1921–1922, způsobený suchem, válečným rozvratem a násilnými rekvizicemi obilí; podle odhadů, které se rozcházejí, si vyžádal kolem pěti milionů obětí. Ke zmírnění hladu významně přispěla americká pomoc (American Relief Administration).

¹² Autorka a Alexander Berkman byli v červnu 1917 zatčeni a v červenci 1917 odsouzeni za spiknutí s cílem bránit odvodům

revoluci a obhajovala bolševiky. Hájila jsem je jako ty, kdo v *praxi* ztělesňují ducha revoluce navzdory svému teoretickému marxismu. Můj tehdejší postoj k nim charakterizují následující pasáže z mé brožury „Pravda o bolševicích“:^{13 14}

Ruská revoluce je zázrakem ve více než jednom ohledu. Mezi jinými mimořádnými paradoxy představuje úkaz marxistických sociálních demokratů Lenina¹⁵ a Trockého,¹⁶ kteří přijímají anarchistickou revoluční taktiku, zatímco anarchisté Kropotkin, Čerkezov¹⁷ a Čajkovskij¹⁸ tuto taktiku popírají a upadají do marxistického uvažování, které celý život odmítali jako „německou metafyziku“.

Bolševici roku 1903,¹⁹ ač revolucionáři, se drželi marxistické doktríny o industrializaci Ruska a o dějinném poslání buržoazie jako nezbytného vývojového procesu, než se ruské masy budou moci prosadit. Bolševici roku 1917 už v předurčenou úlohu buržoazie nevěří. Vlny revoluce je strhly až k názoru, který anarchisté zastávají od Bakunina:²⁰ totiž že jakmile si masy uvědomí svou hospodářskou moc, tvoří samy své dějiny a nemusejí být vázány tradicemi a postupy mrtvé minulosti, které se jako tajné smlouvy dojednávají u kulatého stolu a nediktuje je sám život.

Roku 1918 přijela do Spojených států paní Breškovská²¹ a zahájila tam svou kampaň proti bolševikům. Byla jsem tehdy v káznici ve státě Missouri. Zarmoucená a otřesená počínáním „babičky ruské revoluce“ jsem jí napsala a úpěnlivě ji prosila, aby se vzpamatovala a nezhadila věc, které zasvětila život. Zdůraznila jsem při té příležitosti, že ačkoli ani jedna z nás s bolševiky v teorii nesouhlasí, měly bychom s nimi být zajedno v obraně revoluce.

Když soudy státu New York potvrdily podvodné postupy, jimiž jsem byla připravena o občanská práva a o své dvaatřicet let trvající americké občanství,²² vzdala jsem se práva na odvolání, abych se mohla vrátit do Ruska a pomáhat na velkém díle. Vroucně jsem věřila, že bolševici revoluci rozvíjejí a vynakládají veškeré úsilí ve prospěch lidu. Lpěla jsem na své víře a přesvědčení ještě více než rok po mém příjezdu do Ruska.

Pozorování a studium, rozsáhlé cesty po různých částech země, setkání s lidmi všech odstínů politického názoru i s nejrůznějšími přáteli a nepřáteli bolševiků – to vše mě přesvědčilo o příšerném klamu, který

do armády ke dvěma letům vězení a pokutě; do rozhodnutí Nejvyššího soudu byli na kauci. Trest si autorka odpykávala od února 1918 do září 1919 v káznici v Jefferson City ve státě Missouri.

¹³ Poznámka autorky: Mother Earth Publishing Association, New York, únor 1917.

¹⁴ Brožura *The Truth about the Bolsheviks* vyšla v autorčině nakladatelství Mother Earth Publishing Association v New Yorku roku 1918; letopočet 1917 v autorčině poznámce je zjevně chybný, protože brožura pojednává o událostech po říjnu 1917.

¹⁵ Vladimir Iljič Lenin, vlastním jménem Uljanov (1870–1924), zakladatel a vůdce bolševické strany, od října 1917 předseda Rady lidových komisařů. Po sérii mozkových mrtvic zemřel 21. 1. 1924 v Gorkách u Moskvy.

¹⁶ Lev Davidovič Trockij, vlastním jménem Bronštejn (1879–1940), jeden z vůdců Říjnové revoluce, v letech 1918–1925 lidový komisař pro vojenství a zakladatel Rudé armády. Po porážce ve sporu se Stalinem byl vyhoštěn; 20. 8. 1940 jej v Coyoacánu u města Mexika smrtelně zranil cepínem agent NKVD Ramón Mercader a následující den zemřel.

¹⁷ Varlam Čerkezišvili, ruský Čerkezov (1846–1925), gruzínský anarchist a novinář, blízký spolupracovník Kropotkina v londýnské emigraci. Roku 1916 podepsal spolu s Kropotkinem tzv. Manifest šestnácti, podporující Dohodu ve válce. Zemřel 18. 8. 1925 v Londýně.

¹⁸ Nikolaj Vasiljevič Čajkovskij (1851–1926), narodnik, zakladatel revolučního kroužku „čajkovců“, v emigraci v Londýně spolupracoval s Kropotkinem. V letech 1918–1919 stál v čele protibolševické vlády Severní oblasti v Archangelsku, ustavené pod ochranou Dohody. Zemřel 30. 4. 1926 v Harrow u Londýna.

¹⁹ Na II. sjezdu Ruské sociálně demokratické dělnické strany v roce 1903 (Brusel a Londýn) se strana rozštěpila na Leninovy stoupence, nazvané bolševici („většínoví“), a jejich odpůrce, menševiky („menšinové“). Roku 1918 se bolševická strana přejmenovala na Ruskou komunistickou stranu (bolševiků).

²⁰ Michail Alexandrovič Bakunin (1814–1876), ruský revolucionář, jeden ze zakladatelů anarchismu a odpůrce Marxe v I. internacionále. Zemřel 1. 7. 1876 v Bernu po dlouhé nemoci.

²¹ Jekatěrina Konstantinovna Breško-Breškovská (1844–1934), revolucionářka a jedna ze zakladelek strany eserů, přezdívaná „babička ruské revoluce“; po Říjnové revoluci se stala odpůrkyní bolševiků. Do USA přijela na přelomu let 1918 a 1919 (údaje se rozcházejí). Od roku 1924 žila v Československu, kde 12. 9. 1934 zemřela ve Chvalech u Prahy.

²² Autorka získala americké občanství roku 1887 sňatkem s Jacobem Kersnerem (též Kershner). V dubnu 1909 federální soud v Buffalu na návrh vlády Kersnerovo občanství zrušil, čímž o ně přišla i autorka. Tím se roku 1919 otevřela cesta k jejímu vyhoštění jako cizinky.

byl světu podstrčen.

Zmiňuji tyto okolnosti, abych naznačila, že změna mého smýšlení a cítění byla bolestným a obtížným procesem a že jsem se nakonec rozhodla promluvit jedině proto, aby se lidé všude naučili rozlišovat mezi bolševiky a ruskou revolucí.

Obvyklé pojetí vděčnosti velí, že člověk nesmí kritizovat ty, kdo mu prokázali laskavost. Díky této představě zotročují rodiče své děti účinněji než brutálním zacházením a přátelé jí tyranizují jeden druhého. Vlastně jsou dnes touto zhoubnou myšlenkou otráveni všechny lidské vztahy.

Někteří lidé mi vyčítají můj kritický postoj k bolševikům. „Jaký nevědek, útočit na komunistickou vládu po pohostinnosti a laskavosti, jichž se jí v Rusku dostalo!“ zvolávají rozhořčeně. Nemíním popírat, že se mi v Rusku dostalo výhod. Mohla jsem jich získat mnohem víc, kdybych byla ochotna sloužit mocným. Právě tato okolnost mi nesmírně ztěžovala vystoupit proti zlům, jak jsem je den za dnem viděla. Nakonec jsem si však uvědomila, že mlčení je opravdu známkou souhlasu. Kdybych nepozvedla hlas proti zradě ruské revoluce, stala bych se jejím spoluvíníkem. Revoluce a blaho mas v Rusku i mimo ně jsou pro mě příliš důležité, než abych dovolila, aby jakýkoli osobní ohled na komunisty, které jsem poznala a naučila se vážit si jich, zastřel můj smysl pro spravedlnost a přiměl mě zamlčet světu svou dvouletou zkušenost z Ruska.

V jistých kruzích nepochybně zazní námitky, že jsem neuvedla jména osob, které cituji. Někdo může tuto skutečnost dokonce zneužít ke zpochybnění mé pravdomluvnosti. Raději to však podstoupím, než abych kohokoli vydala na milost a nemilost Čeky,²³ k čemuž by nevyhnutelně došlo, kdybych prozradila jména komunistů či nekomunistů, kteří se mnou otevřeně hovořili. Ti, kdo znají skutečnou situaci v Rusku a nejsou pod hypnotickým vlivem bolševické pověry ani ve službách komunistů, mi dosvědčí, že jsem podala pravdivý obraz. Ostatní svět se to dozví v pravý čas.

Přátelé, jejichž mínění si vážím, mi laskavě naznačili, že můj spor s bolševiky pramení spíše z mé sociální filozofie než ze selhání bolševického režimu. Jako anarchistka prý přirozeně trvám na důležitosti jednotlivce a osobní svobody, avšak v revolučním období musí být obojí podřízeno dobru celku. Jiní přátelé poukazují na to, že ničení, násilí a teror jsou nevyhnutelnými průvodními jevy revoluce. Jako revolucionářka prý nemohu, nechci-li si odporovat, namítat nic proti násilí, k němuž se uchylují bolševici.

Obě tyto výtky by byly oprávněné, kdybych byla přijela do Ruska s očekáváním, že tam najdu skutečný anarchismus, nebo kdybych tvrdila, že revoluce lze dělat pokojně. Anarchismus pro mě nikdy nebyl mechanickým uspořádáním společenských vztahů, které by se člověku vnutilo politickým přestavením kulís nebo přenesením moci z jedné společenské třídy na druhou. Anarchismus pro mě byl a je dítětem nikoli ničení, nýbrž budování – výsledkem růstu a rozvoje vědomého tvořivého společenského úsilí obrozeného lidu. Nečekám proto, že by anarchismus mohl bezprostředně následovat v patách staletí despotismu a poddanství. A rozhodně jsem nečekala, že by mu uvedla cestu marxistická teorie.

Doufala jsem však, že v Rusku najdu alespoň počátky sociálních změn, za něž se v revoluci bojovalo. Mou hlavní starostí jako revolucionářky nebyl osud jednotlivce. Byla bych spokojena, kdyby ruští dělníci a rolníci jako celek dosáhli díky bolševickému režimu podstatného společenského zlepšení.

Dva roky vážného studia, zkoumání a bádání mě přesvědčily, že velká dobrodiní, která bolševismus ruskému lidu přinesl, existují jen na papíře a výkonná bolševická propaganda je zářivými barvami maluje masám v Evropě a Americe. Jako kouzelníci reklamy předčí bolševici všechno, co svět kdy předtím poznal. Ve skutečnosti však ruský lid z bolševického experimentu nezískal nic. Rolníci sice mají půdu – ne však z milosti bolševiků, nýbrž díky vlastnímu přímému úsilí, které se dalo do pohybu dávno před říjnovým převratem. Že si rolníci dokázali půdu udržet, je dáno hlavně neochvějnou slovanskou houževnatostí; protože tvoří zdaleka největší část obyvatelstva a jsou hluboce zakořeněni v půdě, nebylo

²³ Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží (VČK, zkráceně Čeka), bolševická politická policie založená 20. 12. 1917 pod vedením Felixe Dzeržinského. V únoru 1922 ji nahradila Státní politická správa (GPU).

možné je od ní odtrhnout tak snadno jako dělníky od jejich výrobních prostředků.

Ruští dělníci se stejně jako rolníci uchýlili k přímé akci. Zmocnili se továren, zorganizovali vlastní závodní výbory a fakticky ovládali hospodářský život Ruska. Brzy však byli své moci zbaveni a zapřaženi do průmyslového jha bolševického státu. Údělem ruského proletariátu se stalo otroctví v nejvlastnějším smyslu slova. Byl potlačován a vykořisťován ve jménu čehosi, co mu mělo později přinést blahobyť, světlo a teplo. Ať jsem se snažila sebevíc, nikde jsem nenašla doklad o jakýchkoli výhodách, které by dělníkům či rolníkům bolševický režim přinesl.

Naproti tomu jsem shledala, že revoluční víra lidu je zlomena, duch solidarity rozdrčen a smysl kamarádství a vzájemné pomoci zdeformován. Člověk musel žít v Rusku, blízko každodenního života lidí, musel vidět a pocítit jejich naprosté rozčarování a zoufalství, aby plně docenil rozkladný účinek bolševických zásad a metod – rozkládajících vše, co kdysi bylo pýchou a slávou revolučního Ruska.

Argument, že ničení a teror patří k revoluci, nezpochybňuji. Víím, že v minulosti si každá velká politická a sociální změna vyžádala násilí. Amerika by snad dosud byla pod britským jhem, nebýt hrdinných kolonistů, kteří se odvážili postavit britské tyranii se zbraní v ruce. Otroctví černochoů by snad ve Spojených státech dosud bylo zákonnou institucí, nebýt bojovného ducha mužů, jako byl John Brown.²⁴ Nikdy jsem nepopírala, že násilí je nevyhnutelné, a nepopírám to ani nyní. Jedna věc je však použít násilí v boji jako prostředek obrany. Docela jiná věc je učinit z teroru princip, institucionalizovat ho a přidělit mu nejdůležitější místo v sociálním zápase. Takový teror plodí kontrarevoluci a sám se nakonec stává kontrarevolučním.

Málokterá revoluce byla vybojována s tak malým násilím jako ruská. A rudý teror²⁵ by vůbec nenásledoval, kdyby revoluci dál ovládal lid a kulturní síly. Dokázal to duch družnosti a solidarity, který v celém Rusku vládl během prvních měsíců po Říjnové revoluci. Nepatrná menšina, odhodlaná vytvořit absolutní stát, je však nutně dohnána k útluaku a teroru.

Komunisté mají proti mé kritice ještě další námitku. Rusko prý stávkuje, a je tedy neetické, aby se revolucionář stavěl proti dělníkům, když stávkují proti svým pánům. To je čirá demagogie, kterou bolševici provozují, aby umlčeli kritiku.

Není pravda, že ruský lid stávkuje. Naopak, pravda je taková, že ruskému lidu byla vyhlášena *vyluka* a že bolševický stát – stejně jako buržoazní průmyslník – používá šavli a pušku, aby ho držel venku. U bolševiků je tato tyranie zastřena heslem, které oťráslo světem: tak se jim podařilo masy oslepit. Právě proto, že jsem revolucionářka, odmítám stát na straně třídy pánů, která se v Rusku nazývá komunistickou stranou.

Až do konce svých dnů bude mé místo mezi vyděděnými a utlačovanými. Je mi lhostejné, zda tyranie vládne v Kremlu, nebo v kterémkoli jiném sídle mocných. Pro trpící Rusko jsem nemohla nic udělat, dokud jsem v té zemi byla. Snad nyní mohu něco vykonat tím, že poukážu na ponaučení z ruské zkušenosti. K napsání této knihy mě nepřiměla jen starost o ruský lid: je to můj zájem o masy všude na světě.

Masy se stejně jako jednotlivci nemusejí ze zkušenosti druhých snadno poučit. Přesto ti, kdo tu zkušenost získali, musejí promluvit, už jen proto, že nemohou – chtějí-li být spravedliví k sobě samým a ke svému ideálu – podporovat velký klam, který se jim odhalil.

Emma Goldmanová

Berlín, červenec 1922

²⁴ John Brown (1800–1859), americký radikální bojovník proti otroctví. Po neúspěšném přepadení federální zbrojnice v Harpers Ferry v říjnu 1859 byl odsouzen za velezradu a vraždu a 2. 12. 1859 v Charles Townu ve Virginii oběšen.

²⁵ Soustava masových represí, kterou bolševická vláda oficiálně vyhlásila dekretem z 5. 9. 1918 po zavraždění předsedy petrohradské Čeky Mojseje Urického a atentátu na Lenina (oba 30. 8. 1918); zahrnovala braní rukojmí, internaci v táborech a hromadné popravy.

Část první

Kapitola I – Deportace do Ruska

V noci 21. prosince 1919 jsem byla spolu s dvěma sty čtyřiceti osmi dalšími politickými vězni deportována z Ameriky.¹ Přestože se všeobecně vědělo, že budeme vyhoštěni, málokdo doopravdy věřil, že Spojené státy tak naprosto popřou svou minulost azylu pro politické uprchlíky, z nichž někteří žili a pracovali v Americe víc než třicet let.

V mém případě vyšlo rozhodnutí odstranit mě poprvé najevo, když roku 1909 federální úřady vynaložily neobyčejné úsilí, aby zbavily občanství muže, jehož jméno mi občanství propůjčilo. Že Washington čekal až do roku 1917, bylo dáno tím, že pro finále chyběla vhodná psychologická chvíle. Možná jsem tehdy měla svůj případ napadnout. Za tehdejšího stavu veřejného mínění by soudy patrně nepodpořily podvodné řízení, které mě o občanství připravilo. Tehdy se však nezdálo uvěřitelné, že by se Amerika snížila k carské metodě deportace.

Naše protiválečná agitace přilila olej do ohně válečné hysterie roku 1917, a poskytla tak federálním úřadům vytouženou příležitost dovršit spiknutí, které proti mně bylo zahájeno v Rochesteru ve státě New York v roce 1909.

Dne 5. prosince 1919, když jsem přednášela v Chicagu, jsem telegraficky dostala zprávu, že příkaz k mé deportaci je konečný. Otázka mého občanství byla tehdy vznesena před soudem, ale byla samozřejmě rozhodnuta v můj neprospěch. Měla jsem v úmyslu obrátit se na vyšší instanci, nakonec jsem se však rozhodla věc dál nesledovat: sovětské Rusko mě lákalo.

Úřady obestřely naši deportaci až směšným tajemstvím. Do poslední chvíle nás nechávaly v nevědomosti o termínu. Pak nás nečekaně, v časných ranních hodinách 21. prosince, tajně odvezly. Scéna připravená pro toto představení byla nanejvýš dramatická. Bylo šest hodin ráno v neděli 21. prosince 1919, když jsme pod silnou vojenskou eskortou vstoupili na palubu lodi *Buford*.

Dvacet osm dní jsme byli vězni. Hlídky u dveří našich kajut ve dne v noci, hlídky na palubě během hodiny, kdy nám bylo denně dovoleno nadýchat se čerstvého vzduchu. Naši soudruzi muži byli namačkáni v temných, vlhkých prostorách, bídě živeni, a my všichni jsme byli v naprosté nevědomosti, jakým směrem se máme plavit. Přesto jsme byli v povznesené náladě – před námi bylo Rusko, svobodné, nové Rusko.

Po celý můj život mi byl hrdinný zápas Ruska za svobodu majákem. Revoluční zápal jeho umučených mužů a žen, který nedokázala potlačit ani pevnost, ani *katorga*,² byl mou inspirací v nejtemnějších chvílích. Když světem proletěla zpráva o Únorové revoluci,³ toužila jsem pospíšet do země, která vykonala zázrak a osvobodila svůj lid od staletého jha carismu. Amerika mě však držela. Pomyšlení na třicet let boje za mé ideály, na mé přátele a spolupracovníky mi znemožnilo odtrhnout se. Do Ruska pojedou později, myslela jsem si.

Pak přišel vstup Ameriky do války⁴ a potřeba zůstat věrná americkému lidu, který byl proti své vůli vtažen do toho uragánu. Konec konců jsem měla velký dluh – za svůj růst a rozvoj jsem vděčila tomu, co bylo v Americe nejlepší a nejušlechtilejší, jejím bojovníkům za svobodu, synům a dcerám nadcházející revoluce. Chtěla jsem jim zůstat věrná. Rozběsnění militaristé však mou práci brzy ukončili.

Konečně jsem byla na cestě do Ruska a všechno ostatní téměř vybledlo. Uvidím na vlastní oči *matušku*

¹ Loď *Buford*, americkou tiskovou přezdívkou „sovětská archa“, vyplula z New Yorku 21. 12. 1919 se 249 vyhoštěnými cizinci, z nichž většinu zadržely úřady při tzv. Palmerových razíích, zásazích ministerstva spravedlnosti proti radikálům v listopadu 1919. Loď přistála 16. 1. 1920 ve finském Hanku a deportovaní překročili 19. 1. 1920 sovětskou hranici.

² *Katorga* – v carském Rusku trest těžkých nucených prací, vykonávaný zpravidla v trestaneckých táborech na Sibiři.

³ Revoluce v Petrohradě 23.–27. února (8.–12. března nového stylu) 1917, která vedla k abdikaci cara Mikuláše II. a k ustavení Prozatímní vlády a Petrohradskeho sovětu.

⁴ Spojené státy vyhlásily Německu válku 6. 4. 1917; v květnu 1917 byla zavedena všeobecná branná povinnost.

Rossiju,⁵ zemi osvobozenou od politických i hospodářských pánů; ruskou *dubinušku*,⁶ jak se říkalo rolníkovi, pozdvíženou z prachu; ruského dělníka, novodobého Samsona, který jediným mávnutím své mocné paže strhl sloupy rozpadající se společnosti. Dvacet osm dní v našem plovoucím vězení uplynulo v jakémsi tranzu. Sotva jsem si uvědomovala, co se kolem mě děje.

Nakonec jsme dorazili do Finska, přes něž jsme museli cestovat v zapečetěných vagonech. Na ruské hranici nás uvítal výbor sovětské vlády v čele se Zorinem.⁷ Přijeli pozdravit první politické uprchlíky vyhnané z Ameriky pro své přesvědčení.

Byl studený den, země byla pokryta bílou pokrývkou, ale v našich srdcích bylo jaro. Zanedlouho jsme měli spatřit revoluční Rusko. Chtěla jsem být sama, až vkročím na posvátnou půdu: mé vzrušení bylo příliš veliké a bála jsem se, že nedokážu ovládnout své city. Když jsem dorazila do Bělostrova,⁸ první nadšené přivítání, jehož se uprchlíkům dostalo, už skončilo, ale místo bylo stále nabito vzrušením. Cítila jsem posvátnou úctu a pokoru naší skupiny, s níž se ve Spojených státech zacházelo jako se zločinci a kterou zde jako drahé bratry a soudruhy vítali rudí vojáci, osvoboditelé Ruska.

Z Bělostrova nás odvezli do vesnice, kde bylo připraveno další uvítání: temný sál nacpaný k zalknutí, pódium osvětlené lojovými svíčkami, obrovský rudý prapor, na jevišti skupina žen v černém řeholním šatu. Stála jsem jako ve snu v tichu, v němž se tajil dech. Náhle zazněl hlas. Dopadal mi do uší jako kov a zdál se bez vzletu, ale mluvil o velikém utrpení ruského lidu a o nepřátelích revoluce. K shromážděným promluvili i další, mě však upoutaly ženy v černém, jejichž tváře se ve žlutém světle zdály přízračné. Byly to opravdu jeptišky? Pronikla revoluce i za zdi pověry? Vtrhl rudý úsvit i do úzkých životů těchto asketek? Všechno se zdálo podivné a fascinující.

Ani nevím jak, ocitla jsem se na pódiu. Dokázala jsem jen vyhrknout, že jsem stejně jako moji soudruzi nepřijela do Ruska učit: přijela jsem se učit, čerpat z něho sílu a naději, položit svůj život na oltář revoluce.

Po shromáždění nás doprovodili k vlaku, který čekal, aby nás odvezl do Petrohradu; ženy v černých kápích přitom zanotovaly „Internacionálu“ a přidalo se k nim celé shromáždění. Jela jsem ve vagonu s naším hostitelem Zorinem, který žil v Americe a plyně mluvil anglicky. Nadšeně hovořil o sovětské vládě a jejích úžasných úspěších. Jeho výklad byl poučný, ale jedna věta mi zazněla falešně. Když mluvil o politické organizaci své strany, poznamenal: „Tammany Hall⁹ se nám nevyrovná, a pokud jde o bosse Murphyho,¹⁰ mohli bychom ho ledacčemu přiučit.“ Myslela jsem, že ten muž žertuje. Jaký vztah by mohl být mezi Tammany Hall, bossem Murphym a sovětskou vládou?

Vyptávala jsem se na naše soudruhy, kteří při první zprávě o revoluci pospíšili z Ameriky. Mnozí z nich padli na frontě, sdělil mi Zorin, jiní pracovali se sovětskou vládou. A Šatov?¹¹ William Šatov, skvělý řečník a schopný organizátor, byl v Americe známou postavou a často se s námi stýkal při práci. Poslali

⁵ *Matuška Rossija* (rus.) – „matička Rus“, láskyplné lidové označení Ruska.

⁶ *Dubinuška* (rus.) – zdrobnělina od „dubina“, kyj; podle lidové písně ruských burlaků, kterou se ve stylizované podobě zpívalo i v revolučním hnutí. Autorka slovo užívá jako obrazné označení ruského rolníka.

⁷ Sergej Semjonovič Zorin, vlastním jménem Gumberg (1890–1937), bolševik; v letech 1911–1917 žil v New Yorku, kde působil v Socialistické straně Ameriky, a v roce 1917 se vrátil do Ruska. Od listopadu 1919 do února 1921 byl tajemníkem petrohradského výboru strany; s manželkou Lizou byli hostiteli autorky. Jako stoupenec levé opozice byl roku 1935 zatčen a odsouzen k pěti letům vězení v suzdalském izolátoru, kde byl 10. 9. 1937 zastřelen.

⁸ Bělostrov (fin. Valkeasaari), železniční stanice na řece Sestře, která v letech 1918–1940 tvořila hranici mezi Finskem a sovětským Ruskem; zde vyhoštění z *Bufordu* vstoupili na sovětské území.

⁹ Tammany Hall, politická mašinérie Demokratické strany v New Yorku, proslulá klientelismem, kupováním hlasů a korupcí.

¹⁰ Charles Francis Murphy (1858–1924), v letech 1902–1924 předák (tzv. boss) Tammany Hall. Zemřel náhle 25. 4. 1924 v New Yorku; podle soudobých zpráv na srdeční selhání.

¹¹ Vladimír Sergejevič „Bill“ Šatov (1887 – 1937, nebo 1943), anarchosyndikalista, v USA činný v Unii ruských dělníků a v hnutí IWW; v roce 1917 se vrátil do Ruska, zasedal ve Vojenském revolučním výboru v Petrohradě a v roce 1919 se podílel na obraně města proti Judeničovi. V letech 1920–1922 zastával funkce ministra dopravy (železnic) a vojenství v Dálněvýchodní republice, později řídil stavbu Turkestánsko-sibiřské dráhy. Roku 1936 nebo 1937 byl zatčen; údaje o jeho smrti se rozcházejí – podle jedněch byl popraven 4. října 1937 na základě rozsudku trojky NKVD v Novosibirské oblasti, podle jiných zemřel v táboře v roce 1943. Po Stalinově smrti byl rehabilitován.

jsme mu z Finska telegram a velmi nás překvapilo, že neodpověděl. Proč nám Šatov nepřišel naproti? „Šatov musel odjet na Sibiř, kde má převzít funkci ministra železnic,“ řekl Zorin.

V Petrohradě se naší skupině opět dostalo ovací. Potom deportované odvezli do proslulého Tauridského paláce,¹² kde měli dostat jídlo a nocleh. Zorin požádal Alexandra Berkmana¹³ a mě, abychom přijali jeho pohostinství. Nasedli jsme do čekajícího automobilu. Město bylo temné a pusté; nikde ani živé duše. Neužili jsme daleko, když vůz náhle zastavil a do očí nám zablesklo elektrické světlo. Byla to milice, která žádala heslo. Petrohrad nedávno odrazil Judeničův útok¹⁴ a byl stále ve stavu obležení. Celý postup se cestou mnohokrát opakoval. Krátce předtím, než jsme dojeli k cíli, jsme měli jasně osvětlenou budovu. „To je naše policejní stanice,“ vysvětlil Zorin, „ale teď tam máme málo vězňů. Trest smrti je zrušen¹⁵ a nedávno jsme vyhlásili všeobecnou politickou amnestii.“

Vzápětí automobil zastavil. „První dům sovětů,“¹⁶ řekl Zorin, „kde bydlí nejaktivnější členové naší strany.“ Zorin a jeho žena obývali dva pokoje, prostě, ale pohodlně zařízené. Podával se čaj a občerstvení a naši hostitelé nás bavili poutavým vyprávěním o úžasné obraně, kterou petrohradští dělníci zorganizovali proti Judeničovým vojskům. Jak hrdinně se muži a ženy, ba i děti vrhli na obranu Rudého města! Jakou obdivuhodnou sebekázeň a součinnost proletariát prokázal! Večer uběhl v těchto vzpomínkách a já se už chystala odejít do pokoje, který pro mě zajistili, když přišla mladá žena, která se představila jako švagrová „Billa“ Šatova. Vše nás pozdravila a požádala nás, abychom šli nahoru navštívit její sestru, která bydlela o patro výš. Když jsme vešli do jejich bytu, ocitla jsem se v objetí samotného velkého a žoviálního Billa. Jak zvláštní, že mi Zorin řekl, že Šatov odjel na Sibiř! Co to mělo znamenat? Šatov vysvětlil, že dostal příkaz, aby nás nevítal na hranici, aby nám nemohl zprostředkovat naše první dojmy ze sovětského Ruska. Upadl u vlády v nemilost a posílali ho na Sibiř do faktického vyhnanství. Jeho cesta se zdržela, a proto jsme ho ještě náhodou zastihli.

Před jeho odjezdem z Petrohradu jsme se Šatovem strávili mnoho času. Celé dny jsem poslouchala jeho vyprávění o revoluci s jejími světlými i stinnými stránkami a o sílícím posunu bolševiků doprava. Šatov však trval na tom, že je nezbytné, aby všechny revoluční živly s bolševickou vládou spolupracovaly. Komunisté samozřejmě udělali mnoho chyb, ale to, co dělali, bylo nevyhnutelné, vnucené jim zásahem spojenců a bloádou.

Několik dní po našem příjezdu požádal Zorin Alexandra Berkmana a mě, abychom ho doprovodili do Smolného.¹⁷ Smolnyj, kdysi internát pro dcery aristokracie, byl střediskem revolučních událostí. Téměř každý jeho kámen sehrál svou úlohu. Nyní tu sídlila petrohradská vláda. Shledala jsem, že místo je přísně střeženo a působí jako úl úředníků a státních zaměstnanců. Obzvláště zajímavý byl odbor Třetí internacionály.¹⁸ Bylo to panství Zinovjevovo.¹⁹ Rozsah toho všeho na mě udělal velký dojem.

¹² Tauridský palác v Petrohradě, postavený v letech 1783–1789 pro knížete Potěmkina; v letech 1906–1917 sídlo Státní dumy, v roce 1917 Petrohradského sovětu a 5.–6. (18.–19.) 1. 1918 místo jediného zasedání Ústavodárného shromáždění, které bolševici rozehnali.

¹³ Alexander Berkman (1870–1936), anarchista, autorčin celoživotní druh a spolupracovník. Za atentát na průmyslníka Henryho Claye Fricka v roce 1892 strávil čtrnáct let ve vězení; v roce 1919 byl deportován spolu s autorkou. Těžce nemocný se 28. 6. 1936 v Nice postřelil a též den zemřel.

¹⁴ Nikolaj Nikolajevič Judenič (1862–1933), carský generál, velitel bílé Severozápadní armády, která v říjnu 1919 pronikla až na předměstí Petrohradu, ale byla odražena a v listopadu zatlačena do Estonska. Zemřel v emigraci 5. 10. 1933 v Saint-Laurent-du-Var u Nice.

¹⁵ Trest smrti (zastřelení) zrušilo usnesení Všeruského ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů ze 17. 1. 1920, s výjimkou oblastí bojových operací. Dekretem z 22. 5. 1920 byl opět výslovně připuštěn v oblastech, kde platil válečný stav.

¹⁶ Tak se po revoluci nazýval petrohradský hotel Astoria (otevřený roku 1912), který sloužil jako ubytovna stranických a státních funkcionářů.

¹⁷ Smolnyj institut, budova postavená v letech 1806–1808 pro Smolný ústav šlechticů, nejstarší ruský dívčí vzdělávací ústav. V roce 1917 sídlo Petrohradského sovětu a Vojenského revolučního výboru a štáb bolševiků za Říjnové revoluce; do března 1918 sídlo sovětské vlády, poté petrohradských stranických a sovětských orgánů.

¹⁸ Komunistická (Třetí) internacionála, zkráceně Komintern, mezinárodní organizace komunistických stran, založená z bolševického podnětu v březnu 1919 v Moskvě.

¹⁹ Grigorij Jevsejevič Zinovjev, vlastním jménem Radomyslskij (1883–1936), Leninův blízký spolupracovník, v letech 1917–1926 předseda Petrohradského sovětu a v letech 1919–1926 předseda Výkonného výboru Kominterny. V prvním moskevském

Když nás Zorin všude provedl, pozval nás do jídelny ve Smolném. Jídlo se skládalo z dobré polévky, masa a brambor, chleba a čaje – v hladovějícím Rusku docela dobré jídlo, pomyslela jsem si.

Naše skupina deportovaných byla ubytována ve Smolném. Dělal jsem si starosti o své spolucestující, dvě dívky, které se mnou na *Bufordu* sdílely kajutu. Přála jsem si vzít je s sebou do Prvního domu sovětů. Zorin pro ně poslal. Přišly velmi rozrušené a řekly nám, že celá skupina deportovaných byla dána pod vojenskou stráž. Ta zpráva byla zarážející. Lidé, kteří byli vyhnáni z Ameriky pro své politické názory, byli nyní v revolučním Rusku znovu vězni – tři dny po svém příjezdu. Co se stalo?

Obrátili jsme se na Zorina. Zdál se rozpačitý. „Nějaký omyl,“ řekl a okamžitě začal pátrat. Ukázalo se, že mezi politickými vězni, které deportovala vláda Spojených států, byli nalezeni čtyři obyčejní kriminálníci, a proto byla nad celou skupinou postavena stráž. Ten postup mi připadal nespravedlivý a zbytečný. Byla to má první lekce v bolševických metodách.

procesu byl odsouzen k smrti a 25. 8. 1936 v Moskvě zastřelen.

Kapitola II – Petrohrad

Moji rodiče se přestěhovali do Petrohradu, když mi bylo třináct let. Pod kázní německé školy v Královci a pod vlivem pruského postoje ke všemu ruskému jsem vyrůstala v ovzduší nenávisti k té zemi. Obzvlášť jsem se bála strašlivých nihilistů, kteří zabili cara Alexandra II.,¹ tak dobrého a laskavého, jak mě učili. Petrohrad pro mě byl něčím zlým. Veselost města, jeho živost a třpyt však brzy rozptýlily mé dětské představy, takže se mi město zdálo jako pohádkový sen. Pak se probudila má zvědavost vůči revolučnímu tajemství, které jako by viselo nad každým a o němž se nikdo neodvážil mluvit. Když jsem o čtyři roky později odjížděla se sestrou do Ameriky, nebyla jsem už tou německou Gretchen, pro niž Rusko znamenalo zlo. Celá má duše se proměnila a bylo zaseto semeno toho, co se mělo stát mým životním dílem. Zejména Petrohrad mi zůstal v paměti jako živý obraz, plný života a tajemství.

Petrohrad roku 1920 jsem shledala docela jiným místem. Byl téměř v troskách, jako by se přes něj přehnal uragán. Domy vypadaly jako rozpadlé staré hrobky na zanedbaných a zapomenutých hřbitovech. Ulice byly špinavé a opuštěné; všechen život z nich vyprchal. Před válkou měl Petrohrad téměř dva miliony obyvatel; v roce 1920 se jejich počet scvrkl na pět set tisíc. Lidé chodili jako živé mrtvoly; nedostatek potravin a paliva město pomalu vysiloval; ponurá smrt mu svírala srdce. Vyhublé a omrzlé muže, ženy i děti šlehal společný bič – shánění kousku chleba nebo polena dřeva. Ve dne to byl srdcervoucí pohled, v noci tíživé břemeno. Zvlášť strašné byly noci prvního měsíce v Petrohradě. Naprosté ticho velkoměsta ochromovalo. Doslova mě pronásledovalo, to strašlivé tísnivé ticho, přerušované jen občasnými výstřely. Ležela jsem bdělá a snažila se proniknout tím tajemstvím. Neříkal snad Zorin, že trest smrti byl zrušen? Proč tedy ta střelba? Mou mysl znepokojovaly pochybnosti, ale snažila jsem se je zahnat. Přišla jsem se učit.

Mnoho ze svých prvních poznatků a dojmů o Říjnové revoluci a o událostech, které po ní následovaly, jsem získala od Zorinových. Jak už jsem se zmínila, oba žili v Americe, mluvili anglicky a dychtili mě o dějinách revoluce poučit. Byli věci oddáni a velmi tvrdě pracovali; zvláště on, který byl tajemníkem petrohradského výboru své strany a kromě toho redigoval deník *Krasnaja gazeta*² a podílel se na dalších činnostech.

Právě od Zorina jsem se poprvé dozvěděla o té legendární postavě, o Machnovi.³ Byl to prý anarchista, kterého za carismu odsoudili ke *katorze*. Únorová revoluce ho osvobodila a on se stal vůdcem rolnické armády na Ukrajině; prokázal se jako nesmírně schopný a odvážný muž a vykonal skvělou práci při obraně revoluce. Nějakou dobu Machno spolupracoval s bolševiky v boji proti kontrarevolučním silám. Pak se k nim postavil nepřátelsky a nyní jeho armáda, naverbovaná z banditských živlů, bojovala proti bolševikům. Zorin vyprávěl, že byl členem výboru, který byl k Machnovi vyslán, aby se s ním dohodl. Machno však nechtěl slyšet hlas rozumu. Pokračoval ve válce proti sovětům a byl pokládán za nebezpečného kontrarevolucionáře.

Neměla jsem možnost ten příběh ověřit a byla jsem daleka toho, abych Zorinovým nevěřila. Oba se zdáli nanejvýš upřímní a oddaní své práci, typ náboženských horlivců připravených upálit kacíře, ale stejně tak připravených obětovat pro svou věc vlastní život. Velmi na mě zapůsobila prostota jejich života. Zorin mohl díky svému odpovědnému postavení dostávat zvláštní přiděly, ale žili velmi chudě; jejich večere se často skládala jen ze sledě, černého chleba a čaje. Připadalo mi to obzvlášť obdivuhodné, protože Liza Zorinová byla tehdy v jiném stavu.

¹ Alexandr II. (1818–1881), ruský car od roku 1855, který v roce 1861 zrušil nevolnictví. Zahynul 1. (13.) 3. 1881 v Petrohradě při bombovém atentátu, který spáchali členové revoluční organizace Narodná vůle.

² *Krasnaja gazeta* (Rudé noviny), deník vydávaný v Petrohradě (Leningradu) v letech 1918–1939; první číslo vyšlo 25. 1. 1918.

³ Nestor Ivanovič Machno (1888–1934), anarchista z Huljajpole na jižní Ukrajině. Roku 1910 byl odsouzen k smrti, trest mu byl kvůli nízkému věku změněn na doživotní nucené práce; propuštěn byl po Únorové revoluci. V letech 1918–1921 vedl Revoluční povstaleckou armádu Ukrajiny, která střídavě bojovala proti německé okupaci, ukrajinským nacionalistům, bílým i bolševikům a s Rudou armádou dvakrát uzavřela spojení (1919 a 1920). Od roku 1921 žil v emigraci; zemřel 25. 7. 1934 v Paříži na tuberkulózu.

Dva týdny po svém příjezdu do Ruska jsem byla pozvána na oslavu památky Alexandra Gercena⁴ v Zimním paláci.⁵ Bílý mramorový sál, v němž se shromáždění konalo, jako by ještě zesiloval krutý mráz, ale přítomní si pronikavého chladu nevšimli. I já jsem si uvědomovala jen jedinečnost situace: Alexandr Gercen, jeden z nejnenáviděnějších revolucionářů své doby, uctíván v Zimním paláci! Gercenův duch si už dříve často našel cestu do domu Romanovců. Bylo to tehdy, když se „Kolokol“,⁶ vydávaný v cizině a jiskřící Gercenovým a Turgeněvovým⁷ důvtipem, jakýmsi záhadným způsobem objevil na carově psacím stole. Nyní už carové nebyli, ale Gercenův duch znovu povstal a byl svědkem uskutečnění snu jednoho z velkých mužů Ruska.

Jednoho večera mi oznámili, že se Zinovjev vrátil z Moskvy a chce se se mnou sejít. Přišel kolem půlnoci. Vypadal velmi unaveně a neustále ho vyrušovaly naléhavé zprávy. Náš rozhovor byl obecného rázu – o vážné situaci v Rusku, o nedostatku potravin a paliva, který byl tehdy obzvlášť palčivý, a o dělnických poměrech v Americe. Dychtil se dozvědět, „jak brzy lze očekávat revoluci ve Spojených státech“. Nezanedbal ve mně žádný určitý dojem, ale uvědomovala jsem si, že tomu muži něco chybí, i když jsem tehdy nedokázala určit, co to přesně je.

Dalším komunistou, s nímž jsem se v prvních týdnech často vídala, byl John Reed.⁸ Zнала jsem ho z Ameriky. Bydlel v Astorii, tvrdě pracoval a připravoval se na návrat do Spojených států. Měl cestovat přes Lotyšsko a zdálo se, že má obavy, jak to dopadne. V Rusku byl už během říjnových dnů a tohle byla jeho druhá návštěva. Stejně jako Šatov i on trval na tom, že stinné stránky bolševického režimu jsou nevyhnutelné. Vroucně věřil, že sovětská vláda vystoupí z úzkých stranických mezí a že brzy nastolí komunistické společenství. Strávili jsme spolu mnoho času rozbořem různých stránek situace.

Dosud jsem se nesetkala s žádným z anarchistů a dost mě překvapovalo, že mě nevyhledali. Jednoho dne přišel přítel, kterého jsem znala ze Spojených států, a zeptal se, zda bych přijala několik členů jedné anarchistické organizace. Ochotně jsem souhlasila. Od nich jsem uslyšela verzi ruské revoluce a bolševického režimu naprosto odlišnou od všeho, co jsem slyšela dosud. Byla tak zarážející, tak strašná, že jsem jí nemohla uvěřit. Pozvali mě na malé shromáždění, které svolali, aby mi předložili své názory.

Následující neděli jsem se na jejich poradu vydala. Když jsem šla po Něvském prospektu, nedaleko Litějného, narazila jsem na skupinu žen, které se k sobě tiskly, aby se chránily před zimou. Obklopovali je vojáci, kteří hovořili a gestikulovali. Ty ženy, jak jsem se dozvěděla, byly prostitutky, které se prodávaly za libru chleba, kousek mýdla nebo čokolády. Vojáci byli jediní, kdo si je mohli dovolit koupit, díky svým zvláštním přidělkům. Prostituce v revolučním Rusku! Užasla jsem. Co dělá komunistická vláda pro tyto nešťastnice? Co dělají sověty dělníků a rolníků? Můj průvodce se smutně usmál. Sovětská vláda zavřela nevěstince a nyní se snažila vyhnat ženy z ulic, ale hlad a zima je tam zase zaháněly zpátky; kromě toho bylo třeba vojákům vyhovět. Bylo to příliš příšerné, příliš neuvěřitelné, než aby to mohla být skutečnost, a přece tam byly – ta třesoucí se stvoření na prodej a jejich kupci, rudí obránci revoluce. „Za to mohou ti prokletí intervencionisté, blokáda,“ řekl můj průvodce. Ovšem, za to mohou kontrarevolucionáři a blokáda, chlácholila jsem se. Snažila jsem se zapudit myšlenku na tu choulící se skupinu, ale nešla mi z hlavy. Cítila jsem, jako by se ve mně něco zlomilo.

Konečně jsme dorazili do sídla anarchistů ve zchátralém domě ve špinavém dvoře. Uvedli mě do malé místnosti plné mužů a žen. Ten pohled mi připomněl obrazy z doby před třiceti lety, kdy se anarchisté

⁴ Alexandr Ivanovič Gercen (1812–1870), ruský spisovatel, filozof a revoluční publicista, od roku 1847 v emigraci. Zemřel 21. 1. 1870 v Paříži na zápal plic; v lednu 1920 uplynulo padesát let od jeho smrti.

⁵ Bývalá hlavní rezidence ruských carů v Petrohradě; v roce 1917 sídlo Prozatímní vlády, kterou bolševici v noci na 26. 10. (8. 11.) 1917 v paláci zatkli.

⁶ „Kolokol“ (Zvon), první ruský necenzurovaný revoluční časopis, který vydávali Alexandr Gercen a Nikolaj Ogarjov v letech 1857–1867 v Londýně a později v Ženevě; do Ruska se pašoval.

⁷ Ivan Sergejevič Turgeněv (1818–1883), ruský spisovatel, autor *Lovcových zápisků* a románu *Otcové a děti*, Gercenův přítel. Zemřel 3. 9. 1883 v Bougivalu u Paříže na rakovinu pátěže.

⁸ John Reed (1887–1920), americký novinář a socialista, autor reportáže *Deset dní, které otřásl světem* (1919) o Říjnové revoluci; spoluzakladatel Komunistické dělnické strany Ameriky. Zemřel 17. 10. 1920 v Moskvě na skvrnitý tyfus a byl pohřben u Kremelské zdi.

v Americe, pronásledování a štvání z místa na místo, museli scházet v ošuntělém sále na Orchard Street v New Yorku nebo v temné zadní místnosti nějaké hospody. To bylo v kapitalistické Americe. Tohle je však revoluční Rusko, k jehož osvobození anarchisté přispěli. Proč by se tu museli scházet tajně a na takovém místě?

Ten večer a následující den jsem poslouchala líčení o tom, jak bolševici zradili revoluci. Dělníci z baltských továren mluvili o svém zotročení, kronšadtští námořníci dávali průchod své hořkosti a rozhořčení nad lidmi, jimž pomohli k moci a kteří se stali jejich pány. Jeden z řečníků byl bolševiky odsouzen k smrti pro své anarchistické názory, ale utekl a nyní žil v ilegality. Vyprávěl, jak námořníky připravili o svobodu jejich sovětů a jak se cenzuruje každé nadechnutí. Jiní mluvili o rudém teroru a represích v Moskvě, které vedly k tomu, že v září 1919 byla vhozena bomba do shromáždění moskevské organizace komunistické strany.⁹ Vyprávěli mi o přeplněných věznicích, o násilí páchaném na dělnících a rolnících. Poslouchala jsem dost netrpělivě, protože všechno ve mně se proti tomuto obžalování bouřilo. Znělo to nemožně; to nemohla být pravda. Někdo se jistě mýlil, ale nejspíš to byli oni, moji soudruzi, myslela jsem si. Byli nerozumní, netrpělivi, dychtili po okamžitých výsledcích. Nebylo snad násilí v revoluci nevyhnutelné a nevnutili ho bolševikům intervencionisté? Moji soudruzi byli rozhořčení. „Převlečte se, aby vás bolševici nepoznali, vezměte nějakou Kropotkinovu brožuru a zkuste ji rozdávat na schůzi sovětu. Brzy uvidíte, zda jsme vám řekli pravdu. A hlavně odejděte z Prvního domu sovětů. Žijte mezi lidmi a budete mít všechny důkazy, které potřebujete.“

Jak dětinské a malicherné se to všechno zdálo tváří v tvář světové události, která se v Rusku odehrávala! Ne, nemohla jsem jejich historkám uvěřit. Počkám a budu poměry studovat. Ale v hlavě jsem měla zmatek a noci byly tíživější než kdy předtím.

Přišel den, kdy jsem dostala příležitost zúčastnit se zasedání Petrosovětu.¹⁰ Mělo to být dvojí slavnostní shromáždění na počest návratu Karla Radka¹¹ do Ruska a k vyslechnutí Joffeho¹² zprávy o mírové smlouvě s Estonskem.¹³ Jako obvykle jsem šla se Zorinovými. Shromáždění se konalo v Tauridském paláci, bývalém sídle ruské Dumy. Každý vchod do sálu hlídali vojáci a pódium obklopovali vojáci s puškami v pozoru. Sál byl nabitý až ke dveřím. Byla jsem na pódiu a shlížela na moře tváří pod sebou. Vyhladovělí a ubozí se zdáli, ti synové a dcery lidu, hrdinové Rudého Petrohradu. Jak trpěli a co vydrželi pro revoluci! Cítila jsem se před nimi velmi pokorně.

Předsedal Zinovjev. Když shromáždění vestoje zazpívalo „Internacionálu“, Zinovjev zasedání zahájil. Mluvil dlouho. Jeho hlas je vysoký, bez hloubky. Ve chvíli, kdy jsem ho uslyšela, jsem pochopila, co mi na něm při našem prvním setkání chybělo – hloubka, síla charakteru. Po něm přišel na řadu Radek. Byl chytrý, vtipný, sarkastický a vyřídil si to s kontrarevolucionáři i s bělogvardějci. Celkově zajímavý muž a zajímavý projev.

Joffe vypadal jako diplomat. Dobře živený a upravený, zdál se v tom shromáždění dost nepatřičný. Mluvil o mírových podmínkách s Estonskem, které posluchači přijali s nadšením. Tito lidé jistě chtěli mír. Přijde někdy do Ruska?

⁹ Atentát v Leontjevském pereulku v Moskvě 25. 9. 1919: bombu vhodili do zasedání moskevského výboru komunistické strany členové skupiny „podzemních anarchistů“ (Všeruského povstaleckého výboru revolučních partyzánů), k nimž se připojili i někteří leví eseri. Zahynulo dvanáct lidí, mezi nimi tajemník moskevského výboru Vladimir Zagorskij, a pětadesát jich bylo zraněno.

¹⁰ Petrohradský sovět dělnických a rudoarmějských zástupců, nejvyšší orgán sovětské moci v Petrohradě; předsedal mu Zinovjev.

¹¹ Karl Radek, vlastním jménem Karol Sobelsohn (1885–1939), revolucionář a publicista, činný v polském, německém a ruském hnutí. V únoru 1919 byl v Berlíně zatčen a do ledna 1920 držen ve vazbě, převážně v moabitské věznici; v roce 1920 byl tajemníkem Kominterny. Ve druhém moskevském procesu v roce 1937 byl odsouzen k deseti letům vězení a v květnu 1939 byl ve verchněuralském izolátoru ubit spoluvězněm, podle pozdějšího vyšetřování na pokyn NKVD.

¹² Adolf Abramovič Joffe (1883–1927), bolševický diplomat, v roce 1917 vedoucí sovětské delegace při mírových rozhovorech v Brestu Litevském, v roce 1918 vyslanec v Berlíně. Těžce nemocný a pronásledovaný jako stoupenec Trockého spáchal 16. 11. 1927 v Moskvě sebevraždu.

¹³ Mírová smlouva podepsaná 2. 2. 1920 v Tartu, již sovětské Rusko uznalo nezávislost Estonska a ukončilo válku s ním; za sovětskou stranu ji podepsal Adolf Joffe.

Poslední mluvil Zorin, zdaleka nejschopnější a nejpřesvědčivější řečník toho večera. Pak byla zahájena rozprava. Jeden menševik požádal o slovo. Okamžitě vypukla vřava. Ze všech koutů sálu, a dokonce i z pódia se ozývalo: „Zrádce!“ „Kolčak!“¹⁴ „Kontrarevolucionář!“ Připadalo mi to jako nedůstojné jednání pro revoluční shromáždění.

Cestou domů jsem o tom mluvila se Zorinem. Zasmál se. „Svoboda slova je buržoazní pověra,“ řekl; „v revolučním období nemůže být žádná svoboda slova.“ K tomu paušálnímu tvrzení jsem byla dost skeptická, ale cítila jsem, že nemám právo soudit. Byla jsem nováček, kdežto lidé v Tauridském paláci pro revoluci tolik obětovali a tolik vytrpěli. Neměla jsem právo soudit.

¹⁴ Alexandr Vasiljevič Kolčak (1874–1920), admirál, od listopadu 1918 „nejvyšší vládce“ bílého Ruska se sídlem v Omsku. Po porážce jeho armád byl vydán bolševikům a 7. 2. 1920 bez soudu zastřelen v Irkutsku na základě rozhodnutí místního revolučního výboru.

Kapitola III – Znepokojivé myšlenky

Život šel dál. Každý den přinášel nové rozporné myšlenky a pocity. Nejvíc na mě působila nerovnost, které jsem byla svědkem ve svém nejbližším okolí. Dozvěděla jsem se, že přídělky vydávané nájemníkům Prvního domu sovětů (Astorie) byly mnohem lepší než ty, které dostávali dělníci v továrnách. Pravda, k udržení života nestačily – jenže nikdo v Astorii nežil jen z těchto přídělů. Členové komunistické strany ubytovaní v Astorii pracovali ve Smolném a přídělky ve Smolném byly nejlepší v Petrohradě. Kromě toho nebyl obchod v té době ještě úplně potlačen. Trhy dělaly výnosné obchody, i když mi nikdo nedokázal nebo nechtěl vysvětlit, odkud se bere kupní síla. Dělníci si nemohli dovolit kupovat máslo, které tehdy stálo 2 000 rublů za libru, cukr za 3 000 nebo maso za 1 000. Nejzřetelněji se nerovnost projevovala v kuchyni Astorie. Chodila jsem tam často, přestože vaření bylo trýzní: divoká rvačka o každý centimetr místa na plotně, chamtivé hlídání žen, aby snad někdo neměl v hrnci něco navíc, hádky a křik, když někdo vylovil kus masa ze sousedova hrnce! V tom obraze však byla jedna vykupující stránka – rozhořčení služebnictva, které v Astorii pracovalo. Byli to sluhové, i když se jim říkalo soudruzi, a nerovnost citelně vnímali: revoluce pro ně nebyla pouhou teorií, která se má uskutečnit v příštích letech. Byla to živá věc. Jednoho dne jsem si to uvědomila.

Přídělky se rozdávaly ve výdejně, ale každý si je musel vyzvednout sám. Jednou, když jsem čekala, až na mě přijde řada v dlouhé frontě, přišla venkovská dívka a žádala ocet. „Ocet! Kdo si to žádá takový přepych?“ vykřiklo několik žen. Ukázalo se, že dívka je Zinovjevova služka. Mluvila o něm jako o svém pánovi, který velmi tvrdě pracuje a jistě má nárok na něco navíc. Okamžitě se strhla bouře rozhořčení. „Pán! Kvůli tomu jsme dělali revoluci, nebo abychom se zbavili pánů? Zinovjev není nic víc než my a nemá nárok na víc.“

Ty dělnice byly hrubé, ba surové, ale jejich smysl pro spravedlnost byl instinktivní. Revoluce pro ně byla něčím bytostně živým. Viděly nerovnost na každém kroku a hořce ji nesly. Znepokojilo mě to. Snažila jsem se ujistit sama sebe, že Zinovjev a ostatní vůdcové komunistů nezneužijí svou moc k sobeckému prospěchu. Byl to nedostatek potravin a chybějící účinná organizace, co znemožňovalo živit všechny stejně, a za to samozřejmě mohla blokáda, a ne bolševici. Příčinou byli spojenečtí intervencionisté, kteří se snažili Rusko zardousit.

Každý komunistu, s nímž jsem se setkala, tuto myšlenku opakoval; dokonce i někteří anarchisté na ní trvali. Malá skupinka nepřátelská sovětské vládě nebyla přesvědčivá. Jak ale uvést do souladu vysvětlení, které se mi dostávalo, s některými příběhy, o nichž jsem se denně dozvídala – s příběhy o soustavném teroru, o nemilosrdném pronásledování a potlačování jiných revolučních živlů?

Další okolností, která mě mátlá, bylo, že trhy byly plné masa, ryb, mýdla, brambor, dokonce i bot, pokaždé když se rozdávaly přídělky. Jak se ty věci na trhy dostávaly? Mluvil o tom každý, ale nikdo, jak se zdálo, nic nevěděl. Jednoho dne jsem byla v hodinářství, když vešel voják. Hovořil s majitelem jidiš a vyprávěl, že se právě vrátil ze Sibiře se zásilkou čaje. Vzal by hodinář padesát liber? Čaj se tehdy prodával za přemrštěné ceny – nikdo kromě několika privilegovaných si takový přepych nemohl dopřát. Hodinář čaj samozřejmě vzal. Když voják odešel, zeptala jsem se obchodníka, zda nepokládá za dost riskantní provádět takové nezákonné obchody tak otevřeně. Řekla jsem mu, že náhodou rozumím jidiš. Nebojí se, že ho udám? „To nic,“ odpověděl muž lhostejně, „Čeka o tom všechno ví – bere si svá procenta ode mě i od vojáka.“

Začala jsem tušit, že příčina velké části zla je také uvnitř Ruska, nejen venku. Ale vždyť, namítala jsem si, policejní úředníci a detektivové berou úplatky všude. To je běžná choroba toho plemene. V Rusku, kde nedostatek potravin a tři roky hladovění musejí z většiny lidí udělat úplatkáře, jsou krádeže nevyhnutelné. Bolševici se je snaží potlačit železnou rukou. Jak jim to lze vyčítat? Ať jsem se však snažila sebevíc, nedokázala jsem své pochybnosti umlčet. Hledala jsem nějakou mravní oporu, nějaké spolehlivé slovo, někoho, kdo by vnesl světlo do znepokojivých otázek.

Napadlo mě napsat Maximu Gorkému.¹ Snad by mohl pomoci. Upozornila jsem ho na jeho vlastní zděšení a zklamání při návštěvě Ameriky. Přijel tam s vírou v její demokracii a liberálnost a místo toho našel bigotnost a nepohostinnost. Byla jsem si jistá, že Gorkij pochopí zápas, který se ve mně odehrává, i když příčina nebyla táz. Přijme mě? O dva dny později jsem dostala krátký lístek se žádostí, abych ho navštívila.

Gorkého jsem obdivovala po mnoho let. Byl pro mě živým potvrzením mé víry, že tvůrčího umělce nelze potlačit. Gorkij, dítě lidu, vyvrženec, se díky svému géniu stal jedním z největších na světě, jedním z těch, kdo svým perem a hlubokým lidským soucitem učinili společenské vyvržence našimi příbuznými. Po léta jsem objížděla Ameriku a vykládala americkému lidu Gorkého génia, objasňovala velikost, krásu a lidskost toho muže i jeho děl. Nyní jsem ho měla uvidět a jeho prostřednictvím nahlédnout do složité ruské duše.

Hlavní vchod jeho domu jsem našla zatlučený a zdálo se, že není jak se dostat dovnitř. Už jsem to málem zoufale vzdala, když mi jedna žena ukázala na ošuntělé schodiště. Vyšplhala jsem až úplně nahoru a zaklepala na první dveře, které jsem uviděla. Prudce se otevřely a na okamžik mě oslepila záplava světla a páry z přetopené kuchyně. Pak mě uvedli do velké jídelny. Byla šere osvětlená, chladná a neútluná navzdory ohni v krbu a velké sbírce holandského porcelánu na stěnách. Jedna ze tří žen, kterých jsem si všimla v kuchyni, si sedla ke stolu se mnou, předstírala, že čte knihu, ale celou dobu mě koutkem oka pozorovala. Byla to trapná půlhodina čekání.

Konečně přišel Gorkij. Vysoký, vychrtlý a kašlající, vypadal nemocně a unaveně. Odvedl mě do své pracovny, pološeré a skličujícího vzhledu. Sotva jsme se posadili, dveře se rozletěly a další mladá žena, které jsem si předtím nevšimla, mu přinesla sklenici tmavé tekutiny, zřejmě lék. Pak začal zvonit telefon; o několik minut později Gorkého z pokoje odvolali. Uvědomila jsem si, že s ním nebudu moci promluvit. Když se vrátil, musel si všimnout mého zklamání. Dohodli jsme se, že rozhovor odložíme na nějakou klidnější příležitost. Doprovodil mě ke dveřím a poznamenal: „Měla byste navštívit Baltflot (Baltské loďstvo). Kronštatští námořníci jsou skoro všichni instinktivní anarchisté. Našla byste tam pole působnosti.“ Usmála jsem se. „Instinktivní anarchisté?“ řekla jsem. „To znamená, že nejsou zkažení předpojatými názory, že jsou prostí a vnímaví. Myslíte to tak?“

„Ano, tak to myslím,“ odpověděl.

Rozhovor s Gorkým mě sklíčil. Ani naše druhé setkání, při mé první cestě do Moskvy, nebylo uspokojivější. Týmž vlakem cestovali Radek, Děmjan Bědnyj,² populární bolševický veršotepec, a Cyperovič,³ tehdejší předseda petrohradských odborových svazů. Ocitli jsme se v témž vagonu, vyhrazeném pro bolševické funkcionáře a státní hodnostáře, pohodlném a prostorném. Naproti tomu „obyčejný“ člověk, nekomunista bez vlivu, se musel do věčně přeplněných železničních vozů doslova probojovat, pokud vůbec měl k cestě *propusk*⁴ – což bylo nanejdůležitější obtížné získat.

Cestu jsem strávila rozhovory o ruských poměrech s Cyperovičem, laskavým mužem hlubokého přesvědčení, a s Děmjanem Bědným, velkým mužem hrubého zevnějšku. Radek obšírně vyprávěl o svých zážitcích v Německu a v německých věznicích.

¹ Maxim Gorkij, vlastním jménem Alexej Maximovič Peškov (1868–1936), ruský spisovatel. Roku 1906 podnikl cestu do USA, aby získal peníze pro ruské revolucionáře; když vyšlo najevo, že ho doprovází herečka Marija Andrejevová, a nikoli manželka, hotely jim odmítly ubytování a veřejnost se od něj odvrátila. V letech 1918–1921 žil v Petrohradě, kde se zasazoval o záchranu inteligence a kultury (mimo jiné založil nakladatelství Světová literatura); na podzim 1921 odjel do ciziny. Zemřel 18. 6. 1936 v Gorkách u Moskvy, podle oficiální verze na zápal plic; okolnosti jeho smrti jsou sporné a v moskevském procesu roku 1938 byli někteří obžalovaní obviněni z jeho otrávení.

² Děmjan Bědnyj, vlastním jménem Jefim Alexejevič Pridvorov (1883–1945), básník a satirik, autor populárních propagandistických veršů z doby občanské války. V roce 1938 byl vyloučen ze strany i ze Svazu spisovatelů; do strany byl posmrtně znovu přijat roku 1956. Zemřel 25. 5. 1945 v Barvice u Moskvy.

³ Grigorij Vladimirovič Cyperovič (1871–1932), revolucionář a odborový funkcionář; v roce 1920 byl delegátem II. kongresu Kominterny a kandidátem jejího Výkonného výboru, později rektorem Průmyslové akademie v Leningradu. Zemřel 21. 2. 1932 v Leningradu.

⁴ *Propusk* (rus.) – propustka, úřední povolení k cestě.

Dozvěděla jsem se, že ve vlaku jede i Gorkij, a byla jsem ráda, že mám další příležitost k rozhovoru s ním, když mě přišel navštívit. Nejvíc mi v tu chvíli leželo v hlavě to, že několik dní před mým odjezdem vyšel v petrohradské *Pravdě*⁵ článek. Pojednával o mravně narušených dětech a pisatel pro ně žádal vězení. Nic z toho, co jsem za svých šest týdnů v Rusku slyšela nebo viděla, mě tak nepobouřilo jako tento brutální a zastaralý postoj k dítěti. Dychtila jsem se dozvědět, co si o věci myslí Gorkij. Byl samozřejmě proti vězení pro mravně narušené, prosazoval by místo něj polepšovny. „Co rozumíte mravní narušeností?“ zeptala jsem se. „Naše mládež je výsledkem alkoholismu, který se rozbujel za rusko-japonské války,⁶ a syfilidy. Co jiného než mravní úpadek může z takového dědictví vzejít?“ odpověděl. Namítala jsem, že morálka se mění s poměry a podnebím a že pokud člověk nevěří v teorii svobodné vůle, nemůže pokládat morálku za něco pevně daného. Pokud jde o děti, jejich smysl pro odpovědnost je primitivní a chybí jim duch společenské sounáležitosti. Gorkij však trval na tom, že mravní úpadek se mezi dětmi strašlivě šíří a že takové případy je třeba izolovat.

Pak jsem nadhodila problém, který mě trápil nejvíc. Co pronásledování a teror – jsou všechny ty hrůzy nevyhnutelné, nebo je chyba v samotném bolševismu? Bolševici dělají chyby, ale dělají, co umějí, řekl Gorkij suše. Víc se prý nedalo čekat.

Vzpomněla jsem si na jistý Gorkého článek, uveřejněný v jeho listu *Nový život*,⁷ který jsem četla v káznici ve státě Missouri. Byl to zdrcující obžalovací spis proti bolševikům. Musely existovat pádné důvody, aby Gorkij svůj názor tak úplně změnil. Možná má pravdu. Musím počkat. Musím situaci studovat; musím se dobrat faktů. A především musím na vlastní oči vidět bolševismus v praxi.

Mluvili jsme o dramatu. Při své první návštěvě jsem Gorkému na úvod ukázala ohlašovací kartu přednáškového kurzu o dramatu, který jsem pořádala v Americe. Jedním z dramatiků, které jsem tehdy probírala, byl John Galsworthy.⁸ Gorkij projevil překvapení, že pokládám Galsworthyho za umělce. Podle jeho mínění se Galsworthy nemohl měřit s Bernardem Shawem.⁹ Musela jsem nesouhlasit. Shawa jsem nepodceňovala, ale za většího umělce jsem pokládala Galsworthyho. Postřehla jsem u Gorkého podráždění, a protože jeho trhavý kašel neustával, rozhovor jsem ukončila. Brzy odešel. Zůstala jsem po tom rozhovoru sklíčená. Nedal mi nic.

Když jsme vjeli do moskevského nádraží, můj průvodce Děmjan Bědnyj zmizel a já zůstala na nástupišti se všemi svými saky paky. Na pomoc mi přišel Radek. Zavolal nosiče, odvezl mě i s mými zavazadly ve svém čekajícím automobilu a trval na tom, abych šla k němu do jeho bytu v Kremlu. Tam mě vlídně přijala jeho žena a pozvala mě k obědu, který podávala jejich služebná. Potom se Radek pustil do obtížného úkolu ubytovat mě v hotelu National, známém jako První dům Moskevského sovětu.¹⁰ I přes všechno jeho vliv trvalo hodiny, než pro mě zajistil pokoj.

Radkův přepychový byt, služebná, skvělý oběd – to vše se v Rusku zdálo podivné. Ale Radkova soudružská starostlivost a pohostinnost jeho ženy mě potěšily. Kromě Zorinových a Šatovových jsem se s ničím podobným nesetkala. Cítila jsem, že laskavost, soucit a solidarita v Rusku ještě žijí.

⁵ *Petrogradskaja pravda*, deník petrohradské organizace bolševické strany vydávaný od roku 1918, později pod názvem *Leningradskaja pravda*.

⁶ Válka mezi Ruskem a Japonskem o vliv v Mandžusku a Koreji v letech 1904–1905, skončená porážkou Ruska.

⁷ *Novaja žizň* (Nový život), deník, který Gorkij vydával v Petrohradě v letech 1917–1918; ostře v něm kritizoval bolševiky. V červenci 1918 byl úředně zastaven; Gorkého články z něj vyšly souborně pod názvem *Nečasové myšlenky* (1918).

⁸ John Galsworthy (1867–1933), anglický romanopisec a dramatik, autor *Ságy rodu Forsytů* a řady sociálních dramát; nositel Nobelovy ceny za literaturu (1932). Zemřel 31. 1. 1933 v Londýně na nádor mozku.

⁹ George Bernard Shaw (1856–1950), irský dramatik, kritik a fabiánský socialista, nositel Nobelovy ceny za literaturu (1925). Zemřel 2. 11. 1950 v Ayot St Lawrence v Anglii na selhání ledvin po pádu, při němž si zlomil stehenní kost.

¹⁰ Moskevský hotel National, otevřený roku 1903; po přesídlení sovětské vlády do Moskvy v březnu 1918 byl přejmenován na První dům sovětů a ubytovával vládní a stranické činitele (krátce v něm bydlel i Lenin).

Kapitola IV – Moskva: první dojmy

Příjezd z Petrohradu do Moskvy je jako náhlé přenesení z pouště do čilého života, tak veliký je ten rozdíl. Když jsem došla na velké otevřené náměstí před hlavním moskevským nádražím, užasla jsem nad pohledem na rušné davy, drožkáře a nosiče. Stejný obraz se mi naskýtal po celé cestě z nádraží až ke Kremlu. Ulice byly plné mužů, žen a dětí. Skoro každý nesl uzel nebo táhl naložené sáňky. Byl tu život, ruch a pohyb, docela jiný než ticho, které mě tísnilo v Petrohradě.

Všimla jsem si, že ve městě je značně vidět vojsko a spousty mužů v kožených oblecích s revolvery za opasky. „Čekisté, naše Mimořádná komise,“ vysvětlil Radek. O Čece jsem už slyšela: Petrohrad o ní mluvil s hrůzou a nenávistí. Ve městě na Něvě však vojáci a čekisté nikdy příliš na očích nebyli. Tady v Moskvě se zdáli být všude. Jejich přítomnost mi připomněla poznámku Jacka Reeda: „Moskva je vojenský tábor,“ řekl tehdy, „všude špehové, byrokracie nanejvýš samovládná. Vždycky se mi uleví, když z Moskvy odjedu. Ale Petrohrad je ovšem proletářské město a je prodchnut duchem revoluce. Moskva byla vždycky hierarchická. Teď je to ještě mnohem horší.“ Shledala jsem, že Jack Reed měl pravdu. Moskva byla opravdu hierarchická. Přesto byl tamní život intenzivní, pestrý a zajímavý. Kromě okázalé vojenské přítomnosti na mě nejsilněji zapůsobilo, jak byli lidé zaujati sami sebou. Jako by mezi nimi nebyl žádný společný zájem. Každý se hnál sem a tam jako osamocená jednotka za svým, strkal do ostatních a vrážel do nich. Opakovaně jsem viděla, jak ženy nebo děti padají vyčerpáním, aniž by se kdokoli zastavil a pomohl jim. Lidé na mě zírali, když jsem se sklonila nad tou hromádkou na kluzkém chodníku nebo posbírala uzlíky, které upadly do ulice. Mluvila jsem s přáteli o tom, co mi připadalo jako zvláštní nedostatek soucitu. Vysvětlovali mi to zčásti jako důsledek všeobecné nedůvěry a podezíravosti, které vyvolala Čeka, a zčásti jako následek vyčerpávající starosti o každodenní jídlo. Člověku nezbývala ani síla, ani cit, aby myslel na druhé. Přitom se nezdálo, že by tu byl takový nedostatek potravin jako v Petrohradě, a lidé byli tepleji a lépe oblečení.

Trávila jsem hodně času na ulicích a na tržištích. Většina tržišť, stejně jako proslulá Sucharevka,¹ byla v plném provozu. Občas na trhy udělali vojáci razii, zpravidla je však nechávali být. Představovaly nejživější a nejzajímavější součást života města. Scházeli se tu proletář i aristokrat, komunista i buržoa, rolník i intelektuál. Tady je spojovala společná touha prodávat a kupovat, obchodovat a smlouvat. Bylo tu možné najít na prodej rezavý železný hrnec vedle nádherné ikony, starý pár bot vedle jemně zpracovaných krajek, několik loktů laciného kartounu vedle krásného starého perského šálu. Včerejší boháči, hladoví a vyzáblí, se zbavovali posledních zbytků své slávy; dnešní boháči kupovali – v revolučním Rusku to byl opravdu úžasný obraz.

Kdo skupoval tu nádheru minulosti a odkud se brala kupní síla? Kupců bylo mnoho. V Moskvě nebyl člověk co do zdrojů informací tak omezen jako v Petrohradě; takovým zdrojem byly samy ulice.

Ruský lid zůstal i po čtyřech letech války a třech letech revoluce prostý. Vůči cizincům byli lidé zprvu podezřívaví a zdrženliví. Když se však dozvěděli, že člověk přijel z Ameriky a nepatří k vládnoucí politické straně, ostych postupně ztráceli. Mnoho informací jsem od nich získala a také nějaké vysvětlení věcí, které mě od mého příjezdu máty. Často jsem hovořila s dělníky a rolníky a se ženami na trzích.

Síly, které k ruské revoluci vedly, zůstaly těmto prostým lidem *terra incognita*, ale revoluce sama jim pronikla hluboko do duše. O teoriích nevěděli nic, věřili však, že už nebude nenáviděný *barin*² (pán) – a teď tu *barin* byl znovu. „*Barin* má všechno,“ říkávali, „bílý chléb, šaty, dokonce i čokoládu, a my nemáme nic.“ „Komunismus, rovnost, svoboda,“ posmívali se, „lži a podvod.“

Vracela jsem se do Nationalu potlučená a zbitá, iluze se mi postupně rozpadaly, základy se mi drolily. Nechtěla jsem se však vzdát. Koneckonců, myslela jsem si, prostí lidé nemohou pochopit nesmírné obtíže, jimž sovětská vláda čelí: imperialistické síly sešikované proti Rusku, četné útoky, které ho připravovaly o muže, kteří by jinak pracovali ve výrobě, blokádu, která nemilosrdně zabíjela ruské

¹ Sucharevka, největší moskevské tržiště a proslulý bleší trh u Sucharevovy věže na Sucharevském náměstí. Bolševické úřady ji pokládaly za líheň spekulace a opakovaně proti ní zasahovaly.

² *Barin* (rus.) – pán, statkář; tak oslovovali rolníci a služebnictvo šlechtice a vůbec příslušníky vyšších vrstev.

mladé a slabé. Lidé tyto věci samozřejmě pochopit nemohli a já se nesměla dát zmýlit jejich hořkostí, zrozenou z utrpení. Musím být trpělivá. Musím se dostat ke kořenům zla, které jsem před sebou viděla.

National byl stejně jako petrohradská Astoria bývalým hotelem, ale zdaleka ne v tak dobrém stavu. Příděly se tam nevydávaly, kromě tří čtvrtí libry chleba každé dva dny. Místo toho tam byla společná jídelna, kde se podávaly obědy a večeře. Jídlo se skládalo z polévky a kousku masa, někdy ryby nebo palačinek, a čaje. Večer jsme obvykle dostávali *kašu*³ a čaj. Jídla nebylo nijak zvlášť mnoho, ale dalo se z něho žít, kdyby nebylo tak ohavně připravené.

Neviděla jsem žádný důvod, proč se potraviny takhle kazí. Když jsem navštívila kuchyni, objevila jsem tam zástup služebnictva řízený řadou úředníků, komendantů a inspektorů. Kuchyňský personál byl špatně placen; navíc nedostával stejné jídlo, jaké se podávalo nám. Lidé tuto diskriminaci nesli s nevolí a o práci se nezajímali. Vedlo to k velkému rozkrádání a plýtvání, zločinnému tváří v tvář všeobecnému nedostatku potravin. Dozvěděla jsem se, že jen málo nájemníků Nationalu se stravuje ve společné jídelně. Připravovali si jídlo sami nebo si je nechávali připravovat služebnictvem v oddělené kuchyni, vyhrazené k tomu účelu. Tam jsem stejně jako v Astorii našla tutéž tahanici o místo na plotně, tytéž hádky a pŕtky, totéž chamtivé a závistivé vzájemné hlídání. To je komunismus v praxi? ptala jsem se v duchu. Slyšela jsem obvyklé vysvětlení: Judenič, Děnikin,⁴ Kolčak, blokáda – ale ty ustálené fráze mi už nestačily.

Než jsem odjela z Petrohradu, řekl mi Jack Reed: „Až přijedeš do Moskvy, vyhledej Angeliku Balabanovovou.⁵ Ráda tě přijme, a kdyby sis nemohla sehnat pokoj, ubytuje tě.“ O Balabanovové jsem už slyšela, znala jsem její práci a přirozeně jsem toužila se s ní setkat.

Několik dní po příjezdu do Moskvy jsem jí zatelefonovala. Přijme mě? Ano, hned, i když se necítí dobře. Našla jsem Balabanovovou v malém, neutěšeném pokoji, jak leží schoulená na pohovce. Nebyla nijak pohledná, až na oči, velké a zářivé, z nichž vyzařoval soucit a laskavost. Přijala mě nanejvýš vlídně, jako starou přítelkyni, a hned dala přinést nevyhnutelný samovar. Při čaji jsme mluvily o Americe, o tamním dělnickém hnutí, o naší deportaci a nakonec o Rusku. Položila jsem jí otázky, které jsem kladla mnoha komunistům, ohledně kontrastů a rozporů, s nimiž jsem se setkávala na každém kroku. Překvapila mě tím, že neuvedla obvyklé výmluvy; byla první, kdo neopakoval starý refrén. Zmínila se sice o nedostatku potravin, paliva a oblečení, který byl příčinou velké části rozkrádání a korupce, celkově však pokládala sám život za nízký a omezený. „Skála, o kterou se tříští ty nejvyšší naděje. Život maří nejlepší úmysly a láme nejušlechtilější duše,“ řekla. Na marxistku, komunistku a ženu uprostřed boje dosti neobvyklý názor. Věděla jsem, že tehdy byla tajemnicí Třetí internacionály. Tohle byla osobnost, někdo, kdo nebyl pouhou ozvěnou, kdo hluboce cítil složitost ruské situace. Odcházela jsem hluboce zaujata a okouzlena jejíma smutnými, zářivými očima.

Brzy jsem zjistila, že Balabanovová – či spíš Balabanoff, jak si sama přála, aby jí říkali – byla každému k službám. Přestože měla chatrné zdraví a zastávala mnoho funkcí, nacházela přece čas starat se o potřeby zástupů svých návštěvníků. Často se sama obešla bez toho nejnnutnějšího, rozdávala své příděly a neustále se snažila sehnat lék nebo nějakou malou pochoutku pro nemocné a trpící. Zvláštní péči věnovala Italům, kteří uvízli v Rusku a kterých bylo v Petrohradě a v Moskvě dost. Balabanovová žila a pracovala mnoho let v Itálii, až se z ní málem stala Italka. Hluboce s nimi cítila; byli stejně daleko od rodné půdy jako od událostí v Rusku. Byla jejich přítelkyní, rádkyní, hlavní oporou ve světě sváru a zápasu. Nejen Italové, ale téměř každý byl předmětem péče této pozoruhodné drobné ženy: k Angeličinu srdci nikdo nepotřeboval komunistickou členskou legitimaci. Není divu, že ji někteří její

³ Kaša (rus.) – kaše z vařených krup, zejména pohankových nebo jáhlových, základní jídlo ruské kuchyně.

⁴ Anton Ivanovič Děnikin (1872–1947), carský generál, od ledna 1919 vrchní velitel bílých Ozbroyených sil jihu Ruska. Jeho tažení na Moskvu dospělo v říjnu 1919 až k Orlu, pak byla jeho vojska Rudou armádou zatlačena zpět; 4. 4. 1920 předal velení na Krymu generálu Vrangeli a odešel do emigrace. Zemřel na srdeční infarkt 7. 8. 1947 u Ann Arboru ve státě Michigan.

⁵ Angelika Isaakovna Balabanovová (1878–1965), socialistka ruského původu, dlouholetá činitelka Italské socialistické strany, v letech 1919–1920 tajemnice Kominterny. Rusko opustila zklamaná bolševickou politikou koncem roku 1921 (podle jiných údajů roku 1922) a žila pak ve Vídni, v Paříži, v New Yorku a po druhé světové válce opět v Itálii. Zemřela 25. 11. 1965 v Římě.

soudruzi pokládali za „sentimentální osobu, která maří svůj drahocenný čas dobročinností“. Svedla jsem kvůli tomu mnoho slovních bitev s tím typem komunisty, který zhrubl a zatvrdil se a docela postrádal vlastnosti, jimiž se vyznačoval ruský idealista minulosti.

Podobnou kritiku jako na Balabanovovou jsem slyšela na adresu dalšího předního komunisty, Lunačarského.⁶ Už v Petrohradě mi pohrdavě říkali: „Lunačarskij je ztřeštěnec, který vyhazuje miliony za pošetilé podniky.“ Já se však toužila setkat s mužem, který byl komisařem jednoho z důležitých resortů v Rusku, totiž osvěty. Brzy se k tomu naskytla příležitost.

Kreml, starou pevnost carismu, jsem shledala přísně střeženým a pro „obyčejného“ člověka nepřístupným. Já jsem však přišla na základě ujednané schůzky a v doprovodu muže, který měl vstupní průkaz, a prošla jsem proto stráží bez potíží. Brzy jsme došli k bytu Lunačarského, umístěnému ve staré, malebné budově uvnitř hradeb. Přestože čekárna byla plná lidí, kteří čekali, až budou přijati, Lunačarskij si mě zavolal dovnitř, jakmile mě ohlásili.

Jeho pozdrav byl velmi srdečný. Jednou z prvních jeho otázek bylo, zda „hodlám zůstat svobodným ptákem“, nebo zda bych byla ochotna se k němu připojit v jeho práci. Byla jsem dost překvapena. Proč by se měl člověk vzdávat své svobody, zvláště ve vzdělávací práci? Nejsou snad iniciativa a svoboda nezbytné? Přišla jsem však, abych se od Lunačarského dozvěděla o revoluční soustavě výchovy a vzdělávání v Rusku, o níž jsme v Americe tolik slyšeli. Zvláště mě zajímala péče, jíž se dostávalo dětem. Moskevskou *Pravdu*⁷ stejně jako petrohradské noviny rozvířil spor o zacházení s mravně narušenými dětmi. Vyjádřila jsem údiv nad takovým přístupem v sovětském Rusku. „Ovšem, je to všechno barbarské a zastaralé,“ řekl Lunačarskij, „a já proti tomu bojuji zuby nehty. Zastánci dětských vězení jsou starí trestní právníci, stále prosáklí carskými metodami. Ustavil jsem komisi lékařů, pedagogů a psychologů, která se touto otázkou bude zabývat. Ty děti se ovšem nesmějí trestat.“ Nesmírně se mi ulevilo. Tady byl konečně muž, který se odpoutal od krutých starých metod trestání. Vyprávěla jsem mu o skvělé práci, kterou v kapitalistické Americe vykonal soudce Lindsey,⁸ a o některých pokusných školách pro opožděné děti. Lunačarského to velmi zaujalo. „Ano, právě to tu chceme – americkou soustavu výchovy,“ zvolal. „Snad nemyslíte americkou soustavu veřejných škol?“ zeptala jsem se. „Víte přece o vzbouřeckém hnutí v Americe proti naší metodě veřejného školství, o práci profesora Deweyho⁹ a dalších?“ Lunačarskij o tom slyšel jen málo. Rusko bylo tak dlouho odříznuto od západního světa a byl veliký nedostatek knih o moderní pedagogice. Dychtil poznat nové myšlenky a metody. Cítila jsem v Lunačarském osobnost plnou víry a oddanosti revoluci, muže, který vede velké dílo osvěty v tělesně i duchovně obtížném prostředí.

Navrhl, že svolá konferenci učitelů, kdybych k nim promluvila o nových pedagogických směrech v Americe, s čímž jsem ochotně souhlasila. Školy a další instituce, které spravoval, jsme měli navštívit později. Odcházela jsem od Lunačarského plná nové naděje. Připojím se k němu v jeho práci, pomyslela jsem si. Jakou větší službu by mohl člověk ruskému lidu prokázat?

Během svého pobytu v Moskvě jsem se s Lunačarským viděla několikrát. Byl to vždycky tentýž laskavý, vlídný muž, brzy jsem si však začala všimnout, že mu v práci překáží síly uvnitř jeho vlastní strany: většina jeho dobrých záměrů a rozhodnutí nikdy nespátřila světlo světa. Lunačarskij byl zjevně chycen v téže stroji, který, jak se zdálo, svíral všechno ve svém železném sevření. Co byl ten stroj? Kdo řídil

⁶ Anatolij Vasiljevič Lunačarskij (1875–1933), bolševický politik, kritik a dramatik, v letech 1917–1929 lidový komisař osvěty, tedy školství a kultury. Roku 1933 byl jmenován vyslancem ve Španělsku, na cestě však onemocněl a 26. 12. 1933 zemřel ve francouzském Mentonu.

⁷ *Pravda*, ústřední deník bolševické (komunistické) strany, založený roku 1912 v Petrohradě; od března 1918 vycházel v Moskvě.

⁸ Benjamin Barr Lindsey (1869–1943), americký soudce, od roku 1901 vedl v Denveru soud pro mladistvé a stal se průkopníkem výchovného, nikoli trestajícího přístupu k mladistvým provinilcům. Zemřel na srdeční infarkt 26. 3. 1943 v Los Angeles.

⁹ John Dewey (1859–1952), americký filozof pragmatismu a pedagog, zakladatel pokusné laboratorní školy při Chicagské univerzitě (1896), od roku 1904 profesor Kolumbijské univerzity v New Yorku; hlavní představitel tzv. progresivní pedagogiky. Zemřel na zápal plic 1. 6. 1952 v New Yorku.

jeho pohyby?

Přestože kontrola návštěvníků v Nationalu byla velmi přísná a nikdo nemohl vejít ani vyjít bez zvláštního *propusku* (propustky), muži a ženy různých politických směrů mě dokázali navštívit: anarchisté, leví sociální revolucionáři,¹⁰ družstevníci a lidé, které jsem znala z Ameriky a kteří se vrátili do Ruska, aby sehráli svou úlohu v revoluci. Přijeli s hlubokou vírou a velkými nadějemi, ale skoro všechny jsem je zastihla zklamané, některé dokonce zahořklé. Přestože se jejich politické názory velmi lišily, téměř všichni moji návštěvníci vyprávěli tentýž příběh, příběh o vrcholném vzepětí revoluce, o úžasném duchu, který vedl lid kupředu, o možnostech mas, o úloze bolševiků jako mluvčích nejkrajnějších revolučních hesel a o tom, jak revoluci zradili, když se zmocnili moci. Všichni mluvili o brestlitevském míru¹¹ jako o začátku úpadku. Zvláště leví sociální revolucionáři, lidé vzdělaní a opravdoví, kteří za cara mnoho vytrpěli a nyní viděli, jak jsou jejich naděje a touhy mařeny, odsuzovali bolševiky nejrozhodněji. Svá tvrzení dokládali svědectvím o spoušti, kterou způsobily metody násilných rekvizic a trestných výprav na vesnice, o propasti, která vznikla mezi městem a venkovem, o nenávisti, která se zrodila mezi rolníkem a dělníkem. Vyprávěli o pronásledování svých soudruhů, o zastřelení nevinných mužů a žen, o zločinné neschopnosti, plýtvání a ničení.

Jak se tedy mohli bolševici udržet u moci? Byli přece jen malou menšinou, podle přehnaného odhadu asi pět set tisíc členů. Ruské masy, jak mi bylo řečeno, byly vyčerpány hladem a zastrašeny terorem. Navíc ztratily víru ve všechny strany a ideje. Přesto docházelo v různých částech Ruska k častým rolnickým povstáním, ta však byla nemilosrdně potlačována. Neustále se také stávkovalo v Moskvě, Petrohradě a dalších průmyslových střediscích, cenzura však byla tak přísná, že se o tom široké masy dozvěděly jen málokdy.

Zkoumala jsem, co si moji návštěvníci myslí o intervenci. „Nechceme žádné vměšování zvenčí,“ zněl jednotný názor. Podle nich intervence bolševiky jen posilovala. Cítili, že dokud je Rusko napadáno, nemohou proti nim ani veřejně promluvit, natož bojovat proti jejich režimu. „Copak bolševikům jejich taktiku a metody nevnutily intervence a blokáda?“ namítala jsem. „Jen zčásti,“ zněla odpověď. „Většina jejich metod pramení z toho, že nechápou povahu a potřeby ruského lidu, a z šílené posedlosti diktaturou, která není ani diktaturou proletariátu, nýbrž diktaturou malé skupiny *nad* proletariátem.“

Když jsem nadhodila otázku lidových sovětů a voleb, moji návštěvníci se usmáli. „Volby! Nic takového v Rusku není, pokud nenazýváte volbami výhrůžky a teror. Jedině jimi si bolševici zajišťují většinu. Několika menševikům, sociálním revolucionářům nebo anarchistům se dovolí proklouznout do sovětů, ale nemají ani stín naděje, že by byli vyslyšeni.“

Obraz, který mi vylíčili, vypadal černě a bezútěšně. Přesto jsem lpěla na své víře.

¹⁰ Leví esei, levé křídlo Strany socialistů-revolucionářů, od konce roku 1917 samostatná strana. Od prosince 1917 do března 1918 tvořili s bolševiky koaliční vládu, z níž odešli na protest proti brestlitevskému míru; po svém povstání v Moskvě v červenci 1918 byli pronásledováni.

¹¹ Mírová smlouva mezi sovětským Ruskem a Ústředními mocnostmi podepsaná 3. 3. 1918 v Brestu Litevském; Rusko se v ní vzdalo Polska, Pobaltí, Finska a Ukrajiny. Smlouvu odmítali leví esei, anarchisté i část bolševiků; po porážce Německa ji sovětská vláda v listopadu 1918 anulovala.

Kapitola V – Setkání s lidmi

Na konferenci moskevských anarchistů v březnu jsem se poprvé dozvěděla, jakou úlohu sehráli v ruské revoluci někteří anarchisté. V červencovém povstání roku 1917¹ vedl kronšadtské námořníky anarchista Jarčuk;² Ústavodárné shromáždění rozehnal Železnakov;³ anarchisté se účastnili bojů na všech frontách a pomáhali odrážet útoky dohodových mocností. Všichni se shodovali, že anarchisté byli vždy mezi prvními, kdo šli do palby, a zároveň nejčinnější v budovatelské práci. Jednu z největších továren u Moskvy, která nepřerušila práci po celou dobu revoluce, řídil anarchista. Anarchisté vykonávali důležitou práci v Komisariátu zahraničí i ve všech ostatních úřadech. Dozvěděla jsem se, že anarchisté v podstatě pomohli bolševikům k moci. O pět měsíců později, v dubnu 1918, byly nasazeny kulomety, aby byl zničen moskevský Anarchistický klub a potlačen jejich tisk.⁴ Bylo to ještě předtím, než do Moskvy přijel Mirbach.⁵ Pole muselo být „vyčištěno od rušivých živlů“ a anarchisté byli první, na koho to dopadlo. Od té doby pronásledování anarchistů nikdy neustalo.

Moskevská anarchistická konference byla kritická nejen k existujícímu režimu, ale i ke svým vlastním soudruhům. Otevřeně mluvila o stinných stránkách hnutí a o jeho nejednotnosti a nedostatečné spolupráci v revolučním období. Později jsem se měla o vnitřních rozporech v anarchistickém hnutí dozvědět víc. Před ukončením se konference usnesla vyzvat sovětskou vládu, aby propustila uvězněné anarchisty a legalizovala anarchistickou osvětovou práci. Konference požádala Alexandra Berkmana a mě, abychom tuto rezoluci podepsali. Bylo pro mě šokem, že by anarchisté měli žádat jakoukoli vládu, aby legalizovala jejich úsilí, ale stále jsem věřila, že sovětská vláda je alespoň do jisté míry výrazem revoluce. Rezoluci jsem podepsala, a protože jsem se měla za několik dní setkat s Leninem, slíbila jsem, že s ním tu záležitost proberu.

Rozhovor s Leninem zprostředkovala Balabanovová. „Musíš navštívit Iljiče,⁶ promluvit si s ním o věcech, které tě znepokojují, a o práci, kterou bys chtěla dělat,“ řekla mi. Než se však naskytla příležitost, nějaký čas uplynul. Konečně jednoho dne Balabanovová zatelefonovala, zda bych mohla hned jet. Lenin poslal svůj vůz a rychle nás dovezli do Kremlu, strážé nás bez otázek propustily a nakonec nás uvedli do pracovny všemocného předsedy Rady lidových komisařů.

Když jsme vešli, držel Lenin v rukou výtisk brožury *Proces a projevy*.⁷ Dala jsem svůj jediný výtisk Balabanovové, která knížečku zřejmě poslala Leninovi napřed. Jedna z jeho prvních otázek zněla: „Kdy lze očekávat sociální revoluci v Americe?“ Tu otázku mi kladli už mnohokrát předtím, ale užasla jsem, když jsem ji slyšela od Lenina. Zdálo se neuvěřitelné, že by člověk tak informovaný věděl tak málo o poměrech v Americe.

¹ Tzv. červencové dny, ozbrojené demonstrace vojáků, námořníků a dělníků v Petrohradě 3.–5. (16.–18.) července 1917 proti Prozatímní vládě, jichž se účastnili bolševici i anarchisté. Vláda je potlačila; bolševičtí vůdcové byli zatčeni nebo se skrývali, Lenin uprchl do Finska.

² Jefim (Chaim) Zacharovič Jarčuk (1882–1937), anarchosyndikalista, povoláním krejčí, v roce 1917 člen výkonného výboru kronšadtského sovětu. Projevem v Kronštadtu 3. 7. 1917 podnítil ozbrojené vystoupení a druhý den přivedl kronšadtské námořníky do Petrohradu. Za bolševiků byl opakovaně vězněn, v lednu 1922 vyhoštěn do Německa; roku 1925 se vrátil do SSSR a vstoupil do komunistické strany. Za Velkého teroru byl roku 1937 zastřelen.

³ Anatolij Grigorjevič Železnakov (1895–1919), anarchista, námořník Baltského loďstva, velitel stráže Tauridského paláce. V noci na 6. (19.) 1. 1918 ukončil z pověření bolševiků jediné zasedání Ústavodárného shromáždění slovy „Stráž je unavená“. Za občanské války velel obrněnému vlaku; 26. 7. 1919 byl u Jekatěrinoslavi smrtelně raněn dělostřeleckou palbou Děnikinových vojsk.

⁴ V noci z 11. na 12. 4. 1918 obsadily oddíly Čeky a Rudé armády zhruba dvacet pět domů zabraných v Moskvě anarchistickými skupinami, včetně sídla Moskevské federace anarchistických skupin. Kolem čtyřiceti anarchistů bylo zabito a asi pět set zatčeno.

⁵ Wilhelm von Mirbach-Harff (1871–1918), německý diplomat, od dubna 1918 vyslanec v sovětském Rusku. Dne 6. 7. 1918 ho na velvyslanectví v Moskvě zastřelili leví eseri Jakov Bljumkin a Nikolaj Andrejev s úmyslem vyvolat obnovení války s Německem.

⁶ Iljič – Leninovo otčestvo (Vladimir Iljič); jím ho familiárně nazývali straníci a spolupracovníci.

⁷ Poznámka autorky: *Trial and Speeches of Alexander Berkman and Emma Goldman before the Federal Court of New York, June–July, 1917* (Proces s Alexandrem Berkmanem a Emmou Goldmanovou a jejich projevy před federálním soudem v New Yorku, červen–červenec 1917). Mother Earth Publishing Co., New York.

Má ruština byla v té době ještě kostrbatá, Lenin však prohlásil, že přestože žil mnoho let v Evropě, nenaučil se mluvit cizími jazyky: rozhovor se tedy bude muset vést rusky. Hned se pustil do chvalozpěvu na naše projevy před soudem. „Jaká skvělá příležitost k propagandě,“ řekl, „stojí za to jít do vězení, jestliže se ze soudů dá tak úspěšně udělat tribuna.“ Cítila jsem na sobě jeho upřený, chladný pohled, pronikající mi až do nitra, jako by uvažoval, k čemu bych se mu mohla hodit. Pak se zeptal, co bych chtěla dělat. Řekla jsem mu, že bych ráda Americe oplatila, co udělala pro Rusko. Mluvila jsem o Společnosti přátel ruské svobody,⁸ kterou před třiceti lety založil George Kennan⁹ a později obnovila Alice Stone Blackwellová¹⁰ s dalšími liberálními Američany. Stručně jsem vylíčila skvělou práci, kterou vykonali, aby probudili zájem o boj za ruskou svobodu, a velkou morální i finanční pomoc, kterou Společnost po všechna ta léta poskytovala. Mým plánem bylo založit ruskou společnost pro americkou svobodu. Lenin se zdál nadšený. „To je skvělý nápad a dostanete veškerou pomoc, kterou budete chtít. Bude to ovšem pod záštitou Třetí internacionály. Připravte svůj plán písemně a pošlete mi ho.“

Nadhodila jsem otázku anarchistů v Rusku. Ukázala jsem mu dopis, který jsem krátce před svou deportací dostala od Martense,¹¹ sovětského zástupce v Americe. Martens v něm tvrdil, že anarchisté v Rusku požívají plné svobody slova i tisku. Od svého příjezdu jsem však našla spousty anarchistů ve vězení a jejich tisk potlačený. Vysvětlila jsem, že nemohu ani pomyslet na spolupráci se sovětskou vládou, dokud jsou moji soudruzi ve vězení pro své přesvědčení. Pověděla jsem mu také o rezolucích moskevské anarchistické konference. Trpělivě naslouchal a slíbil, že na věc upozorní svou stranu. „Ale co se svobody slova týče,“ poznamenal, „to je ovšem buržoazní představa. V revolučním období nemůže být žádná svoboda slova. Rolnictvo máme proti sobě, protože mu za jeho obilí nemůžeme nic dát. Na naši stranu ho dostaneme, až budeme mít co směnít. Pak můžete mít svobody slova, kolik chcete – ale ne teď. Nedávno jsme potřebovali, aby nám rolníci dovezli do města dříví. Žádali sůl. Mysleli jsme, že žádnou sůl nemáme, ale pak jsme v jednom z našich skladů v Moskvě objevili sedmdesát pudů.¹² Rolníci byli hned ochotni dříví dovézt. Vaši soudruzi musí počkat, až budeme moci uspokojit potřeby rolníků. Zatím by s námi měli spolupracovat. Podívejte se třeba na Williama Šatova, který pomohl zachránit Petrohrad před Judeničem. Pracuje s námi a my si jeho služeb vážíme. Šatov byl mezi prvními, kdo dostali Řád rudého praporu.“¹³

Svoboda slova, svoboda tisku, duchovní vymoženosti staletí – co pro tohoto muže znamenaly? Jako puritán byl přesvědčen, že jen jeho plán může Rusko spasit. Kdo jeho plánům sloužil, měl pravdu, ostatní se trpět nedali.

Prohnaný Asiat, tenhle Lenin. Ví, jak hrát na lidské slabosti lichotkami, odměnami, medailemi. Odcházela jsem přesvědčena, že jeho přístup k lidem je čistě účelový, že ho zajímá jen užitek, který z nich může pro svůj plán vytěžit. A jeho plán – byla to revoluce?

Připravila jsem plán Společnosti ruských přátel americké svobody a rozpracovala podrobnosti práce, kterou jsem měla na mysli, odmítla jsem se však postavit pod ochranná křídla Třetí internacionály. Vysvětlila jsem Leninovi, že americký lid má k politice jen malou důvěru a jistě by pokládal za nepřipustné, aby ho řídila a vedla politická mašinérie z Moskvy. Nemohla jsem se, chtěla-li jsem

⁸ Společnost amerických přátel ruské svobody (Society of American Friends of Russian Freedom), založená v dubnu 1891 v Bostonu z podnětu ruského emigranta Sergeje Stěpňaka-Kravčinského po vzoru anglické společnosti z roku 1890; vydávala měsíčník *Free Russia*. Roku 1903 ji obnovila Alice Stone Blackwellová.

⁹ George Kennan (1845–1924), americký novinář a cestovatel, vzdálený příbuzný stejnojmenného diplomata, autor díla *Siberia and the Exile System* (Sibiř a vyhnanecský systém, 1891), které v Americe vzbudilo soucit s ruskými politickými vězni. Byl nejznámějším členem Společnosti přátel ruské svobody. Zemřel 10. 5. 1924 ve městě Medina ve státě New York.

¹⁰ Alice Stone Blackwellová (1857–1950), americká sufražetka, novinářka a překladatelka poezie (mj. z ruštiny), přítelkyně a vydavatelka vzpomínek a dopisů Jekatěřiny Breško-Breškovské. Zemřela 15. 3. 1950 v Cambridgi ve státě Massachusetts.

¹¹ Ludwig Christian Alexander Karl Martens, rusky Ljudvig Karlovič Martens (1875–1948), inženýr a bolševik, od března 1919 vedl v New Yorku Úřad sovětské vlády, neoficiální velvyslanectví sovětského Ruska; v lednu 1921 byl z USA deportován. Později působil jako technický odborník a šéfredaktor *Technické encyklopedie*. Zemřel 19. 10. 1948 v Moskvě.

¹² Pud – stará ruská jednotka hmotnosti, 16,38 kg; sedmdesát pudů je tedy přibližně 1,15 tuny.

¹³ Řád rudého praporu, první sovětské vyznamenání, zřízený dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru 16. 9. 1918 za hrdinství a zásluhy v boji.

zůstat důsledná, k Třetí internacionále přidat.

O něco později jsem se setkala s Čičerinem.¹⁴ Myslím, že náš rozhovor se odehrál ve čtyři hodiny ráno. I on se ptal na možnosti revoluce v Americe a zdálo se, že pochybuje o mém úsudku, když jsem mu sdělila, že v nejbližší budoucnosti na ni není naděje. Hovořili jsme o IWW,¹⁵ o níž byl zřejmě nesprávně informován. Ujistila jsem Čičerina, že ačkoli sama ke IWW nepatřím, musím prohlásit, že představují jedinou uvědomělou a účinnou revoluční proletářskou organizaci ve Spojených státech a že v budoucích dějinách dělnického hnutí v té zemi jistě sehraji důležitou úlohu.

Po Balabanovové na mě Čičerin zapůsobil jako nejprostší a nejskromnější z předních komunistů v Moskvě. Všichni však byli stejně naivní v hodnocení světa mimo Rusko. Byl jejich úsudek tak chybný proto, že byli tak dlouho odříznuti od Evropy a Ameriky? Nebo byla jejich velká potřeba evropské pomoci otcem jejich přání? Ať tak či onak, všichni lpěli na představě blížících se revolucí v západních zemích, zapomínajíce, že revoluce se nedělají na objednávku, a zjevně si neuvědomujíce, že jejich vlastní revoluce byla zkřivena k nepoznání a postupně umořována k smrti.

Šéfredaktor londýnského *Daily Herald*¹⁶ přijel do Moskvy přede mnou v doprovodu jednoho ze svých reportérů. Chtěli navštívit Kropotkina a dostali k tomu zvláštní vagon. Spolu s Alexandrem Berkmanem a A. Šapirem¹⁷ jsem se mohla k panu Lansburymu¹⁸ připojit.

Kropotkinův domek stál v zahradě, stranou od ulice. Jen slabý paprsek petrolejové lampy osvětloval cestu k domu. Kropotkin nás přijal se svou příznačnou vlídností a zjevně měl z naší návštěvy radost. Já však byla ořesená tím, jak se změnil. Naposledy jsem ho viděla v roce 1907 v Paříži, kam jsem zajela po anarchistickém kongresu v Amsterdamu.¹⁹ Kropotkin, jemuž byl po mnoho let vstup do Francie zakázán, tehdy právě dostal povolení vrátit se. Bylo mu tenkrát šedesát pět let, ale byl stále tak plný života a energie, že se zdál mnohem mladší. Teď vypadal staře a sešle.

Toužila jsem, aby mi Kropotkin osvětlil problémy, které mě trápily, zvláště vztah bolševiků k revoluci. Jaký na to měl názor? Proč tak dlouho mlčel?

Nedělala jsem si poznámky, a mohu proto podat jen podstatu toho, co Kropotkin řekl. Prohlásil, že revoluce povznesla lid do velkých duchovních výšin a připravila cestu hlubokým společenským změnám. Kdyby lidu bylo dovoleno uplatnit jeho uvolněné síly, nebylo by Rusko v nynějším stavu rozvratu. Bolševici, které revoluční vlna vynesla nahoru, si nejprve získali sluch lidu nejkrajnějšími revolučními hesly, a tím i důvěru mas a podporu bojovných revolucionářů.

Pokračoval vyprávěním, že bolševici začali hned na počátku říjnového období podřizovat zájmy revoluce nastolení své diktatury, která spoutala a ochromila veškerou společenskou činnost. Uvedl, že družstva byla hlavním prostředkem, který mohl překlenout zájmy rolníků a dělníků. Družstva patřila k prvním, která byla rozdracena. S velkým zaujetím mluvil o útlaku, o pronásledování, o štvání každého odstínu názorů a uváděl četné příklady bídy a strádání lidu. Zdůrazňoval, že bolševici zdiskreditovali v očích ruského lidu socialismus i komunismus.

¹⁴ Georgij Vasiljevič Čičerin (1872–1936), diplomat šlechtického původu, v letech 1918–1930 lidový komisař zahraničních věcí; proslul zvykem pracovat a přijímat návštěvy dlouho do noci. Zemřel po dlouhé nemoci (trpěl mj. cukrovkou) 7. 7. 1936 v Moskvě.

¹⁵ Industrial Workers of the World (Průmysloví dělníci světa), revoluční syndikalistická odborová organizace založená roku 1905 v Chicagu; za první světové války a po ní byla v USA tvrdě pronásledována.

¹⁶ *Daily Herald*, londýnský levicový dělnický deník založený roku 1912.

¹⁷ Alexandr Mojsejevič Šapiro (Alexander Schapiro, 1882 nebo 1883 – 1946), anarchosyndikalista, roku 1917 se vrátil z Londýna do Petrohradu, redigoval list *Golos truda* a roku 1920 pracoval jako překladatel v Lidovém komisariátu zahraničních věcí. V roce 1922 byl vyhoštěn a v Berlíně se stal jedním z tajemníků Mezinárodního dělnického sdružení. Zemřel na selhání srdce 5. 12. 1946 v New Yorku.

¹⁸ George Lansbury (1859–1940), britský labouristický politik a pacifista, v letech 1914–1922 šéfredaktor *Daily Herald*; v únoru 1920 navštívil sovětské Rusko a setkal se s Leninem. V letech 1932–1935 stál v čele Labouristické strany. Zemřel na rakovinu žaludku 7. 5. 1940 v Londýně.

¹⁹ Mezinárodní anarchistický kongres v Amsterdamu (24.–31. 8. 1907), jehož hlavním tématem byl vztah anarchismu a syndikalismu; autorka se ho účastnila jako delegátka.

„Proč jste nepozvedl hlas proti tomu zlu, proti tomu stroji, který vysává z revoluce životní mízu?“ zeptala jsem se. Uvedl dva důvody. Dokud bylo Rusko napadáno spojenými imperialisty a ruské ženy a děti umíraly na následky blokády, nemohl se přidat k ječícímu sboru bývalých revolucionářů s jejich pokřikem „Ukřižuj!“. Dal přednost mlčení. Za druhé, v samotném Rusku nebylo kde se vyjádřit. Protestovat u vlády nemělo smysl. Jí šlo o to, udržet se u moci. Nemohla se zastavovat u takových „maličkostí“, jako jsou lidská práva nebo lidské životy. Pak dodal: „Vždycky jsme poukazovali na to, k čemu vede marxismus v praxi. Proč se teď divit?“

Zeptala jsem se Kropotkina, zda si zapisuje své dojmy a postřehy. Jistě přece musí vidět, jak důležitý by takový záznam byl pro jeho soudruhy a pro dělníky, ba pro celý svět. „Ne,“ řekl, „je nemožné psát, když je člověk uprostřed velkého lidského utrpení, když každá hodina přináší nové tragédie. A pak může kdykoli přijít domovní prohlídka. Čeka se v noci snese, prohledá každý kout, všechno obrátí naruby a odnese si každý kousek papíru. Pod takovým neustálým tlakem je nemožné vést záznamy. Ale kromě těchto ohledů je tu má kniha o etice.²⁰ Mohu pracovat jen několik hodin denně a musím se soustředit na ni a vyloučit všechno ostatní.“

Po něžném objetí, kterým Petr nikdy neopomněl obdařit ty, které miloval, jsme se vrátili k vagonu. Srdce jsem měla těžké, mysl zmatenou a znepokojenou tím, co jsem slyšela. Tížil mě také chatrný zdravotní stav našeho soudruha: bála jsem se, že se nedožije jara. Pomyšlení, že by Petr Kropotkin mohl odejít do hrobu a svět by se nikdy nedozvěděl, co si myslel o ruské revoluci, bylo hrozné.

²⁰ Kropotkinova *Etika* zůstala nedokončena; první díl vyšel posmrtně roku 1922.

Kapitola VI – Příprava na americké deportované

Události v Moskvě, které rychle následovaly jedna za druhou, byly plné zajímavostí. Chtěla jsem v tom životem kypícím městě zůstat, ale protože jsem měla všechny své věci v Petrohradě, rozhodla jsem se tam vrátit a pak se do Moskvy opět vypravit a připojit se k Lunačarskému v jeho práci. Několik dní před mým odjezdem mě navštívila mladá žena, anarchistka. Byla z petrohradského Muzea revoluce¹ a přišla se zeptat, zda bych se neujala vedení práce moskevské pobočky muzea. Vysvětlila mi, že původní myšlenka muzea pochází od slavné staré revolucionářky Věry Nikolajevny Fignerové² a že ho nedávno zorganizovaly nestranické živly. Většina mužů a žen, kteří v muzeu pracovali, nebyli komunisté, řekla; byli však oddáni revoluci a toužili vytvořit něco, co by v budoucnu mohlo sloužit jako zdroj poučení a inspirace pro vážné badatele o velké ruské revoluci. Když se moje návštěvnice dozvěděla, že se chystám vrátit do Petrohradu, pozvala mě, abych muzeum navštívila a seznámila se s jeho prací.

Po příjezdu do Petrohradu mě čekala nenadálá práce. Zorin mi sdělil, že mu Čičerin oznámil, že z Ameriky bylo deportováno tisíc Rusů a jsou na cestě do Ruska. Měli být přivítáni na hranici a v Petrohradě pro ně mělo být neprodleně připraveno ubytování. Zorin mě požádal, abych se stala členkou komise, která se k tomu účelu právě zakládala.

Plán takové komise pro americké deportované předložili Zorinovi brzy po našem příjezdu do Ruska. Zorin nás tehdy odkázal, abychom věc probrali s Čičerinem, což jsme také udělali. Uplynuly však tři měsíce, aniž se v té věci něco podniklo. Naši soudruzi z *Bufordu* zatím dál chodili od úřadu k úřadu a snažili se, aby je umístili tam, kde by mohli být k užtku. Byla to smutná skupina, ti muži, kteří přišli do Ruska s tak velkými nadějemi, dychtiví sloužit revolučnímu lidu. Většinou to byli kvalifikovaní dělníci, mechanici – muži, které Rusko naléhavě potřebovalo; ale těžkopádná bolševická mašinerie a všeobecná neschopnost způsobovaly, že dát jim práci byla velmi složitá záležitost. Někteří se pokoušeli sehnat zaměstnání sami, ale mnoho nepořídili. Navíc ti, kdo práci našli, brzy pocítili, že ruští dělníci nesou nelibě horlivost a zápal svých bratrů z Ameriky. „Počkejte, až budete hladovět tak dlouho jako my,“ říkali, „počkejte, až okusíte požehnání komisařství, a uvidíme, jestli budete pořád tak horliví.“ Deportovaní byli všemožně odrazováni a jejich nadšení tlumeno.

Aby se zabránilo tomuto zbytečnému plýtvání silami a utrpení, byla v Petrohradě konečně komise zřízena. Tvořili ji Ravičová,³ tehdejší ministryně vnitra Severní oblasti; její tajemník Kaplun;⁴ dva členové Úřadu pro válečné zajatce; Alexandr Berkman a já. Noví deportovaní měli dorazit za dva týdny a k přípravě jejich přijetí bylo třeba udělat mnoho práce. Bylo nešťastné, že od Ravičové se nedala čekat žádná činná účast, protože byla příliš zaměstnaná. Kromě úřadu ministryně vnitra byla náčelníci petrohradské milice a zastupovala v Petrohradě také moskevský Komisaríát zahraničí. Její běžná pracovní doba trvala od osmi ráno do dvou do rána. Kaplun, velmi schopný správce, měl na starosti veškerou vnitřní agendu resortu, a mohl nám proto věnovat jen velmi málo času. Zbývali jen čtyři lidé, kteří měli v krátké době vykonat velký úkol – připravit v hladovějícím a zničeném Rusku obydlí pro tisíc deportovaných. Navíc Alexandr Berkman, který stál v čele přijímacího výboru, musel

¹ Muzeum revoluce v Petrohradě; jeho zřízení projednávala v květnu 1919 u Lunačarského iniciativní skupina, k níž patřili mj. Gorkij, Věra Fignerová a historik P. J. Ščegoljev. Muzeum bylo slavnostně založeno 9. 10. 1919 a pro veřejnost otevřeno 11. 1. 1920 v Zimním paláci. Bylo prvním ruským muzeem dějin revolučního hnutí; dnes je to Státní muzeum politických dějin Ruska.

² Věra Nikolajevna Fignerová (1852–1942), revolucionářka, členka výkonného výboru Narodné vůle, podílela se na přípravě atentátu na Alexandra II. Roku 1883 byla zatčena a následujícího roku odsouzena k smrti; trest jí byl zmírněn a dvacet let strávila ve Šlisselburské pevnosti. Po Únorové revoluci byla oslavována jako ikona revolučního hnutí; roku 1921 vydala své paměti. Zemřela 15. 6. 1942 v Moskvě.

³ Sarra Naumovna Ravičová (1879–1957), bolševička od roku 1903, první manželka Zinovjeva. Po zavraždění předsedy petrohradské Čeky Mojseje Urického v srpnu 1918 převzala funkci komisařky vnitra Severní oblasti, v roce 1920 se stala zmocněnkyní Lidového komisariátu zahraničních věcí v Petrohradě. V prosinci 1934 byla zatčena a vypovězena do Jakutska, později opakovaně zatýkána (1937, 1946, 1951); propuštěna byla roku 1954 a zemřela roku 1957 v domově pro přestárlé.

⁴ Boris Gitmanovič Kaplun (1894–1937), bolševik, v letech 1919–1920 člen kolegia a správce agendy odboru správy Petrohradského sovětu, později hospodářský funkcionář. Dne 23. 5. 1937 byl zatčen, Vojenským kolegiem Nejvyššího soudu SSSR odsouzen za údajnou účast v trockistické teroristické organizaci a 28. 11. 1937 v Moskvě zastřelen.

odjet na lotyšskou hranici, aby vyhnance přivítal.

Pro jednoho člověka to byl téměř nesplnitelný úkol, ale velice jsem si přála ušetřit druhou skupinu deportovaných hořkých zkušeností a zklamání, jimiž prošli moji spolucestující z *Bufordu*. Práci jsem mohla převzít jediné pod podmínkou, že dostanu právo vstupu do různých vládních úřadů, protože jsem tou dobou už poznala, jak ochromující je účinek byrokratického šimla, který zdržoval a často mařil i to nejoprávněnější a nejenergičtější úsilí. Kaplun souhlasil. „Obraťte se na mě kdykoli s čímkoli, co budete potřebovat,“ řekl, „dám příkaz, aby vás všude pustili a opatřili vám všechno, co potřebujete. Kdyby to nepomohlo, obraťte se na Čeku,“ dodal. Sdělila jsem mu, že jsem se nikdy předtím na policii neobracela; proč bych to měla dělat v revolučním Rusku? „V buržoazních zemích je to něco jiného,“ vysvětlil Kaplun, „u nás Čeka hájí revoluci a bojuje proti sabotáži.“ Pustila jsem se do práce odhodlaná obejít se bez Čeky. Jistě musí existovat jiné metody, myslela jsem si.

Pak začala honička po Petrohradě. Materiálu byl velký nedostatek a sehnat ho bylo nanejvýš obtížné kvůli neuvěřitelně centralizovaným bolševickým metodám. Abyste dostali libru hřebíků, museli jste podat žádosti asi v deseti až patnácti kancelářích; kvůli trochu ložního prádla nebo obyčejnému nádobí člověk promarnil celé dny. Všude v úřadovnách postávaly hloučky státních zaměstnanců, kouřily cigarety a čekaly na hodinu, kdy bude únavný úkol dne u konce. Moji spolupracovníci z Úřadu pro válečné zajatce zuřili nad dráždivými a zbytečnými průtahy, ale nadarmo. Vyhrožovali Čekou, koncentračním táborem, dokonce *rasstrelem*⁵ (zastřelením). Ten poslední argument byl nejoblíbenější. Kdykoli nastala nějaká potíž, hned bylo slyšet *rasstreljat* – zastřelit. Ale ten výraz, tak hrozný svým významem, na lidi postupně přestával působit: člověk si zvykne na všechno.

Rozhodla jsem se vyzkoušet jiné metody. Budu mluvit se zaměstnanci úřadů o tom, jak živý zájem mají uvědomělit američtí dělníci o velkou ruskou revoluci, a o jejich víře a naději v ruský proletariát. Lidé se hned začali zajímat, ale otázky, které kladli, byly stejně podivné jako žalostné: „Mají lidé v Americe dost jídla? Kdy tam bude revoluce? Proč jste přijela do hladovějícího Ruska?“ Dychtili po informacích a zprávách, ti duševně i tělesně vyhladovělí lidé, které barbarská blokáda odřízla od jakéhokoli styku se západním světem. Americké věci pro ně byly čímsi zázračným. Kousek čokolády nebo suchar byly neslýchané lahůdky – ukázalo se, že otevírají srdce každého.

Během dvou týdnů se mi podařilo opatřit většinu věcí, které očekávání deportovaní potřebovali, včetně nábytku, prádla a nádobí. Zázrak, říkali všichni.

Renovace domů, které měly vyhnancům sloužit jako obydlí, však tak snadno nešla. Prohlédla jsem si budovy, které, jak mi bylo řečeno, bývaly kdysi prvotřídními hotely. Zjistila jsem, že leží v bývalé nevěstčí čtvrti; byly to laciné pajzly, dokud bolševici nezavřeli všechny nevěstince. Byly prolezlé bakteriemi, páchnoucí a špinavé. Proměnit ty temné díry během dvou týdnů v obyvatelné místo nebyl malý problém. Nátěr byl přepych, o němž se nedalo ani uvažovat. Nezbylo než vyklidit z pokojů nábytek a závěsy a dát je důkladně vyčistit a vydezinfikovat.

Jednoho rána přivedli dva milicionáři do mé dočasné kanceláře skupinu zbědovaných bytostí. Přišli pracovat, oznámili mi. Skupinu tvořil jednoruký stařec, souchotinářka a osm chlapců a děvčat, pouhé děti, bledé, vyhladovělé a v cárech. „Odkud se ti nešťastníci berou?“ zeptala jsem se. „Jsou to spekulanti,“ odpověděl jeden z milicionářů, „posbírali jsme je na trhu.“ Zadržení se dali do pláče. Nejsou žádní spekulanti, bránili se; hladovějí, dva dny nedostali chleba. Museli jít na trh prodávat sirky nebo nitě, aby si opatřili trochu chleba. Uprostřed té scény omdlel stařec vyčerpáním a ukázal tak lépe než slova, že spekuloval jen s hladem. Takové „spekulanty“ jsem už viděla, jak je eskorty hnaly ve skupinách ulicemi Moskvy a Petrohradu s nabitými puškami namířenými vězňům do zad.

Nemohla jsem ani pomyslet na to, aby práci odváděla tato vyhladovělá stvoření. Milicionáři však trvali na tom, že je nepustí; mají rozkaz přimět je pracovat. Zatelefonovala jsem Kaplunovi a oznámila mu, že nepokládám za myslitelné, aby obydlí pro americké deportované připravovali ruští trestanci, jejichž jediným zločinem je hlad. Kaplun nato nařídil skupinu propustit a svolil, abych jim dala chleba poslaný

⁵ *Rasstrel* (rus.) – zastřelení, poprava zastřelením; *rasstreljat* – zastřelit. Autorka ruská slova přepisuje *razstrel* a *raztreliat*.

na přiděly pro dělníky. Ale vzácný den byl ztracen.

Druhého rána přišla po Něvském prospektu se zpěvem skupina chlapců a děvčat. Byli to *kursanti*⁶ z Tauridského paláce, které poslali do mé kanceláře na práci. Při své první návštěvě paláce mi ukázali ubikace *kursantů*, studentů bolševické akademie. Byli to většinou chlapci a děvčata z vesnic, které vláda ubytovávala, živila, šatila a vzdělávala, aby je později dosadila na odpovědná místa v sovětském režimu. Tehdy na mě ta zařízení udělala dojem, ale do dubna jsem už trochu nahlédla pod povrch. Vzpomněla jsem si, co mi o těchto studentech řekla v Moskvě jedna mladá žena, komunistka. „Jsou to zvláštní kasta, kterou teď v Rusku vychováváme,“ řekla tehdy. „Tak jako církev vydržuje a vzdělává své kněžstvo, vychovává naše vláda vojenské a občanské kněžstvo. Jsou to vyvolení.“ Měla jsem nejednou příležitost přesvědčit se, že je to pravda. *Kursanti* dostávali všechny výhody a mnoho zvláštních výsad. Byli si vědomi své důležitosti a podle toho se chovali.

Jejich prvním požadavkem, když ke mně přišli, byly zvláštní přiděly chleba, které jim byly slíbeny. Když byl tento požadavek splněn, postávali kolem a zdálo se, že o práci nemají ani ponětí. Bylo zřejmé, že ať už *kursanty* učili cokoli, pracovat je neučili. Ale v Rusku ostatně umí pracovat málokdo. Situace vypadala beznadějně. Do příjezdu deportovaných zbývalo jen deset dní a „hotely“ přidělené k jejich užívání byly stále stejně neobyvatelné jako předtím. Nemělo smysl vyhrožovat Čekou, jak to dělali moji spolupracovníci. Apelovala jsem na chlapce a děvčata v duchu amerických deportovaných, kteří měli brzy dorazit do Ruska plni nadšení pro revoluci a dychtiví zapojit se do velkého díla obnovy. *Kursanti* byli rozmazlovanými chráněnci vlády, ale nebyli z vesnic dlouho a ještě neměli čas se zkazit. Má výzva zapůsobila. Pustili se do práce s chutí a po deseti dnech byly ty tři proslulé hotely připraveny, nakolik je mohla připravit ochota pracovat a horká voda bez mýdla. Byli jsme na svůj výkon velmi pyšní a dychtivě jsme očekávali příjezd deportovaných.

Konečně přijeli, ale k našemu velkému překvapení se ukázalo, že to vůbec nejsou deportovaní. Byli to ruští váleční zajatci z Německa. Nedorozumění zavinil omyl nějakého úředníka v Čičerinově úřadě, který špatně přečetl radiovou zprávu o skupině, která měla dorazit na hranici. Připravené hotely byly zamčeny a zapečetěny; neměly se používat pro navrátilivší se válečné zajatce, protože „byly připraveny pro americké deportované, kteří snad ještě mohou přijet“. Všechno úsilí a práce byly marné.

⁶ *Kursanti* (rus. kursanty) – frekventanti kurzů, zde posluchači stranických a sovětských kurzů, na nichž se vychovávali noví funkcionáři.

Kapitola VII – Zotavovny pro dělníky

Od svého návratu z Moskvy jsem pozorovala změnu v Zorinově chování: byl zdrženlivý, odměřený a ne tak přátelský jako při našem prvním setkání. Přičítala jsem to tomu, že je přepracovaný a unavený, a protože jsem nechtěla mařit jeho drahocenný čas, přestala jsem Zorinovy navštěvovat tak často jako dřív. Jednoho dne však zatelefonoval, zda bychom se Alexandr Berkman a já nepřipojili k jisté práci, kterou chystal a která se měla udělat, jak se vyjádřil, americkým stylem, pěkně zhurta. Když jsme za ním přišli, zastihli jsme ho dost rozrušeného – což bylo u Zorina, obvykle klidného a zdrženlivého, neobvyklé. Byl plný nového plánu zřídit pro dělníky „zotavovny“. Vysvětlil, že na Kamenném ostrově¹ stojí nádherná sídla Stolypinů,² Polovcovů³ a dalších příslušníků aristokracie a buržoazie a že je chce přeměnit v rekreační střediska pro dělníky. Připojíme se k té práci? Samozřejmě jsme dychtivě souhlasili a druhého rána jsme se vydali ostrov prohlédnout. Bylo to opravdu ideální místo, poseté nádhernými sídly, z nichž některá byla skutečnými muzei a obsahovala vzácné skvosty malířství, gobelíny a nábytek. Muž, který měl budovy na starosti, nás upozorňoval na umělecké poklady a namítal, že budou poškozeny nebo úplně zničeny, budou-li použity k zamýšlenému účelu. Zorin však byl do svého plánu zahleděn. „Rekreační domovy pro dělníky jsou důležitější než umění,“ řekl.

Vrátili jsme se do Astorie odhodláni věnovat se té práci a vrhnout se do ní naplno, protože domy měly být připraveny na Prvního máje. Vypracovali jsme podrobné plány jídelen, ložnic, čítáren, divadelních a přednáškových sálů a míst k odpočinku pro dělníky. Jako první a nejnnutnější krok jsme navrhli zřídit jídelnu, kde by se stravovali dělníci, kteří budou místo pro své soudruhy připravovat. Z dřívější zkušenosti s hotely jsem věděla, že se ztratilo mnoho drahocenného času, protože se nepostaralo o ty, kdo na takové práci skutečně pracovali. Zorin souhlasil a slíbil, že se věci během několika dní ujmeme. Uplynul však týden a o tom, co mělo být spěšnou prací, nebylo nic slyšet. Za nějaký čas nám Zorin zatelefonoval, abychom ho doprovodili na ostrov. Když jsme tam dorazili, zjistili jsme, že vedení už převzalo půl tuctu komisařů a kolem se potloukaly spousty lidí, kteří zaháleli. Zorin nás uklidňoval, že se věci samy urovňají a že dostaneme příležitost zorganizovat práci podle plánu. Brzy jsme však poznali, že s nově vylíhnutým úřednictvem se vychází stejně těžko jako se starou byrokracií.

Každý komisař měl své oblíbence, které dokázal zapsat jako zaměstnance na stavbě, čímž jim zajistil nárok na přiděly chleba a jídlo. Tak měli takřka dřív, než se na scéně objevili nějakí skuteční dělníci, osmdesát údajných „techniků“ v rukou poukázky na obědy a chleбенky. Muži, kteří byli k práci skutečně mobilizováni, nedostávali skoro nic. Výsledkem byla všeobecná sabotáž. Většina mužů, které poslali připravovat zotavovny pro dělníky, přišla z koncentračních táborů: byli to trestanci a vojenští zběhové. Často jsem je pozorovala při práci a spravedlivě je třeba říci, že se nepředěli. „Proč bychom měli,“ říkali, „krmí nás *sovětskou* polévkou, jsou to špinavé pomyje, a dostáváme jen to, co zbude po darmošlapech, kteří nám poroučejí. A kdo si bude v těch domech odpočívát? Ne my ani naši bratři v továrnách. Užívat si tohle místo budou jen ti, kdo patří ke straně nebo mají protekci. A navíc se blíží jaro; doma nás potřebují na hospodářství. Proč nás tu drží?“ Opravdu se nepřemáhali, ti statní synové ruské pudy. Neměli žádnou pohnutku: s okolním životem je nic nespojovalo a nebyl tu nikdo, kdo by jim dokázal vyložit smysl práce v revolučním Rusku. Byli omámeni válkou, revolucí a hladem – nic je nedokázalo vytrhnout z otupělosti.

Mnoho budov na Kamenném ostrově bylo zabráno pro internátní školy a domovy pro postižené; některé obývali starí profesori, učitelé a jiní intelektuálové. Od revoluce tu tito lidé žili nerušeně, ale

¹ Kamenný ostrov (Kamennyj ostrov), ostrov v deltě Něvy v Petrohradě, v 19. a na počátku 20. století oblíbené místo letních sídel (dač) šlechty a zámožných rodin. Roku 1920 byl přejmenován na Ostrov pracujících (Ostrov trudjaščichsja) a tento název nesl do roku 1989.

² Rod Stolypinů, jehož nejvýznamnějším příslušníkem byl Petr Arkadjevič Stolypin (1862–1911), v letech 1906–1911 ministr vnitra a předseda vlády, autor agrární reformy a tvrdé represe po revoluci 1905. Dne 1. (14.) 9. 1911 ho v kyjevské opeře za přítomnosti cara postřelil Dmitrij Bogrov; Stolypin zraněním podlehl 5. (18.) 9. 1911.

³ Rod Polovcovů, k němuž patřil Alexandr Alexandrovič Polovcov (1832–1909), státní sekretář a člen Státní rady. Pro jeho syna, diplomata Alexandra Alexandroviče Polovcova mladšího (1867–1944), byla v letech 1911–1913 na Kamenném ostrově postavena honosná novoklasicistní vila.

ted' přišel příkaz vystěhovat se a uvolnit místo pro zotavovny. Protože se téměř nepamatovalo na to, aby vystěhovaní dostali jiné byty, byli fakticky vyhnáni na ulici. Ti, kdo se přátelili se Zinovjevem, Gorkým nebo jinými vlivnými komunisty, se s nimi se svými trápeními svěřili, ale lidé bez „protektce“ se nedovolali nápravy. Výjevy bídy, jimž jsem musela denně přihlížet, vyčerpávaly mé síly. Bylo to všechno zbytečně kruté, nepraktické a bez jakéhokoli vztahu k revoluci. K tomu přistupoval chaos a zmatek, který tu vládl. Byrokratičtí úředníci jako by měli zvláštní potěšení v tom, že si navzájem rušili příkazy. Domy, které už byly v rekonstrukci a na něž se vynaložilo mnoho práce a materiálu, najednou zůstaly nedokončené a začalo se s nějakou jinou prací. Sídla plná uměleckých pokladů byla přeměněna v noclehárny a mezi starožitný nábytek a olejomalby se postavily špinavé železné postele – nesourodé, hloupé plýtvání časem a energií. Zorin často celé hodiny radil se štábem umělců a inženýrů, kteří vypracovávali plány divadel, přednáškových sálů a zábavních podniků, zatímco komisaři práci sabotovali. Bolestnou a směšnou situaci jsem snášela dva týdny, pak jsem to v zoufalství vzdala.

Počátkem května byly zotavovny pro dělníky na Kamenném ostrově otevřeny s velkou pompou, hudbou a projevy. Do celého světa se rozesílaly nadšené zprávy o podivuhodných věcech, které se v Rusku pro dělníky dělají. Ve skutečnosti to byl Coney Island⁴ přenesený do okolí Petrohradu, okázalá podívaná pro důvěřivé návštěvníky. Od té doby se Zorinovo chování ke mně změnilo. Byl chladný, ba nepřátelský. Nepochybně začal tušit zápas, který ve mně probíhal, a roztržku, k níž muselo dojít. S Lizou Zorinovou, která se právě stala matkou, jsem se však vídala často. Ošetřovala jsem ji i její dítě a byla jsem ráda, že tak mohu vyjádřit vděčnost za vřelé přátelství, které mi Zorinovi během mých prvních měsíců v Rusku projevili. Vážila jsem si jejich ryzí poctivosti a oddanosti. Oba byli politicky tak dobře postaveni, že mohli dostat všechno, co chtěli, a přece Liza Zorinová neměla pro své dítě ani tu nejprostší výbavičku. „Tisíce ruských dělnic nemají víc, tak proč bych měla mít já?“ říkala Liza. Když byla tak slabá, že nemohla dítě kojít, nedal se Zorin přimět, aby požádal o zvláštní přídělky. Musela jsem se proti nim spiknout a kupovat na trhu vejce a máslo, abych matce i dítěti zachránila život. Jejich ušlechtilá povaha však můj vnitřní zápas ještě ztěžovala. Rozum mě nabádal, abych se podívala společenským skutečností do tváře. Má osobní náklonnost ke komunistům, které jsem poznala a naučila se ctít, odmítala skutečnosti přijmout. Nezáleží na tom zlu – říkala jsem si –, dokud existují lidé jako Zorinovi a Balabanovová, musí být v idejích, které zastávají, něco životaschopného. Houževnatě jsem se držela přeludu, který jsem si sama vytvořila.

⁴ Coney Island, poloostrov v newyorském Brooklynu s plážemi a lunaparky, na přelomu 19. a 20. století proslulé středisko lidové zábavy.

Kapitola VIII – První máj v Petrohradě

Roku 1890 se v Americe poprvé slavil První máj jako mezinárodní svátek práce.¹ Prvomájový den se pro mě stal velikou, povzbuzující událostí. Být svědkem oslavy Prvního máje ve svobodné zemi – o tom se dalo snít, po tom se dalo toužit, ale možná se to nikdy nemělo uskutečnit. A teď, roku 1920, se sen mnoha let v revolučním Rusku chystal stát skutečností. Sotva jsem se mohla dočkat rána Prvního máje. Byl to nádherný den, teplé slunce rozpouštělo poslední krustu kruté zimy. Časně ráno mě přivítaly zvuky hudby: ulicemi pochodovaly skupiny dělníků a vojáků a zpívaly revoluční písně. Město bylo vesele vyzdobeno: Urického náměstí² před Zimním palácem bylo jedna rudá plocha, okolní ulice přímo hýřily barvami. Všude byly velké zástupy lidí a všechny mířily na Marsovo pole, kde byli pohřbeni hrdinové revoluce.³

Přestože jsem měla vstupenku na tribunu, raději jsem zůstala mezi lidmi, abych se cítila součástí velikých zástupů, které přivodily onu světovou událost. Byl to jejich den – den, který si sami vytvořili. A přece – byli podivně tiší, tísnivě mlčenliví. V jejich zpěvu nebyla radost, v jejich smíchu žádné veselí. Mechanicky pochodovali, automaticky odpovídali klakérům na tribuně, kteří provolávali „hurá“, když kolem procházely průvody.

Večer se mělo konat slavnostní představení. Dlouho před stanovenou hodinou bylo Urického náměstí až k paláci a ke břehům Něvy zaplněno lidmi, kteří se shromáždili, aby zhlédli představení pod širým nebem, symbolizující vítězství lidu. Hra měla tři části: první zobrazovala poměry, které vedly k válce, a úlohu, kterou v ní sehráli němečtí socialisté; druhá znázorňovala Únorovou revoluci s Kerenským⁴ u moci; poslední – Říjnovou revoluci. Byla to hra krásně inscenovaná a působivě hraná, živá, skutečná, strhující. Hrál se na schodišti bývalé Burzy⁵ naproti náměstí. Na nejvyšším stupni seděli králové a královny se svými dvořany, obklopeni vojáky v pestrých uniformách. Scéna představuje okázalou dvorní slavnost: oznamuje se, že na počest světového kapitalismu bude postaven pomník. Nastává velké veselí a rozpoutá se divoká orgie hudby a tance. Pak se z hlubin vynoří zotročené a dřoucí masy a jejich řetězy žalostně zvoní do hudby nahoře. Plní rozkaz postavit pomník svým pánům: jedni nesou kladiva a kovadliny, druzí se potácejí pod tíhou obrovských kamenných kvádrů a nákladů cihel. Dělníci se dřou ve svém světě bídy a temnoty, poháněni k ještě většímu úsilí bičem dozorců, zatímco nahoře je světlo a radost a páni hodují. Dokončení pomníku ohlásí velké žluté kotouče vytažené do výše za jásotu světa nahoře.

V tu chvíli je dole vidět mávat malý rudý prapor a drobná postava řeční k lidu. Zvedají se rozhněvané pěsti, pak prapor i postava zmizí, jen aby se znovu objevily v jiných částech podsvětí. Znovu mává rudý prapor, hned tady, hned tam. Lid pomalu nabývá sebedůvěry a vzápětí začíná hrozit. Rozhořčení a hněv rostou – králové a královny se polekají. Prchají do bezpečí citadel a armáda se chystá bránit pevnost kapitalismu.

Je srpen 1914. Vládcí zase hodují a dělníci otročí. Členové Druhé internacionály⁶ se účastní porady

¹ Prvního máje jako mezinárodního dne dělnických demonstrací se usnesl zakládající kongres Druhé internacionály v Paříži v červenci 1889, na památku stávkového hnutí za osmihodinový pracovní den v Chicagu v květnu 1886; poprvé se tak mezinárodně slavil 1. 5. 1890.

² Palácové náměstí před Zimním palácem v Petrohradě se v letech 1918–1944 nazývalo náměstím Urického, podle předsedy petrohradské Čeky Mojseje Urického, zastřeleného v srpnu 1918.

³ Marsovo pole, rozlehlé prostranství v centru Petrohradu, původně vojenské cvičiště. Petrohradský sovět zde 23. 3. (5. 4.) 1917 dal pohřbit oběti Únorové revoluce; později tu byli pohřbeni i zavraždění bolševičtí činitelé, mezi nimi V. Volodarskij a Mojsej Urickij. V letech 1918–1944 neslo název náměstí Obětí revoluce.

⁴ Alexandr Fjodorovič Kerenskij (1881–1970), právník a politik, v Prozatímní vládě roku 1917 ministr spravedlnosti, poté ministr války a od července 1917 její předseda; vláda pokračovala ve válce po boku Dohody. Po říjnovém převratu odešel do emigrace, od roku 1940 žil v USA. Zemřel 11. 6. 1970 v New Yorku na arteriosklerotické onemocnění srdce.

⁵ Budova bývalé Burzy na výběžku Vasiljevského ostrova naproti Zimnímu paláci. Na jejím schodišti a pod sloupovým se 1. 5. 1920 hrála masová inscenace *Mystérie osvobozené práce* (režie mj. Jurij Annenkov a Alexandr Kugel), v níž vystupovalo přes dva tisíce rudoarmějců spolu se studenty divadelních škol a herci.

⁶ Druhá (Socialistická) internacionála, mezinárodní sdružení socialistických a sociálně demokratických stran založené roku 1889 v Paříži. Po vypuknutí války v srpnu 1914 se fakticky rozpadla, když většina členských stran, v čele s německou sociální

mocných. Zůstávají hluší k prosbám dělníků, aby je zachránili před hrůzami války. Pak zvuky hymny „God Save the King“ ohlásí příchod anglické armády. Za ní následují ruští vojáci s kulomety a dělostřelectvem a průvod ošetřovatelek a mrzáků, daň Molochu války.

Další dějství zobrazuje Únorovou revoluci. Všude se objevují rudé prapory, sem a tam se řítí obrněné automobily. Lid ztéká Zimní palác a strhává znak carství. Moc přebírá Kerenského vláda a lid je hnán zpět do války. Pak přichází úžasná scéna Říjnové revoluce: vojáci a námořníci cválají po prostranství před bílou mramorovou budovou. Vyřítí se po schodech do paláce, následuje krátký boj a masy zdraví vítěze v divokém jásotu. Vzduchem se nese „Internacionála“; stoupá výš a výš do vítězoslavných, radostných akordů. Rusko je svobodné – dělníci, námořníci a vojáci uvádějí novou éru, počátek světové komuny!

Ten obraz byl nesmírně působivý. Ale obrovský zástup zůstal mlčet. Z velikého davu se ozval jen slabý potlesk. Byla jsem ohromená. Jak vysvětlit tak udivující nedostatek odezvy? Když jsem o tom mluvila s Lizou Zorinovou, řekla mi, že lidé Říjnovou revoluci skutečně prožili a představení nutně vyznělo naprázdno ve srovnání se skutečností roku 1917. Má malá komunistická sousedka mi to však vysvětlila jinak. „Lidé zažili od října 1917 tolik zklamání,“ řekla, „že revoluce pro ně ztratila veškerý smysl. Představení jen způsobilo, že jejich zklamání bylo ještě palčivější.“

demokracií, která 4. 8. 1914 v Říšském sněmu odhlasovala válečné úvěry, podpořila své vlády.

Kapitola IX – Militarizace průmyslu

IX. sjezd Všeruské komunistické strany, konaný v březnu 1920,¹ se vyznačoval řadou opatření, která znamenala naprostý obrat doprava. Na prvním místě mezi nimi stála militarizace práce a zavedení jednočlenného řízení průmyslu namísto kolektivního vedení závodů. Pracovní povinnost byla v zákonech Socialistické republiky zakotvena už dávno, ale prováděla se, jak řekl Trockij, „jen v malém, soukromém měřítku“. Ted' měl být zákon uplatňován doopravdy. Rusko mělo mít militarizovanou průmyslovou armádu, která by bojovala proti hospodářskému rozvratu, tak jako Rudá armáda zvítězila na různých frontách. Takovou armádu bylo prý možné srovnat do latě jen přísnou kázní. Kolektivní vedení továren muselo ustoupit vojenskému řízení průmyslu.

Komunistická menšina proti tomu opatření na sjezdu zahořkle bojovala, ale stranická kázeň zvítězila. Vzrušení však neopadlo: diskuse o této otázce pokračovala ještě dlouho poté, co sjezd skončil. Mnozí z mladších komunistů souhlasili, že opatření znamená krok doprava, ale rozhodnutí své strany hájili. „Kolektivní systém se ukázal jako nezdar,“ říkali. „Dělníci nebudou pracovat dobrovolně, a máme-li přežít další rok, musíme náš průmysl obnovit.“

Stejný názor zastával i Jack Reed. Právě se vrátil po marném pokusu dostat se do Ameriky přes Lotyšsko a celé dny jsme se o nové politice přeli. Jack trval na tom, že je nevyhnutelná, dokud je Rusko napadáno a blokováno. „Byli jsme nuceni zmobilizovat armádu k boji proti vnějším nepřítelům, proč ne armádu k boji proti našemu nejhoršímu vnitřnímu nepříteli, hladu? To dokážeme jen tak, že postavíme na nohy náš průmysl.“ Upozorňovala jsem na nebezpečí vojenské metody a pochybovala jsem, že lze od dělníků očekávat, aby pod nátlakem pracovali výkonně nebo intenzivně. Jack přesto považoval mobilizaci práce za nevyhnutelnou. „V každém případě se to musí zkusit,“ řekl.

Petrohrad byl v té době plný pověstí o stávkách. Kolovala historka, že když Zinovjev se svým štábem objížděl továrny, aby vysvětlil novou politiku, dělníci je z provozů vyhnali. Abych se o situaci dozvěděla z první ruky, rozhodla jsem se továrny navštívit. Už během prvních měsíců v Rusku jsem žádala Zorina o povolení je vidět. Liza Zorinová mě požádala, abych promluvila na několika dělnických schůzích, ale odmítla jsem, protože by podle mě bylo troufalé, abych se pouštěla do poučování těch, kdo revoluci udělali. Kromě toho jsem se v ruštině tehdy ještě necítila docela doma. Když jsem však Zorina požádala, aby mi dovolil navštívit několik továren, vyhýbal se odpovědi. Když jsem se seznámila s Ravičovou, obrátila jsem se s tou věcí na ni a ona ochotně svolila.

Prvním závodem, který jsme navštívili, byl Putilovský závod,² největší a nejvýznamnější podnik na výrobu lokomotiv a vagonů. Před válkou tam pracovalo čtyřicet tisíc dělníků. Ted' mi sdělili, že jich pracuje jen 7 000. Mnoho jsem slyšela o putilovcích: sehráli hrdinskou úlohu v revolučních dnech i při obraně Petrohradu proti Judeničovi.

V kanceláři Putilovského závodu nás srdečně přijali, provedli nás různými odděleními a pak nás svěřili průvodci. Bylo nás ve skupině čtyři a jen dva z nás uměli rusky. Zdržela jsem se vzadu, abych se vyptala skupiny dělníků pracujících u ponku. Nejdřív mě přijali s obvyklou podezíravostí, kterou jsem překonala tím, že jsem mužům řekla, že jim nesu pozdravy od jejich bratrů v Americe. „A co revoluce tam?“ zeptali se mě okamžitě. Zdálo se, že se to stalo celonárodní posedlostí, ta představa blízké revoluce v Evropě a Americe. Všichni v Rusku se té naděje drželi. Bylo těžké brát těm špatně informovaným lidem jejich naivní víru. „Americká revoluce ještě není,“ řekla jsem jim, „ale ruská revoluce našla ozvěnu mezi proletariátem v Americe.“ Vyptávala jsem se na jejich práci, na jejich život a na to, jak

¹

IX. sjezd Ruské komunistické strany (bolševiků) zasedal v Moskvě od 29. 3. do 5. 4. 1920. Na návrh Trockého a Lenina schválil militarizaci práce (mj. přeměnu částí vojsk v „pracovní armády“) a přechod od kolektivního vedení podniků k jednočlennému řízení; proti se stavěla skupina tzv. demokratického centralismu.

² Putilovský závod v Petrohradě, založený roku 1801 jako státní slévárna, od roku 1868 majetek průmyslníka Nikolaje Putilova; jeden z největších strojírenských a zbrojních podniků Ruska. Jeho dělníci, „putilovci“, stáli v čele stávek a demonstrací roku 1905 i 1917. Později nesl název Krasnyj putilovec, od roku 1934 Kirovův závod.

se dívají na nové dekrety. „Jako bychom nebyli honěni už dost předtím,“ stěžoval si jeden z mužů. „Teď máme pracovat pod vojenskou *nagajkou*³ (bičem). Samozřejmě budeme muset být v dílně, jinak nás potrestají jako pracovní dezertéry. Ale jak z nás chtějí dostat víc práce? Trpíme hladem a zimou. Nemáme sílu dát víc.“ Namítla jsem, že vláda byla k takovým metodám nejspíš donucena a že kdyby se ruský průmysl neobnovil, postavení dělníků by se ještě zhoršilo. Ostatně putilovští dělníci dostávali zvýhodněný *pajok*.⁴ „Chápeme, jaké veliké neštěstí Rusko postihlo,“ odpověděl jeden z dělníků, „ale víc ze sebe vymáčkout nedokážeme. I ty dvě libry chleba, které dostáváme, nestačí. Podívejte se na ten chleba,“ řekl a zvedl černou kůrku, „můžeme z toho žít? A naše děti? Nebýt našich lidí na venkově nebo nějakého obchodování na trhu, docela bychom pomřeli. Teď přichází nové opatření, které nás odtrhává od našich lidí a posílá na druhý konec Ruska, zatímco naše bratry odtamtud sem přivlečou, pryč od jejich půdy. Je to bláznivé opatření a nebude fungovat.“

„Ale co může vláda dělat, když je nedostatek potravin?“ zeptala jsem se. „Nedostatek potravin!“ zvolal ten muž. „Podívejte se na trhy. Viděla jste tam nějaký nedostatek potravin? Spekulace a nová buržoazie, v tom je ta potíž. Jednočlenné vedení je náš nový otrokář. Nejdřív nás buržoazie sabotovala a teď zase vládne. Ať to ale jen zkusí, poroučet nám! Ti uvidí. Ať to jen zkusí!“

Muži byli zahořklí a plní nevole. Vtom se vrátil průvodce, aby se podíval, co se se mnou stalo. Dal si velkou práci, aby mi vysvětlil, že výrobní poměry v závodě se od zavedení militarizace práce značně zlepšily. Muži jsou spokojenější a za stejnou dobu se opravilo mnohem víc vagonů a lokomotiv než za předchozího vedení. V závodě je produktivně zaměstnáno 7 000 lidí, ujišťoval mě. Dozvěděla jsem se však, že skutečný počet je menší než 5 000 a že z nich jen asi 2 000 jsou opravdoví dělníci. Ostatní byli vládní úředníci a písaři.

Po Putilovském závodě jsme navštívili Treugolnik,⁵ velkou ruskou továrnu na pryž. Bylo tam čisto a stroje byly v dobrém stavu – dobře vybavený moderní závod. Když jsme došli do hlavní dílny, uvítal nás vedoucí provozu, který byl ve funkci už dvacet pět let. Sám nás prý provede. Zdálo se, že je na továrnu velmi pyšný, jako by byla jeho vlastní. Dost mě překvapilo, že se jim podařilo udržet všechno v tak výborném stavu. Průvodce vysvětlil, že je to proto, že téměř celý dřívější personál zůstal ve vedení. Měli za to, že ať se stane cokoli, nesmějí nechat podnik zpusťnout. Bylo to jistě velmi chvályhodné, pomyslela jsem si, ale brzy jsem měla příležitost svůj názor změnit. U jednoho stolu, kde se řezala pryž, pracoval starý dělník s laskavými očima, které hleděly ze smutné, oduševnělé tváře. Připomínal mi poutníka Luku z Gorkého *Na dně*.⁶ Náš průvodce byl velmi ostražitý, ale podařilo se mi vyklouznout, zatímco vedoucí provozu vysvětloval ostatním členům naší skupiny nějaké stroje.

„Tak co, *batjuško*, jak se vám vede?“ pozdravila jsem starého dělníka. „Zle, *matuško*,“⁷ odpověděl, „pro nás staré jsou to velmi těžké časy.“ Řekla jsem mu, jak na mě zapůsobilo, že jsem v dílně našla všechno v tak dobrém stavu. „To je pravda,“ poznamenal starý dělník, „ale je to proto, že vedoucí provozu a jeho lidé den ze dne doufají, že se zase něco změní a Treugolnik se vrátí bývalým majitelům. Znáám je. Pracoval jsem tu dávno předtím, než sem německý majitel tohoto závodu dal nové stroje.“

Když jsme procházeli různými místnostmi továrny, viděla jsem, jak ženy a dívky vzhlížejí se zjevným strachem. Zdálo se to zvláštní v zemi, kde byli pány proletáři. Stroje zřejmě nebyly to jediné, nad čím se pečlivě bdělo – zachovala se i stará kázeň: zaměstnanci nás považovali za bolševické inspektory.

Velký petrohradský mlýn, který jsme navštívili potom, vypadal, jako by byl v obležení: všude ozbrojení vojáci, dokonce i uvnitř dílen. Vysvětlení znělo, že se ztrácela velká množství vzácné mouky. Vojáci

³ *Nagajka* (rus.) – krátký kožený kozácký bič, kterým carské kozácké jednotky rozháněly demonstrace.

⁴ *Pajok* (rus.) – potravinový příděl, v době válečného komunismu odstupňovaný podle kategorie pracujících; zvýhodněné (zvýšené) příděly dostávali dělníci důležitých podniků, vojáci a vybraní odborníci.

⁵ Treugolnik („trojúhelník“), největší ruská továrna na pryžové výrobky (zejména galoše) na Obvodném kanálu v Petrohradě, založená roku 1860 hamburským obchodníkem Ferdinandem Krauskopffem a společníky jako Rusko-americká pryžová manufaktura. Roku 1918 byla znárodněna, od roku 1922 nesla název Krasnyj Treugolnik.

⁶ *Na dně* (1902), drama Maxima Gorkého z prostředí noclehárny pro chudé; poutník Luka v něm utěšuje ztroskotané nocležníky soucitnými, i když klamnými slovy.

⁷ *Batjuška, matuška* (rus.) – otče, matko; důvěrné lidové oslovení staršího muže či ženy, popřípadě i neznámých lidí.

hlídali mlynáře, jako by to byli galejníci, a dělníci takové ponižující zacházení přirozeně nesli nelibě. Sotva se odvážili promluvit. Jeden mladík, pohledný chlapík, si mi na poměry stěžoval. „Jsme tu vlastně vězni,“ řekl. „Bez povolení nemůžeme udělat ani krok. Musíme tvrdě pracovat osm hodin a máme jen deset minut na svůj *kipjatok*⁸ (převařenou vodu) a při odchodu z mlýna nás prohledávají.“ „Není důvodem přísného dozoru krádež mouky?“ zeptala jsem se. „Vůbec ne,“ odpověděl ten chlapec, „komisaři mlýna a vojáci moc dobře vědí, kam mouka mizí.“ Namítla jsem, že by dělníci mohli proti takovým poměrům protestovat. „Protestovat, u koho?“ zvolal chlapec. „Řekli by nám, že jsme spekulanti a kontrarevolucionáři, a zatkli by nás.“ „Copak vám revoluce nic nedala?“ zeptala jsem se. „Ach, revoluce! Ta už není. Skončila,“ řekl zahořkle.

Příštího rána jsme navštívili tabákovou továrnu Laferm.⁹ Podnik byl v plném provozu. Provedli nás závodem a vysvětlili nám celý výrobní postup, počínaje tříděním suroviny a konče hotovými cigaretami zabalenými k prodeji nebo k expedici. Vzduch v dílnách byl dusný, až se zvedal žaludek. „Ženy jsou na to ovzduší zvyklé,“ řekl průvodce, „nevadí jim.“ Pracovalo tam několik těhotných žen a dívky ne starší čtrnácti let. Vypadaly vyčerpaně, měly propadlé hrudníky a černé kruhy pod očima. Některé kašlaly a na tvářích se jim zračil horečnatý rumělec souchotin. „Je tu nějaká místnost k odpočinku, kde by se mohly najíst nebo vypít čaj a nadýchat se trochu čerstvého vzduchu?“ Nic takového tu není, dozvěděla jsem se. Ženy pracovaly osm hodin bez přestávky; čaj a černý chléb dostávaly u svých pracovních stolů. Pracovalo se v úkolu a zaměstnankyně dostávaly kromě mzdy denně dvacet pět cigaret, které směly prodat nebo vyměnit.

Promluvila jsem s některými ženami. Nestěžovaly si na nic kromě toho, že musejí bydlet daleko od továrny. Cesta do práce a zpět jim většinou zabrala víc než dvě hodiny. Žádaly, aby je ubytovali poblíž Lafermu, a dostaly v tom smyslu slib, ale pak už o tom nikdo neslyšel.

Život si opravdu umí podivně zažertovat. V Americe bych myšlenkou sociální péče pohrdala: považovala bych ji za laciný paliativ. Ale v socialistickém Rusku na mě pohled na těhotné ženy, které pracovaly v dusivém tabákovém vzduchu a sytily jedem sebe i své nenarozené děti, zapůsobil jako zásadní zlo. Promluvila jsem s Lizou Zorinovou, zda by se nedalo něco udělat, aby se to zlo zmírnilo. Liza tvrdila, že „práce v úkolu“ je jediný způsob, jak dívky přimět k práci. Pokud jde o odpočívárny, ženy samy už o ně bojovaly, ale zatím se nedalo nic dělat, protože v továrně nebylo možné uvolnit žádné místo. „Ale jestliže z revoluce nevzešla ani taková drobná zlepšení,“ namítala jsem, „k čemu byla?“ „Dělníci dosáhli kontroly,“ odpověděla Liza, „teď jsou u moci a mají na starosti důležitější věci než odpočívárny – musejí bránit revoluci.“ Liza Zorinová zůstala do značné míry proletářkou, ale uvažovala jako jeptiška zasvěcená službě církvi.

Tížila mě myšlenka, že to, čemu říkala „obrana revoluce“, byla ve skutečnosti jen obrana její strany, která byla u moci. V každém případě můj pokus o sociální péči k ničemu nevedl.

⁸ *Kipjatok* (rus.) – vařící, převařená voda, z níž se připravoval čaj.

⁹ Tabáková továrna Laferm na Vasiljevském ostrově v Petrohradě, založená roku 1852 baronem de Walbell, od roku 1870 společnost Laferm; po znárodnění byla roku 1922–1923 pojmenována po Mojseji Urickém.

Kapitola X – Britská dělnická delegace

Ráda jsem se dozvěděla, že do Petrohradu přijela Angelika Balabanovová, aby připravila ubytování pro britskou dělnickou delegaci.¹ Během svého pobytu v Moskvě jsem Angeliku poznala a naučila se oceňovat její ušlechtilého ducha. Byla mi velmi oddaná, a když jsem onemocněla, věnovala mi spoustu času, opatrovala mi léky, které se daly sehnat jen v kremelské lékárně, a zařídila mi zvláštní přídělky pro nemocné. Její přátelství bylo velkorysé a dojemné a velmi jsem si ji oblíbila.

Pro delegaci se měl připravit Naryškinův palác a Angelika mě pozvala, abych ji tam doprovodila. Všimla jsem si, že vypadá ještě vyčerpaněji a sklíčeněji, než když jsem ji viděla v Moskvě. Z našeho rozhovoru mi bylo jasné, že těžce trpí skutečností, která se tolik lišila od jejího ideálu. Trvala však na tom, že to, co se mně zdálo nezdarem, je podmíněno životem samým, který je sám tím největším nezdarem.

Naryškinův palác stojí na jižním břehu Něvy, téměř naproti Petropavlovské pevnosti.² Palác byl pro očekávané hosty připraven a k jejich obsluze tam byla umístěna řada služebníků a kuchařů. Brzy delegace přijela – většinou typičtí dělničtí delegáti – a s ní skupina novinářů a paní Snowdenová.³ Nejvýraznější postavou mezi nimi byl Bertrand Russell,⁴ který brzy dal najevo svou nezávislost a odhodlání zkoumat a poznávat věci svobodně a z první ruky.

Na počest delegace uspořádali bolševici na Urického náměstí velkou manifestaci. Tisíce lidí, mezi nimi ženy a děti, přišly vyjádřit vděčnost anglickým zástupcům dělnictva za to, že se odvážili přijet do revolučního Ruska. Slavnost začala zpěvem „Internacionály“, po němž následovala hudba a projevy, které mistrně tlumočila Balabanovová. Pak přišla vojenská cvičení. Slyšela jsem, jak paní Snowdenová nesouhlasně říká: „Taková přehlídka vojska!“ Neodolala jsem pokušení a poznamenala: „Madam, nezapomínejte, že velká ruská armáda je z velké části dílem vaší vlastní země. Kdyby Anglie nepomáhala financovat vpády do Ruska, mohlo by Rusko své vojáky zaměstnat užitečnou prací.“

Britskou delegaci královsky hostili divadly, operami, balety a výlety. Zahrnovali ji přepychem, zatímco lid otročil a hladověl. Sovětská vláda nenechala nic neudělaného, aby vzbudila dobrý dojem, a všechno, co by mohlo znepokojit, bylo před návštěvníky skryto. Angelika nenáviděla tu okázalost a přetvářku a těžce nesla přísný dohled, pod nímž byl každý krok delegace. „Proč by neměli vidět, jak to v Rusku doopravdy vypadá? Proč by se neměli dozvědět, jak ruský lid žije?“ naříkala. „Ale jsem tak nepraktická,“ opravovala se pak, „možná je to všechno nutné.“ Po dvou týdnech se pro hosty konal rozlučkový banket. Angelika trvala na tom, že musím přijít. Opět zazněly projevy a přípitky, jak je při takových příležitostech zvykem. Projevy, které zněly nejupřímněji, pronesly Balabanovová a paní Ravičová. Ta mě požádala, abych její projev tlumočila, což jsem udělala. Mluvila jménem ruských proletářek a vychvalovala jejich statečnost a oddanost revoluci. „Kéž se anglické proletářky naučí té vlastnosti svých hrdinných ruských sester,“ zakončila paní Ravičová. Paní Snowdenová, bývalá sufražetka, neměla v odpověď ani slovo. Zachovávala „důstojný“ odstup. Dáma však ožila, když projevy skončily a ona se mohla pustit do sbírání autogramů.

¹ Společná delegace britského Odborového kongresu (TUC) a Labour Party, která v květnu a červnu 1920 navštívila sovětské Rusko; do Petrohradu přijela 11. 5. 1920 a do Moskvy odjela 16. 5. Vedl ji Ben Turner, dalšími členy byli mj. Margaret Bondfieldová, Tom Shaw, Robert Williams a Ethel Snowdenová; na části cesty je provázeli Clifford Allen a Bertrand Russell. Zprávu o cestě delegace vydala v červenci 1920.

² Petropavlovská pevnost na Zaječím ostrově v Petrohradě, založená roku 1703 Petrem Velikým jako první stavba města; od 18. století sloužila i jako vězení pro politické vězně.

³ Ethel Snowdenová, rozená Annakinová (1881–1951), britská socialistka a přední řečnice umírněného hnutí za volební právo žen, manželka labouristického politika Philipa Snowdena. Z cesty do sovětského Ruska se vrátila jako kritička bolševického režimu a vylíčila ji v knize *Through Bolshevik Russia* (Bolševickým Ruskem, 1920). Od roku 1947 po těžké mrtvici žila v ošetrovatelském domově ve Wimbledonu; zemřela 22. 2. 1951.

⁴ Bertrand Russell (1872–1970), britský filozof, logik a pacifista; roku 1918 byl za protiválečnou publicistiku na půl roku uvězněn. S dělnickou delegací cestoval jako nezávislý pozorovatel a své kritické dojmy vydal v knize *The Practice and Theory of Bolshevism* (Teorie a praxe bolševismu, 1920). Roku 1950 obdržel Nobelovu cenu za literaturu. Zemřel 2. 2. 1970 ve svém domě v Penrhynedeudraeth ve Walesu na chřipku.

Kapitola XI – Návštěva z Ukrajiny

Počátkem května přijeli do Petrohradu z Ukrajiny dva mladí muži. Oba žili řadu let v Americe a byli činní v židovském dělnickém a anarchistickém hnutí. Jeden z nich byl také redaktorem anglického anarchistického týdeníku *The Alarm*, vydávaného v Chicagu. Roku 1917, když vypukla revoluce, odjeli spolu s dalšími emigranty do Ruska. Když dorazili do své rodné země, zapojili se do tamní anarchistické činnosti, která díky revoluci nabrala obrovský rozmach. Jejich hlavním polem působnosti byla Ukrajina. Roku 1918 pomáhali zorganizovat anarchistickou federaci *Nabat*¹ (Poplach) a začali vydávat stejnojmenný list. Teoreticky se s bolševiky rozcházel; v praxi však anarchisté z federace, stejně jako anarchisté v celém Rusku, s bolševiky spolupracovali a také bojovali na všech frontách proti kontrarevolučním silám.

Když se oba ukrajinští soudruzi dozvěděli o našem příjezdu do Ruska, opakovaně se k nám pokoušeli dostat, ale kvůli politickým poměrům a prakticky nemožnému cestování nemohli přijet na sever. Později je bolševici zatkli a uvěznil. Hned po propuštění se vydali do Petrohradu a cestovali nelegálně. Znali nebezpečí, která jim hrozila – zatčení a možná zastřelení za držení a používání falešných dokladů –, ale byli ochotni riskovat cokoli, protože byli odhodláni seznámit nás s fakty o hnutí *povstanců*² (revolučních rolníků), v jehož čele stál ten neobyčejný muž, Nestor Machno. Chtěli nám přiblížit dějiny anarchistické činnosti v Rusku a vyprávět, jak ji železná pěst bolševiků rozdrtila.

Po dva týdny, v tichu petrohradských nocí, před námi oba ukrajinští anarchisté rozvíjeli panorama zápasu na Ukrajině. Nevzrušeně, klidně a s téměř tajemnou otažitostí vyprávěli ti mladí muži svůj příběh.

Ukrajíně „vládlo“ třináct různých vlád. Každá z nich rolnictvo okrádala a vraždila, pořádala příšerné pogromy a zanechávala za sebou smrt a zkázu. Ukrajinští rolníci, nezávislejší a odvážnější plémě než jejich severní bratři, začali nenávidět všechny vlády a každé opatření, které ohrožovalo jejich půdu a svobodu. Spjovali se a po celá dlouhá léta revolučního období se svým utlačovatelům bránili. Rolníci neměli žádné teorie; nedali se zařadit do žádné politické strany. Jejich nenávisť k tyranii byla instinktivní a prakticky celá Ukrajina se brzy změnila v povstalecký tábor. Do tohoto vrícího kotle přišel roku 1917 Nestor Machno.

Machno byl rodem Ukrajinec. Byl to rozený rebel a už v raném věku se začal zajímat o anarchismus. V sedmnácti letech se pokusil zabít carského špicla a byl odsouzen k smrti, ale vzhledem k jeho velkému mládí mu byl trest změněn na doživotní *katorgu* (těžký žalář, z něhož třetinu trestu odpýkával v okovech). Únorová revoluce otevřela brány věznic všem politickým vězňům, mezi nimi i Machnovi. Tehdy už strávil deset let v moskevské věznici Butyrky.³ Když ho poprvé zatkli, měl jen skromné vzdělání, ale ve vězení svůj volný čas dobře využil. Než byl propuštěn, osvojil si značné znalosti z dějin, politické ekonomie a literatury. Brzy po propuštění se Machno vrátil do své rodné vsi Huljajpole, kde zorganizoval odbory a místní sovět. Pak se vrhl do revolučního hnutí a po celý rok 1917 byl duchovním učitelem a vůdcem vzbouřených rolníků, kteří povstali proti statkářům.

Roku 1918, když Brestlitevský mír otevřel Ukrajinu německé a rakouské okupaci, zorganizoval Machno povstalecké rolnické oddíly k obraně proti cizím armádám. Bojoval proti Skoropadskému,⁴ ukrajinskému hetmanovi, kterého podporovaly německé bajonety. Vedl úspěšnou partyzánskou

¹ Konfederace anarchistických organizací Ukrajiny „Nabat“ (Poplach), založená na konferenci v Kursku v listopadu 1918, se sídlem v Charkově; vydávala list *Nabat*. V jejím čele stáli mj. Volin, Aron Baron a Petr Aršinov. Po roztržce bolševiků s Machnem v červnu 1919 Čeka list zakázala a organizaci rozprášila.

² *Povstanci* (rus. povstancy) – povstalci; tak se nazývali příslušníci Machnovy Revoluční povstalecké armády Ukrajiny a rolnických oddílů, z nichž vzešla. Hnutí se podle svého vůdce říkalo též machnovščina, jeho účastníkům machnovci.

³ Butyrky (Butyrská věznice), největší moskevská věznice, v carské době přestupní věznice pro odsouzené k vyhnání a nuceným pracím; Machno v ní byl vězněn od roku 1911 do března 1917.

⁴ Pavlo Skoropadskij, ruský Pavel Petrovič Skoropadskij (1873–1945), carský generál, od 29. 4. do 14. 12. 1918 hetman Ukrajinského státu, dosazený a udržovaný německou okupační mocí. Po pádu odešel do Německa. V dubnu 1945 byl na útěku před sovětskými vojsky raněn při spojeneckém náletu na nádraží v Plattlingu a 26. 4. 1945 zemřel v klášteře Metten v Bavorsku.

válku proti Petljurovi,⁵ Kaledinovi,⁶ Grigorjevovi⁷ a Děnikinovi. Jako uvědomělý anarchista se snažil dát instinktivní vzpouře rolnictva určitý cíl a smysl. Machnovou myšlenkou bylo, že sociální revoluci je třeba bránit proti všem nepřátelům, proti každému kontrarevolučnímu či reakčnímu pokusu zprava i zleva. Zároveň se mezi rolníky vedla osvětová a kulturní práce, aby se rozvíjeli v anarchokomunistickém duchu s cílem vytvořit svobodné rolnické komuny.

V únoru 1919 uzavřel Machno dohodu s Rudou armádou. Měl nadále držet jižní frontu proti Děnikinovi a dostávat od bolševiků potřebné zbraně a střelivo. Machno měl zůstat v čele *povstanců*, kteří mezitím vyrostli v armádu, a ta měla mít autonomii ve svých místních organizacích, revolučních sovětech oblasti, která zahrnovala několik gubernií. Bylo dohodnuto, že *povstanci* budou mít právo pořádat sjezdy, svobodně projednávat své záležitosti a podle toho jednat. V únoru, březnu a dubnu se konaly tři takové sjezdy. Bolševici však dohodu nedodrželi. Zásoby, které Machnovi slíbili a které zoufale potřeboval, přicházely s velkým zpožděním nebo vůbec. Tvrdilo se, že to bylo na rozkaz Trockého, který se na nezávislou povstaleckou armádu nedíval příznivě. Ať tak či onak, Machno narážel na překážky na každém kroku, zatímco Děnikin neustále získával půdu. Brzy začali bolševici namítat proti svobodným rolnickým sovětům a v květnu 1919 přijel do Machnova hlavního stanu vrchní velitel jižních armád Kameněv⁸ v doprovodu členů charkovské vlády, aby sporné záležitosti urovnal. Nakonec bolševičtí vojenští představitelé požadovali, aby se *povstanci* rozpustili. Ti odmítli a obvinili bolševiky z porušení jejich revoluční dohody.

Mezitím Děnikinův postup začal být stále hrozivější a Machno od bolševiků stále nedostával žádnou podporu. Rolnická armáda se proto rozhodla svolat na 15. června mimořádné zasedání sovětu. Měly se na něm určit konkrétní plány a postupy, jak zastavit rostoucí děnikinovské nebezpečí. Ale 4. června vydal Trockij rozkaz, kterým konání sjezdu zakázal a Machna prohlásil za psance. Na veřejném shromáždění v Charkově Trockij prohlásil, že by bylo lepší nechat na Ukrajině bělogvardějce, než trpět Machna. Přítomnost bílých prý ukrajinské rolnictvo nakloní ve prospěch sovětské vlády, kdežto Machno a jeho *povstanci* s bolševiky nikdy neuzavřou mír; pokusí se zmocnit nějakého území a uskutečňovat své ideje, což by bylo pro komunistickou vládu neustálou hrozbou. Bylo to prakticky vyhlášení války Machnovi a jeho armádě. Ta se brzy ocitla pod útokem ze dvou stran zároveň – od bolševiků i od Děnikina. *Povstanci* byli špatně vyzbrojeni a chyběly jim i ty nejnutnější válečné potřeby, a přece se rolnická armáda po dlouhou dobu dokázala udržet díky pouhému vojenskému géniu svého vůdce a bezohledné odvaze jeho oddaných rebelů.

Zároveň zahájili bolševici proti Machnovi a jeho *povstancům* očerňující kampaň. Komunistický tisk ho obviňoval, že zrádně otevřel jižní frontu Děnikinovi, Machnovu armádu cejchoval jako banditskou bandu a jejího vůdce jako kontrarevolucionáře, kterého je třeba za každou cenu zničit. Tento „kontrarevolucionář“ si však plně uvědomoval, jakou hrozbu Děnikin pro revoluci představuje. Shromáždil nové síly a podporu mezi rolníky a v září a říjnu 1919 zasadil svým tažením Děnikinovi na Ukrajině smrtelnou ránu.⁹ Machno dobyl Děnikinovu dělostřeleckou základnu v Mariupolu, zničil tyl

⁵ Symon Petljura (1879–1926), ukrajinský politik, od února 1919 předseda Direktorია Ukrajinské lidové republiky a vrchní velitel (hlavní otaman) jejího vojska. Od roku 1920 žil v emigraci; 25. 5. 1926 ho v Paříži zastřelil Šolem Schwarzbard, který chtěl pomstít oběti protižidovských pogromů na Ukrajině, a porota ho poté osvobodila.

⁶ Alexej Maximovič Kaledin (1861–1918), carský generál, od června 1917 ataman donských kozáků a po říjnovém převratu jeden z prvních organizátorů ozbrojeného odporu proti bolševikům. Když se jeho postavení stalo bezvýchodným, složil funkci a 29. 1. (11. 2.) 1918 se v Novočerkassku zastřelil.

⁷ Nikifor Alexandrovič Grigorjev, ukrajinsky Nykyfor Hryhorjiv, vlastním jménem Servetnyk (1884 nebo 1885 – 1919), bývalý carský důstojník, který postupně sloužil hetmanovi, Petljurovi a od února 1919 bolševikům. V květnu 1919 se proti bolševikům vzbouřil; jeho vojska se dopustila rozsáhlých protižidovských pogromů. Dne 27. 7. 1919 byl při jednání s Machnem ve vsi Sentovo zastřelen Machnovými lidmi.

⁸ Patrně Lev Borisovič Kameněv, vlastním jménem Rozenfeld (1883–1936), člen politbyra a předseda Moskevského sovětu, který počátkem května 1919 jako zástupce sovětské vlády navštívil s Klimentem Vorošilovem Machnův hlavní stan v Huljajpole; vrchním velitelem nebyl. Dne 25. 8. 1936 byl v Moskvě zastřelen po prvním moskevském procesu, spolu se Zinovjevem.

⁹ Rozhodující bitvu svedla Machnova armáda 26. 9. 1919 u vesnice Perehonivka (Peregonovka) nedaleko Umaně, kde porazila Děnikinovy jednotky. Poté během několika týdnů obsadila velkou část jižní Ukrajiny, mj. Alexandrovsk (dnes

nepřátelské armády a podařilo se mu odříznout její hlavní síly od zásobovací základny. Tento skvělý Machnův manévra a hrdinské boje povstalecké armády znovu přivodily přátelský styk s bolševiky. Zákaz namířený proti *povstancům* byl zrušen a komunistický tisk teď začal Machna velebit jako velkého vojenského génia a statečného obránce revoluce na Ukrajině. Rozpory mezi Machnem a bolševiky však měly hluboké kořeny: on usiloval o vytvoření svobodných rolnických komun na Ukrajině, kdežto komunisté byli odhodláni vnutit jí vládu Moskvy. Střet byl nakonec nevyhnutelný a přišel počátkem ledna 1920.

V té době revoluci ohrožoval nový nepřítel. Grigorjev, dříve v carské armádě, později přítel bolševiků, se teď obrátil proti nim. Protože si svými hesly o svobodě a svobodných sovětech získal na jihu značnou podporu, navrhl Machnovi, aby spojili síly proti komunistickému režimu. Machno svolal shromáždění obou armád a tam Grigorjeva veřejně obvinil z kontrarevoluce a předložil důkazy o četných pogromech na Židy, které zorganizoval. Machno a jeho štáb prohlásili Grigorjeva za nepřítele lidu a revoluce, odsoudili jeho i jeho pobočníky k smrti a na místě je popravili. Část Grigorjevovy armády se přidala k Machnovi.

Děnikin mezitím na Machna dál tlačil a nakonec ho přinutil opustit své postavení. Ovšem ne bez urputných bojů po celé linii dlouhé devět set verst;¹⁰ ústup trval čtyři měsíce a Machno táhl směrem k Haliči. Děnikin postupoval na Charkov, pak dál na sever, dobyl Orel a Kursk a nakonec stanul před branami Tuly, v bezprostřední blízkosti Moskvy.

Zdálo se, že Rudá armáda není schopna Děnikinův postup zastavit, ale Machno mezitím shromáždil nové síly a napadl Děnikina v týlu. Nečekanost tohoto nového obratu a neobyčejné vojenské činy Machnových mužů v tomto tažení rozvrátily Děnikinovy plány, demoralizovaly jeho armádu a daly Rudé armádě příležitost přejít v okolí Tuly do útoku proti kontrarevolučnímu nepříteli.

Když Rudá armáda poté, co Děnikinova vojska definitivně porazila, dorazila do Alexandrovsk, Trockij znovu požadoval, aby Machno odzbrojil své muže a podřídil se kázni Rudé armády. *Povstanci* odmítli, načež bylo proti rebelům zahájeno organizované vojenské tažení, při němž bolševici mnoho z nich zajali a desítky dalších pobili. Machno, kterému se podařilo z bolševické sítě uniknout, byl znovu prohlášen za psance a bandita. Od té doby vedl Machno proti bolševickému režimu nepřetržitou partyzánskou válku.

Příběh ukrajinských přátel, který jsem tu podala ve velmi zhuštěné podobě, zněl stejně romanticky jako činy Stěny Razina,¹¹ slavného kozáckého rebela, kterého zvěčnil Gogol.¹² Romantické a malebné – ale jaký vztah měla činnost Machna a jeho mužů k anarchismu? Na to jsem se zeptala obou soudruhů. Machno, vysvětlili mi moji zpravodajové, byl sám anarchistou, který se snažil osvobodit Ukrajinu od veškerého útlatku a rozvíjet a organizovat skryté anarchistické sklony rolníků. Za tímto účelem Machno opakovaně vyzýval anarchisty z Ukrajiny i z Ruska, aby mu pomohli. Nabízel jim nejširší možnosti propagandistické a osvětové práce, opatroval jim tiskárny a místa ke schůzím a poskytoval jim úplnou svobodu jednání. Kdykoli Machno dobyl nějaké město, zavedl pro anarchisty a levé sociální revolucionáře svobodu slova a tisku. Machno často říkal: „Jsem voják a na osvětovou práci nemám čas. Ale vy, kteří jste spisovatelé a řečníci, vy tu práci můžete dělat. Přidejte se ke mně a společně dokážeme připravit půdu pro skutečný anarchistický experiment.“ Hlavní hodnota machnovského hnutí však podle mínění mých soudruhů spočívala v rolnících samotných. Bylo to spontánní, živelné hnutí; odpor rolníků vůči všem vládám nebyl výsledkem teorií, ale hořké zkušenosti a instinktivní lásky ke svobodě. Byli úrodnou půdou pro anarchistické ideje. Proto se k Machnovi přidala řada anarchistů. Byli

Zápорожі), Berdjansk, Mariupol a do 20. 10. 1919 Jekatěrinoslav, a přerušila zásobovací spoje bílých na jejich tažení na Moskvu.

¹⁰ Versta – stará ruská délková míra, 1,0668 km; devět set verst je tedy asi 960 km.

¹¹ Stěpan (Stěnka) Timofejevič Razin (asi 1630–1671), donský kozák, vůdce velkého kozáckého a rolnického povstání v Povolží v letech 1670–1671. Po porážce byl vydán úřadům a 6. (16.) 6. 1671 v Moskvě veřejně popraven čtvrcením.

¹² Nikolaj Vasiljevič Gogol (1809–1852), ruský spisovatel ukrajinského původu, autor *Revizora* a *Mrtvých duší*. Razinovi žádné dílo nevěnoval; kozácké minulosti se týká jeho novela *Taras Bulba* (1835). Zemřel 21. 2. (4. 3.) 1852 v Moskvě vysílením poté, co v těžké duševní krizi spálil rukopis druhého dílu *Mrtvých duší* a odmítal jíst.

s ním ve většině jeho vojenských tažení a po celou tu dobu energicky šířili anarchistickou propagandu.

Zorin a jiní komunisté mi tvrdili, že Machno byl štváč proti Židům a že jeho *povstanci* mají na svědomí četné surové pogromy. Moji návštěvníci tato obvinění rozhodně popírali. Machno proti pogromům zahořkle bojoval, tvrdili; často vydával provolání proti takovým zločinům a některé z těch, kdo se provinili násilím na Židech, dokonce vlastní rukou potrestal. Nenávist k Židům byla na Ukrajině ovšem běžná; nebyla vymýcena ani mezi rudoarmějci. I oni napadali, okrádali a týrali Židy; a přece nikdo nečiní bolševiky odpovědnými za takové ojedinělé případy. Ukrajinu zamořují ozbrojené bandy, které si lidé často pletou s machnovci a které pořádaly pogromy. Bolševici, kteří o tom věděli, toho zmatku využívali, aby Machna a jeho stoupence zdiskreditovali. Ukrajínští anarchisté však – jak mi bylo řečeno – machnovské hnutí neidealizovali. Věděli, že *povstanci* nejsou uvědomělí anarchisté. Jejich list *Nabat* na to opakovaně upozorňoval. Na druhé straně anarchisté nemohli přehlížet význam lidového hnutí, které bylo instinktivně vzpurné, anarchisticky založené a úspěšné v zatlačování nepřátel revoluce, což se lépe organizované a vyzbrojené bolševické armádě nedařilo. Proto mnozí anarchisté považovali za svou povinnost s Machnem spolupracovat. Většina však zůstala stranou; měli svou širší kulturní, osvětovou a organizační práci.

Vpadající kontrarevoluční síly, ač se lišily povahou i cíli, se všechny shodovaly v neúprosném pronásledování anarchistů. Ti museli trpět, ať nastoupil jakýkoli nový režim. Bolševici nebyli v tomto ohledu o nic lepší než Děnikin nebo jakýkoli jiný bílý živel. Anarchisté plnili bolševické věznice; mnozí z nich byli zastřeleni a veškerá legální anarchistická činnost byla potlačena. Zvláště Čeka odváděla hrůznou práci: vzkřísila staré carské metody, včetně mučení.

Moji mladí návštěvníci mluvili ze zkušenosti: sami byli opakovaně v bolševických věznicích.

Kapitola XII – Pod povrchem

Hrůzný příběh, kterému jsem dva týdny naslouchala, se na mě snesl jako bouře. Byla tohle ta revoluce, v níž jsem celý život věřila, po níž jsem toužila a pro níž jsem se snažila získat zájem druhých, nebo to byla karikatura – ohavná obluda, která přišla, aby se mi vysmívala a tropila si ze mě posměch? Komunisté, s nimiž jsem se šest měsíců denně stýkala – obětaví, pracovití muži a ženy prodchnutí vysokým ideálem –, byli takoví lidé schopni zrady a hrůz, z nichž je obviňovali? Zinovjev, Radek, Zorin, Ravičová a mnoho dalších, které jsem poznala – mohli by ve jménu ideálu lhát, pomlouvat, mučit, zabíjet? Ale pak – což mi Zorin neřekl, že trest smrti byl v Rusku zrušen? A přece jsem se krátce po svém příjezdu dozvěděla, že v předvečer dne, kdy nový dekret vstoupil v platnost, byly zastřeleny stovky lidí a že Čeka ve skutečnosti s popravami nikdy nepřestala.

Že moji přátelé nepřeháněli, když mluvili o mučení v Čece, jsem se dozvěděla i z jiných zdrojů. Stížností na otřesné poměry v petrohradských věznicích bylo tolik, že se o situaci dozvěděla Moskva. Přijel inspektor Čeky, aby věc vyšetřil. Vězni se báli mluvit, a tak jim byla slíbena beztrestnost. Jenže sotva inspektor odjel, jednoho z vězňů, mladého chlapce, který velmi otevřeně mluvil o surovostech páchaných Čekou, vyvělekli z cely a krutě ho zbili.

Proč se Zorin uchyloval ke lžím? Musel přece vědět, že nezůstanu dlouho v nevědomosti. A nebyl stejných metod vinen i Lenin? „Idejní anarchisté (*idějnyje*)¹ v našich vězeních nejsou,“ ujišťoval mě. A přece v té chvíli plnili žaláře Moskvy, Petrohradu a mnoha dalších ruských měst četní anarchisté. V květnu 1920 jich byly v Petrohradě zatčeny desítky, mezi nimi dvě dívky ve věku sedmnácti a devatenácti let. Nikdo z vězňů nebyl obviněn z kontrarevoluční činnosti: byli to „idejní anarchisté“, abych užila Leninova výrazu. Několik z nich vydalo k Prvnímu máji manifest, který upozorňoval na otřesné poměry v továrnách Socialistické republiky. Zatčeny byly i ty dvě mladé dívky, které rozšiřovaly leták proti „pracovní knížce“,² jež tehdy právě vstoupila v platnost.

Bolševici vychvalovali pracovní knížku jako jednu z velkých vymožeností komunismu. Prý nastolí rovnost a odstraní příživnictví. Ve skutečnosti měla pracovní knížka do jisté míry povahu „žlutého lístku“,³ jaký za carského režimu dostávaly prostitutky. Zaznamenával se v ní každý krok, který člověk udělal, a bez ní nebylo možné udělat ani krok. Připoutávala svého držitele k jeho zaměstnání, k městu, kde žil, a k pokoji, který obýval. Zaznamenávala jeho politické přesvědčení a stranickou příslušnost a kolikrát byl zatčen. Zkrátka žlutý lístek. Tuto ponižující novinku nesli nelibě i někteří komunisté. Anarchisty, kteří proti ní protestovali, Čeka zatkla. Když se v té věci někdo obrátil na některé přední komunisty, opakovali, co řekl Lenin: „V našich vězeních nejsou žádní idejní anarchisté.“

Svatozář komunistům padala z hlavy. Zdálo se, že všichni věří, že účel světi prostředky. Vzpomněla jsem si na Radkovy výroky na oslavě prvního výročí Třetí internacionály, kdy svým posluchačům líčil „úžasné šíření komunismu“ v Americe. „Padesát tisíc komunistů je v amerických věznicích,“ zvolal. „Molly Steimerová, osmnáctiletá dívka, a její soudruzi, sami komunisté, byli z Ameriky deportováni pro svou komunistickou činnost.“⁴ Tehdy jsem si myslela, že Radek je špatně informován. Přesto se mi zdálo zvláštní, že si fakta neověřil, než taková tvrzení pronesl. Byla nepoctivá a pro Molly Steimerovou a její anarchistické soudruhy znamenala urážku, která se přidala ke křivdě, již se jim dostalo od americké plutokracie.

¹ *Idějnyje* (rus., jedn. č. *idějnyj*) – idejní, tj. jednající z přesvědčení, z ideových pohnutek.

² Pracovní knížka (rus. *trudovaja knížka*), osobní doklad zavedený nejprve dekretem z 5. 10. 1918 pro „nepracující“ osoby místo průkazu totožnosti; dekretem z 25. 6. 1919 byla zavedena pro obyvatele Moskvy a Petrohradu. Zapisovaly se do ní mj. údaje o zaměstnání a plnění pracovní povinnosti. Zrušena byla v letech 1922–1923.

³ „Žlutý lístek“ (žlutá knížka), doklad, který v carském Rusku dostávaly registrované prostitutky namísto pasu; vázal je na policejní dohled a pravidelné lékařské prohlídky a značně jim ztěžoval návrat k jinému způsobu obživy.

⁴ Mollie (Molly) Steimerová (1897–1980), anarchistka narozená na Ukrajině, od roku 1913 v New Yorku. V srpnu 1918 byla zatčena za letáky proti americké intervenci v Rusku a v říjnu 1918 odsouzena k patnácti letům vězení (proces Abrams a spol.). V době Radkova projevu byla ještě ve vězení; deportována do sovětského Ruska byla až 24. 11. 1921. Zemřela 23. 7. 1980 v mexické Cuernavace na selhání srdce.

Během uplynulých několika měsíců jsem toho viděla a slyšela dost, abych se trochu vyznala v komunistické psychologii i v teoriích a metodách bolševiků. Už mě nepřekvapoval příběh o jejich dvojaké hře s Machnem, surovosti páchané Čekou, Zorinovy lži. Pochopila jsem, že komunisté bezvýhradně věří jezuitské formuli, že účel světí *všechny* prostředky. Ba co víc, tou formulí se chlubili. Jakákoli zmínka o hodnotě lidského života, o kvalitě charakteru, o významu revoluční poctivosti jako základu nového společenského řádu byla odmítána jako „buržoazní sentimentalita“, která v revolučním řádu věcí nemá místo. Pro bolševiky byl cílem, jehož mělo být dosaženo, komunistický stát, takzvaná diktatura proletariátu. Všechno, co tento cíl přibližovalo, bylo ospravedlnitelné a revoluční. Leninové, Radkové a Zorinové tedy byli zcela důslední. Posedlí neomylností svého kréda a dávající ze sebe to nejvíc, mohli být zároveň hrdinští i opovrženíhodní. Dokázali pracovat dvacet hodin denně, žít o sledích a čaji a nařizovat vraždění nevinných mužů a žen. Občas se snažili své vraždy zamaskovat předstíraným „nedorozuměním“ – neboť což účel nesvětí *všechny* prostředky? Dokázali používat mučení a popírat inkvizici, dokázali lhát a pomlouvat a nazývat se idealisty. Zkrátka dokázali sebe i druhé přesvědčit, že z revolučního hlediska je všechno legitimní a správné; jakákoli jiná politika byla slabá, sentimentální nebo byla zradou revoluce.

Při jedné příležitosti, když jsem kritizovala surový způsob, jakým byly křehké ženy vyháněny do ulic odhazovat sněh, a trvala jsem na tom, že i kdyby patřily k buržoazii, jsou to lidé a že je třeba brát ohled na tělesnou zdatnost, řekl mi jeden komunista: „Měla byste se stydět; vy, stará revolucionářka, a přitom tak sentimentální.“ Byl to tentýž postoj, jaký někteří komunisté zaujímali k Angelice Balabanovové, protože byla vždy starostlivá a dychtivá pomoci, kde jen to bylo možné. Zkrátka jsem pochopila, že bolševici jsou sociální puritáni, kteří upřímně věří, že jen oni jsou povoláni spasit lidstvo. Mé vztahy s bolševiky byly čím dál napjatější, můj postoj k revoluci, jak jsem ji poznala, čím dál kritičtější.

Jedno mi bylo zcela jasné: nemohu se připojit k sovětské vládě; nemohu přijmout žádnou práci, která by mě podřídila kontrole komunistické mašinérie. Komisariát osvěty byl touto mašinérií ovládan tak důkladně, že bylo beznadějně očekávat cokoli jiného než rutinní práci. Ve skutečnosti kdo nebyl komunista, nemohl dokázat téměř nic. Dychtila jsem pracovat s Lunačarským, kterého jsem pokládala za jednoho z nejkultivovanějších a nejméně dogmatických komunistů ve vysokém postavení. Přesvědčila jsem se však, že Lunačarskij sám je bezmocným kolečkem stroje a jeho nejlepší snahy jsou neustále omezovány a bržděny. Dozvěděla jsem se také mnoho o systému protekce a korupce, který vládl ve správě škol a v péči o děti. Některé školy byly ve skvělém stavu, děti dobře živěné a dobře oblečené, užívaly si koncertů, divadelních představení, tanců a jiných zábav. Většina škol a dětských domovů však byla ubohá, špinavá a zanedbaná. Ti, kdo vedli „zvýhodněné“ školy, neměli velké potíže opatřit pro své svěřence všechno potřebné a často měli i nadbytek. Ale správci „obyčejných“ škol mařili celé týdny čas a síly obcházením jednoho úřadu za druhým, sklíčením a vyčerpáním nekonečným čekáním, než se jim podařilo získat to nejnnutnější.

Zprvu jsem tento stav připisovala nedostatku potravin a materiálu. Dost často jsem slyšela, že za to může blokáda a intervence. Do značné míry to byla pravda. Kdyby Rusko nebylo tak vyhladovělé, neměly by špatné hospodaření a korupce tak osudné následky. K všeobecnému nedostatku se však přidávala převládající myšlenka komunistické propagandy. I děti musely sloužit tomuto cíli. Dobře udržované školy byly na odiv, pro zahraniční mise a delegáty, kteří Rusko navštěvovali. Na tyto výstavní školy se plýtvalo vším na úkor ostatních.

Vzpomněla jsem si, jak v Petrohradě všemi otřásl článek v květnové petrohradské *Pravdě*, který odhaloval otřesné poměry ve školách. Výbor organizací komunistické mládeže⁵ prošetřil některé z těchto ústavů. Našel děti špinavé, zavšivené, spící na špinavých matracích a krmené bídým jídlem; za trest je zavírali na noc do tmavých místností, nechávali je bez večeře, a dokonce je bili. Počet úředníků a zaměstnanců ve školách byl přímo zločinný. Například v jedné škole jich bylo 138 na 125 dětí. V jiné 40 na 25 dětí. Všichni tito příživníci brali chléb přímo od úst nešťastným dětem.

⁵ Ruský komunistický svaz mládeže (Komsomol), mládežnická organizace bolševické strany založená na sjezdu v Moskvě 29. 10. 1918.

Zorinovi mi opakovaně vyprávěli o Lilinové,⁶ ženě, která vedla petrohradský odbor školství. Prý to byla úžasná pracovnice, oddaná a schopná. Několikrát jsem ji slyšela mluvit, ale nezapůsobila na mě: vypadala upjatě a samolibě, typická puritánská učitelka. Nechtěla jsem si však udělat úsudek, dokud s ní nepromluví. Když vyšla odhalení o školách, rozhodla jsem se Lilinovou navštívit. Hovořily jsme přes hodinu o školách, které spravovala, o výchově vůbec, o problému mentálně postižených dětí a zacházení s nimi. Zlehčovala nepravosti ve svých školách a tvrdila, že „mladí soudruzi nedostatky přehnali“. Každopádně, dodala, vinníci už byli ze škol odstraněni.

Stejně jako mnoho jiných odpovědných komunistů byla Lilinová své práci zasvěcena a věnovala jí všechnen svůj čas a energii. Pochopitelně nemohla na všechno dohlížet osobně; výstavní školy byly podle jejího mínění nejdůležitější, a tak jim věnovala většinu svého času. Ostatní školy byly ponechány v péči jejích četných pomocníků, jejichž způsobilost se posuzovala převážně podle jejich politické užitečnosti. Náš rozhovor posílil mé přesvědčení, že se na práci bolševického odboru školství nemohu nijak podílet.

Odbor zdravotnictví nabízel stejně málo příležitostí ke skutečné službě – službě, která by nestranila výstavním nemocnicím ani politickým názorům pacientů. Tato zásada stranění, bohužel, vládla i v nemocničních pokojích. Jako všechny komunistické instituce byl i odbor zdravotnictví řízen politickým komisařem, doktorem Pervuchinem. Velmi stál o mou pomoc a navrhoval, abych převzala vedení továrních, ambulantních nebo obvodních ošetrovatelských služeb – velmi lichotivá a lákavá nabídka, která mě silně přitahovala. Měla jsem s doktorem Pervuchinem několik porad, ale k žádnému praktickému výsledku nevedly.

Kdykoli jsem jeho odbor navštívila, našla jsem skupiny mužů a žen, kteří čekali, nekonečně čekali. Byli to lékaři a ošetrovatelky, příslušníci *intelligence* – nikdo z nich komunistů –, zaměstnaní v různých oborech zdravotnictví, ale jejich čas a síly se mrhaly v čekárnách doktora Pervuchina, politického komisaře. Byla to žalostná skupina, ti zkroušení a sklíčení muži a ženy, kdysi květ Ruska. Měla jsem se přidat k tomuto tragickému průvodu, podrobit se politickému jhu? Nepřistoupím na to, dokud nebudu přesvědčena, že je to jho pro revoluční proces nezbytné. Cítila jsem, že si musím nejdříve najít nestranickou práci, práci, která by mi umožnila studovat poměry v Rusku a dostat se do přímého styku s lidem, s dělníky a rolníky. Teprve potom budu schopna najít cestu z chaosu pochybností a duševních muk, jimž jsem propadla.

⁶ Zlata Ionovna Lilinová, rozená Bernštejnová (1882–1929), bolševička, druhá manželka Zinovjeva. Po revoluci zastávala v Petrohradě vedoucí funkce v sociální péči a ve školství, mj. vedla odbor lidového vzdělávání výkonného výboru Petrohradského sovětu. Zemřela 28. 5. 1929 v Leningradu na rakovinu plic.

Kapitola XIII – Vstupuji do Muzea revoluce

Muzeum revoluce sídlí v Zimním paláci, v apartmá, které kdysi sloužilo jako dětské pokoje carových dětí. Vchodu do této části paláce se říká *dětskij podjezd*.¹ Z oken paláce car jistě často hledíval přes Něvu na Petropavlovskou pevnost, živoucí hrob svých politických nepřátel. Jak jinak tomu bylo teď! Ta myšlenka rozněcovala mou obrazotvornost. Když jsem muzeum poprvé navštívila, byla jsem plná úžasu a kouzla té veliké změny.

V jednotlivých místnostech jsem zastihla skupiny mužů a žen při práci; choulili se do svých přehozů a třásli se zimou. Tváře měli opuchlé a namodralé, ruce omrzlé, celým vzezřením připomínali stíny. Jakou oddanost musí mít tito lidé, pomyslela jsem si, když mohou pracovat dál v takových podmínkách. Tajemník muzea M. B. Kaplan² mě přijal velmi srdečně a vyslovil „naději, že se zapojím do práce muzea“. Spolu s dalším členem personálu se mi při několika příležitostech dlouze věnovali a vykládali mi plány a cíle muzea. Požádali mě, abych se připojila k výpravě, kterou muzeum tehdy organizovalo a která měla jet na jih, na Ukrajinu a na Kavkaz. Vysvětlili mi, že tam má sebrat cenný materiál z revolučního období. Ta myšlenka mě lákala. Kromě mého obecného zájmu o muzeum a jeho úsilí to znamenalo nestrannou práci, osvobozenou od komisařů, a výjimečnou příležitost Rusko poznat a studovat.

Během naší známosti jsem se dozvěděla, že ani pan Kaplan, ani jeho přítel nejsou komunisté. Zatímco však pan Kaplan byl rozhodně probolševický a snažil se všechno obhájit a omluvit, druhý muž byl kritický, i když nikterak nepřátelský. Za svého pobytu v Petrohradě jsem se s oběma často vídala a dozvěděla se od nich mnoho o revoluci a o metodách bolševiků. Kaplanův přítel, jehož jméno ze zřejmých důvodů nemohu uvést, často mluvil o naprosté nemožnosti tvůrčí práce uvnitř komunistické mašinerie. „Bolševici,“ říkával, „si pořád stěžují na nedostatek schopných pomocníků, a přitom nikdo – pokud není komunista – nemá velkou šanci.“ Muzeum patřilo k institucím, do nichž se zasahovalo nejméně, a práce v něm dobře pokračovala. Pak sem poslali skupinu dvaceti mladíků, mladých a nezkušených hochů, kteří práci neznali. Protože byli komunisté, dostali vedoucí místa, a výsledkem byly třenice a zmatek. Každý se cítil sledován a špehován. „Bolševikům nezáleží na zásluhách,“ řekl; „hlavně jim jde o členskou legitimaci.“ Budoucností muzea nijak nadšen nebyl, věřil však, že spolupráce „Američanů“ napomůže jeho řádnému rozvoji.

Nakonec jsem se rozhodla pro muzeum jako pro práci, která se mi hodí nejvíc, hlavně proto, že tato instituce byla nestranná. Doufala jsem v podstatnější podíl na životě Ruska, než je sbírání historického materiálu; přesto jsem to pokládala za cennou a potřebnou práci. Když jsem definitivně svolila stát se členkou výpravy, chodila jsem denně do muzea pomáhat s přípravami na dlouhou cestu. Práce bylo mnoho. Nebylo snadné opatřit vagon, vybavit ho na namáhavou cestu a obstarat doklady, které by nám zajistily přístup k materiálu, jež jsme se chystali sbírat.

Zatímco jsem byla zaměstnána pomocí při těchto přípravách, přijela do Petrohradu Angelika Balabanovová, aby přivítala italskou delegaci.³ Zdála se proměněná. Stýskalo se jí po italských soudruzích: přinesou jí závan její milované Itálie, jejího někdejšího života a práce tam. Ačkoli byla Angelika Ruska rodem, vzděláním i revolučními tradicemi, zapustila kořeny v italské půdě. Dobře jsem jí rozuměla a chápala její pocit odcizení v zemi, jejíž tvrdá půda měla zrodit nový a zářivý život. Angelika si ani sama sobě nechtěla připustit, že život, v nějž se tolik doufalo, se narodil mrtvý. Protože jsem ji však znala, nebylo pro mě těžké pochopit, jak hořký je její žal nad nešťastným a beztvárným výtvorem, který v Rusku vzešel. Ale teď měli přijet její milovaní Italové! Přinesou s sebou vřelost a barvitost Itálie.

¹ *Dětskij podjezd* (rus.) – „dětský vchod“, jeden z vchodů do Zimního paláce.

² M. B. Kaplan patřil k iniciativní skupině, která v květnu 1919 připravovala zřízení petrohradského Muzea revoluce, a k jeho prvním vedoucím pracovníkům.

³ Delegace italských socialistů a odborářů, která v létě 1920 navštívila sovětské Rusko; patřil k ní mj. vůdce Italské socialistické strany Giacinto Menotti Serrati.

Italové přijeli a s nimi nové slavnosti, manifestace, schůze a projevy. Jak odlišné mi to všechno připadalo od mých nezapomenutelných prvních dnů v Bělostrově. Italové se nyní nepochybně cítili stejně ohromeni jako tehdy já, stejně nadšení zdánlivým zázrakem Ruska. Šest měsíců a těsná blízkost skutečnosti mi obraz úplně změnily. Spontánnost, nadšení a životní síla se z něho docela vytratily. Zůstal jen bledý stín, šklebící se přízrak, který mi svíral srdce.

Na Urického náměstí byly masy dlouhým čekáním čím dál unavenější. Držely je tam celé hodiny, než italská delegace dorazila z Tauridského paláce. Obřady právě začínaly, když se žena, která se opírala o tribunu, pobledla a strhaná, rozplakala. Stála jsem blízko. „Oni mají lehké mluvení,“ naříkala, „ale my jsme celý den nejedli. Dostali jsme rozkaz pochodovat sem rovnou z práce, jinak přijdeme o přiděly chleba. Od pěti od rána jsem na nohou. Po práci nám nedovolili jít domů na ten kousek oběda. Museli jsme jít sem. Sedmnáct hodin o kousku chleba a trošce *kipjatku* (převařené vody). Vědí ti hosté o nás vůbec něco?“ Projevy pokračovaly, „Internacionála“ zazněla už podesáté, námořníci předváděli své efektní cviky a klakéři na tribuně hulákali hurá. Utekla jsem. I já jsem plakala, i když oči mi zůstaly suché.

Italská delegace byla stejně jako anglická ubytována v Naryškinově paláci. Když jsem tam jednoho dne navštívila Angeliku, zastihla jsem ji ve velkém rozrušení. Od jednoho ze sluhů se dozvěděla, že bývalá kněžna Naryškinová, dřívější majitelka paláce, přišla prosit o stříbrnou ikonu, která byla v rodině po celé generace. „Jen tu ikonu,“ úpěnlivě prosila. Ikona však byla nyní státním majetkem a Balabanovová s tím nemohla nic udělat. „Jen si to představ,“ řekla Angelika, „Naryškinová, stará a opuštěná, teď stojí na nároží a žebrá, a já bydlím v tomhle paláci. Jak strašný je život! Nejsem pro něj stvořená; musím odsud pryč.“

Angeliku však vázala stranická kázeň; zůstala v paláci, dokud se nevrátila do Moskvy. Víím, že se necítila o mnoho šťastněji než otrhaná a hladovějící bývalá kněžna, která žebrala na nároží.

Balabanovová, které záleželo na tom, abych našla vhodnou práci, mi jednoho dne oznámila, že do Petrohradu přijel Petrovskij, v Americe známý jako doktor Goldfarb.⁴ Byl náčelníkem Ústřední správy vojenského vzdělávání, pod níž spadaly i ošetrovatelské školy. Ve Spojených státech jsem se s tím mužem nikdy nesetkala, ale slyšela jsem o něm jako o redaktorovi dělnické rubriky newyorského *Forwardu*, židovského socialistického deníku.⁵ Nabídl mi místo vrchní instruktorky ve vojenské ošetrovatelské škole, abych tam zavedla americké metody ošetrovatelství, anebo že mě pošle se zdravotním vlakem na polskou frontu. Své služby jsem nabídla hned při první zprávě o polském útoku na Rusko:⁶ cítila jsem, že revoluce je v nebezpečí, a spěchala jsem za Zorinem s prosbou, aby mě přidělili jako ošetrovatelku. Slíbil, že věc předloží příslušným místům, ale nic dalšího jsem o tom neslyšela. Petrovského nabídka mě proto poněkud překvapila. Přišla však příliš pozdě. To, co jsem se mezitím dozvěděla o situaci na Ukrajině, o bolševických metodách vůči Machnovi a hnutí *povstanců*, o pronásledování anarchistů a o činnosti Čeky, úplně otráslou mou vírou v bolševiky jako revolucionáře. Nabídka přišla příliš pozdě. Moskva však možná pokládala za nemoudré dovolit mi nahlédnout na frontě do zákulisí; Petrovskij mi rozhodnutí Moskvy nesdělil. Ulevilo se mi.

Konečně jsme dostali radostnou zprávu, že největší potíže je překonána: vagon pro výpravu muzea byl zajištěn. Měl šest oddělení a byl nově natřený a vyčištěný. Teď začala práce na vybavení. Za normálních okolností by trvala další dva měsíce, ale měli jsme podporu muže v čele muzea, předsedy Jatmanova,⁷ komunisty. Spravoval také veškerý majetek Zimního paláce, v němž muzeum sídlí. Větší část prádla,

⁴ David Alexandrovič Petrovskij, vlastním jménem Lipec, v USA užíval jména Max Goldfarb (1886, podle jiných údajů 1883 – 1937), socialista, do roku 1917 redaktor newyorského deníku *Forverts*; po návratu do Ruska pracoval od roku 1919 ve vojenském školství Rudé armády a od března 1920 byl náčelníkem jeho ústředního orgánu, Hlavní správy vojenských učilišť. V březnu 1937 byl zatčen a 10. 9. 1937 v Moskvě zastřelen.

⁵ *Forverts* (jidiš, angl. *Forward*), newyorský socialistický deník v jidiš, založený roku 1897, v prvních desetiletích 20. století nejrozšířenější židovský deník na světě.

⁶ Polsko-sovětská válka (1919–1921); 25. 4. 1920 zahájila polská armáda ofenzivu na Ukrajině a 7. 5. 1920 obsadila Kyjev.

⁷ G. S. Jatmanov, malíř, kterého Vojenský revoluční výbor 25. 10. (7. 11.) 1917 jmenoval komisařem pro ochranu petrohradských muzeí a uměleckých sbírek.

stříbra a skla z carských skladů byla odvezena, ale zůstalo ještě mnoho. S předsedovým příkazem v ruce jsem byla provedena prostorami, které kdysi romanovští lokajové střežili jako posvátné. Našla jsem místnosti až po strop naplněné vzácným a krásným porcelánem a oddělení plná nejjemnějšího prádla. Sklep, táhnoucí se po celé délce Zimního paláce, byl zásoben kuchyňským náčiním všech velikostí a druhů. Pro výpravu by se lépe hodily plechové talíře a hrnce, ale kvůli předpisu, že žádná instituce nesmí od jiné nic požadovat, má-li to sama ve svém vlastnictví, nezbylo než vybrat to nejjednodušší, co se dalo v Zimním paláci získat. Šla jsem domů a přemýšlela o podivnosti života: revolucionáři jedí z romanovského servisu se znakem. Necítila jsem však nad tím žádné nadšení.

Kapitola XIV – Petropavlovská pevnost a Šlisselburg

Protože do našeho odjezdu mělo ještě nějakou dobu uplynout, využila jsem příležitosti, která se naskytla, a navštívila historická vězení, Petropavlovskou pevnost a Šlisselburg.¹ Vzpomněla jsem si na hrůzu a bázeň, jimiž mě samotná jména těchto míst naplňovala, když jsem poprvé přišla do Petrohradu jako třináctileté dítě. Vlastně se má hrůza z Petropavlovské pevnosti datovala ještě mnohem dřív. Myslím, že mi muselo být šest let, když naši rodinu postihl velký otřes: dozvěděli jsme se, že nejstarší bratr mé matky Jegor, student petrohradské univerzity, byl zatčen a je držen v pevnosti. Matka se okamžitě vypravila do hlavního města. My děti jsme zůstaly doma ve strachu a úzkosti, že matka strýce nenajde mezi živými. Prožili jsme úzkostné týdny a měsíce, až se matka konečně vrátila. Velká byla naše radost, když jsme slyšeli, že svého bratra vysvobodila ze světa živých mrtvých. Vzpomínka na ten otřes se mnou však zůstala ještě dlouho.

O sedm let později, když už naše rodina žila v Petrohradě, mě náhodou poslali s pochůzkou, která mě vedla kolem Petropavlovské pevnosti. Otřes, který jsem utrpěla před mnoha lety, ve mně ožil s ochromující silou. Stál tam ten těžký kamenný masiv, temný a zlověstný. Byla jsem vyděšená. Velké vězení pro mě bylo stále strašidelným domem a srdce se mi rozbušilo strachem pokaždé, když jsem kolem něj musela jít. O léta později, když jsem začala čerpat sílu ze života a hrdinství velkých ruských revolucionářů, se mi Petropavlovská pevnost stala ještě nenávistnější. A teď jsem se chystala vstoupit do jejích tajemných zdí a na vlastní oči spatřit místo, které bylo živým hrobem tolika nejlepších synů a dcer Ruska.

Průvodce, který nás měl provést jednotlivými raveliny, byl v tomto vězení deset let. Znal tu každý kámen. Ticho mi však řeklo víc než všechny průvodcovy výklady. Mučedníci, kteří tloukli křídly o studený kámen a pnuli se vzhůru ke světlu a vzduchu, pro mě ožili. Děkabristé,² Černyševskij,³ Dostojevskij,⁴ Bakunin, Kropotkin a desítky dalších promlouvali tisícihlasým hlasem o svém společenském idealismu a o svém osobním utrpení – o svých velikých nadějích a vroucí víře v konečné osvobození Ruska. Teď mohou třepotavé duše hrdinných mrtvých odpočívat v pokoji: jejich sen se splnil. Ale co je to za podivný nápis na zdi? „Dnes v noci mě zastřelí, protože jsem kdysi získal vzdělání.“ Málem jsem ztratila vědomí skutečnosti. Ten nápis mě do ní vrátil. „Co je tohle?“ zeptala jsem se strážného. „To jsou poslední slova jednoho *inteligenta*,“⁵ odpověděl. „Po Říjnové revoluci zaplnila tohle vězení *intelligence*. Odtud je odváděli a stříleli, nebo je nakládali na čluny, odkud se už nikdy nevrátili. To byly strašné dny a ještě strašnější noci.“ Sen těch, kdo obětovali životy za osvobození Ruska, se tedy přece jen nesplnil. Mění se ve světě vůbec něco? Nebo je to všechno jen věčné opakování nelidskosti člověka k člověku?

Došli jsme k pruhu ohrazeného prostranství, kde vězni směli trávit půlhodinovou vycházku. Museli jeden po druhém chodit sem a tam po úzké uličce v mrtvém tichu, a strážní na zdi byli připraveni střílet při sebemenším porušení předpisů. A zatímco zavření a spoutaní šlapali svou cestičku bez stromů, všemocní Romanovci vyhlíželi ze Zimního paláce k pozlacené věži nad pevností, aby se ujistili, že jejich nenávidění nepřátelé už nikdy neohrozí jejich bezpečí. Avšak ani Petropavlovská pevnost nedokázala cary uchránit před zabíjáckou rukou času a revoluce. Skutečně, změna *existuje*; pomalá a bolestná, ale přichází.

¹ Šlisselburská pevnost (Orešek) na ostrůvku u výtoku Něvy z Ladožského jezera, založená roku 1323 Novgorodem; od 18. století státní vězení, od roku 1884 věznice pro odsouzené politické vězně, zejména členy Narodné vůle. Po Únorové revoluci byli vězni roku 1917 osvobozeni a vězeňské budovy vypáleny.

² Děkabristé, šlechtičtí důstojníci, kteří 14. (26.) 12. 1825 v Petrohradě vyvolali neúspěšné povstání proti nástupu Mikuláše I. na trůn. Během vyšetřování byli vězněni v Petropavlovské pevnosti; pět vůdců zde bylo 13. (25.) 7. 1826 oběšeno, ostatní byli posláni na *katorgu* a do vyhnanství na Sibiř.

³ Nikolaj Gavrilovič Černyševskij (1828–1889), radikální publicista a spisovatel, ideový předchůdce narodníků. Roku 1862 byl zatčen a v Alexejevském ravelinu Petropavlovské pevnosti napsal román *Co dělat?*; roku 1864 byl odsouzen k *katorze* a doživotnímu vyhnanství na Sibiř. Zemřel 17. (29.) 10. 1889 v Saratově na krvácení do mozku.

⁴ Fjodor Michajlovič Dostojevskij (1821–1881), spisovatel. Jako člen kroužku Petraševského byl roku 1849 zatčen a vězněn v Petropavlovské pevnosti; 22. 12. 1849 (3. 1. 1850) podstoupil předstíranou popravu a trest mu byl změněn na *katorgu* v Omsku. Zemřel 28. 1. (9. 2.) 1881 v Petrohradě na krvácení z plic.

⁵ *Inteligent* (rus. intelligent) – příslušník intelligence, vzdělanec.

Na ohrazeném prostranství jsme potkali Angeliku Balabanovovou a Italy. Chodili jsme po obrovském vězení, každý zahloubaný do vlastních myšlenek, které v něm probudilo, co viděl. Napadlo mě, jestli si Angelika všimne nápisu na zdi. „Dnes v noci mě zastřelí, protože jsem kdysi získal vzdělání.“

O nějaký čas později se několik členů naší skupiny vypravilo do Šlisselburgu, ještě strašnějšího hrobu politických nepřátel carismu. Je to několikahodinová cesta lodí proti proudu krásné řeky Něvy. Den byl chladný a šedý, stejně jako naše nálada; právě takové rozpoložení se k návštěvě Šlisselburgu hodilo. Pevnost byla silně strážena, ale povolení od muzea nám zajistilo okamžitý vstup. Šlisselburg je sevřený kamenný masiv posazený na vysoké skále uprostřed otevřeného moře. Po mnoho desetiletí byly v jeho neproniknutelných zdech zazděny jen oběti dvorských intrik a panovnické nemilosti, později se však stal Golgotou politických nepřátel carského režimu.

O Šlisselburgu jsem slyšela, když moji rodiče poprvé přišli do Petrohradu; na rozdíl od Petropavlovské pevnosti jsem však k tomu místu neměla osobní vztah. Význam Šlisselburgu mi přiblížila až ruská revoluční literatura. Nesmazatelně se mi vryl do paměti zvláště příběh Volkenštejnové,⁶ jedné ze dvou žen, které na tom obávaném místě strávily dlouhá léta. A přece nic z toho, co jsem četla, mi to místo nepřiblížilo tak skutečně a děsivě jako chvíle, kdy jsem vystoupala po kamenných schodech a stanula před odpudivou branou. Pokud jde o fyzický stav Petropavlovské pevnosti, revoluce jako by vůbec neproběhla. Vězení zůstalo netknuté, připravené k okamžitému použití novým režimem. Se Šlisselburgem tomu bylo jinak. Hněv proletariátu ten dům mrtvých téměř srovnal se zemí.

Jak krutá a zvrácená je lidská mysl, která dokázala stvořit Šlisselburg! Věru, žádný divoch by nebyl schopen tak ďábelského ducha, jaký vymyslel tuto ořesnou hrobku. Cely postavené jako pytel, bez dveří a oken, jen s malým otvorem, jímž oběti spouštěli do jejich živoucího hrobu. Jiné cely byly kamenné klece, které měly dohnat nešťastníky k šílenství a rozdrásat jim srdce. A přece muži a ženy na tomto strašném místě vydrželi dvacet let. Jakou statečnost, jakou vytrvalost, jakou vznešenou víru musel člověk mít, aby to vydržel a vyšel odtud živý! Zde strávili svůj umučený život Nečajev,⁷ Lopatin,⁸ Morozov,⁹ Volkenštejnová, Fignerová a další z té skvělé družiny. Zde je společný hrob Uljanova,¹⁰ Myškina,¹¹ Kaljajeva,¹² Balmašova¹³ a mnoha dalších. Černá deska s jejich jmény mluví hlasitěji než hlasy navždy umlčené. Ani hučící vlny, které bijí o šlisselburskou skálu, nedokážou ten žalující hlas přehlušit.

Petropavlovská pevnost a Šlisselburg stojí jako živoucí důkaz toho, jak marná je naděje mocných, že uniknou frankensteinovským stvůrám, které sami stvořili.

⁶ Ljudmila Alexandrovna Volkenštejnová (1857 nebo 1858 – 1906), členka Narodné vůle; roku 1884 odsouzena v procesu čtrnácti k smrti, trest jí byl zmírněn a ve Šlisselburgu strávila dvanáct let (1884–1896), poté byla ve vyhnanství na Sachalinu. Zahynula 10. (23.) 1. 1906 ve Vladivostoku, když vojáci stříleli do deputace demonstrantů.

⁷ Sergej Gennadijevič Nečajev (1847–1882), revolucionář, autor *Katechismu revolucionáře* a organizátor vraždy studenta Ivanova (1869). Roku 1872 jej Švýcarsko vydalo Rusku; odsouzen k dvaceti letům *katorgy*, byl vězněn v Alexejevském ravelinu Petropavlovské pevnosti, kde 21. 11. (3. 12.) 1882 zemřel na vodnatelnost komplikovanou kurdějemí. Ve Šlisselburgu, otevřeném jako politické vězení až roku 1884, vězněn nebyl.

⁸ German Alexandrovič Lopatin (1845–1918), revolucionář, člen Generální rady I. internacionály, který se podílel na prvním ruském překladu Marxova *Kapitálu*. Roku 1887 byl odsouzen k smrti, trest mu byl změněn na doživotní vězení a ve Šlisselburgu strávil osmnáct let, do roku 1905. Zemřel 26. 12. 1918 v Petrohradě na rakovinu.

⁹ Nikolaj Alexandrovič Morozov (1854–1946), člen výkonného výboru Narodné vůle; odsouzen roku 1882 k doživotnímu vězení, které si odpykával v Alexejevském ravelinu a od roku 1884 ve Šlisselburgu, odkud byl propuštěn roku 1905. Poté se věnoval vědecké práci. Zemřel 30. 7. 1946 v Borku u Jaroslavlě.

¹⁰ Alexandr Iljič Uljanov (1866–1887), starší bratr V. I. Lenina, student petrohradské univerzity a člen teroristické frakce Narodné vůle, která připravovala atentát na Alexandra III. Dne 8. (20.) 5. 1887 byl oběšen ve Šlisselburgu.

¹¹ Ippolit Nikitič Myškin (1848–1885), narodnik, proslulý obhajobou v procesu sto devadesáti tří (1877–1878). Ve Šlisselburgu hodil po dozorci talíř a za to byl 26. 1. (7. 2.) 1885 zastřelen.

¹² Ivan Platonovič Kaljajev (1877–1905), eser, člen Bojové organizace strany; 4. (17.) 2. 1905 zabil v moskevském Kremlu bombou velkoknížete Sergeje Alexandroviče. Dne 10. (23.) 5. 1905 byl oběšen ve Šlisselburgu.

¹³ Stěpan Valerianovič Balmašov (1881–1902), student, eser; 2. (15.) 4. 1902 zastřelil v Petrohradě ministra vnitra Dmitrije Sipjagina. Dne 3. (16.) 5. 1902 byl oběšen ve Šlisselburgu.

Kapitola XV – Odbory

Byl červen a čas našeho odjezdu se blížil. Petrohrad se zdál krásnější než kdy jindy; nastaly bílé noci – téměř jasný den, jen bez jeho oslnivé záře, tajemné, konejšivé bílé noci Petrohradu. Kolovaly pověsti o kontrarevolučním nebezpečí a město bylo střeženo proti útoku. Platilo stanné právo a po jedné hodině v noci se nesmělo vycházet do ulic, přestože bylo skoro světlo. Občas přátelé obstarali zvláštní propustky a pak jsme se procházeli liduprázdnými ulicemi nebo podél břehů temné Něvy a šeptem probírali spleťtíou situaci. Hledala jsem v rozmazaném obraze nějaký výrazný rys – ruská revoluce, obrovský plamen šlehající přes celý svět a ozařující černý obzor vyděděných a utlačovaných –, revoluce, nová naděje, veliké duchovní probuzení. A tady jsem byla uprostřed ní, a přece jsem nikde nemohla spatřit příslib a naplnění té veliké události. Nepochopila jsem smysl a povahu revoluce? Možná bylo bezpráví a zlo, které jsem za těch pět měsíců viděla, od revoluce neoddělitelné. Anebo to byla politická mašinérie, kterou bolševici vytvořili – je to ta síla, která revoluci drtí? Kdybych byla svědkem jejího zrodu, mohla bych to teď lépe posoudit. Zřejmě jsem však přijela až na konec – na agónii celého národa. Je to všechno tak spleťtíé, tak neprostopupné, *tupik*,¹ slepá ulička, jak říkají Rusové. Jen čas a vážné studium, podporované chápavým porozuměním, mi ukážou cestu ven. Zatím si musím udržet odvahu a – pryč z Petrohradu, ven mezi lidi.

Dlouho očekávaná chvíle konečně nadešla. Dne 30. června 1920 připojili náš vagon k pomalému vlaku, kterému se říkalo „Maxim Gorkij“, a vyjeli jsme z Nikolajevského nádraží² do Moskvy.

V Moskvě jsme museli vyřídit mnoho formalit. Mysleli jsme, že nám postačí několik dní, ale zůstali jsme dva týdny. Náš pobyt byl však zajímavý. Město kypělo delegáty II. kongresu Třetí internacionály;³ ze všech koutů světa vyslali dělníci své soudruhy do zaslíbené země, revolučního Ruska, první republiky dělníků. Mezi delegáty byli i anarchisté a syndikalisté, kteří stejně pevně jako já před šesti měsíci věřili, že bolševici jsou symbolem revoluce. Na výzvu z Moskvy odpověděli s nadšením. S některými z nich jsem se seznámila v Petrohradě a teď toužili slyšet o mých zkušenostech a dozvědět se můj názor. Co jsem jim však měla říct, a uvěřili by mi, kdybych to udělala? Byla bych já uvěřila jakékoli nepříznivé kritice, než jsem přijela do Ruska? Kromě toho jsem cítila, že mé názory na bolševiky jsou ještě příliš neucelené, příliš mlhavé, pouhá změt' dojmů. Mé staré hodnoty se rozpadly a dosud jsem je nedokázala nahradit. Nemohla jsem proto mluvit o zásadních otázkách, ale svým přátelům jsem sdělila, že moskevská a petrohradská vězení jsou přeplněna anarchisty a jinými revolucionáři, a radila jsem jim, aby se nespokojovali s oficiálními vysvětleními a přesvědčili se sami. Varovala jsem je, že budou obklopeni průvodci a tlumočníky, většinou lidmi z Čeky, a že se fakta nedozvědí, pokud nevyvinou rozhodné a samostatné úsilí.

V Moskvě tehdy panovalo značné vzrušení. Svaz tiskařů byl rozpuštěn a celé jeho vedení posláno do vězení. Svaz svolal veřejnou schůzi, na kterou byli pozváni členové britské dělnické delegace. Tam se nečekaně objevil slavný sociální revolucionář Černov.⁴ Ostře kritizoval bolševický režim, obrovské shromáždění dělníků mu připravilo ovace, a pak zmizel stejně záhadně, jako přišel. Menševik Dan⁵ tolik štěstí neměl. Na schůzi také promluvil, ale nepodařilo se mu uniknout: skončil v Čece. Druhý den

¹ *Tupik* (rus.) – slepá ulice, slepá kolej; obrazně bezvýchodná situace.

² Nikolajevské nádraží v Petrohradě, výchozí stanice železnice do Moskvy; roku 1923 přejmenováno na Říjnové, od roku 1930 Moskevské nádraží.

³

II. kongres Komunistické internacionály zasedal od 19. 7. do 7. 8. 1920; zahájen byl v Petrohradě, další jednání probíhala v Moskvě. Schválil mj. jednadvacet podmínek přijetí do Kominterny.

⁴ Viktor Michajlovič Černov (1873–1952), jeden ze zakladatelů a hlavních teoretiků strany eserů, roku 1917 ministr zemědělství Prozatímní vlády a v lednu 1918 předseda Ústavodárného shromáždění. V květnu 1920, kdy jej hledala Čeka, nečekaně vystoupil na schůzi tiskařů s britskou dělnickou delegací v Moskvě; později téhož roku emigroval. Zemřel 15. 4. 1952 v New Yorku.

⁵ Fjodor Iljič Dan, vlastním jménem Gurvič (1871–1947), lékař, jeden z vůdců menševiků. Po zatčení a věznění byl v lednu 1922 vypovězen ze sovětského Ruska. Zemřel 22. 1. 1947 v New Yorku.

ráno moskevská *Pravda* a *Izvestija*⁶ odsoudily počínání svazu tiskařů jako kontrarevoluční a zuřily, že Černovovi bylo dovoleno promluvit. Noviny volaly po příkladném potrestání tiskařů, kteří se odvážili vzepřít sovětské vládě.

Rozpuštěn byl i svaz pekařů, velmi bojovná organizace, a jeho vedení bylo nahrazeno komunisty. Před několika měsíci, v březnu, jsem se zúčastnila sjezdu pekařů. Delegáti na mě zapůsobili jako odvážná skupina, která se nebojí kritizovat bolševický režim a předkládat požadavky dělníků. Tehdy jsem se divila, že jim dovolili v konferenci pokračovat, protože se otevřeně stavěli proti komunistům. „Pekaři jsou *škurniki* (stahovači kůží),“⁷ řekli mi; „pořád podněcují stávky a stávkovat v dělnické republice si mohou přát jen kontrarevolucionáři.“ Zdálo se mi však, že dělníci takové argumentaci nedokážou porozumět. Stávkovali. Dopustili se dokonce ještě ohavnějšího zločinu: odmítli hlasovat pro komunistického kandidáta a místo něj zvolili muže podle vlastního výběru. Na tento čin pekařů následovalo zatčení několika jejich aktivnějších členů. Dělníci pochopitelně nesli svévolné metody vlády s nevolí.

Později jsem se s některými pekaři setkala a zjistila jsem, že jsou vůči komunistické straně i vládě velmi rozhořčení. Ptala jsem se na stav jejich svazu a řekla jim, že mi bylo sděleno, že ruské odbory jsou velmi mocné a prakticky ovládají hospodářský život země. Pekaři se smáli. „Odbory jsou lokajové vlády,“ řekli; „nemají žádnou samostatnou funkci a dělníci v nich nemají co mluvit. Odbory vykonávají pro vládu jen policejní službu.“ To znělo docela jinak než vyprávění Melničanského,⁸ předsedy Moskevské rady odborových svazů, s nímž jsem se setkala při své první návštěvě Moskvy.

Tehdy mě provedl ústředím odborů, kterému se říká *Dom sojuzov*,⁹ a vysvětlil mi, jak organizace pracuje. V odborech je sedm milionů dělníků, řekl; patří k nim všechna řemesla a povolání. Dělníci sami průmysl řídí a vlastní. „Budova, ve které jste, patří také odborům,“ poznamenal hrdě; „dříve to bylo Šlechtické shromáždění.“ Sál, v němž jsme byli, sloužil slavnostním shromážděním a vznešení šlechtici sedávali v křeslech se znaky kolem stolu uprostřed. Melničanskij mi ukázal tajnou podzemní chodbu, skrytou pod malou otočnou plošinou, kterou mohli šlechtici v případě nebezpečí uprchnout. Ani ve snu je nenapadlo, že se jednou kolem téhož stolu shromáždí dělníci a budou sedět v tom krásném sále s mramorovými sloupy. Vzdělávací a kulturní práce odborů, vykládal dále předseda, má nesmírný rozsah. „Máme své dělnické vysoké školy a jiné kulturní instituce, které pořádají kurzy a přednášky z nejrůznějších oborů. Všechny je řídí dělníci. Odbory mají vlastní rekreační zařízení a máme přístup do všech divadel.“ Z jeho výkladu bylo zřejmé, že ruské odbory dosáhly stupně, který daleko přesahuje vše, co znají dělnické organizace v Evropě a Americe.

Podobný popis jsem slyšela od Cyperoviče, předsedy petrohradských odborů, s nímž jsem jela poprvé do Moskvy. I on mě provedl petrohradským Palácem práce,¹⁰ krásnou a prostornou budovou, kde měly petrohradské odbory své kanceláře. I z jeho vyprávění vyplývalo, že ruští dělníci konečně dosáhli svého.

Postupně jsem však začala vidět i rub mince. Zjistila jsem, že jako většina věcí v Rusku má i obraz odborů dvojí tvář: jednu předváděnou zahraničním návštěvníkům a „vyšetřovatelům“, druhou známou masám. Pekařům a tiskařům byl nedávno ukázán ten rub. Byla to lekce o tom, jaké výhody plynou odborům v socialistické republice.

V březnu jsem se zúčastnila volební schůze, kterou uspořádali dělníci jedné z velkých moskevských

⁶ *Izvestija* (Zprávy), deník založený roku 1917 v Petrohradě, orgán Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů; od března 1918 vycházel v Moskvě.

⁷ *Škurniki* (rus., jedn. č. škurnik, od škura – kůže) – sobci, kterým jde jen o vlastní prospěch, o „vlastní kůži“. Autorka slovo vykládá doslovně jako „stahovače kůží“.

⁸ Grigorij Natanovič Melničanskij (1886–1937), odborový funkcionář; v letech 1910–1917 žil v USA, roku 1917 se vrátil do Ruska. Po říjnovém převratu byl tajemníkem a poté předsedou Moskevské gubernské rady odborových svazů a tajemníkem Všeruské ústřední rady odborů. Roku 1937 byl zatčen, odsouzen k smrti a 26. 10. 1937 zastřelen.

⁹ *Dom sojuzov* (rus.) – Dům odborů v Moskvě, budova bývalého Šlechtického shromáždění postavená v 80. letech 18. století podle návrhu Matveje Kazakova, proslulá Sloupovým sálem; po revoluci sídlo odborů.

¹⁰ Palác práce, bývalý Nikolajevský palác velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče staršího v Petrohradě, postavený v letech 1853–1861; v prosinci 1917 jej Rada lidových komisařů předala Petrohradské radě odborových svazů.

továren. Bylo to nejvzrušenější shromáždění, jaké jsem v Rusku zažila – sál v klubovních místnostech továrny, matně osvětlený, tváře mužů a žen poznamenané strádáním a utrpením, silné rozhořčení nad křivdou, která se jim stala – to všechno na mě hluboce zapůsobilo. Jejich zvolenému zástupci, anarchistovi, sovětské úřady odepřely mandát. Dělníci se sešli už potřetí, aby znovu zvolili svého delegáta do Moskevského sovětu, a pokaždé zvolili téhož muže. Komunistickým protikandidátem byl Semaško,¹¹ lidový komisař zdravotnictví. Očekávala jsem, že poznám vzdělaného a kultivovaného muže. Chování a mluva komisaře na té volební schůzi by však zahanbily i přidavače na stavbě. Spílal dělníkům, že si zvolili nekomunistu, proklínal je a vyhrožoval jim Čekou a krácením přidělů. Na shromáždění však nezapůsobil, leda tak, že ještě zesílil jejich odpor k němu a vzbudil nepřátelství ke straně, kterou zastupoval. Konečné vítězství však patřilo Semaškovi. Úřady volbu dělníků neuznaly a jejich kandidáta později dokonce zatkly a uvěznily. To bylo v březnu. V květnu, za návštěvy britské dělnické delegace, vyhlásil tovární kandidát spolu s dalšími politickými vězni hladovku, která vedla k jejich propuštění.

Příběh, který mi pekaři vyprávěli o svých volebních zážitcích, se podobal našemu Divokému západu v době průkopníků. Čekisté s nabitými zbraněmi chodili na schůze odborů a dávali jasně najevo, co se stane, pokud dělníci nezvolí komunistu. Pekaři, silná a bojovná organizace, se však zastrašit nedali. Prohlásili, že v Moskvě se nebude péct žádný chléb, pokud jim nedovolí zvolit si vlastního kandidáta. To mělo žádoucí účinek. Po schůzi se čekisté pokusili zvoleného kandidáta zatknout, ale pekaři ho obklopili a bezpečně doprovodili domů. Druhý den poslali úřadům ultimátum, v němž žádali uznání své volby a pro případ odmítnutí hrozili stávkou. Tak pekaři zvítězili a získali převahu nad svými méně odvážnými bratry v ostatních dělnických organizacích menšího významu. V hladovějícím Rusku byla práce pekařů stejně nezbytná jako život sám.

¹¹ Nikolaj Alexandrovič Semaško (1874–1949), lékař a bolševik, v letech 1918–1930 lidový komisař zdravotnictví RSFSR. Zemřel 18. 5. 1949 v Moskvě.

Kapitola XVI – Marija Spiridonovová

Pod Komisariát osvěty spadal také odbor muzeí. Petrohradské Muzeum revoluce mělo dva předsedy; jedním z nich byl Lunačarskij, a bylo proto třeba zajistit jeho podpis na našich pověřovacích listinách, které už podepsal Zinovjev, druhý předseda muzea. Návštěvou u Lunačarského jsem byla pověřena já.

Cítila jsem se před ním poněkud provinile. Z Moskvy jsem v březnu odjížděla se slibem, že se do týdne vrátím a zapojím se do jeho práce. Teď, o čtyři měsíce později, jsem přicházela žádat jeho součinnost v docela jiné oblasti. Šla jsem do Kremlu odhodlaná říct Lunačarskému, co si o situaci v Rusku myslím. Této nutnosti mě však zbavila přítomnost řady lidí v jeho kanceláři; na probrání té věci nebyl čas. Mohla jsem Lunačarskému jen sdělit účel výpravy a požádat ho o pomoc s prací. Setkalo se to s jeho souhlasem. Podepsal naše pověřovací listiny a navíc mi dal úvodní a doporučující dopisy, které nám měly usnadnit úsilí ve prospěch muzea.

Zatímco naše komise dělala potřebné přípravy na cestu na Ukrajinu, našla jsem si čas navštívit v Moskvě různé instituce a setkat se s několika zajímavými lidmi. Mezi nimi byli někteří známí leví sociální revolucionáři, s nimiž jsem se seznámila při své předchozí návštěvě. Už tehdy jsem jim řekla, že bych velmi ráda navštívila Mariji Spiridonovovou,¹ o jejímž stavu jsem slyšela mnoho protichůdných zpráv. Tehdy se však schůzku zařídit nepodařilo: mohla by Spiridonovovou vystavit nebezpečí, protože žila ilegálně, jako venkovanka. Dějiny se skutečně opakují. Za cara Spiridonovová, rovněž převlečená za venkovské děvče, stopovala Luženovského,² tambovského gubernátora, proslulého bičováním rolníků. Když ho zastřelila, byla zatčena, mučena a později odsouzena k smrti. Západní svět se pobouřil a díky jeho protestům byl trest Spiridonovové změněn na doživotní vyhnanství na Sibiři. Strávila tam jedenáct let; Únorová revoluce jí přinesla svobodu a návrat do Ruska. Marija Spiridonovová se okamžitě vrhla do revoluční činnosti. Teď, v Socialistické republice, žila Marija znovu v přestrojení, poté co uprchla z vězení v Kremlu.

Nakonec se podařilo zařídit, abych mohla Spiridonovovou navštívit, a byla jsem varována, abych si dala pozor, aby mě nesledovali čekisté. S Mariinými přáteli jsme se domluvili na místě setkání a odtud jsme kličkovali řadou ulic, až jsme konečně dorazili do nejvyššího patra domu v zadní části dvora. Uvedli mě do malého pokoje, v němž byla postel, malý psací stůl, knihovna a několik židlí. U stolu, zavaleného dopisy a papíry, seděla křehká drobná žena, Marija Spiridonovová. Tohle tedy byla jedna z velkých ruských mučednic, žena, která tak neochvějně snášela mučení, jemuž ji vystavili carovi pochopové. Zorin a Jack Reed mi tvrdili, že se Spiridonovová nervově zhroutila a je držena v sanatoriu. Trpí prý akutní neurastenií a hysterií. Když jsem s Marijí stanula tváří v tvář, okamžitě jsem pochopila, že mě oba muži oklamali. Zorinovi jsem se už nedivila: mnoho z toho, co mi říkal, se postupně ukázalo jako naprosto lživé. Pokud jde o Reeda, který neznal jazyk a byl zcela v zajetí nové víry, ten bral příliš mnoho za hotovou věc. Tak například po návratu z Moskvy za mnou přišel s tím, že historka o zastřelení vězňů *en masse* v předvečer zrušení trestu smrti je skutečně pravdivá; ujišťoval mě však, že to všechno byla vina jistého úředníka Čeky, který už za to zaplatil životem. Měla jsem příležitost věc prošetřit. Zjistila jsem, že Jack byl opět uveden v omyl. Za tehdejší hromadné zabíjení neodpovídal nějaký jednotlivec. Ten čin byl podmíněn celou soustavou a povahou Čeky.

Strávila jsem s Marijí Spiridonovovou dva dny a poslouchala její vyprávění o událostech od října 1917. Dlouze mluvila o nadšení a zápalu mas a o nadějích, které vzbuzovali bolševici; o jejich nástupu

¹ Marija Alexandrovna Spiridonovová (1884–1941), revolucionářka, eserka. Za postřelení Gavriila Luženovského v lednu 1906 byla odsouzena k smrti; trest jí byl změněn na *katorgu*, kterou si odpýkala v nerčinských káznících v Zabajkalsku až do amnestie po Únorové revoluci. Roku 1917 se stala jednou z vůdkyň levých eserů a v první polovině roku 1918 vedla rolnickou sekci Všeruského ústředního výkonného výboru; po zavraždění Mirbacha, k jehož politické odpovědnosti se přihlásila, byla vězněna. Počátkem roku 1919 byla znovu zatčena, držena v Kremlu a 2. 4. 1919 s pomocí stranických přátel uprchla. Roku 1937 byla zatčena a v lednu 1938 odsouzena k pětadvaceti letům vězení. Dne 11. 9. 1941 byla spolu s více než 150 dalšími politickými vězni orelské věznice zastřelena v Medveděvském lese u Orla.

² Gavril Nikolajevič Luženovskij († 1906), statkář, tambovský gubernský rada a velitel ochranných oddílů v Borisoglebském újezdu, kde potlačoval rolnické nepokoje; místní předák Svazu ruského národa. Spiridonovová ho postřelila 16. (29.) 1. 1906 na nádraží v Borisoglebsku; zemřel na následky zranění 10. (23.) 2. 1906. Gubernátorem nebyl.

k moci a postupném obratu doprava. Vyložila mi brestlitevský mír, který pokládala za první článek řetězu, jenž od té doby spoutal revoluci. Podrobně hovořila o *rozvjorstce*,³ soustavě násilných rekvizic, která pustošila Rusko a zdiskreditovala všechno, za co se v revoluci bojovalo; zmínila se o teroru, který bolševici uplatňovali proti každé revoluční kritice, o nové komunistické byrokracii a neschopnosti a o beznadějnosti celé situace. Byla to zdrcující obžaloba bolševiků, jejich teorií i metod.

Jestliže se Spiridonovová opravdu zhroutila, jak mě ujišťovali, a byla hysterická a duševně nevyrovnaná, musela se mimořádně ovládat. Byla klidná, sebejistá a ve všem jasná. Svůj materiál a své informace dokonale ovládala. Několikrát během svého vyprávění, když mi v tváři zahlédla pochybnost, poznamenala: „Obávám se, že mi tak docela nevěříte. Nuže, tady je, co mi píše někteří rolníci,“ a sáhla po hromadě dopisů na stole a předčítala mi pasáže, které drásaly srdce bídou a byly plné hořkosti vůči bolševikům. Toporným, někdy téměř nečitelným písmem psali rolníci z Ukrajiny a ze Sibiře o hrůzách *rozvjorstky* a o tom, co způsobila jim i jejich půdě. „Vzali nám všechno, i poslední osivo na příští setí.“ „Komisaři nás oloupili o všechno.“ Tak zněly ty dopisy. Rolníci se často ptali, zda Spiridonovová nepřešla k bolševikům. „Jestli nás opustíš i ty, *matuško*, nemáme se na koho obrátit,“ psal jeden rolník.

Nesmírnost jejich obvinění se vzpírala víře. Bolševici přece byli revolucionáři. Jak by se mohli dopouštět tak strašných věcí, z nichž je obviňovali? Možná nenesli odpovědnost za to, jak se situace vyvinula; měli proti sobě celý svět. Tak třeba brestlitevský mír. Když o něm do Ameriky dorazila první zpráva, byla jsem právě ve vězení. Dlouho a pečlivě jsem uvažovala, zda bylo sovětské Rusko v právu, když vyjednávalo s německým imperialismem. Neviděla jsem však z té situace žádné jiné východisko. Byla jsem pro brestlitevský mír. Od té doby, co jsem přijela do Ruska, jsem o něm slyšela protichůdné verze. Téměř všichni kromě komunistů pokládali brestlitevskou dohodu za stejnou zradu revoluce, jakou byla úloha německých socialistů ve válce – za zradu ducha internacionalismu. Komunisté naproti tomu mír jednomyslně obhajovali a každého, kdo zpochybňoval moudrost a revoluční oprávněnost té dohody, odsuzovali jako kontrarevolucionáře. „Nemohli jsme jinak,“ argumentovali komunisté. „Německo mělo mocnou armádu, kdežto my jsme neměli žádnou. Kdybychom brestlitevskou smlouvu odmítli podepsat, zpečetili bychom osud revoluce. Věděli jsme, že Brest znamená kompromis, ale věděli jsme také, že dělníci Ruska i celého ostatního světa pochopí, že jsme k němu byli donuceni. Náš kompromis se podobal kompromisu dělníků, když jsou po nezdařené stávce nuceni přijmout podmínky svých pánů.“

Spiridonovovou to však nepřesvědčilo. „V argumentu, který bolševici předkládají, není ani slovo pravdy,“ řekla. Je pravda, že Rusko nemělo ukázněnou armádu, která by se mohla postavit německému postupu, ale mělo něco nekonečně účinnějšího: uvědomělý revoluční lid, který by vetřelce odrážel do poslední kapky krve. Ostatně byl to právě lid, kdo zarazil všechny kontrarevoluční vojenské pokusy proti Rusku. Kdo jiný než lid, rolníci a dělníci, znemožnil německé a rakouské armádě setrvat na Ukrajině? Kdo porazil Děnikina a ostatní kontrarevoluční generály? Kdo zvítězil nad Kolčakem a Judeničem? Lenin a Trockij tvrdí, že Rudá armáda. Historickou pravdou však je, že hlavní tíhu bojů na všech frontách nesly dobrovolné vojenské oddíly dělníků a rolníků – *povstanci* – na Sibiři stejně jako na jihu Ruska, a Rudá armáda obvykle jen dovršovala jejich vítězství. Trockij by teď rád tvrdil, že brestlitevskou smlouvu bylo nutné přijmout, ale on sám ji kdysi odmítl podepsat a proti ní byli i Radek, Joffe a další přední komunisté. Nyní se tvrdí, že se potupným podmínkám podrobili, protože si uvědomili, jak beznadějné je jejich očekávání, že němečtí dělníci zabrání junkerům⁴ vytáhnout proti revolučnímu Rusku. To však nebyl pravý důvod. Byl to bič stranické kázně, který Trockého a ostatní dohnal k poslušnosti.

„Potíž s bolševiky je v tom,“ pokračovala Spiridonovová, „že nevěří masám. Prohlásili se za proletářskou stranu, ale odmítli dělníkům důvěřovat.“ Právě tento nedostatek víry, zdůrazňovala Marija, přiměl komunisty sklonit se před německým imperialismem. A pokud jde o samotnou revoluci, byl to právě brestlitevský mír, který jí zasadil smrtelnou ránu. Nehledě na zradu Finska, Běloruska, Lotyšska

³ *Rozvjorstka* (rus. prodravjorstka) – povinné odvádění zemědělských produktů státu, zavedené dekretem z 11. 1. 1919: stát stanovil, kolik obilí a jiných potravin musí jednotlivé gubernie a obce odevzdat, a přebytek rolníkům zabírala ozbrojená zásobovací komanda.

⁴ Junkeré – pruská statkářská šlechta, opora německého militarismu a monarchie.

a Ukrajiny – které brestlitevský mír vydal na milost a nemilost německým junkerům – viděli rolníci, jak jsou tisíce jejich bratří pobíjeny, a museli strpět, že je okrádají a plení. Prostá rolnická mysl nemohla pochopit naprostý obrat od dřívějších bolševických hesel „žádné kontribuce a žádné anexe“.⁵ Ale i ten nejprostší rolník pochopil, že kontribuce uložené brestlitevskými podmínkami má zaplatit jeho dřina a jeho krev. Rolníci zahořkli a obrátili se proti sovětskému režimu. Zklamání a skleslí se od revoluce odvrátili. Pokud jde o účinek brestlitevského míru na německé dělníky, jak si mohli zachovat víru v ruskou revoluci, když bolševici vyjednali a přijali mírové podmínky s německými pány přes hlavu německého proletariátu? Zůstává historickým faktem, že brestlitevský mír byl počátkem konce ruské revoluce. K debaklu nepochybně přispěly i další činitele, ale Brest byl z nich nejnosivější.

Spiridonovová tvrdila, že levé eserské živly bolševiky před tímto mírem varovaly a zoufale proti němu bojovaly. Odmítly ho přijmout i poté, co byl podepsán. Přítomnost Mirbacha v revolučním Rusku pokládaly za urážku revoluce, za křiklavou křivdu vůči hrdinnému ruskému lidu, který tolik obětoval a vytrpěl ve svém boji proti imperialismu a kapitalismu. Strana Spiridonovové rozhodla, že Mirbach nemůže být v Rusku trpěn: Mirbach musí zmizet. Po popravě Mirbacha následovalo hromadné zatýkání a pronásledování; bolševici tím prokazovali službu německému císaři. Naplnili věznice ruskými revolucionáři.

V průběhu našeho rozhovoru jsem naznačila, že metoda *rozvjorstky* byla bolševikům patrně vnucena tím, že rolníci odmítali živit město. Na počátku revolučního období, vysvětlila Spiridonovová, dokud existovaly rolnické sověty, dávali rolníci ochotně a štedře. Když však bolševická vláda začala tyto sověty rozpouštět a zatklá pět set rolnických delegátů, rolnictvo se obrátilo proti ní. Navíc denně viděli neschopnost komunistického režimu: viděli, jak jejich produkty leží na vedlejších stanicích a hnijí, nebo jak jsou na trhu v rukou spekulantů. Za takových podmínek pochopitelně nechtěli dál dávat. To, že rolníci nikdy neodmítli dodávat zásoby Rudé armádě, dokazovalo, že bylo možné použít jiných metod než těch, jichž užívali bolševici. *Rozvjorstka* jen prohloubila propast mezi vesnicí a městem. Bolševici se uchýlili k trestným výpravám, které se staly postrachem venkova. Kudy prošly, zanechávaly smrt a zkázu. Rolníci, dohnání konečně k zoufalství, se začali proti komunistickému režimu bouřit. V různých částech Ruska, na jihu, na Urale i na Sibiři, propukla rolnická povstání a všude byla potlačována silou zbraní a železnou rukou.

Spiridonovová nemluvila o vlastním utrpení od té doby, co se její cesty s bolševiky rozešly. Od jiných jsem se však dozvěděla, že byla dvakrát zatčena a značně dlouhou dobu vězněna. I na svobodě byla pod dohledem, stejně jako za cara. Několikrát ji mučili tak, že ji v noci vyvedli a oznámili jí, že bude zastřelena – oblíbená metoda Čeky. Zmínila jsem se o tom Spiridonovové. Fakta nepopřela, ale nerada mluvila o sobě. Byla zcela zaujata osudem revoluce a svého milovaného rolnictva. Na sebe vůbec nemyslela, ale velmi si přála, aby se svět a mezinárodní proletariát dozvěděly, jaký je skutečný stav věcí v bolševickém Rusku.

Ze všech odpůrců bolševiků, s nimiž jsem se setkala, na mě Marija Spiridonovová zapůsobila jako jeden z nejpřímnějších, nejvyrovnanějších a nejpersvědčivějších. Její hrdinná minulost a to, že odmítla slevit ze svých revolučních idejí za carismu stejně jako za bolševismu, byly dostatečnou zárukou její revoluční bezúhonnosti.

⁵ Mír „bez anexí a kontribucí“ (válečných odškodnění) požadoval Dekret o míru, který přijal II. všeruský sjezd sovětů 26. 10. (8. 11.) 1917.

Kapitola XVII – Znovu u Petra Kropotkina

Několik dní předtím, než naše výprava vyrazila na Ukrajinu, se naskytla příležitost znovu navštívit Petra Kropotkina. Byla jsem šťastná, že mohu drahého starého muže vidět za příznivějších okolností než v březnu. Očekávala jsem přinejmenším, že nám tentokrát nebude překážet přítomnost novinářů jako při minulé návštěvě.

Při první návštěvě, v zasněženém březnu, jsem ke Kropotkinovu domku dorazila pozdě večer. Místo vypadalo opuštěně a bezútěšně. Ted' však bylo léto. Krajina byla svěží a voňavá; zahrada za domem, oděná do zeleně, se vesele usmívala a zlaté sluneční paprsky rozlévaly teplo a světlo. Petra, který měl odpolední spánek, jsme zatím vidět nemohli, ale přivítala nás jeho žena Sofja Grigorjevna.¹ Přivezli jsme nějaké potraviny, které dostala pro svého otce Saša Kropotkinová,² a několik košů věcí, které poslala jedna anarchistická skupina. Zatímco jsme ty poklady vybalovali, překvapil nás Petr Alexejevič. Zdál se jako vyměněný: léto na něm vykonalo zázrak. Vypadal zdravější, silnější a živější, než když jsem ho viděla naposledy. Hned nás vzal do zeleninové zahrady, která byla téměř celá dílem Sofjiných rukou a sloužila jako hlavní obživa rodiny. Petr na ni byl velmi pyšný. „Co tomu říkáte!“ zvolal; „to všechno je Sofjina práce. A podívejte se na tenhle nový druh salátu“ – a ukázal na obrovskou hlávkou. Vypadal mladě; byl téměř veselý a jeho hovor jiskřil. Jeho pozorovací schopnost, bystrý smysl pro humor a velkorysá lidskost působily tak osvěživě, že člověk zapomínal na bídu Ruska, na vlastní rozpory a pochybnosti i na krutou skutečnost života.

Po obědě jsme se sešli v Petrově pracovně – malé místnosti, v níž stál obyčejný stůl místo psacího stolu, úzké lůžko, umyvadlo a police s knihami. Nemohla jsem si pomoci, abych v duchu nesrovnávala tuto prostou, stísněnou Kropotkinovu pracovnu s nádhernými příbytky Radka a Zinovjeva. Petr chtěl vědět, jaké mám dojmy od té doby, co mě viděl naposledy. Vyprávěla jsem mu, jak jsem zmatená a zmítaná, jak se mi zdá, že se mi všechno hroutí pod nohama. Řekla jsem mu, že jsem začala pochybovat skoro o všem, dokonce i o revoluci samé. Nedokázala jsem smířit děsivou skutečnost s tím, co pro mě revoluce znamenala, když jsem přijela do Ruska. Byly poměry, které jsem tu zastihla, nevyhnutelné – bezcitná lhostejnost k lidskému životu, teror, plýtvání a utrpení, které to všechno provázelo? Samozřejmě jsem věděla, že revoluce se nedělají v rukavičkách. Je to tvrdá nutnost, která s sebou nese násilí a ničení, obtížný a strašný proces. Ale to, co jsem zastihla v Rusku, se revolučním poměrům vůbec nepodobalo, bylo jim tak naprosto nepodobné, že to působilo jako karikatura.

Petr pozorně poslouchal; pak řekl: „Není žádný důvod ztrácet víru. Pokládám ruskou revoluci za ještě větší, než byla francouzská, protože pronikla hlouběji do duše Ruska, do srdcí a myslí ruského lidu. Teprve čas může ukázat její plný rozsah a hloubku. To, co vidíte dnes, je jen povrch, poměry uměle vytvořené vládnoucí třídou. Vidíte malou politickou stranu, která svými falešnými teoriemi, chybami a neschopností předvedla, jak se revoluce dělat *nemají*.“ Bylo neštěstím – pokračoval Kropotkin –, že se tolik anarchistů v Rusku a mas mimo Rusko dalo strhnout ultrarevolučními nároky bolševiků. Ve velikém převratu se zapomnělo, že komunisté jsou politická strana pevně lnoucí k myšlence centralizovaného státu a že jako taková musí nutně svést revoluci na scestí. Bolševici jsou jezuiti socialistické církve: věří v jezuitské heslo, že účel světí prostředky. Jejich účelem je politická moc, a proto před ničím neváhají. Prostředky však ochromily energii mas a terorizovaly lid. A přece bez lidu, bez přímé účasti mas na obnově země nelze dosáhnout ničeho podstatného. Bolševiky vynesl nahoru vysoký příliv revoluce. Jakmile se dostali k moci, začali příliv zadržovat. Snaží se odstranit a potlačit kulturní síly země, které plně nesouhlasí s jejich idejemi a metodami. Zničili družstva, která měla pro život Ruska nesmírný význam a byla velkým pojítkem mezi venkovem a městem. Vytvořili byrokracii a úřednictvo, které předčí i úřednictvo starého režimu. Ve vesnici, kde žil, v malém Dmitrovu, je víc

¹ Sofja Grigorjevna Kropotkinová, rozená Ananjevová-Rabinovičová (1856–1941), Kropotkinova manželka. Zemřela roku 1941 v Moskvě.

² Alexandra (Saša) Petrovna Kropotkinová (1887–1966), jediná dcera P. A. Kropotkina, narozená v Anglii; po revoluci žila v letech 1917–1921 v Rusku, později se usadila v New Yorku, kde působila jako novinářka a překladatelka. Zemřela 4. 7. 1966 v New Yorku.

bolševických úředníků, než jich tam kdy bylo za vlády Romanovců. Všichni tito lidé žijí z mas. Jsou to příživníci na společenském těle a Dmitrov je jen malou ukázkou toho, co se děje po celém Rusku. Není to vina jednotlivců: spíš je to vina státu, který vytvořili a který diskredituje každý revoluční ideál, dusí veškerou iniciativu a odměňuje neschopnost a plýtvání. Také se nesmí zapomínat, zdůraznil Kropotkin, že blokáda a neustálé útoky intervencionistů na revoluci pomohly posílit moc komunistického režimu. Intervence a blokáda nechávají Rusko vykrváčet a brání lidu pochopit skutečnou povahu bolševického režimu.

Když hovořil o činnosti a úloze anarchistů v revoluci, řekl Kropotkin: „My anarchisté jsme o revolucích hodně mluvili, ale málokdo z nás byl připraven na skutečnou práci, kterou je třeba v jejím průběhu vykonat. Něco jsem v tomto ohledu naznačil ve svém *Dobývání chleba*.³ Také Pouget⁴ a Pataud⁵ načrtli postup ve svém díle *Jak uskutečníme sociální revoluci*.“ Kropotkin soudil, že anarchisté nevěnovali dostatečnou pozornost základním prvkům sociální revoluce. Skutečná podstata revolučního procesu nespočívá ani tak v samotném boji – to je jen ničivá fáze, nutná k tomu, aby se uvolnila cesta budovatelskému úsilí. Základním činitelem revoluce je organizace hospodářského života země. Ruská revoluce přesvědčivě dokázala, že se na to musíme důkladně připravit. Všechno ostatní má jen podružný význam. Dospěl k názoru, že to, co Rusku nejvíc chybí, by mohl poskytnout syndikalismus: koryto, jímž by mohla plynout průmyslová a hospodářská obnova země. Měl na mysli anarchosyndikalismus. Ten a družstva by ostatní země uchránily některých chyb a utrpení, jimiž Rusko procházelo.

Odjížděla jsem z Dmitrova velmi posílena teplem a světlem, které vyzařovala krásná osobnost Petra Kropotkina, a velmi povzbuzena tím, co jsem od něho slyšela. Vrátila jsem se do Moskvy, abych pomohla s dokončením příprav na naši cestu. Konečně 15. července 1920 připojili náš vagon k vlaku, který jel na Ukrajinu.

³ *Dobývání chleba* (La Conquête du pain, 1892), Kropotkinovo hlavní dílo o anarchistickém komunismu a o tom, jak by měla revoluce zajistit obživu a uspořádat hospodářský život.

⁴ Émile Pouget (1860–1931), francouzský anarchista a revoluční syndikalista, vydavatel listu *Le Père Peinard*, v letech 1901–1908 jeden z vůdců Všeobecné konfederace práce (CGT) a redaktor jejího listu *La Voix du peuple*. Zemřel 21. 7. 1931 v Palaiseau u Paříže.

⁵ Émile Pataud (1870–1935), francouzský revoluční syndikalista, jeden ze zakladatelů svazu elektrotechnických dělníků, proslulý stávkami, při nichž v letech 1905–1910 vyřazoval z provozu pařížské osvětlení. S Pougetem napsal utopický román *Comment nous ferons la révolution* (1909), líčící revoluci uskutečněnou generální stávkou. Zemřel roku 1935 v Paříži.

Kapitola XVIII – Na cestě

Náš vlak se právě chystal opustit Moskvu, když nás překvapil zajímavý návštěvník – Krasnoščokov,¹ předseda Dálněvýchodní republiky,² který nedávno přijel do hlavního města ze Sibíře. Slyšel, že jsme ve městě, ale z nějakého důvodu nás nemohl najít. Nakonec se setkal s Alexandrem Berkmanem, který ho pozval do vagonu muzea.

Krasnoščokov se vzhledem nesmírně změnil od svých chicagských dob, kdy byl pod jménem Tobinsson ředitelem tamního Dělnického institutu. Tehdy byl jedním z mnoha ruských emigrantů na West Side a působil jako organizátor a přednášející v socialistickém hnutí. Ted' vypadal jako jiný člověk; výraz měl přísný, nesl pečeť autority, zdálo se dokonce, že povyrosl. V srdci však zůstal stejný – prostý a laskavý, ten Tobinsson, kterého jsme znali v Chicagu.

Měli jsme k dispozici jen krátkou chvíli a náš host ji využil k tomu, aby nám přiblížil poměry na Dálném východě a tamní formu vlády. Skládala se ze zástupců různých politických směrů a „jsou s námi dokonce i anarchisté,“ řekl Krasnoščokov; „tak například Šatov je ministrem železnic. Na Východě jsme nezávislí a je tam svoboda slova. Přijďte a vyzkoušejte nás, najdete tam pole působnosti pro svou práci.“ Pozval Alexandra Berkmana a mě, abychom ho navštívili v Čitě, a my jsme ho ujistili, že doufáme, že jeho pozvání někdy v budoucnu využijeme. Zdálo se, že s sebou přinesl jinou atmosféru, a bylo nám líto, že se musíme tak brzy rozloučit.

Cestou z Petrohradu do Moskvy si výprava uváděla svou domácnost do pořádku. Jak už jsem se zmínila, měl vagon šest oddělení, z nichž dvě jsme přeměnili na jídelnu a kuchyň. Byla nepatrných rozměrů, ale z jednoho se nám podařilo udělat úhlednou jídelnu a kuchyni by nám mohla závidět leckterá hospodyně. Byl tam velký ruský samovar a všechny potřebné měděné a zinkové hrnce a konvice, které vypadaly velmi efektně. Obzvlášť pyšní jsme byli na ozdobné záclonky v oknech vagonu. Zbývající oddělení sloužila jako kancelář a ložnice. Své jsem sdílela s naší tajemnicí, slečnou A. T. Šakolovou.

Kromě Alexandra Berkmana, kterého muzeum jmenovalo předsedou a vedoucím výpravy, Šakolové jako tajemnice a mě jako pokladní a hospodyně měla výprava ještě tři další členy, mezi nimi mladého komunistu, studenta petrohradské univerzity. Cestou jsme si naplánovali práci a každý člen výpravy dostal přidělen určitý její obor. Já jsem měla shromažďovat údaje v odborech školství a zdravotnictví, v úřadech sociální péče a rozdělování pracovních sil a také v organizaci zvané Dělnicko-rolnická inspekce.³ Po denní práci se měli všichni členové sejít ve vagonu, aby posoudili a roztrídili materiál, který během dne nasbírali.

Naší první zastávkou byl Kursk. Nic významného jsme tam nesehnali kromě páru *kandalů* (železných pout),⁴ které nosil jeden revolucionář ve Šlisselburgu. Daroval nám je náhodný chodec, který si všiml nápisu na našem vagonu – „Mimořádná komise Muzea revoluce“ –, začal se zajímat a přišel nás navštívit. Ukázalo se, že je to intelektuál, tolstojovec,⁵ správce dětské kolonie. Tu se mu dařilo udržet tím, že sovětské vládě odváděl určité množství práce, které se od něho vyžadovalo: tři dny v týdnu učil v kurských sovětských školách. Zbytek času věnoval své malé kolonii neboli „Dětské komuně“, jak jí

¹ Alexandr Michajlovič Krasnoščokov, vlastním jménem Abram Mojsejevič Krasnoščok (1880–1937), revolucionář; v emigraci v USA, v Chicagu byl znám jako Tobinsson, pracoval jako natěrač, roku 1912 vystudoval práva a vedl vzdělávací práci Dělnického institutu. Roku 1917 se vrátil do Ruska a od dubna 1920 stál v čele vlády Dálněvýchodní republiky. Roku 1937 byl zatčen, 25. 11. 1937 odsouzen k smrti pro údajnou špionáž a 26. 11. 1937 zastřelen.

² Dálněvýchodní republika, formálně nezávislý nárazníkový stát mezi sovětským Ruskem a Japonskem, vyhlášený 6. 4. 1920 ve Verchněudinsku; od podzimu 1920 sídlila její vláda v Čitě. Ve skutečnosti byla řízena bolševiky a v listopadu 1922 byla připojena k sovětskému Rusku.

³ Dělnicko-rolnická inspekce (Rabkrin), kontrolní orgán státní správy, zřízený dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru ze 7. 2. 1920 přeměnou Lidového komisariátu státní kontroly; prvním lidovým komisařem byl J. V. Stalin.

⁴ *Kandaly* (rus.) – okovy, zpravidla nožní řetězy, které nosili trestanci na *katorze* a ve vězení. Autorka slovo přepisuje nejprve *kandai*, poté *kandali*, a vykládá je jako „železná pouta“.

⁵ Tolstojovci, stoupenci náboženského a mravního učení spisovatele Lva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910), které hlásalo neodporování zlu násilím, prostý život z vlastní práce a odmítání státu a církve; zakládali zemědělské komuny. Tolstoj zemřel 7. (20.) 11. 1910 na zápal plic na železniční stanici Astapovo, kde onemocněl po odchodu z domova.

s láskou říkal. S pomocí dětí a několika dospělých pěstovali zeleninu potřebnou k obživě kolonie a sami prováděli všechny opravy. Uvedl, že vláda do jeho práce přímo nezasahovala, ale že ji značně ztěžuje znevýhodňování, jemuž je vystaven jako pacifista a tolstojovec. Obával se, že kvůli tomu nebude moci kolonii udržet o mnoho déle. V Kursku tehdy neexistoval žádný obchod a v zásobování byl člověk odkázán na místní úřady. Proti samostatné iniciativě a úsilí se však projevovaly znevýhodňování a nepřátelství. Tolstojovec byl nicméně odhodlán bojovat – v duchovním smyslu – o život své kolonie. Chystal se do centra, do Moskvy, kde doufal získat pro svou komunu podporu.

Osobnost toho muže a jeho dychtivost být užitečný neodpovídaly informacím, které jsem dostávala od komunistů o *inteligenci*, o její lhostejnosti a neochotě pomáhat revolučnímu Rusku. Nadhodila jsem to téma před naším hostem. Mohl mluvit jen o vzdělaných mužích a ženách z Kurska, svého rodného města, ale ujistil nás, že většinu z nich, a zejména učitele, poznal jako lidi dychtivé spolupracovat, ba i obětavé. Byli však nejzanedbávanější vrstvou a neustále žili v polohladu. Stejně jako on byli vystaveni všeobecnému nepřátelství, dokonce i ze strany dětí, jejichž mysl byla otrávena agitací proti *inteligenci*.

Kursk je velké průmyslové středisko a zajímal mě osud tamních dělníků. Od našeho hosta jsme se dozvěděli, že mezi dělníky a sovětskými úřady docházelo k opakovaným střetům. Krátce před naším příjezdem vypukla stávka a k jejímu potlačení byli vysláni vojáci. Následovalo obvyklé zatýkání a mnoho dělníků bylo stále ještě v Čece. Tolstojovec soudil, že tento stav věcí je spíš důsledkem všeobecné neschopnosti komunistů než čehokoli jiného. Lidé byli dosazováni na odpovědná místa ne podle svých schopností, ale podle stranické příslušnosti. Politická užitečnost byla prvním hlediskem, a výsledkem bylo pochopitelně všeobecné zneužívání moci a zmatek. Velké škody působilo také komunistické dogma, že účel světí všechny prostředky. Otevřelo dokořán dveře nejhorším lidským vášním a zdiskreditovalo ideály revoluce. Tolstojovec mluvil smutně, jako se mluví o naději, kterou člověk choval a miloval, a ztratil ji.

Druhý den ráno náš host daroval do naší sbírky *kandaly*, které sám mnoho let nosil ve vězení. Doufal, že se budeme vracet přes Kursk, abychom mohli navštívit několik tolstojovských komun v okolí města. Nedaleko Jasně Poljany⁶ žil prý jeden starý rolník, Tolstého přítel. Měl mnoho cenného materiálu, který by mohl muzeu věnovat. Náš host s námi zůstal až do chvíle odjezdu; trádal hladem po intelektuální společnosti a nerad nás viděl odjíždět.

⁶ Jasná Poljana, Tolstého rodové sídlo v Tulské gubernii, kde spisovatel strávil většinu života a kde je pohřben.

Kapitola XIX – V Charkově

Po příjezdu do Charkova jsem navštívila anarchistické knihkupectví, jehož adresu jsem si opatřila v Moskvě. Setkala jsem se tam s mnoha přáteli, které jsem znala z Ameriky. Byli mezi nimi Joseph a Leah Goodmanovi,¹ dříve z Detroitu, Fanny Baronová² z Chicaga a Sam Flešin,³ který v roce 1917, než odjel do Ruska, pracoval v redakci *Mother Earth*⁴ v New Yorku. Spolu s tisíci dalších vyhnanců pospíšili všichni do své rodné země hned při první zprávě o revoluci a od té doby byli v nejprudším víru dění. Budou mi mít mnoho co vyprávět, myslela jsem si; možná mi pomohou vyřešit některé z problémů, které mě trápily.

Charkov ležel několik mil od nádraží, a proto by bylo nepraktické bydlet po dobu našeho pobytu ve městě dál ve vagonu. Pověřovací listiny muzea by nám ubytování zajistily, ale několik členů výpravy dalo přednost tomu bydlet u svých amerických přátel. S pomocí jednoho z našich soudruhů, který byl komandantem jednoho činžovního domu, jsem získala pokoj.

V Moskvě bylo dost teplo, ale Charkov se ukázal jako opravdová výheň a připomínal mi New York v červenci. Hygienická zařízení a vodovod byly zanedbané nebo zničené a vodu bylo nutné nosit z místa vzdáleného několik bloků po schodech do třetího patra. Přesto bylo útechou mít vlastní pokoj.

Město žilo. Ulice byly plné lidí, kteří vypadali lépe živení a oblečení než obyvatelstvo Petrohradu a Moskvy. Ženy byly hezčí než na severu Ruska, muži ušlechtlejšího typu. Bylo dost podivné vidět krásné ženy ve večerních šatech, jak za bílého dne chodí bosy nebo v dřevěných sandálech bez punčoch. Barevné šátky, které nosila většina z nich, dodávaly ulicím života a barvy a propůjčovaly jim veselý vzhled, který příznivě kontrastoval s šedými tóny Petrohradu.

Mou první úřední návštěvu jsem vykonala v odboru školství. Zastihla jsem dlouhou frontu lidí čekajících na přijetí, ale pověřovací listiny muzea mi okamžitě otevřely dveře a předseda mě přijal nanejvýš srdečně. Pozorně vyslechl můj výklad o účelu výpravy a slíbil, že mi dá příležitost shromáždit veškerý dostupný materiál jeho odboru, včetně nově připravených grafů o jeho práci. Na předsedově stole jsem si všimla výtisku takového grafu, který vypadal jako futuristický obraz, celý pokrytý červenými, modrými a fialovými čarami a tečkami. Když předseda zpozoroval můj nechápavý výraz, vysvětlil, že červená označuje jednotlivé stupně vzdělávací soustavy, kdežto ostatní barvy představují literaturu, divadlo, hudbu a výtvarné umění. Každé oddělení se dále členilo na referáty, které zahrnovaly všechna odvětví vzdělávací a kulturní práce socialistické republiky.

O vzdělávací soustavě předseda uvedl, že ve věku od tří do osmi let chodí dítě do mateřské školy nebo do dětského domova. Přednost dostávají váleční sirotci z jihu, děti rudoarmějců a vůbec děti proletářů. Zbudou-li volná místa, přijímají se i děti buržoazie. Od osmi do třinácti let navštěvují děti školy středního stupně, kde dostávají základní vzdělání, které jim vštěpuje obecnou představu o politickém a hospodářském uspořádání RSFSR. Byly zavedeny moderní vyučovací metody s užitím technických pomůcek, pokud se je podařilo opatřit. Děti se učí výrobním postupům i přírodním vědám. Období od

¹ Josif Isaakovič Gotman (též Gutman), zvaný Josif Emigrant (1890–1920), a jeho žena Lea Isaakovna Gotmanová (1896–1978), anarchisté z ruské emigrace v USA, kde se roku 1912 v Detroitu vzali; Josif byl činný v Unii ruských dělníků. Roku 1917 se vrátili do Ruska, v listopadu 1918 patřili k zakladatelům konfederace *Nabat* a byli zvoleni do jejího sekretariátu; od roku 1919 působili v kulturně osvětové práci Machnova hnutí, Josif byl i členem jeho Revoluční vojenské rady. Na podzim 1920 (patrně v listopadu) Josif cestou do Machnova štábu zmizel v okolí Millerova; anarchisté byli přesvědčeni, že ho zatkla a zastřelila místní Čeka. Lea byla později opakovaně vězněna a vyhnána (mj. na Solovkách) a zemřela roku 1978 v Saratově.

² Fanja (Fanny) Anisimovna Baronová, rozená Grecková (1887–1921), anarchistka narozená ve Vilně, v mládí se s rodinou vystěhovala do USA; v Chicagu se účastnila dělnického hnutí a poznala tu svého muže, anarchistu Arona Barona. Po návratu do Ruska roku 1917 působila v Charkově v konfederaci *Nabat*.

³ Semjon (Seňa) Flešin (1894–1981), anarchista a fotograf narozený v Kyjevě; v šestnácti letech se vystěhoval do New Yorku, kde pracoval v redakci autorčina časopisu *Mother Earth*. Roku 1917 se vrátil do Ruska; za kritiku bolševické politiky byl opakovaně vězněn a v září 1923 byl spolu se svou družkou Mollie Steimerovou vypovězen do Německa. Později žil v Berlíně, v Paříži a od roku 1940 v Mexiku, kde 19. 6. 1981 zemřel.

⁴ *Mother Earth* (Matka Země), anarchistický měsíčník, který autorka vydávala v New Yorku od roku 1906 do roku 1917, kdy ho úřady zastavily.

dvanácti do sedmnácti let zahrnuje odbornou přípravu. Pro mladé lidi, kteří projeví zvláštní nadání a sklony, existují také vyšší učiliště. Kromě toho byly zřízeny letní školy a kolonie, kde se vyučuje pod širým nebem. Všechny děti náležející sovětské republice jsou na náklady vlády živeny, oblékány a ubytovány. Vzdělávací soustava zahrnuje rovněž dělnické vysoké školy a večerní kurzy pro dospělé obojího pohlaví. I tady dostávají žáci všechno zdarma, dokonce i zvláštní přiděly. Pro podrobnosti mě předseda odkázal na literaturu svého odboru a doporučil mi, abych si prostudovala, jak plán funguje v praxi. Vzdělávací práci velmi ztěžovaly blokáda a kontrarevoluční pokusy; jinak by Rusko ukázalo světu, co dokáže socialistická republika v lidové osvětě. Chybělo i to nejzákladnější, jako papír, tužky a knihy. V zimě musela být většina škol pro nedostatek paliva zavřena. Krutost a hanebnost blokády se nikde neprojevovala zjevněji a křiklavěji než v jejím dopadu na nemocné a na děti. „Je to nejčernější zločin století,“ uzavřel předseda. Dohodli jsme se, že se do týdne vrátím pro materiál do naší sbírky. Také v odboru sociální péče jsem zastihla v čele velmi schopného muže. Práce výpravy ho velmi zaujala a slíbil, že nám potřebný materiál shromáždí, i když nám nemohl nabídnout mnoho, protože jeho odbor byl zřízen teprve nedávno. Jeho úkolem bylo pečovat o práce neschopné a nemocné proletáře a o staré lidi osvobozené od pracovní povinnosti. Dostávali určité přiděly potravin a oblečení; pokud byli zaměstnáni, dostávali také určitou peněžní částku, zhruba polovinu svého výdělku. Kromě toho odbor vydržoval pro své svěřence ubytovny a jídelny.

Na chodbě vedoucí k jednotlivým kancelářím odboru stály řady vyhublých a zmrzačených postav, mužů i žen, kteří čekali, až na ně přijde řada a dostanou podporu. Vypadali jako váleční veteráni čekající na almužnu v podobě přidělů; připomínali mi sešlé nezaměstnané, kteří v Americe stojí frontu v útulcích Armády spásy. Obzvlášť mou pozornost upoutala jedna žena. Byla rozzlobená a rozrušená a hlasitě si stěžovala. Manžel jí před dvěma dny zemřel a ona se snažila získat povolení na rakev. Od té doby stála ve frontě, ale poukaz nemohla dostat. „Co si mám počít?“ naříkala. „Nemůžu ho odnést na vlastních zádech ani pohřbít bez rakve a v tomhle horku ho nemůžu mít v pokoji o moc déle.“ Ženin nářek zůstal bez odpovědi, neboť každý byl pohroužen do vlastních starostí. Nemocné a práce neschopné dělníky všude odhazují na smetiště – pomyslela jsem si –, ale v Rusku se vyvíjí úsilí, aby se takové krutosti zabránilo. Soudě však podle toho, co jsem viděla v Charkově, měla jsem dojem, že se mnoho nedosahuje. Byl to nanejvýš skličující obraz, ta dlouhá fronta čekajících. Měla jsem pocit, že se ke škodě přidává ještě posměch.

Navštívila jsem dům, v němž žili lidé vyvržení ze společnosti. Byl udržovaný docela dobře, ale dýchal duchem chladné ústavnosti. Bylo to samozřejmě lepší než spát na ulici nebo proležet celou noc v průjezdech, jak jsou nemocní a chudí často nuceni v kapitalistických zemích, například v Americe. Přesto se zdálo nepatřičné, že se v sovětském Rusku nedalo vymyslet nic veselejšího a vlídnějšího pro ty, kdo obětovali své zdraví a věnovali svou práci obecnému blahu. Bylo to však zřejmě to nejlepší, co mohl odbor sociální péče za nynějšího stavu Ruska udělat.

Večer nás navštívili naši američtí přátelé. Každý z nich měl za sebou bohatou zkušenost boje, utrpení a pronásledování a s překvapením jsem se dozvěděla, že většinu z nich věznili také bolševici. Pro své ideje toho mnoho vytrpěli a štvála je každá vláda Ukrajiny – v některých částech jihu se za poslední dva roky vystříдалo čtrnáct politických převratů. Komunisté nebyli jiní: i oni pronásledovali anarchisty stejně jako ostatní levicové revolucionáře. Přesto anarchisté ve své práci pokračovali. Jejich víra v revoluci navzdory všemu, co vytrpěli, a dokonce i tváří v tvář nejhorší reakci byla vskutku vznešená. Shodovali se, že možnosti mas byly v prvních měsících po Říjnové revoluci nesmírné, byli však toho názoru, že revoluční vývoj byl zabrzděn a postupně zcela ochromen umrtvujícím působením komunistického státu. Na Ukrajině, vysvětlovali, se situace lišila od Ruska, protože rolníci tu žili v poměrně lepších hmotných podmínkách. Uchovali si také větší nezávislost a víc vzpurného ducha. Z těchto důvodů se bolševikům nepodařilo jih podrobit.

Naši hosté mluvili o Machnovi jako o hrdinné lidové postavě a vyprávěli o jeho odvážných činech a o legendách, které rolníci o jeho osobě spřádali. Mezi anarchisty však panovaly značné rozdíly v názorech na význam machnovského hnutí. Někteří ho pokládali za výraz anarchismu a věřili, že by

mu anarchisté měli věnovat všechny své síly. Jiní zastávali názor, že *povstanci* ztělesňují domácího vzpurného ducha jižních rolníků, ale že jejich hnutí není anarchismem, i když je anarchisticky zabarvené. Nebyli pro to, aby se omezili jen na toto hnutí; věřili, že jejich práce by měla mít obsáhlejší a univerzálnější povahu. Několik našich přátel zaujalo zcela odlišné stanovisko a upíralo machnovskému hnutí jakýkoli anarchistický význam.

Machnem byl nejvíc nadšen a o anarchistické hodnotě jeho hnutí byl nejpevněji přesvědčen Joseph, známý jako „Emigrant“ – ten poslední, od něhož by člověk čekal, že se rozežře pro vojenskou organizaci. Joseph byl mírný a jemný jako dívka. V Americe se účastnil anarchistického a dělnického hnutí tiše a nenápadně a jen málokdo znal jeho skutečnou hodnotu. Od svého návratu do Ruska byl v nejprudším víru zápasu. Strávil s Machnem mnoho času a naučil se ho milovat a obdivovat pro jeho revoluční oddanost a odvalu. Joseph vyprávěl zajímavou příhodu ze své první návštěvy u rolnického vůdce. Když přijel, *povstanci* si z nějakého důvodu vzali do hlavy, že přišel jejich náčelníkovi ublížit. Jeden z Machnových nejbližších přátel tvrdil, že Joseph jako Žid musí být také vyslancem bolševiků, poslaným Machna zabít. Když viděl, jak Machno k Josephovi přilnul, rozhodl se „toho Žida“ zabít. Naštěstí nejdřív varoval svého vůdce, načež Machno svolal své muže a promluvil k nim zhruba takto: „Joseph je Žid a idealista; je anarchist. Pokládám ho za svého soudruha a přítele a každého budu činit odpovědným za jeho bezpečnost.“ Armáda Machna zbožňovala a jeho slovo stačilo: Joseph se stal důvěrným přítelem *povstanců*. Věřili mu, protože jejich *bat'ko*⁵ (otec) mu důvěřoval, a Joseph se jim na oplátku hluboce oddal. Teď trval na tom, že se musí do tábora povstalců vrátit: jsou to hrdinní lidé, prostí, stateční a oddaní věci svobody. Chystal se znovu přidat k Machnovi. Přesto jsem se nemohla zbavit pocitu, že pokud se Joseph vrátí, už ho nikdy živého neuvidím. Připadal mi jako jedna z postav Zolova *Germinalu*,⁶ která miluje všechno živé, a přece je schopna sáhnout k dynamitu kvůli stávkujícím horníkům.

Vyjádřila jsem před přáteli názor, že ať je machnovské hnutí sebedůležitější, má čistě vojenskou povahu, a nemůže proto být výrazem anarchistického ducha. Bylo mi líto, že se Joseph vrací do Machnova tábora, protože jeho práce pro anarchistické hnutí v Rusku mohla mít mnohem větší cenu. Byl však odhodlán a já cítila, že to bylo Josephovo zoufalství nad reakčními sklony bolševiků, co ho stejně jako tolik jiných jeho soudruhů odhánělo od komunistů do Machnových řad.

Během našeho pobytu v Charkově jsem navštívila také odbor rozdělování pracovních sil, který vznikl po zavedení militarizace práce. Podle bolševiků bylo tehdy nutné vrátit dělníky z vesnic, kam se hromadně uchýlili z hladovějících měst. Bylo třeba je zaregistrovat, roztřídit podle profesí a rozmístit tam, kde bylo jejich služeb nejvíc zapotřebí. Při provádění tohoto plánu bylo každý den na ulicích a na tržišti pochyťáno mnoho lidí. Spolu s velkým počtem zatčených jako spekulanti nebo za držení carských peněz je zapisovali na seznam odboru rozdělování pracovních sil. Někteří byli posláni do Doněcké pánve,⁷ slabší putovali do koncentračních táborů. Komunisté tuto soustavu a metodu ospravedlňovali jako nutnou v revolučním období, aby bylo možné vybudovat průmysl. V Rusku musí každý pracovat, říkali, nebo bude k práci donucen. Tvrdili, že od zavedení zákona o pracovní povinnosti průmyslová výroba vzrostla.

Měla jsem příležitost hovořit o těchto věcech s mnoha komunisty a o účinnosti nové politiky jsem pochybovala.

Jednoho večera se u mě v pokoji zastavila žena a představila se jako bývalá majitelka bytu. Protože všechny domy byly znárodněny, směla si ponechat tři pokoje; zbytek jejího bytu převzal domovní úřad. Její rodina čítala osm členů, včetně jejích rodičů a vdané dcery s rodinou. Bylo téměř nemožné vtěsnat všechny do tří pokojů, zvláště uvažíme-li strašlivé horko charkovského léta; přesto si nějak poradili. Dva

⁵ *Bat'ko* (ukr.) – otec; lidové označení i oslovení vůdce, pod nímž byl Machno mezi svými povstanci všeobecně znám („bat'ko Machno“).

⁶ *Germinal* (1885), román Émila Zoly o stávce horníků v severofrancouzské uhelné pánvi.

⁷ Doněcká pánev (Donbas), hlavní uhelná a průmyslová oblast na pomezí Ukrajiny a Ruska, za občanské války opakovaně dějiště bojů.

týdny před naším příjezdem do Charkova však město navštívil Zinovjev. Na veřejném shromáždění prohlásil, že zdejší buržoazie vypadá příliš dobře živená a oblečená. „To dokazuje,“ řekl, „že soudruzi, a zvláště Čeka, zanedbávají svou povinnost.“ Sotva Zinovjev odjel, začalo hromadné zatýkání a noční razie. Konfiskace se staly na denním pořádku. Také jejímu bytu, vyprávěla žena, se dostalo návštěvy a většinu věcí jí odnesli. Nejhorší však bylo, že jí Čeka nařídila uvolnit jeden z pokojů, a teď byla celá rodina namačkaná ve dvou malých pokojích. Velmi se obávala, aby do uvolněného pokoje nepřidělili někoho z Čeky nebo nějakého rudoarmějce. „Velice se nám ulevilo,“ řekla, „když nám oznámili, že tento pokoj obsadí někdo z Ameriky. Přáli bychom si, abyste tu zůstala dlouho.“

Do té doby jsem nepřišla do osobního styku s příslušníky vyvlastněné buržoazie, kteří revolucí opravdu trpěli. Těch několik měšťanských rodin, s nimiž jsem se setkala, žilo dobře, což mě překvapovalo. Tak například v Petrohradě žil velmi nákladně jistý chemik, s nímž jsem se seznámila v Šatovově domě. Sovětské úřady mu dovolily provozovat jeho továrnu a on dodával vládě chemikálie mnohem levněji, než by je dokázala vyrobit sama. Svým dělníkům platil poměrně vysoké mzdy a zajišťoval jim přiděly. Jednou mě chemikova rodina pozvala na večeři. Shledala jsem, že bydlí v přepychovém bytě plném cenných předmětů a uměleckých pokladů. Má hostitelka, chemikova žena, byla nákladně oblečená a měla na krku drahocenný náhrdelník. Večeře měla několik chodů a byla podávána s okázalou nádherou, s hojností vybraného damaškového prádla. Musela stát několik set tisíc rublů, což bylo v Rusku roku 1920 malé jmění. Udivovalo mě, že téměř každý v Petrohradě chemika znal a věděl o jeho způsobu života. Bylo mi však řečeno, že ho sovětská vláda potřebuje, a proto mu dovoluje žít, jak se mu líbí. Jednou jsem mu vyjádřila svůj údiv, že bolševici jeho bohatství nezkonfiskovali. Ujistil mě, že není jediný z buržoazie, kdo si uchoval své dřívější postavení. „Buržoazie zdaleka není mrtvá,“ řekl, „jen ji takříkajíc na chvíli uspali chloroformem kvůli bolestivé operaci. Ale už se z účinků narkózy probírá a brzy se úplně zotaví. Potřebuje jen trochu víc času.“ Žena, která mě navštívila v charkovském pokoji, nepochodila tak dobře jako petrohradský chemik. Byla součástí trosek, které po sobě zanechala revoluční bouře, jež se přehnala Ruskem.

Za svého pobytu v hlavním městě Ukrajiny⁸ jsem se setkala s několika zajímavými lidmi ze vzdělaných vrstev, mezi nimi s inženýrem, který se právě vrátil z Doněcké pánve, a se ženou zaměstnanou v jednom sovětském úřadě. Oba byli kultivovaní lidé a osud Ruska jim ležel na srdci. Mluvili jsme o Zinovjevově návštěvě. Potvrdili mi, co jsem už slyšela. Zinovjev káral své soudruhy za laxnost vůči buržoazii a vytýkal jim, že nepotlačují obchod. Ihned po Zinovjevově odjezdu začala Čeka provádět razie bez rozdílu a příslušníci buržoazie přitom přišli téměř o poslední věci, které měli. Nejtragičtější na tom podle inženýra bylo, že dělníci z těchto razií neměli žádný prospěch. Nikdo nevěděl, co se se zabavenými věcmi stalo – prostě zmizely. Inženýr i ona sovětská úřednice mluvili s velkými obavami o všeobecném rozkladu idejí. Rusové kdysi věřili, řekla žena, že chatrče i paláce jsou stejně špatné a měly by být odstraněny. Nikdy je nenapadlo, že by smyslem revoluce mělo být pouze přesunout majetek – nastěhovat boháče do chatrčí a chudé do paláců. Nebyla pravda, že se dělníci dostali do paláců. Jen je přiměli věřit, že právě to je úkolem revoluce. Ve skutečnosti zůstaly masy tam, kde byly předtím. Teď tam však nebyly samy: ocitly se ve společnosti tříd, které chtěly zničit.

Stavebního inženýra poslala sovětská vláda do Doněcké pánve stavět domy pro dělníky a já byla ráda, že se od něho mohu dozvědět o tamních poměrech. Komunistický tisk přinášel nadšené zprávy o intenzivní těžbě uhlí v pánvi a úřední propočty tvrdily, že země bude na blížící se zimu dostatečně zásobena uhlím. Ve skutečnosti byly doněcké doly, jak mi inženýr sdělil, v nanejvýš žalostném stavu. S horníky se zacházelo jako s dobytkem. Dostávali mizerné přiděly, chodili téměř bosí a byli nuceni pracovat po kotníky ve vodě. Následkem takových podmínek se těžilo velmi málo uhlí. „Byl jsem členem komise, která dostala příkaz situaci prošetřit a podat zprávu o svých zjištěních,“ řekl inženýr. „Naše zpráva zdaleka není příznivá. Víme, že je nebezpečné vypovídat o skutečnostech tak, jak jsme je zjistili: může nás to přivést do Čeky. Rozhodli jsme se však, že Moskva musí skutečností pohlédnout do očí. Systém politických komisařů, všeobecná bolševická neschopnost a ochromující působení státní

⁸ Charkov byl hlavním městem sovětské Ukrajiny v letech 1919–1934; poté se jím stal Kyjev.

mašinérie učinily naši budovatelskou práci v pánvi téměř nemožnou. Bylo to žalostné selhání.“

Dalo se takovému stavu věcí vyhnout v revolučním období a v zemi průmyslově tak málo rozvinuté, jako je Rusko? ptala jsem se. Revoluci napadala buržoazie zevnitř i zvenčí; bylo naléhavě nutné se bránit a na budovatelskou práci nezbývaly síly. Inženýr můj názor s opovržením odmítl. Ruská buržoazie byla slabá a nemohla klást prakticky žádný odpor, tvrdil. Byla početně bezvýznamná a trpěla nečistým svědomím. Pro bolševický teror nebylo potřeby ani ospravedlnění a právě on především ochromoval budovatelské úsilí. Intelektuálové ze středních vrstev byli po mnoho let činní v liberálním a revolučním hnutí Ruska, a příslušníci buržoazie tak měli k masám blíž. Když nadešel velký den, buržoazie, zastížená nepřipravená, se raději vzdala, než aby bojovala. Revoluce ji ohromila víc než kteroukoli jinou třídu v Rusku. Nebyla vůbec připravena a dodnes se neorientovala. Nebyla pravda, jak tvrdili bolševici, že ruská buržoazie je pro revoluci aktivní hrozbou.

Doporučili mi, abych navštívila náčelnici odboru Dělnicko-rolnické inspekce; tu funkci zastávala žena, dříve důstojnice Čeky, o níž se říkalo, že je velmi přísná, ba krutá, ale výkonná. Mohla mi prý poskytnout mnoho cenného materiálu a zjednat mi přístup do věznic a koncentračních táborů. Když jsem navštívila kanceláře Dělnicko-rolnické inspekce, nebyla ke mně vedoucí dáma zprvu nikterak vlídná. Mé pověřovací listiny přešla bez povšimnutí, Zinovjevův podpis na ni zřejmě nezapůsobil. Vtom vyšel z vnitřní kanceláře muž. Ukázalo se, že je to Dybenko,⁹ vysoký důstojník Rudé armády, a sdělil mi, že o mně slyšel od Alexandry Kollontajové,¹⁰ o níž mluvil jako o své ženě. Slíbil, že dostanu všechen dostupný materiál, a požádal mě, abych se vrátila později během dne. Když jsem přišla znovu, byla dáma mnohem vlídnější a ochotná poskytnout mi informace o činnosti svého odboru. Ukázalo se, že byl zřízen k boji proti rozmáhající se sabotáži a úplatkářství. Patřilo to k povinnostem Čeky, ale ukázalo se jako nutné vytvořit nový odbor pro kontrolu a nápravu zlořádů. „Je to tribunál, k němuž se lze ve věcech odvolat,“ řekla žena; „právě teď například prošetřujeme stížnosti vězňů, kteří byli neprávem odsouzeni nebo dostali nepřiměřeně vysoké tresty.“ Slíbila, že nám zajistí povolení k prohlídce trestních zařízení, a o několik dní později tu příležitost dostalo několik členů výpravy.

Nejprve jsme navštívili hlavní charkovský koncentrační tábor. Na dvoře jsme zastihli řadu vězňů, kteří kopali novou stoku. Bylo jí rozhodně zapotřebí, neboť celé místo bylo plné odporného zápachu. Vězeňská budova byla rozdělena na řadu místností, všechny přeplněné. Jedné z nich se říkalo „byt spekulantů“, ačkoli téměř všichni její obyvatelé protestovali, že je takto zařadili. Vypadali chudě a vyhladověle a každý z nich dychtil vylíčit nám svůj bolestný příběh, zřejmě v domnění, že jsme úřední vyšetřovatelé. V jedné z chodeb jsme našli několik komunistů obviněných ze sabotáže. Sovětská vláda zřejmě své vlastní lidi nezvýhodňovala.

V táboře byli bělogvardějské důstojníky zajatí na polské frontě a desítky rolníků a rolnic zadržovaných pro nejrůznější obvinění. Byl to žalostný pohled, jak tam sedí na podlaze, protože nebylo lavic, ubohý houf, zmatení a neschopní pochopit souhru událostí, která je chytla do sítě.

V koncentračním táboře bylo zavřeno přes tisíc práce schopných mužů, bez užitku pro společnost, a jejich střežení a obsluha vyžadovaly četné úředníky. A přece Rusko naléhavě potřebovalo pracovní síly. Pripadalo mi to jako nepraktické plýtvání.

Potom jsme navštívili věznic. U brány gestikuloval a křičel rozhněvaný dav. Dozvěděla jsem se, že vězeňské úřady toho rána odmítly přijmout týdenní balíčky, které vězňům nosili příbuzní. Někteří z těch lidí přišli z dálky mnoha mil a za jídlo pro své zatčené manžely a bratry utratili poslední rubl.

⁹ Pavel Jefimovič Dybenko (1889–1938), námořník a bolševik, roku 1917 předseda Ústředního výboru Baltského loďstva (Centrobalt) a v první sovětské vládě lidový komisař pro námořní záležitosti; za občanské války velel jednotkám Rudé armády na Ukrajině a na Krymu a v březnu 1921 se podílel na potlačení Kronštadtského povstání. Roku 1938 byl zatčen, odsouzen k smrti pro údajné spiknutí a 29. 7. 1938 zastřelen. Autorka jeho jméno píše „Dibenko“.

¹⁰ Alexandra Michajlovna Kollontajová (1872–1952), revolucionářka a teoretička ženské emancipace, v letech 1917–1918 lidová komisařka sociální péče, v letech 1920–1921 vedoucí ženského oddělení ústředního výboru strany a jedna z čelných představelek Dělnické opozice; od roku 1922 působila v diplomatických službách (Norsko, Mexiko, Švédsko). Dybenkovou manželkou byla od let 1917–1918 přibližně do roku 1922. Zemřela 9. 3. 1952 v Moskvě na srdeční infarkt.

Byli bez sebe. Naše průvodkyně, vedoucí úřadu, slíbila, že věc prošetří. Prošli jsme velkou věznicí – skličující pohled na lidskou bídu a zoufalství. Na samotkách byli odsouzení k smrti. Jejich pohled mě pronásledoval ještě celé dny – oči plné hrůzy z mučivé nejistoty, ze strachu, že je kdykoli zavolají na smrt.

Charkovští přátelé nás požádali, abychom ve věznicí vyhledali jistou mladou ženu. Abychom nevzbudili pozornost, hledali jsme ji očima v různých částech zařízení, až jsme spatřili někoho, kdo odpovídal jejímu popisu. Byla to anarchistka, držaná jako politická vězeňkyně. Poměry ve věznicí jsou špatné, řekla nám. Bylo zapotřebí dlouhé hladovky, aby se úřady donutily zacházet s politickými slušněji a nechávat přes den otevřené dveře cel odsouzených k smrti, aby od ostatních vězňů mohli dostat trochu povzbuzení a útěchy. Vyprávěla o mnoha neprávem zatčených a ukázala nám na starou, prostoduše vyhlízející rolnici zavřenou na samotce jako Machnovu špiónku – obvinění zjevně vzniklé z nedorozumění.

Vězeňský režim byl velmi přísný. Mimo jiné bylo vězňům zakázáno vylézat na okna nebo se dívat na dvůr. Vyprávěli nám o vězni, na kterého stříleli, protože toto pravidlo jednou porušil. Zaslechl z ulice pod sebou nějaký hluk, a zvědav, co se děje, vylezl na okenní parapet své cely. Strážný na dvoře ho nevaroval. Vystřelil a muže těžce zranil. Mnoho podobných historek o přísnosti a zlořádech jsme od vězňů slyšeli. Cestou do města jsem vyjádřila údiv nad poměry, které se ve věznicích trpí. Poznamenala jsem k naší průvodkyni, že by to vyvolalo vážný skandál, kdyby se západní svět dozvěděl, v jakých podmínkách vězni v socialistickém Rusku žijí a jak se s nimi zachází. Nic nemohlo takovou brutalitu ospravedlnit, myslela jsem si. Předsedkyně Dělnicko-rolnické inspekce však zůstala nedotčena. „Žijeme v revolučním období,“ odpověděla; „s tím se nedá nic dělat.“ Slíbila však, že prošetří některé případy krajní nespravedlnosti, na které jsme ji upozornili. Nebyla jsem přesvědčena, že za stávající zla nese odpovědnost revoluce. Jestliže revoluce opravdu musela snášet tolik brutality a zločinu, k čemu tedy nakonec revoluce byla?

Na konci našeho prvního týdne v Charkově jsem se vrátila do odboru školství, kde mi slíbili materiál. K svému překvapení jsem zjistila, že nic připraveno nebylo. Bylo mi sděleno, že předseda je nepřítomen, a znovu mě ujistili, že slíbené údaje budou shromážděny a připraveny do našeho odjezdu. Pak mě odkázali na vedoucího jistého pokusného školního oddělení. Předseda mi říkal, že se tam rozvíjejí některé zajímavé vzdělávací metody, ale vedoucího jsem shledala neinteligentním a tupým. O nových metodách mi nedokázal nic říct, byl však ochoten poslat pro jednoho z učitelů, aby mi věci vysvětlil. Byl vypraven posel, ale brzy se vrátil se zprávou, že učitel právě předvádí svou metodu ve třídě a nemůže přijít. Vedoucí se rozzuřil. „Musí přijít,“ křičel, „buržoazie sabotuje jako ta ostatní zatracená *intelligence*. Všechny by je měli postřílet. Obejdeme se bez nich docela dobře.“ Patřil k typu úzkoprýsých, fanatických a pronásledujících komunistů, kteří revoluci škodili víc než kterýkoli kontrarevolucionář.

Během našeho pobytu v Charkově jsme měli čas navštívit také několik továren. V jednom závodě na výrobu pluhů jsme našli velkou půdu naplněnou hotovými výrobky. Divila jsem se, že se pluhy skladují v továrně, místo aby sloužily svému účelu na polích. „Čekáme na rozkaz z Moskvy,“ vysvětlil vedoucí; „byla to spěšná zakázka a vyhrožovali nám zatčením pro sabotáž, kdyby nebyla připravena k odeslání do šesti týdnů. To bylo před šesti měsíci, a jak vidíte, pluhy jsou pořád tady. Rolníci je naléhavě potřebují a my potřebujeme jejich chléb. Ale směňovat nemůžeme. Musíme čekat na rozkaz z Moskvy.“

Vzpomněla jsem si na Zinovjevovu poznámku, když při našem prvním setkání uvedl, že Petrohrad nemá palivo, přestože necelých sto verst od města je ho dost, aby zásobilo téměř polovinu země. Navrhla jsem tehdy, aby byli petrohradští dělníci vyzváni, ať palivo do města dopraví sami. Zinovjevovi to připadalo velmi naivní. „Kdybychom něco takového povolili v Petrohradě,“ řekl, „stejný požadavek by vynesla i jiná města. Vzniklo by soupeření mezi obcemi, a to je buržoazní instituce. Narušilo by to náš plán znárodněného a centralizovaného řízení.“ To byla vládnoucí zásada, a v jejím důsledku neměli charkovští dělníci chléb, dokud Moskva nedá příkaz poslat pluhy rolníkům. Nadvláda státu byla úhelným kamenem marxismu.

Několik dní před odjezdem z Charkova jsem ještě jednou navštívila odbor školství a opět jsem

nezastihla jeho předsedu. K svému zděšení jsem se dozvěděla, že žádný materiál nedostanu, protože bylo rozhodnuto, že Ukrajina bude mít vlastní muzeum, a předseda odjel do Kyjeva, aby ho zorganizoval. Pocítila jsem rozhořčení nad ubohým podvodem, kterého se na nás dopustil muž na vysokém komunistickém postu. Ukrajina měla jistě právo na vlastní muzeum, ale proč ten malicherný podvod, kvůli němuž výprava ztratila tolik drahocenného času?

Dohra této příhody přišla o několik dní později, když nás překvapil spěšný příchod naší tajemnice, která nám oznámila, že musíme Charkov opustit okamžitě a co nejnenápadněji, protože místní výkonný výbor strany se rozhodl zabránit nám ve vývozu statistického materiálu z Ukrajiny. Pospíšili jsme si tedy s odjezdem, abychom zachránili, co jsme už shromáždili. Věděli jsme, že kdyby materiál zůstal v Charkově, přišel by nazmar a plán samostatného ukrajinského muzea by na mnoho let zůstal jen na papíře.

Před odjezdem jsme si domluvili poslední poradu s místními přáteli. Cítili jsme, že je možná už nikdy neuvidíme. Při té příležitosti se podrobně probírala činnost federace *Nabat*. Tato všeobecná anarchistická organizace jihu byla založena na základě zkušeností ruských anarchistů a z přesvědčení, že k účinnější práci je zapotřebí jednotné organizace. Nechtěli pro revoluci jen umírat, ale i žít. Ukázalo se, že anarchisté v Rusku byli rozděleni do několika frakcí, většinou početně malých a s nepatrným praktickým vlivem na průběh událostí v Rusku. Nedokázali získat trvalou oporu v řadách dělníků. Proto bylo rozhodnuto shromáždit všechny anarchistické živly na Ukrajině do jedné federace, a být tak s to postavit jednotnou frontu v boji nejen proti invazi a kontrarevoluci, ale i proti komunistickému pronásledování.

Jednotným úsilím se *Nabatu* podařilo pokrýt většinu jihu a navázat úzký styk se životem dělníků a rolnictva. Časté změny vlády na Ukrajině nakonec zahnalY anarchisty do ilegality a nelítostné pronásledování ze strany bolševiků zbavilo jejich řady nejčinnějších pracovníků. Federace však mezi lidem zapustila kořeny. Malá skupina byla v neustálém nebezpečí, ale energicky pokračovala ve své osvětové a propagandistické práci.

Charkovští anarchisté zřejmě od naší přítomnosti v Rusku mnoho očekávali. Doufali, že se Alexander Berkman a já zapojíme do jejich práce. Byli jsme v Rusku už sedm měsíců, ale dosud jsme se přímo neúčastnili anarchistického hnutí. Cítila jsem zklamání a netrpělivost našich soudruhů. Dychtili po tom, abychom alespoň informovali evropské a americké anarchisty o tom, co se v Rusku děje, zvláště o bezohledném pronásledování levicových revolučních živlů. Dobře jsem chápala postoj svých ukrajinských přátel. Za posledních let mnoho vytrpěli: viděli, jak byly rozdrčeny velké naděje revoluce a jak se Rusko hroutí pod patou bolševického státu. Přesto jsem jejich přáním nemohla vyhovět. Stále jsem věřila bolševikům, jejich revoluční upřímnosti a poctivosti. Kromě toho jsem cítila, že dokud je Rusko napadáno zvenčí, nemohu vystupovat s kritikou. Nechtěla jsem přilévat olej do ohně kontrarevoluce. Musela jsem proto mlčet a stát při bolševicích jako organizovaných obráncích revoluce. Moji ruští přátelé však tento názor s opovržením odmítali. Zaměňuji prý komunistickou stranu s revolucí, říkali; není to totéž, naopak, jsou to protiklady, ba přímo nepřátelé. Komunistický stát se podle anarchistů z *Nabatu* stal pro revoluci osudným.

Několik hodin před naším odjezdem jsme dostali důvěrnou zprávu, že Machno vzkazuje Alexandru Berkmanovi a mně, abychom ho navštívili. Chtěl nám vyličit svou situaci a naším prostřednictvím ji předložit anarchistickému hnutí celého světa. Přál si, aby se všeobecně vědělo, že není bandita, štváč proti Židům a kontrarevolucionář, za kterého ho bolševici prohlásili. Je oddán revoluci a slouží zájmům lidu, jak je chápe.

Bylo to velké pokušení setkat se s novodobým Stěnkou Razinem, ale byli jsme zavázáni muzeu a nemohli jsme zklamat důvěru ostatních členů výpravy.

Kapitola XX – Poltava

Při všeobecném rozvratu života v Rusku a hroucení jeho hospodářského ústrojí utrpěla nejvíc železnice. O tom tématu se mluvilo téměř na každé schůzi a každý sovětský list o něm často psal. Mezi Petrohradem a Moskvou však skutečný stav věcí nebyl tak patrný, i když hlavní nádraží byla vždy přeplněná a lidé čekali celé dny, než se jim podařilo získat místo. Přesto vlaky mezi Petrohradem a Moskvou jezdily poměrně pravidelně. Měl-li člověk to štěstí, že si opatřil potřebné povolení k cestě a jízdenku, mohl cestu podniknout bez zvláštního ohrožení života a zdraví. Čím dál však člověk jel na jih, tím zjevnější byl rozvrat. Krajinu pokrývaly rozbité vagony, podél trati ležely porouchané lokomotivy a koleje byly často vytrhané. Všude na Ukrajině byla nádraží přeplněná k zalknutí a lidé se divoce vrhali kupředu, kdykoli se objevil vlak. Většina z nich čekala na nástupištích celé týdny, než se jim podařilo dostat se do vlaku. Stupátka, ba i střechy vagonů byly obsypány muži a ženami obtíženými rance a pytli. Na každé stanici se strhla divoká rvačka o kousek místa. Vojáci odháněli cestující ze stupátek a střech a často se museli uchýlit ke zbráním. Přesto byli lidé tak zoufalí a tak odhodlaní dostat se někam, kde byla naděje získat trochu jídla, že jim zatčení bylo zřejmě lhostejné a tímto způsobem cestování ustavičně riskovali život. Následkem toho docházelo k nesčetným neštěstím a nízké mosty často smetly na smrt desítky cestujících. Tyto výjevy se staly tak běžnými, že jim prakticky nikdo nevěnoval pozornost. Cestou na jih i při návratu jsme jich byli často svědky. *Mešočníci*¹ (lidé s pytli) neustále obléhali vagony, když se vydávali hledat jídlo nebo když se vraceli obtíženi svým drahocenným nákladem mouky a brambor.

Ve dne v noci se ty strašné výjevy opakovaly na každé stanici. Cestovat v našem dobře vybaveném vagonu se stávalo mučením. Bylo v něm jen šest osob, takže zbývalo dost místa pro další; přesto jsme ho s nikým nesměli sdílet. Nebylo to jen kvůli nebezpečí nákazy nebo hmyzu, ale protože by věci muzea a shromážděný materiál určitě zmizely, kdybychom vzali na palubu cizí lidi. Snažili jsme se uchlácholit své svědomí tím, že jsme ženám, dětem nebo mrzákům dovolovali cestovat na zadní plošině našeho vagonu, ačkoli i to bylo proti předpisům.

Další okolností, která nám působila značné nepříjemnosti, byl nápis na našem vagonu: Mimořádná komise Muzea revoluce. Přátelé v muzeu nás ujistňovali, že nám „titul“ pomůže zjednat si na stanicích pozornost a že bude také účinný, aby náš vagon připojovali k vlakům, které budeme potřebovat. Hned prvních pár dní však ukázalo, že nápis proti nám popouzí lid. Název „Mimořádná komise“ znamenal pro lidi Čeku. Ostatních slov si nevšíмали, vyděšení těmi prvními. Hned na začátku cesty jsme si všimli zlověstných pohledů, které nás na stanicích vítaly, a neochoty lidí pustit se do přátelského rozhovoru. Brzy nám došlo, co je špatně; vysvětlit to nedorozumění však stálo značné úsilí. Jakmile se prostý Rus uklidnil, otevřel nám srdce. Laskavé slovo, starostlivý dotaz, cigareta změnily jeho postoj. Zvlášť když jsme je ujistili, že nejsme komunisté a že jsme přijeli z Ameriky, lidé podél trati změkli a stali se sdílnějšími, někdy dokonce důvěrnými. Byli prostí a primitivní, často hrubí. Ale jakkoli byli negramotní a nevyspělí, tyto prostí lidé měli jasno o svých potřebách. Byli nezkažení a chovali hlubokou víru v elementární spravedlnost a rovnost. Často mě téměř k slzám dojímali ti ruští rolníci a rolnice, kteří se drželi stupátek jedoucího vlaku, každou chvíli v ohrožení života, a přece zůstávali dobře naladěni a lhostejní ke svému bídnému stavu. Vyprávěli si příběhy ze svých životů nebo někdy spustili melodické, smutné písně jihu. Na stanicích, zatímco vlak čekal na lokomotivu, se rolníci shlukovali do skupin, utvořili velký kruh a pak někdo začal hrát na harmoniku a přihlížející ho doprovázeli zpěvem. Bylo zvláštní vidět ty hladové a otrhané rolníky s obrovskými náklady na zádech, jak tu stojí, docela zapomenuvše na své okolí, a vylévají si srdce v lidových písních. Zvláštní lid, ti Rusové, světec a ďábel v jednom, projevující ty nejvznešenější i ty nejbrutálnější pohnutky, schopní téměř všeho kromě vytrvalého úsilí. Často jsem uvažovala, zda tento nedostatek do jisté míry nevysvětluje rozvrat země a tragický stav revoluce.

Do Poltavy jsme dorazili ráno. Město vypadalo v jasném slunci vesele, ulice byly lemovány stromy, mezi nimiž byly malé zahrádky. Rostla na nich nejrůznější zelenina a bylo osvěžující vidět, že nikde

¹ *Mešočníci* (rus. mešočníki, od mešok – pytel) – lidé, kteří za války a válečného komunismu jezdili s pytli na venkov pro potraviny a vozili je do měst, kde je směňovali nebo prodávali; úřady je stíhaly jako spekulanty.

nejdou ploty, a přesto je zelenina v bezpečí, což by v Petrohradě nebo v Moskvě jistě neplatilo. V tomto městě zřejmě nebyl takový hlad jako na severu.

Spolu s tajemnicí výpravy jsem navštívila sídlo vlády. Místo obvyklého *ispolkomu*² (výkonného výboru sovětu) vládl v Poltavě revoluční výbor zvaný *revkom*.³ To naznačovalo, že bolševici dosud neměli čas zorganizovat ve městě sověty. Podařilo se nám zaujmout předsedu *revkomu* účelem naší cesty a slíbil nám, že bude spolupracovat a vydá jednotlivým odborům příkaz, aby pro nás shromáždily a připravily materiál. Naše vlídné přijetí věstilo dobré výsledky.

V Úřadu pro péči o matky a kojence jsem se setkala se dvěma velmi zajímavými ženami – jedna byla dcerou velkého ruského spisovatele Korolenka,⁴ druhá bývalou předsedkyní Společnosti pro záchranu dětí. Když se dozvěděly, proč jsem v Poltavě, nabídly mi pomoc a pozvaly mě, abych navštívila jejich školu a nedaleký Korolenkův dům.

Škola sídlila v malém domku hluboko v krásné zahradě, z ulice sotva viditelném. V přijímacím pokoji byla bohatá sbírka panenek všeho druhu. Byla tu hezká ukrajinská děvčata, která pestrým oděvem a pokrývkou hlavy soupeřila se svými krásnými sestrami z Kavkazu; švarní kozáci z Donu hleděli pyšně na své méně ladné bratry z Povolží. Byly tu panenky všeho druhu, představující místní kroje téměř ze všech částí Ruska. Sběrka obsahovala také různé hračky, ruční výrobky vesnic, a krásné výtvary *kustarů*⁵ představující skupinky dětí v ruském a sibiřském rolnickém oděvu.

Dámy z domu vyprávěly historii Společnosti pro záchranu dětí. Organizace existovala už řadu let, ale až do Únorové revoluce měla jen velmi omezený rozsah. Pak do společnosti vstoupily nové živly, převážně revolučního ražení. Snažily se rozšířit její práci a starat se nejen o tělesné blaho dětí, ale také je vychovávat, učit je lásce k práci a rozvíjet jejich smysl pro krásu. Hračky a panenky, vyrobené většinou z odpadového materiálu, se vystavovaly a výtěžek se věnoval na potřeby dětí. Po Říjnové revoluci, když se bolševici zmocnili Poltavy, prováděli ve společnosti opakované razie a některé z vychovatelů zatklí pro podezření, že instituce je kontrarevolučním hnízdem. Malá skupina, která zbyla, však ve svém úsilí pro děti pokračovala. Podařilo se jí vyslat k Lunačarskému delegaci s prosbou o povolení pokračovat v práci. Lunačarskij se projevil vstřícně, vydal žádaný dokument a dokonce jim dal i dopis pro místní úřady, v němž zdůraznil význam jejich práce.

Společnost však byla dál vystavena obtěžování a znevýhodňování. Aby nebyly obviněny ze sabotáže, nabídly ženy své služby poltavskému odboru školství. Pracovaly tam od devíti ráno do tří odpoledne a svůj volný čas věnovaly škole. Nepřátelství komunistických úřadů to však nezmírnilo: společnost zůstala v nemilosti.

Ženy upozorňovaly, že sovětská vláda předstírá, že hájí sebeurčení, a přitom je každé nezávislé úsilí zostouzeno a veškerá iniciativa odrazována, ne-li zcela potlačena. Sebeurčení nebylo dovoleno ani ukrajinským komunistům. Většina vedoucích odborů byla jmenována Moskvou a Ukrajina byla prakticky zbavena možnosti samostatně jednat. Mezi Komunistickou stranou Ukrajiny⁶ a ústředními orgány v Moskvě probíhal zahořklý boj. Politikou Moskvy bylo všechno ovládat.

² *Ispolkom* (rus., zkratka z *ispolnitelnyj komitet*) – výkonný výbor sovětu, orgán, který mezi zasedáními sovětu vykonával místní správu.

³ *Revkom* (rus., zkratka z *revolucionnyj komitet*) – revoluční výbor, mimořádný orgán sovětské moci, zřizovaný zejména na územích nově obsazených Rudou armádou, dokud nebyly ustaveny sověty.

⁴ Vladimir Galaktionovič Korolenko (1853–1921), ruský spisovatel a publicista ukrajinsko-polského původu, za odmítnutí přísahy Alexandru III. roku 1881 vypovězený do Jakutska; roku 1893 navštívil USA, z čehož vzešla novela *Bez jazyka*. Od roku 1900 žil v Poltavě, za revoluce a občanské války se zastával obětí násilí všech stran a byl čestným předsedou Politického Červeného kříže. Zemřel 25. 12. 1921 v Poltavě na komplikace zápalu plic. Měl dvě dcery, Sofju (1886–1957), od roku 1905 svou tajemnicí, a Natalju (1888–1950); kterou z nich autorka potkala, není jisté.

⁵ *Kustar* (rus.) – venkovský domácí řemeslník; domácí výroba hraček, výšivek, krajek či řezbářských prací byla v Rusku rozšířeným vedlejším zdrojem obživy rolníků.

⁶ Komunistická strana (bolševiků) Ukrajiny, založená v červenci 1918 na sjezdu v Moskvě jako součást Ruské komunistické strany (bolševiků); v jejích řadách se střetávali stoupenci větší samostatnosti sovětské Ukrajiny se zastánci centralistického řízení z Moskvy.

Ty ženy byly oddány věci dětí a kvůli péči o blaho svých svěřenců byly ochotny snášet nepochopení, ba i pronásledování. Obě měly pro revoluci porozumění i sympatie, i když nemohly schvalovat teroristické metody bolševiků. Byly to inteligentní a kultivované ženy a jejich domov mi připadal jako oáza v poušti komunistického myšlení a cítění. Než jsem odešla, daly mi dámy sbírku dětských prací a několik nádherných barevných kreseb slečny Korolenkové a prosily mě, abych ty věci poslala do Ameriky jako ukázky jejich práce. Velmi si přály, aby se americký lid dozvěděl o jejich společnosti a jejím úsilí.

Později jsem měla příležitost setkat se s Korolenkem, který byl po nedávné nemoci stále velmi slabý. Vypadal jako patriarcha, ctihodný a dobrotivý; rychle si získal srdce svým melodickým hlasem a ušlechtilou tváří, která se rozzářila, když mluvil o lidu. S láskou vzpomínal na Ameriku a na své tamní přátele. Světlo však z jeho očí vyhaslo a hlas se mu zachvěl žalem, když mluvil o velké tragédii Ruska a o utrpení lidu.

„Chcete znát můj názor na nynější situaci a můj postoj k bolševikům?“ zeptal se. „Trvalo by příliš dlouho vám to vykládat. Píšu Lunačarskému řadu dopisů,⁷ o které mě požádal a které slíbil uveřejnit. Ty dopisy pojednávají právě o tom. Upřímně řečeno, nevěřím, že vůbec vyjdou tiskem, ale jakmile budou hotové, pošlu vám jejich opis pro muzeum. Bude jich šest. Dva vám mohu dát hned. Stručně řečeno, můj názor shrnuje jedno místo v jednom z těch dopisů. Napsal jsem tam, že kdyby carští četníci měli moc nás nejen zatýkat, ale i střílet, byla by situace taková jako dnes. To se mi děje před očima každý den. Bolševici tvrdí, že takové metody jsou od revoluce neoddělitelné. Nemohu s nimi však souhlasit, že pronásledování a ustavičné stílení poslouží zájmům lidu nebo revoluce. Vždycky jsem chápal revoluci jako nejvyšší výraz lidskosti a spravedlnosti. V dnešním Rusku chybí obojí. V době, kdy je k obnově země zapotřebí co nejplnějšího projevu a součinnosti všech intelektuálních a duchovních sil, dostal celý národ roubík. Odvážit se zpochybnit moudrost a účinnost takzvané diktatury proletariátu nebo vůdců komunistické strany se pokládá za zločin. Chybí nám nejprostší předpoklady skutečné podstaty sociální revoluce, a přesto předstíráme, že jsme se postavili do čela světové revoluce. Ubohé Rusko bude muset za tento experiment draze zaplatit. Může to dokonce na dlouho zdržet zásadní změny v jiných zemích. Buržoazie bude moci obhajovat své reakční metody poukazem na to, co se stalo v Rusku.“

S těžkým srdcem jsem se se slavným spisovatelem rozloučila, s jedním z posledních velkých literátů, kteří byli svědomím a duchovním hlasem intelektuálního Ruska. Znovu jsem cítila, že z něho zaznívá výkřik té části ruské *inteligence*, jejíž sympatie patřily zcela lidu a jejíž život a dílo byly vedeny jen láskou k vlasti a péčí o její blaho.

Večer jsem navštívila jednu Korolenkovu příbuznou, velmi sympatickou starou paní, která byla předsedkyní poltavského Politického Červeného kříže.⁸ Vyprávěla mi mnoho o věcech, o nichž byl Korolenko sám příliš skromný, aby se zmiňoval. Jakkoli byl starý a slabý, trávil většinu času v Čece a snažil se zachránit život nevinně odsouzeným k smrti. Často psal Leninovi, Gorkému a Lunačarskému dopisy s prosbami, aby zasáhli a zabránili nesmyslným popravám. Nynější předseda poltavské Čeky byl muž neúprosný a krutý. Jeho jediným řešením obtížných problémů bylo stílení. Stará paní se smutně usmála, když jsem jí řekla, že ten muž byl k členům naší výpravy velmi vlídný. „To bylo na odiv,“ řekla, „my ho známe lépe. Jeho vlídnost máme denně příležitost vidět z tohoto balkonu. Tudy vodí oběti na porážku.“

Poltava je proslulá jako středisko lidové rukodělné výroby. K výrobkům tamní gubernie patřilo krásné plátno, výšivky, krajky a košíkářské zboží. Navštívila jsem odbor společenského hospodářství, *sovnarchoz*,⁹ kde jsem se dozvěděla, že tato výroba prakticky ustala. V odboru zbyla jen malá sbírka.

⁷ Šest dopisů Lunačarskému napsal Korolenko v létě 1920, po Lunačarského návštěvě Poltavy; vystupoval v nich proti bolševickému teroru a popravám bez soudu. Odpovědi se nedočkal a v sovětském Rusku dopisy tehdy nevyšly; poprvé byly vydány v emigraci, roku 1922 v Paříži.

⁸ Politický Červený kříž, dobrovolná organizace na pomoc politickým vězňům, obnovena v Moskvě na konci roku 1917; předsedal jí N. K. Muravjov, místopředsedkyní byla Jekatěrina Peškovová, první manželka Maxima Gorkého, a čestným předsedou Korolenko. Pobočky měla mj. v Petrohradě, Charkově a Poltavě; v srpnu 1922 byla moskevská organizace zrušena.

⁹ *Sovnarchoz* (rus., zkratka ze sověť narodnogo chozjajstva) – rada národního hospodářství, orgán řízení znárodněného průmyslu; gubernské rady podléhaly Nejvyšší radě národního hospodářství v Moskvě.

„Zásobovali jsme celý svět, dokonce i Ameriku, prací našich *kustarů*,“ řekla žena, která odbor vedla a dříve stála v čele *zemstva*,¹⁰ jež bylo na podporu těchto rolnických snah zvlášť hrdé. „Naše ruční práce byly po celé zemi známy jako jedny z nejlepších uměleckých výtvorů, ale teď je všechno zničeno. Rolníci ztratili umělecký cit, zhrubli a zkazili se.“ Truchlila nad ztrátou lidového umění, jako truchlí matka nad ztrátou dítěte.

Za pobytu v Poltavě jsme se dostali do styku se zástupci různých dalších společenských skupin. Zvlášť zajímavý byl postoj sionistů k bolševickému režimu. Zprvu s námi odmítali mluvit, zřejmě je předchozí zkušenosti učinily velmi opatrnými. Jejich nedůvěru budila i přítomnost naší tajemnice, nežidovky. Domluvila jsem si schůzku s některými sionisty o samotě a postupně se stali sdílnějšími. V Moskvě jsem se v souvislosti se zatčením tamních sionistů¹¹ dozvěděla, že je bolševici mají sklon pokládat za kontrarevolucionáře. Poltavští sionisté však byli velmi prostí ortodoxní Židé, kteří rozhodně nemohli na nikoho působit jako spiklenci nebo aktivní nepřátelé. Byli pasivní, i když vůči bolševickému režimu zahořklí. Tvrdí se, že bolševici nedělají pogromy a že Židy nepronásledují, říkali; to je však pravda jen v jistém smyslu. Jsou dva druhy pogromů: hlučné, násilné a tiché. Z obou pokládali sionisté za snesitelnější ty první. Násilný pogrom může trvat den nebo týden; Židé jsou napadeni a oloupeni, někdy i zavražděni; a pak je konec. Tiché pogromy však pokračují bez přestání. Spočívají v neustálé diskriminaci, pronásledování a štvání. Bolševici zavřeli židovské nemocnice a nemocní Židé jsou nyní nuceni jít v nežidovských nemocnicích *trejff*.¹² Totéž platí o židovských dětech v bolševických vývařovnách. Jsou-li Žid a nežid zatčeni pro totéž obvinění, je jisté, že nežid vyjde na svobodu, zatímco Žid půjde do vězení a někdy bude dokonce zastřelen. Jsou neustále vystaveni urážkám a ponižování, nemluvě o tom, že jsou odsouzeni k pomalému hladovění, protože veškerý obchod byl potlačen. Židé na Ukrajině trpí ustavičným tichým pogromem.

Měla jsem dojem, že sionistickou kritiku bolševického režimu vede úzce náboženský a nacionalistický postoj. Byli to ortodoxní Židé, většinou obchodníci, které revoluce připravila o pole působnosti. Přesto byl jejich problém skutečný – problém Žida, který se duší v ovzduší činného antisemitismu. V Poltavě byli přední komunističtí a bolševičtí úředníci nežidé. Svou nechuť k Židům dávali najevo otevřeně a bez zábran. Antisemitismus byl na celé Ukrajině ještě zhoubnější než v předrevolučních dobách.

Po odjezdu z Poltavy jsme pokračovali v cestě na jih, ale pro nedostatek lokomotiv jsme se nedostali dál než do Fastova.¹³ To kdysi prosperující město teď zchudlo a počet jeho obyvatel klesl na necelou třetinu. Téměř veškerý život se zastavil. Tržiště uprostřed města bylo nanejvýš ubohé, sestávalo z několika stánků s malými zásobami bílé mouky, cukru a másla. Bylo tu víc žen než mužů a zvlášť mě zarazil podivný výraz jejich očí. Nedívaly se vám přímo do tváře; hleděly kolem vás s němým výrazem štvaného zvířete. Řekli jsme ženám, že jsme slyšeli o mnoha strašných pogromech, které se ve Fastově odehrály, a že bychom o tom rádi získali údaje, abychom je poslali do Ameriky a poučili tamní lidi o poměrech ukrajinských Židů. Jak se zpráva o naší přítomnosti šířila, obklopilo nás mnoho žen a dětí, všechny velice rozrušené, a každá se snažila vyličit svůj příběh o fastovských hrůzách. Ve městě se prý odehrály hrozné pogromy, nejstrašnější z nich Děnikinův, v září 1919.¹⁴ Trval osm dní, během nichž bylo zabito 4 000 lidí, zatímco několik tisíc dalších zemřelo na následky zranění a otřesu. Sedm tisíc zahynulo hladem a strádáním pod širým nebem na cestě do Kyjeva, když se snažili uniknout děnikinovským divochům. Větší část města byla zničena nebo vypálena; mnoho starších Židů bylo uvězněno v synagoze a tam zavražděno, jiné vyhnali na náměstí, kde je pobili. Nebylo ženy, mladé či staré, aby nebyla znásilněna, většina z nich přímo před očima svých otců, manželů a bratrů. Mladé dívky, některé z nich ještě děti, byly děnikinovskými vojáky opakovaně znásilňovány. Pochopila jsem ten děsivý výraz v očích fastovských

¹⁰ *Zemstvo* (rus.) – orgán místní samosprávy v guberniích a újezdech, zřízený reformou roku 1864; *zemstva* pečovala mj. o školství, zdravotnictví a podporu domácí výroby. Bolševici je po říjnovém převratu zrušili.

¹¹ V dubnu 1920 rozehnala Čeka v Moskvě Všeruskou sionistickou konferenci a zatkla desítky jejích účastníků.

¹² *Trejff* (jid., hebr. trefa) – podle židovských náboženských předpisů pokrm nepřipustný, nekošer.

¹³ Fastov (ukr. Fastiv), město a železniční uzel jihozápadně od Kyjeva.

¹⁴ Pogrom ve Fastově ve dnech 23.–26. 9. 1919 spáchaly kozácké jednotky Děnikinovy Dobrovolnické armády, převážně terečtí kozáci; mnoho obětí bylo zavražděno u zdi synagogy. Historikové odhadují počet zavražděných na 1 000 až 1 500 z asi deseti tisíc židovských obyvatel města; autorčiny údaje jsou výrazně vyšší.

žen.

Muži i ženy nás zahrnovali prosbami, abychom jejich příbuzné v Americe zpravili o jejich bíděm stavu. Téměř každý tam, jak se zdálo, měl nějaké příbuzné. Po večerech se tlačili do našeho vagonu a nosili desítky dopisů, které jsme měli odeslat do Spojených států. Některé vzkazy neměly adresu, prostí lidé mysleli, že jméno stačí. Jiní za let války a revoluce o svých amerických příbuzných nic neslyšeli, ale stále doufali, že je lze někde za oceánem najít. Bylo dojemné vidět hlubokou víru lidí, že je jejich příbuzní v Americe zachrání.

Každý večer byl náš vagon plný fastovských nešťastníků. Mezi nimi byl zvlášť zajímavý návštěvník, bývalý advokát, který se opakovaně postavil strůjcům pogromů a zachránil mnoho židovských životů. Vedl si o pogromech deník a my jsme celý večer naslouchali, jak nám svůj rukopis předčítá. Byl to prostý výčet faktů a dat, strašný ve své neozdobené věčnosti. Byl to výkřik duše lidu, který je neustále znásilňován a mučen a žije v každodenním strachu z nových potupení a násilí. V tom hrůzném obraze byla jen jediná světlá skvrna: za bolševiků k žádným pogromům nedošlo. Vděčnost fastovských Židů byla dojemná. Lpěli na komunistech jako na stéblu záchrany. Bylo povzbudivé pomyslet, že bolševický režim je alespoň prost té nejhorší ze všech ruských kleteb, pogromů proti Židům.

Kapitola XXI – Kyjev

Pro mnohé potíže a zdržení trvala cesta z Fastova do Kyjeva šest dní a byla to jedna nepřetržitá noční můra. Poměry na železnici byly otřesné. Na každé stanici ucpávaly koleje desítky nákladních vagonů. A nebyly naloženy potravinami pro hladovějící města; byly nappány lidským nákladem, z něhož velkou část tvořili nemocní. Podél celé trati byly čekárny i nástupiště plné zbídačených, špinavých zástupů. Ještě příšernější byly výjevy v noci. Všude masy zoufalých lidí, kteří křičeli a rvali se, aby se ve vlaku aspoň zachytili. Podobali se zatracencům z Dantova *Pekla*,¹ v šeru měli tváře popelavě šedé a všichni se zběsile rvali o místo. Tu a tam se nocí rozlehl zoufalý výkřik a vlak, který se už rozjížděl, se zastavil: někoho shodili pod kola a byl na místě mrtev.

Bylo to úlevou, když jsme dorazili do Kyjeva. Čekali jsme, že najdeme město téměř v troskách, ale byli jsme příjemně zklamáni. Když jsme odjížděli z Petrohradu, přinášel sovětský tisk četné zprávy o vandalství, jehož se Poláci dopustili, než Kyjev vyklidili.² Noviny psaly, že téměř zbořili slavný starobylý městský chrám, zničili vodárnu a elektrárny a zapálili několik částí města. Čičerin a Lunačarskij vydali vášnivé výzvy ke kulturním lidem celého světa a protestovali proti takovému barbarství. Zločin Poláků proti umění byl přirovnáván k tomu, jehož se dopustili Němci v Remeši, kde pruské dělostřelectvo poškodilo slavnou katedrálu.³ O to víc nás proto překvapilo, že jsme Kyjev našli v ještě lepším stavu než Petrohrad. Vzhledem k četným změnám vlády a vojenským operacím, které je provázely, utrpělo město ve skutečnosti velmi málo. Na předměstích byly sice vyhozeny do povětří některé mosty a železniční tratě, ale Kyjev sám zůstal téměř nepoškozen. Když jsme se vyptávali, v jakém stavu je chrám, lidé na nás hleděli s úžasem: o moskevské zprávě vůbec neslyšeli.

Na rozdíl od přijetí v Charkově a Poltavě nás Kyjev zklamal. Tajemník *ispolkomu* nebyl příliš vlídný a Zinovjevův podpis na našich pověřovacích listinách na něj zřejmě vůbec nezapůsobil. Naši tajemníci se podařilo dostat se k předsedovi výkonného výboru, ale vrátila se velmi zklíčená: vysoký hodnostář neměl trpělivost vyslechnout, co mu předkládala. Řekl, že má práci a nemůže se tím zabývat. Bylo rozhodnuto, že to zkusím já jako Američanka, a výsledek byl ten, že nám předseda nakonec dovolil přístup k dostupnému materiálu. Byl to smutný doklad ironie života. Amerika se spojila se světovým imperialismem, aby Rusko vyhladověla a zdeptala. A přece stačilo zmínit se, že člověk přijel z Ameriky, a našel klíč ke všemu ruskému. Bylo to žalostné a použít ten klíč bylo dost nechutné.

V Kyjevě panovalo vůči komunismu silné nepřátelství a i místní bolševici byli rozhořčeni na Moskvu. Kdo přijel „z centra“, nemohl doufat v jejich spolupráci, pokud nebyl vyzbrojen státní mocí. Státní zaměstnance v sovětských institucích nezajímalo nic než jejich příděly. Byrokratická lhostejnost a neschopnost byly na Ukrajině ještě horší než v Moskvě a zesiloval je národnostní odpor proti „Rusům“. Platilo to i o Charkově a Poltavě, i když v menší míře. Zde však byl samotný vzduch nasycen nedůvěrou a nenávistí ke všemu moskevskému. Klam, jehož se na nás dopustil předseda charkovského odboru školství, byl příznačný pro odpor, který k Moskvě cítil téměř každý ukrajinský úředník. Předseda byl Ukrajinec do morku kostí, ale naše pověřovací listiny podepsané Zinovjevem a Lunačarským nemohl otevřeně přehlížet. Slíbil, že naše úsilí podpoří, ale nelíbila se mu představa, že by Petrohrad „pohltil“ historický materiál Ukrajiny. V Kyjevě se odpor k Moskvě vůbec nezastíral. Dávali vám ho pocítit na každém kroku. Jakmile však zaznělo kouzelné slovo „Amerika“ a lidé pochopili, že nejste komunista, začali se zajímat, byli zdvořilí, ba i důvěřiví. Ani ukrajinští komunisté nebyli výjimkou.

¹ Dante Alighieri (1265–1321), italský básník, autor *Božské komedie*, jejíž první část, *Peklo*, líčí utrpení zatracených duší v devíti pekelných kruzích. Zemřel v noci ze 13. na 14. 9. 1321 v Ravenně, patrně na malárii.

² Polská vojska, která Kyjev obsadila 7. 5. 1920, jej v červnu 1920 při ústupu vyklidila a vyhodila přitom do povětří mosty přes Dněpr, mj. Mikulášský řetězový most; Rudá armáda vstoupila do města 12. 6. 1920. Sovětské úřady tehdy ohlásily, že Poláci vyhodili do povětří také vodárnu, elektrárnu a Vladimírský chrám. Zpráva o zničení chrámu se ukázala jako nepravdivá; Poláci připouštěli jen vyhození mostů z vojenských důvodů.

³ Gotická katedrála Notre-Dame v Remeši, tradiční korunovační chrám francouzských králů. Dne 19. 9. 1914 ji zasáhla německá dělostřelecká palba a vyhořela; její poničení vyvolalo ve spojeneckých zemích bouři pobouření a stalo se symbolem německého „barbarství“.

Informace a dokumenty, které jsme v Kyjevě shromáždili, byly téhož rázu jako údaje získané v předchozích městech. Školství, péče o nemocné, rozdělování pracovních sil a tak dále se podobaly všeobecnému bolševickému schématu. „Řídíme se moskevským plánem,“ řekl jeden ukrajinský učitel, „jen s tím rozdílem, že se v našich školách vedle ruštiny vyučuje i ukrajinština.“ Lidé, a zvláště děti, vypadali lépe živení a lépe oděni než ve vlastním Rusku: potravin bylo poměrně víc a byly levnější. Jako v Petrohradě a v Moskvě tu byly výstavní školy a nikdo si zřejmě neuvědomoval, jak takové nerovné zacházení kazí učitele i děti. Děti hleděly se závistí na žáky zvýhodněných škol a věřily, že jsou jen pro děti komunistů, což ve skutečnosti nebyla pravda. Učitelé zase věděli, jak málo pozornosti se věnuje obyčejným školám, a zanedbávali svou práci. Všichni se snažili získat místo ve výstavních školách, které dostávaly zvláštní a rozmanité příděly.

Předseda odboru zdravotnictví byl čilý a schopný muž, jeden z mála kyjevských úředníků, kteří projevíli zájem o výpravu a její práci. Věnoval nám mnoho času, vysvětloval nám metody své organizace a upozorňoval nás na zajímavá místa, která stojí za návštěvu, i na materiál, jež by bylo možné pro muzeum získat. Zvláště nás upozornil na židovskou nemocnici pro zmrzačené děti.

Vedl ji kultivovaný a okouzující muž, doktor N. Byl v čele nemocnice dvacet let a se zájmem i s hrdostí nás svým ústavem provázel a vyprávěl nám jeho historii.

Nemocnice bývala jednou z nejproslulejších v Rusku, chloubou místních Židů, kteří ji postavili a vydržovali. V posledních letech se však kvůli častým změnám vlády mohla stále méně věnovat svému poslání. Byla vystavena pronásledování a opakovaným pogromům. Těžce nemocné židovské pacienty často vyháněli z lůžek, aby uvolnili místo oblíbencům toho či onoho režimu. Nejbrutálnější byli důstojníci Děnikinovy armády. Židovské pacienty vyhnali na ulici, vystavili je ponižování a týrání, a byli by je i zabili, nebýt přimluvy nemocničního personálu, který nemocné s nasazením vlastního života chránil. Nemocnici a její chovance zachránilo jen to, že většinu personálu tvořili nežidé. Otřes si však vyžádal četné oběti na životech a mnoho pacientů si z něho odneslo rozbité nervy.

Doktor mi také vyprávěl o osudech některých pacientů, většinou obětí fastovských pogromů. Byly mezi nimi děti ve věku od šesti do osmi let, vyzáblé a nezdravě vyhlížející, s hrůzou vepsanou ve tváři. Přišly o všechny příbuzné; v některých případech jim celou rodinu zabili před očima. Tyto děti se v noci často budily, řekl lékař, vyděšené hroznými sny. Dělal se pro ně všechno možné, ale zatím se nešťastné děti nedokázaly zbavit vzpomínek na strašné zážitky z Fastova. Doktor nám ukázal skupinu dívek ve věku od čtrnácti do osmnácti let, nejhůře postižené oběti Děnikinova pogromu. Všechny byly opakovaně znásilněny a do nemocnice přišly zmrzačené; potrvá léta, než se jim vrátí zdraví. Doktor zdůrazňoval, že za bolševického režimu k žádným pogromům nedošlo. Jemu i jeho personálu velmi ulehčilo vědomí, že jeho pacienti už takovým nebezpečím nejsou vystaveni. Nemocnice však měla jiné potíže. Neustále do ní zasahovali političtí komisaři a každý den se musela rvát o zásoby. „Většinu času trávím po různých úřadech,“ řekl, „místo abych se věnoval pacientům. Nevzdělaní úředníci dostávají moc nad lékařským stavem a neustále lékaře při práci obtěžují.“ Doktora samotného opakovaně zatklí pro sabotáž, protože nebyl s to vyhovět četným výnosům a nařízením, které si často navzájem odporovaly. Byl to důsledek systému, v němž hlavní úlohu hrála politická užitečnost, a ne odborné zásluhy. Často se stávalo, že prvotřídního, známého a zkušeného lékaře náhle poslali do nějakého vzdáleného kraje, aby na jeho místo mohli dosadit lékaře komunistu. Za takových poměrů bylo ochromeno i to nejlepší úsilí. K tomu přistupovala všeobecná podezíravost vůči *inteligenci*, která působila demoralizačně. Je pravda, že mnoho příslušníků této vrstvy sabotovalo, ale byli i takoví, kdo konali hrdinskou a obětavou práci. Bolševici svým nevybíravým nepřátelstvím k *inteligenci* jako k třídě rozdmýchali předsudky a vášně, které otrávil samy prameny kulturního života země. Ruská *intelligence* svou vlastní krví zúrodnila půdu revoluce, a přece jí nebylo dopřáno sklízet plody svého dlouhého zápasu. „Tragický osud,“ poznamenal doktor, „kdyby člověk nezapomínal v práci, nedalo by se žít.“

Ústav pro zmrzačené děti se ukázal jako zcela vzorná a moderní nemocnice uprostřed velkého parku. Byl věnován zohyzděným bytostem s pokřivenými údý a znetvořenými těly, obětím velké války, nemocí a hladu. Děti vypadaly staře a zvadle; jako Otec Čas se narodily staré. Ležely v řadách na

čistých bílých lůžkách a hrály se v teplém slunci ukrajinského léta. Primář, který nás ústavem provázel, byl zřejmě u svých malých svěřenců velmi oblíben. Dychtivě a s radostí ho vítaly, když přistupoval k jednomu bezmocnému dítěti po druhém a láskyplně se nad ním skláněl, aby se vyptal na jeho zdraví. Nemocnice existovala už mnoho let a byla pokládána za první svého druhu v Rusku. Její vybavení pro péči o znetvořené a zmrzačené děti patřilo k nejmodernějším. „Od války a od revoluce máme pocit, že jsme trochu pozadu,“ řekl lékař, „tolik let jsme byli odříznuti od civilizovaného světa. Ale navzdory všem změnám vlády jsme se snažili udržet úroveň a pomáhat nešťastným obětem sváru a nemocí.“ Zásoby pro ústav obstarávala vláda a personál nebyl vystaven žádnému zasahování, i když jsem od lékaře pochopila, že ho bolševici pro jeho politickou neutralitu pokládali za člověka nakloněného kontrarevoluci.

V nemocnici bylo velké množství dětí; některé z těch, které mohly chodit, se učily hudbě a výtvarnému umění a my jsme měli příležitost navštívit neformální koncert, který na naši počest uspořádaly děti se svými učiteli. Některé z nich hrály na *balalajku*⁴ nanejvýš umělecky a bylo útesné vidět, jak ty zohyzdéné děti nacházejí zapomnění v rytmu ukrajinských lidových melodií.

Brzy po příjezdu do Kyjeva jsme se dozvěděli, že nejceennější materiál pro muzeum nenajdeme v sovětských institucích, ale že je v rukou jiných politických skupin a soukromých osob. Nejlepší statistické údaje o pogromech měl například bývalý ministr vlády Rady na Ukrajině.⁵ Podařilo se mi toho muže vypátrat a jaké bylo mé překvapení, když mi, jakmile se dozvěděl, kdo jsem, daroval několik výtisků časopisu *Mother Earth*, který jsem vydávala v Americe. Bývalý ministr uspořádal menší setkání, na něž pozval několik spisovatelů a básníků a činovníků židovské *Kulturligy*,⁶ aby se seznámili s některými členy naší výpravy. Sešli se tam nejlepší představitelé místní židovské *inteligence*. Hovořili jsme o revoluci, o bolševických metodách a o židovské otázce. Většina přítomných, i když odmítala komunistické teorie, se stavěla za sovětskou vládu. Měli za to, že se bolševici přes všechny své omyly snaží prosazovat zájmy Ruska a revoluce. V každém případě nebyli Židé za komunistického režimu vystaveni pogromům, jakých se na nich dopouštěly všechny ostatní režimy na Ukrajině. Tito židovští intelektuálové tvrdili, že bolševici Židům aspoň dovolují žít, a proto je třeba dávat jim přednost před jakoukoli jinou vládou a Židé by je měli podporovat. Obávali se vzrůstu antisemitismu v Rusku a děsila je možnost, že by bolševici byli svrženi. Byli přesvědčeni, že by pak nepochybně následovalo hromadné vraždění Židů.

Někteří z mladších zastávali jiný názor. Bolševický režim podle nich vedl k větší nenávisti vůči Židům, protože masy měly dojem, že většina komunistů jsou Židé. Komunismus znamenal násilné vymáhání dávek, trestné výpravy a Čeku. Lidový odpor proti komunistům se proto projevoval nenávistí k celému židovskému národu. Bolševická tyranie tak přilila olej do skrytého ukrajinského antisemitismu. Kromě toho bolševici, aby dokázali, že Židům nestrání, přešli do druhého extrému a Židy často zatýkali a trestali za věci, které nežidé mohli dělat beztrestně. Bolševici také na jihu podporovali a financovali kulturní práci v ukrajinském jazyce, zatímco podobné úsilí v židovském jazyce zrazovali. Je pravda, že *Kulturliga* dosud směla existovat, ale její práci překázeli na každém kroku. Zkrátka bolševici dovolovali Židům žít, ale jen v tělesném smyslu. Kulturně byli odsouzeni k smrti. *Jevkom*⁷ (židovská komunistická sekce) ovšem dostával od vlády všemožné výhody a podporu, ale jeho posláním bylo také nést ukrajinským Židům evangelium proletářské diktatury. Bylo příznačné, že *Jevkom* byl antisemitšejší

⁴ *Balalajka* (rus.) – ruský lidový strunný drnkací nástroj s trojúhelníkovým tělem a zpravidla třemi strunami.

⁵ Ukrajinská centrální rada, revoluční parlament ustavený v Kyjevě v březnu 1917, který 20. 11. 1917 vyhlásil Ukrajinskou lidovou republiku a 22. 1. 1918 její nezávislost. Vládu Rady (Generální sekretariát, od ledna 1918 Radu lidových ministrů) svrhl 29. 4. 1918 převrat hetmana Skoropadského, podporovaný německými okupačními vojsky.

⁶ *Kulturliga* (jid. Kultur-Lige, Kulturní liga), světská socialistická židovská organizace založená roku 1918 v Kyjevě, která podporovala školství, literaturu, divadlo a výtvarné umění v jidiš; sdružovala mj. spisovatele Davida Bergelona a Perece Markiše a malíře El Lisického.

⁷ *Jevkom* (rus., zkratka z Jevrejskij komissariat) – Židovský komisariát, zřízený v lednu 1918 při Lidovém komisariátu pro národnostní záležitosti, který šířil mezi Židy bolševickou politiku. Autorka ho ztotožňuje s židovskými sekcemi komunistické strany (Jevsekcija), založenými na podzim 1918; ty pak potíraly sionismus, hebrejštinu i náboženský život a na Ukrajině mj. rozpustily tradiční židovské obce.

než sami Ukrajinci. Kdyby měl moc, zorganizoval by pogrom na každou nekomunistickou židovskou organizaci a zničil by veškeré židovské osvětové úsilí. Tito mladí lidé zdůrazňovali, že si nepřejí svržení bolševické vlády; podporovat ji však také nemohou.

Měla jsem pocit, že obě židovské skupiny pohlížejí na ruskou situaci čistě z národního hlediska. Dobře jsem chápala jejich osobní postoj, který byl výsledkem jejich vlastního utrpení a pronásledování židovského národa. Mně však šlo především o revoluci a o její dopady na Rusko *jako celek*. Zda bolševiky podporovat, nebo ne, nemohlo záviset jen na jejich postoji k Židům a k židovské otázce. Ta byla jistě velmi důležitá a naléhavá, zvláště na Ukrajině; obecný problém, o který šlo, byl však mnohem větší. Zahrnoval úplné hospodářské a sociální osvobození veškerého lidu Ruska, Židy v to počítaje. Jestliže bolševikům jejich metody a postupy nevnutila síla okolností, jestliže vyplývaly z jejich vlastních teorií a zásad a jestliže jejich jediným cílem bylo zajistit si vlastní moc, nemohla jsem je podporovat. Mohli být nevinní na pogromech proti Židům, ale jestliže páchali pogrom na celém Rusku, pak jako revoluční strana ve svém poslání selhali. Nebyla jsem připravena tvrdit, že jsem už jasně porozuměla všem problémům, o které šlo, ale dosavadní zkušenost mě vedla k přesvědčení, že mylné je samo základní bolševické pojetí revoluce a že jeho praktické uplatňování nutně vede k velké ruské katastrofě, v níž je židovská tragédie jen menší součástí.

Můj hostitel a jeho přátelé nemohli s mým stanoviskem souhlasit: představovali jsme protilehlé tábory. Setkání však přesto bylo nesmírně zajímavé a domluvili jsme se, že se znovu sejdem, než z města odjedeme.

Když jsem se jednoho dne vracela do našeho vagonu, uviděla jsem na nádraží oddíl rudoarmějců. Na můj dotaz mi řekli, že z Moskvy mají přijet zahraniční delegáti a že vojákům bylo nařízeno nastoupit k manifestaci na jejich počest. Skupinky uniformovaných mužů postávaly kolem a hovořily o příjezdu delegace. Mnozí vyjadřovali nespokojenost, že je nechali tak dlouho čekat. „Ti lidé přijíždějí do Ruska, jen aby si nás prohlédli,“ řekl jeden z rudoarmějců. „Vědí o nás něco, zajímá je, jak žijeme? Kdepak. Pro ně je to svátek. Vláda je obléká a krmí, ale nikdy s námi nepromluví a jediné, co uvidí, je, jak kolem nich pochodujeme. Tady se celé hodiny válíme na pražícím slunci, zatímco delegáty asi někde na jiné stanici hostí. Tomu se říká soudružství a rovnost!“

Takové názory jsem už slyšela, ale bylo překvapivé slyšet je od vojáků. Vzpomněla jsem si na Angeliku Balabanovovou, která italskou delegaci doprovázela, a napadlo mě, co by si pomyslela, kdyby věděla, jak to mužstvo cítí. Pravděpodobně jí nikdy nepřišlo na mysl, že ti „nevzdělaní ruští mužici“ ve vojenské uniformě prohlédli klam úředních manifestací.

Druhý den jsme dostali od Balabanovové pozvání na banket pořádaný na počest italských delegátů. Několik členů naší výpravy, dychtivých seznámit se se zahraničními hosty, pozvání přijalo.

Slavnost se konala v budově bývalé obchodní komory, okázale vyzdobené pro tuto příležitost. V hlavním banketním sále se dlouhé stoly prohýbaly pod čerstvě řezanými květinami, několika druhy jižního ovoce a vínem. Ten pohled připomínal hody staré buržoazie a viděla jsem, že Angelice je okázalá přehlídka stříbra a bohatství dost nepříjemná. Banket zahájily obvyklé přípitky, hosté pili na Lenina, Trockého, Rudou armádu a Třetí internacionálu a po každém přípitku, když zazněla revoluční hymna, celá společnost povstala a vojáci a důstojníci stáli v pozoru jako za starých vojenských časů.

Mezi delegáty byli dva mladí francouzští anarchosyndikalisté. Slyšeli, že jsme v Kyjevě, a celý den nás hledali, aniž by nás našli. Hned po banketu měli odjet do Petrohradu, takže jsme měli k dispozici jen málo času. Cestou na nádraží nám delegáti vyprávěli, že nashromáždili spoustu materiálu o revoluci, který chtějí uveřejnit ve Francii. Přesvědčili se, že s bolševickým režimem není všechno v pořádku: pochopili, že diktatura proletariátu je výhradně v rukou komunistické strany, zatímco obyčejný dělník je ztotožněn stejně jako dřív. Řekli, že mají v úmyslu promluvit o těchto věcech otevřeně se soudruhy doma a svůj postoj doložit materiálem, který mají v rukou. „Myslíte, že ty dokumenty dostanete ven?“ zeptala jsem se Lepetita,⁸ jednoho z delegátů. „Snad nechcete říct, že by mi mohli zabránit vyvézt mé vlastní poznámky,“

⁸ Jules Lepetit, vlastním jménem Louis Alexandre Bertho († 1920), francouzský anarchista a revoluční syndikalista z Nantes,

odpověděl. „Tak daleko by bolševici zajít netroufli – aspoň ne se zahraničními delegáty.“ Zdál se tak přesvědčený, že jsem v tom tématu nechtěla pokračovat. Té noci delegáti z Kyjeva odjeli a zakrátko nato opustili Rusko. Živé je už nikdo nespátřil. Aniž bych jejich zmizení jakkoli komentovala, chci jen uvést, že když jsem se o několik měsíců později vrátila do Moskvy, všeobecně se vyprávělo, že oba anarchosyndikalisty spolu s několika dalšími muži, kteří je doprovázeli, zastihla bouře kdesi u finského pobřeží a všichni se utopili. Šířily se pověsti o úkladné vraždě, ale nejsem nakloněna jim věřit, zvláště proto, že spolu s anarchosyndikalisty zahynul i komunista, který měl v Moskvě dobré postavení. Jejich zmizení i se všemi dokumenty, které nashromáždili, však nikdy nebylo uspokojivě vysvětleno.

Pokoje přidělené členům naší výpravy byly v domě v *pasáži*, která odbočovala z Chřeščatyku,⁹ hlavní kyjevské třídy. Bývala to bohatá obytná čtvrť města a její pěkné domy, i když v poslední době zanedbané, stále vypadaly impozantně. V *pasáži* bylo také několik obchodů, trosek bývalé slávy, které zásobovaly zámožné obyvatele okolí. Ty obchody měly ještě dobré zásoby zeleniny, ovoce, mléka a másla. Většinou je vlastnili staří Židé, jejichž síly se nedaly uplatnit k ničemu jinému – ortodoxní Židé, pro něž byli revoluce a bolševici *bête noire*, protože to „zničilo všechen obchod“. Majitele ty krámky sotva uživily; navíc jim neustále hrozily razie Čeky, při nichž jim zásoby zabavovali. Podle vzhledu těch obchodů by se nezdálo, že by vládě stálo za to je přepadat. „Nezabavovala by Čeka raději zboží velkých lahůdkářství a ovocnářství na Chřeščatyku?“ zeptala jsem se jednoho starého židovského kupce. „Ani v nejmenším,“ odpověděl, „ty obchody mají klid, protože platí vysoké daně.“

Ráno po banketu jsem šla do malého obchodu s potravinami, v němž jsem nakupovala. Byl zavřený a ke svému překvapení jsem zjistila, že ani jeden z malých krámků v okolí není otevřený. O dva dny později jsem se dozvěděla, že všechny ty krámky byly v předvečer banketu přepadeny, aby se mohli pohostit zahraniční delegáti. Slíbila jsem si, že už nikdy nepůjdu na žádný bolševický banket.

Mezi členy *Kulturligy* jsem poznala muže, který žil v Americe, ale už několik let byl se svou rodinou v Kyjevě. Jeho domov patřil během mého pobytu na jihu k nejpohostinnějším, a protože k němu chodilo mnoho návštěvníků z různých společenských vrstev, mohla jsem získat mnoho informací o nedávné historii Ukrajiny. Můj hostitel nebyl komunista: bolševický režim sice kritizoval, ale rozhodně mu nebyl nepřátelský. Říkal, že hlavní chybou bolševiků je nedostatek psychologického porozumění. Tvrdil, že žádná vláda neměla na Ukrajině nikdy tak velkou příležitost jako komunisté. Lidé tolik vytrpěli za různých okupací a každý nový režim je tak utiskoval, že jásali, když bolševici vstoupili do Kyjeva. Všichni doufali, že jim přinesou úlevu. Komunisté však rychle rozptýlili všechny iluze. Během několika měsíců se ukázalo, že jsou naprosto neschopni spravovat záležitosti města; jejich metody popudily lid a teror Čeky obrátil v zarputilé nepřátele i přátele komunistů. Proti znárodnění průmyslu nikdo nic nenamítal a samozřejmě se čekalo, že bolševici budou vyvlastňovat. Když však buržoazie přišla o svůj majetek, ukázalo se, že z toho mají prospěch jen ti, kdo ho zabavovali. Ani lid jako celek, ani dokonce proletariát nezískali nic. Vzácné šperky, stříbro, kožešiny, prakticky veškeré bohatství Kyjeva jako by zmizelo a nikdo už o něm neslyšel. Později se čekisté naparovali po ulicích se svými ženami oděnými do parády buržoazie. Když byly zavřeny soukromé obchody, dveře zamkli a zapečetili a postavili k nim stráž. Během několika týdnů však byly obchody prázdné. Tento druh „hospodaření“ a četné nové zákony a výnosy, často si navzájem odporující, sloužily Čece jako záminka k terorizování a vydírání občanů a vzbudily všeobecnou nenávist k bolševikům. Lid se obrátil proti Petljurovi, Děnikinovi i Polákům. Bolševiky vítal s otevřenou náručí. Ale ti poslední ho zklamali stejně jako ti první.

„Teď už jsme si na tu situaci zvykli,“ řekl můj hostitel, „necháváme se unášet a protloukáme se, jak se dá.“ Pokládal však za škodu, že bolševici promarnili tak velkou příležitost. Nedokázali si udržet důvěru lidu

zemní dělník a člen pařížského odborového svazu zemních dělníků; za zvláštní protimilitaristické číslo listu *Le Libertaire*, které vytiskl, byl odsouzen ke dvěma letům vězení. V létě 1920 přijel na II. kongres Kominterny spolu s anarchistou Marcelem Vergeatem z pařížského svazu kovodělníků a komunistou Raymondem Lefebvrem (1891–1920); všichni tři pak procestovali i Ukrajinu. Na zpáteční cestě koncem září nebo začátkem října 1920 zmizeli na moři u Murmanska, když se pokusili dostat rybářským člunem do Norska; okolnosti jejich smrti nebyly nikdy objasněny. Autorka jeho jméno píše „La Petit“.

⁹ Chřeščatyk (rus. Креščатик), hlavní třída Kyjeva.

a usměrnit ji do tvořivých kanálů. Bolševici nejenže nedokázali uvést do chodu velký průmysl: zničili i drobnou domácí výrobu *kustarů*. Jen v Kyjevské gubernii bylo například tisíce řemeslníků; většina z nich pracovala sama, aniž by kohokoli vykořisťovala. Byli to nezávislí výrobci, kteří uspokojovali určitou potřebu obce. Bolševici svým bezohledným plánem znárodnění tuto činnost zastavili, aniž by ji dokázali něčím nahradit. Neměli co dát dělníkům ani rolníkům. Městský proletariát stál před volbou buď hladovět ve městě, nebo se vrátit na venkov. Pochopitelně dával přednost tomu druhému. Kdo se na venkov dostat nemohl, dal se na obchod, kupoval a prodával například šperky. Prakticky každý v Rusku se stal obchodníkem, bolševická vláda neméně než soukromí spekulanti. „Nemáte ani představu, kolik nezákonných obchodů provozují úředníci v sovětských institucích,“ sdělil mi hostitel, „a ani armáda od toho není prosta. Můj synovec, důstojník Rudé armády a komunista, se právě vrátil z polské fronty. Může vám o těch praktikách v armádě vyprávět.“

Velice jsem toužila promluvit si s mladým důstojníkem. Na svých cestách jsem se setkala s mnoha vojáky a zjistila jsem, že většina z nich si zachovala starou otrockou mentalitu a naprosto se podřizovala vojenské kázni. Někteří však byli velmi bdělí a jasně viděli, co se kolem nich děje. Určitou malou část Rudé armády revoluce úplně přetvořila. Byl to doklad zrodu nového života a nových forem, který Rusko navzdory bolševické tyranii a útlaku odlišoval od ostatního světa. Pro tuto část měla revoluce hluboký význam. Viděli v ní něco životně důležitého, co nedokázaly vtěsnat do úzké komunistické formy ani každodenní výnosy. Jejich postojem a obecným přesvědčením bylo, že bolševici lidu nedostáli slovu. Viděli, jak komunistický stát roste na úkor revoluce, a někteří z nich zašli dokonce tak daleko, že vyslovovali názor, že se bolševici stali nepřáteli revoluce. Všichni však cítili, že prozatím nemohou nic dělat. Byli odhodláni nejprve se vypořádat s nepřáteli zvenčí. „Potom,“ říkali, „se postavíme nepříteli doma.“

Důstojník Rudé armády se ukázal jako pohledný mladík, hluboce vážný a opravdový. Zprvu se mu nechťelo mluvit, ale během večera se jeho rozpaky rozplynuly a své pocity vyjadřoval volně. Na frontě, řekl, zjistil velkou korupci. Ještě horší to však bylo na zásobovací základně, kde nějakou dobu sloužil. Muži na frontě byli prakticky bez šatů a bez bot. Jídla bylo málo a armádu pustošil tyfus a cholera. Přesto byl duch mužstva obdivuhodný. Bojovali statečně, s nadšením, protože věřili ve svůj ideál svobodného Ruska. Ale zatímco oni bojovali a umírali za velkou věc, vyšší důstojníci, takzvaní *tovarišči*,¹⁰ seděli v bezpečném úkrytu, pili tam, hráli hazardní hry a obohacovali se spekulacemi. Zásoby, které fronta tak zoufale potřebovala, se prodávaly za horentní ceny spekulantům.

Mladý důstojník byl tou situací tak zdrcen, že pomýšlel na sebevraždu. Ted' však byl odhodlán vrátit se na frontu. „Vrátím se a řeknu svým soudruhům, co jsem viděl,“ řekl. „Naše skutečná práce začne, až porazíme cizí vpád. Pak si to vyřídíme s těmi, kdo s revolucí kupčí.“

Cítila jsem, že není důvod k zoufalství, dokud má Rusko takové duše.

Když jsem se vrátila do svého pokoje, čekala tam na mě naše tajemnice, aby mi oznámila cenný nález, který učinila. Šlo o bohatý materiál týkající se Děnikina, nahromaděný v městské knihovně a zřejmě všemi zapomenutý. Knihovník, horlivý ukrajinský nacionalista, odmítal „ruskému“ muzeu dovolit, aby si materiál odvezlo, ačkoli Kyjevu k ničemu nebyl, ležel doslova pohřben v zapadlém koutě a hrozilo mu poškození a zkáza. Rozhodli jsme se obrátit na odbor školství a použít „americký amulet“. Mezi členy výpravy se stalo oblíbeným žertem uchylovat se v obtížných situacích k „amuletu“. Takové záležitosti se vždy svěřovaly Alexandru Berkmanovi a mně jako „Američanům“.

Dalo hodně přemlouvání, než se předseda o věc začal zajímat. Tvrdšíjně odmítal, až jsem se ho nakonec zeptala: „Jste ochoten připustit, aby se v Americe dozvěděli, že necháte cenný historický materiál v Kyjevě raději shnit, než abyste ho dal petrohradskému muzeu, které se jistě stane světovým střediskem studia ruské revoluce a v němž má Ukrajina mít tak významné místo?“ Předseda nakonec vydal potřebný příkaz a naše výprava materiál převzala, k velké radosti naší tajemnice, pro niž muzeum představovalo to nejdůležitější v životě.

¹⁰ *Tovarišči* (rus., jedn. č. tovarišč) – soudruzi; zde ironicky o vyšších důstojnících-komunistech.

Odpoledne téhož dne mě navštívila jedna anarchistka v doprovodu mladé venkovské dívky, kterou mi důvěrně představila jako Machnovu manželku.¹¹ Na okamžik se mi zastavilo srdce: kdyby bolševici tu dívku v Kyjevě odhalili, znamenalo by to pro ni jistou smrt. Vážné nebezpečí to znamenalo i pro mého domácího a jeho rodinu, protože v komunistickém Rusku mělo poskytnutí přístřeší – byť nevědomky – příslušníkům Machnových *povstanců* často ty nejhorší následky. Vyjádřila jsem údiv nad bezohledností mladé ženy, která takto vešla nepříteli přímo do chřtánu. Vysvětlila však, že Machno se s námi chtěl za každou cenu spojit; nikomu jinému by své poselství nesvěřil, a proto se nabídla, že přijde. Bylo zřejmé, že nebezpečí pro ni ztratilo všechnu hrůzu. „Žijeme v neustálém ohrožení už celá léta,“ řekla prostě.

Když odložila převlek, ukázalo se, že je velmi krásná. Bylo jí pětadvacet let a měla bohaté uhlově černé vlasy nápadného lesku. „Nestor doufal, že se vy a Alexander Berkman dokážete k němu dostat, ale čekal marně,“ začala. „Teď mě poslal, abych vám pověděla o boji, který vede, a doufá, že jeho cíle dáte na vědomí světu venku.“ Dlouho do noci vyprávěla Machnův příběh, který se ve všech podstatných rysech shodoval s tím, co nám vylíčili dva ukrajinští návštěvníci v Petrohradě. Zdůrazňovala metody, jichž bolševici užívali, aby Machna odstranili, a dohody, které s ním opakovaně uzavírali a které komunisté porušili pokaždé, jakmile pominulo bezprostřední nebezpečí ze strany vetřelců. Mluvila o krutém pronásledování příslušníků Machnovy armády a o četných pokusech bolševiků lákat Nestora do pastí a zabít ho. Když se to nepodařilo, zavraždili bolševici jeho bratra a vyhubili její vlastní rodinu, včetně jejího otce a bratra. Vychvalovala revoluční oddanost, hrdinství a vytrvalost *povstanců* tváří v tvář největším obtížím a bavila nás legendami, které rolníci spřádali kolem Machnovy osobnosti. Tak například mezi venkovským lidem vznikla víra, že Machno je nezranitelný, protože za všechna léta bojů nebyl nikdy raněn, přestože měl ve zvyku vést každý útok osobně.

Uměla dobře vyprávět a její tragický příběh zjasňovaly světlé záblesky humoru. Vyprávěla mnoho historek o Machnových kouscích. Jednou dal uspořádat svatbu ve vesnici obsazené nepřítelem. Byla to velká slavnost, na niž přišli všichni. Zatímco se lidé veselili na návsi a vojáci podléhali pokušení pití, Machnovi muži vesnici obklíčili a přesilu, která tam ležela posádkou, snadno rozprášili. Když dobyl nějaké městečko, měl Machno vždy ve zvyku přinutit bohaté sedláky, *kulaky*,¹² aby odevzdali přebytek svého bohatství, které se pak rozdělily mezi chudé; Machno si část ponechal pro svou armádu. Potom svolal shromáždění vesničanů, promluvil k nim o cílech hnutí *povstanců* a rozdál svou literaturu.

Dlouho do noci vyprávěla mladá žena o Machnovi a o *machnovščině*. Hlas, ztlumený kvůli nebezpečné situaci, měla sytý a měkký, oči jí zářily silou citu. „Nestor si přeje, abyste soudruhům v Americe a v Evropě řekli,“ uzavřela, „že je jedním z nich – anarchista, jehož cílem je bránit revoluci proti všem nepřátelům. Snaží se usměrnit vrozeného vzbouřeneckého ducha ukrajinského rolníka do organizovaných anarchistických kanálů. Cítí, že to sám bez pomoci anarchistů z Ruska nedokáže. Sám je plně zaměstnán vojenskými záležitostmi, a proto vyzval své soudruhy z celé země, aby se ujali osvětové práce. Jeho konečným plánem je zmocnit se malého území na Ukrajině a zřídit tam svobodnou komunu. Zatím je odhodlán bojovat proti každé reakční síle.“

Machnovi velmi záleželo na tom, aby se mohl osobně poradit s Alexandrem Berkmanem a se mnou, a navrhl tento plán. Zařídí, aby byla obsazena kterákoli malá obec nebo vesnice mezi Kyjevem a Charkovem, kde by se náš vagon zrovna nacházel. Proběhlo by to bez jakéhokoli násilí, místo by bylo dobyté překvapivým útokem. Lest by měla vypadat tak, jako bychom byli zajati, a ostatním členům výpravy by byla zaručena ochrana. Po naší poradě by nás bezpečně doprovodili zpět k vagonu. Zároveň by nás to chránilo před bolševiky, protože celý plán by se provedl vojenským způsobem, podobně jako obvyklý Machnův nájezd. Plán sliboval velmi zajímavé dobrodružství a toužili jsme po příležitosti

¹¹ Patrně Halyna (Galina) Andrijivna Kuzmenková (1897–1978), narozená v Kyjevě, učitelka ukrajinštiny a dějin Ukrajiny v Huljajpole, od léta 1919 Machnova manželka, která řídila osvětovou práci machnovců. Roku 1921 s ním odešla do emigrace; po rozvodu (1927) žila ve Francii, za druhé světové války byla s dcerou odvečena na nucené práce do Berlína, kde ji roku 1945 zatkl sovětské orgány a odsoudily k osmi letům nucených prací. Zemřela 23. 3. 1978 v Džambulu v Kazachstánu.

¹² *Kulak* (rus., doslova „pěst“) – zámožný sedlák, který najímal čeledíny nebo půjčoval peníze a obilí; bolševici tak označovali „vesnickou buržoazii“ a obraceli proti ní venkovskou chudinu.

setkat se s Machnem osobně. Nemohli jsme však vystavit ostatní členy výpravy riziku, které by takový podnik obnášel. Rozhodli jsme se nabídky nevyužít a doufali jsme, že se naskytne jiná příležitost setkat se s vůdcem *povstanců*.

Machnova žena bývala venkovskou učitelkou; měla značné znalosti a velice se zajímala o všechny kulturní otázky. Zahrnovala mě otázkami o amerických ženách, zda se skutečně emancipovaly a mají rovná práva. Mladá žena byla s Machnem a jeho armádou už několik let, ale nedokázala se smířit s primitivním postojem svých lidí k ženě. Ukrajinská žena, řekla, je pokládána jen za objekt sexu a mateřství. Ani Nestor sám v tom nebyl výjimkou. Je to v Americe jiné? Věří Američanka ve svobodné mateřství a je obeznána s otázkou kontroly porodnosti?

Bylo udivující slyšet takové otázky od venkovské dívky. Pokládala jsem za nanejvýš pozoruhodné, že žena, která se narodila a vyrostla tak daleko od dějiště ženského zápasu za emancipaci, tak živě vnímá jeho problémy. Vyprávěla jsem jí o činnosti pokrokových amerických žen, o tom, čeho dosáhly, i o práci, kterou je pro emancipaci ženy ještě třeba vykonat. Zmínila jsem se o některých spisech, které se těmito otázkami zabývají. Dychtivě poslouchala. „Musím sehnat něco, co by pomohlo našim venkovským ženám. Jsou to jen soumaři,“ řekla.

Časně druhého dne ráno jsme ji bezpečně vyprovodili z domu. Téhož dne jsem při návštěvě anarchistického klubu byla svědkyní zvláštního výjevu. Klub byl nedávno znovu otevřen poté, co ho přepadla Čeka. Místní anarchisté se v klubovních místnostech scházeli ke studiu a přednáškám; dala se tam také dostat anarchistická literatura. Zatímco jsem rozmlouvala s několika přáteli, všimla jsem si skupiny vězňů, kteří šli dole po ulici. Právě když se blížili k anarchistickému sídlu, několik z nich vzhlédlo, zřejmě si všimli velkého nápisu nad klubovními místnostmi. Najednou se napřímili, smekli čepice, uklonili se a pak šli dál. Obrátila jsem se na přátele. „Ti rolníci jsou nejspíš machnovci,“ řekli, „anarchistické sídlo je pro ně posvátným místem.“ Jak výjimečná je ruská duše, pomyslela jsem si a uvažovala jsem, zda by skupina amerických dělníků či farmářů mohla být tak prodchnuta ideálem, aby ho vyjádřila tak prostým a výmluvným způsobem jako tito machnovci. Pro Rusa je jeho víra vskutku zdrojem vnuknutí.

Náš pobyt v Kyjevě byl bohatý na nejrůznější zážitky a dojmy. Byla to namáhavá doba, během níž jsme se setkali s lidmi z různých společenských vrstev a shromáždili mnoho cenných informací a materiálu. Návštěvu jsme zakončili krátkou plavbou po Dněpru, abychom si prohlédli některé staré kláštery a chrámy, mezi nimi proslulý Sofijský a Vladimírský.¹³ Impozantní stavby, které za všech revolučních změn zůstaly nedotčeny a dokonce i jejich vnitřní život plynul jako dřív. V jednom z klášterů jsme požívali pohostinství jeptišek, které nás pohostily pravým ruským čajem, černým chlebem a medem. Žily, jako by se v Rusku od roku 1914 nic nestalo; jako by poslední léta strávily mimo svět. Mniši dosud ukazovali zvědavcům posvátné jeskyně Vladimírského chrámu a místa, kde se zazdívali světci, jejichž zkamenělá těla byla nyní vystavena. Návštěvníky denně prováděli podzemními chodbami a doprovázející kněží jim ukazovali celý proslulých mučedníků a odříkávali životopisy nejvýznamnějších z té svaté rodiny. Některé z vyprávěných příběhů byly podivuhodné nade vše lidské pomýšlení a každým pórem dýchaly svatou pověrou. Rudoarmějci v naší skupině se na fantastické kněžské báje dívali dost pochybovačně. Revoluce zřejmě zapůsobila na jejich náboženského ducha a vypěstovala v nich skeptický postoj k divotvorcům.

¹³ Chrám sv. Sofie (Sofijský chrám), založený v první polovině 11. století za knížete Jaroslava Moudrého, s mozaikami a freskami z doby svého vzniku; Vladimírský chrám, zasvěcený sv. Vladimírovi, křtiteli Rusi, postavený v letech 1862–1882 a vysvěcený roku 1896, proslulý malbami Viktora Vasněcova. Jeskyně s ostatky světců, o nichž autorka dále píše, k Vladimírskému chrámu nepatří; jsou součástí Kyjevskopečerské lávry, kláštera založeného v polovině 11. století.

Část druhá

Poznámka nakladatele (1924)

Před několika lety byla Emma Goldmanová vypovězena z této země a odjela do Ruska, aby na vlastní oči prozkoumala to, co pokládala za nejbližší přiblížení k utopii, jaké svět dosud vytvořil.

Její zážitky ji zklamaly natolik, že pokládala za svou povinnost tyto zážitky i své závěry vylíčit, což učinila v knize nazvané „Mé zklamání z Ruska“. Práva k tomuto materiálu prodala jednomu americkému novinovému syndikátu,¹ od něhož jsme koupili knižní práva a který nám také dodal rukopis knihy. Knihu jsme vydali s datem 26. října 1923, a teprve když už byla v oběhu, dozvěděli jsme se, že v ní chybí posledních dvanáct kapitol, které nám novinový syndikát nikdy nepředal, aniž nám dal jakkoli najevo, že rukopis, který nám předal, je neúplný. Závěr knihy, jak jsme ji vydali, byl sice náhlý, ale ne víc, než tomu často bývá; uvnitř textu proto nebylo nic, co by naznačovalo jeho neúplnost.

Tento závažný omyl nyní napravujeme tím, že dvanáct chybějících kapitol vydáváme v samostatném svazku pod názvem „Mé další zklamání z Ruska“. Tento materiál je ve svých odhaleních ještě významnější a ještě zajímavější než to, co už bylo uveřejněno.

¹ Své zážitky z Ruska otiskla autorka nejprve v sérii článků, které od 26. 3. do 4. 4. 1922 vycházely v newyorském deníku *New York World*.

Předmluva k vydání z roku 1924

Letopisy literatury vyprávějí o knihách cenzurou očištěných, o celých kapitolách vypuštěných nebo k nepoznání změněných. Myslím si však, že jen zřídka se stalo, aby dílo vyšlo s více než třetinou textu vynechanou – a aby si toho recenzenti nevšimli. Tohoto pochybného vyznamenání se dostalo mému dílu o Rusku.

Příběh té bolestné zkušenosti by mohl vydat na další kapitolu, ale prozatím postačí uvést holá fakta.

Svůj rukopis jsem původnímu kupci poslala ve dvou částech a v různou dobu. Později koupilo práva k mému dílu nakladatelství Doubleday, Page & Co.,¹ když mi však došly první tištěné výtisky, zjistila jsem ke svému zděšení, že nejenže můj původní titul „Mé dva roky v Rusku“ byl změněn na „Mé zklamání z Ruska“, ale že posledních dvanáct kapitol úplně chybí, včetně mého Doslovu,² který je, alespoň pro mne, nejpodstatnější částí.

Následovala výměna telegramů a dopisů, z níž postupně vyšlo najevo, že nakladatelství Doubleday, Page & Co. získalo můj rukopis od literární agentury v dobré víře, že je úplný. Jakýmsi spiknutím okolností se druhá zaslanka mého díla k původnímu kupci buď vůbec nedostala, nebo se ztratila v jeho kanceláři. Tak či onak vyšla kniha, aniž kdokoli tušil, že je neúplná.

Tento svazek obsahuje kapitoly, které v prvním vydání chyběly,³ a jsem hluboce vděčna oddanosti svých přátel, kteří umožnili, aby toto doplňující vydání vyšlo – kvůli spravedlnosti ke mně i k mým čtenářům.

Dobrodružství mého rukopisu nepostrádají ani humornou stránku, která vrhá zvláštní světlo na kritiky. Z téměř stovky amerických recenzentů mého díla jen dva vytušili, že je neúplné. A mimochodem, jeden z nich není „řádný“ kritik, nýbrž knihovník. To dost vypovídá o profesionální bystrosti či svědomitosti.

Bylo by ztrátou času všít si „kritiky“ těch, kdo knihu buď nečetli, nebo neměli dost důvtipu, aby poznali, že není dokončena. Ze všech takzvaných „recenzí“ si zaslouží pozornost jen dvě, jež napsali vážní a schopní muži: recenze Henryho Alsberga⁴ a H. L. Menckena.⁵

Pan Alsberg se domnívá, že nynější titul mé knihy odpovídá jejímu obsahu lépe než název, který jsem zvolila já. Mé zklamání se podle jeho tvrzení netýká jen bolševiků, ale revoluce samé. Na podporu tohoto tvrzení cituje Bucharinův⁶ výrok v tom smyslu, že „revoluci nelze uskutečnit bez teroru, rozvratu, a dokonce i svévolného ničení, stejně jako nelze udělat omeletu, aniž se rozbijí vejce“. Pana Alsberga však zřejmě nenapadlo, že i když je rozbití vajec nezbytné, žádnou omeletu nelze udělat, jestliže se žloutek vyhodí. A právě to udělala komunistická strana s ruskou revolucí. Žloutek nahradila bolševismem, přesněji leninismem, s výsledkem, jaký ukazuje má kniha – s výsledkem, v němž celý svět postupně rozpoznává naprostý nezdar.

Pan Alsberg se také domnívá, že to byla „krutá nutnost, naléhavá potřeba zachránit nikoli revoluci, ale zbytky civilizace, co bolševiky přinutilo sáhnout po každé dostupné zbraní, po teroru, po Čece,

¹ Newyorské nakladatelství, které roku 1897 založili Frank Nelson Doubleday a Samuel S. McClure jako Doubleday & McClure; od roku 1900, kdy se Doubledayovým společníkem stal Walter Hines Page, neslo název Doubleday, Page & Co. a od roku 1910 sídlilo v Garden City na Long Islandu. Roku 1927 splynulo s nakladatelstvím George H. Doran Company.

² V tomto českém vydání kapitola XXXIII.

³ V tomto českém vydání jde o kapitoly XXII–XXXIII.

⁴ Henry Alsberg (1881–1970), americký novinář a právník. V letech 1919–1921 psal z Ukrajiny a sovětského Ruska pro americký tisk a v srpnu 1920 se na šest týdnů připojil k autorčině výpravě Muzea revoluce; roku 1921 v časopise *The Nation* ostře kritizoval bolševický režim po Kronšadtském povstání. V letech 1935–1939 řídil Federální projekt spisovatelů (Federal Writers' Project). Zemřel 1. 11. 1970 v Palo Altu v Kalifornii po krátké nemoci.

⁵ Henry Louis Mencken (1880–1956), americký novinář, esejista a satirik z Baltimoru, obávaný literární kritik, spoluzakladatel (1924) a redaktor časopisu *The American Mercury*. Po mozkové mrtvici v listopadu 1948 už nemohl číst ani psát; zemřel ve spánku 29. 1. 1956 v Baltimoru.

⁶ Nikolaj Ivanovič Bucharin (1888–1938), bolševický teoretik a ekonom, v letech 1917–1929 šéfredaktor *Pravdy*, od roku 1924 člen politbyra a v letech 1926–1929 předseda Výkonného výboru Kominterny. Roku 1929 byl jako představitel „pravé úchylky“ zbaven vedoucích funkcí, v únoru 1937 zatčen a ve třetím moskevském procesu odsouzen k smrti; zastřelen byl 15. 3. 1938.

potlačení svobody slova a tisku, cenzuře, vojenské branné povinnosti, pracovní povinnosti, rekvírování rolnické úrody, dokonce i po úplatkářství a korupci“. Pan Alsberg se se mnou zřejmě shoduje v tom, že komunisté všech těchto metod užívali; a že, jak sám uvádí, „prostředky“ do značné míry *určují* „cíl“ – k tomuto závěru přináší důkaz a doklady má kniha. Jedinou chybou tohoto názoru – a to chybou nanejvýš podstatnou – je však předpoklad, že bolševici byli k uvedeným metodám donuceni, aby „zachránili zbytky civilizace“. Takový názor vychází z naprostého nepochopení filozofie a praxe bolševismu. Nic nemůže být přáním či záměrem leninismu vzdálenější než „záchrana zbytků civilizace“. Kdyby byl pan Alsberg místo toho řekl „záchrana komunistické diktatury, politického absolutismu strany“, byl by se přiblížil pravdě a v té věci bychom se nepřeli. Nesmíme opomenout, že bolševici *nadále* užívají dnes přesně týchž metod jako v tom, co pan Alsberg nazývá „chvílemi kruté nutnosti v letech 1919, 1920 a 1921“.

Jsme v roce 1924. Vojenské fronty jsou dávno zlikvidovány; vnitřní kontrarevoluce je potlačena; stará buržoazie je odstraněna; „chvíle kruté nutnosti“ jsou pryč. Ba co víc, Rusko politicky uznává různé vlády Evropy a Asie⁷ a bolševici zvou mezinárodní kapitál, aby přišel do jejich země, jejíž přírodní bohatství, jak Čičerin ujišťuje kapitalisty světa, „čeká na vytěžení“. „Chvíle kruté nutnosti“ jsou pryč, ale teror, Čeka, potlačení svobody slova a tisku a všechny ostatní komunistické metody, které pan Alsberg vyjmenovává, *zůstávají nadále v platnosti*. Po Leninově smrti se dokonce uplatňují ještě brutálněji a barbarštěji. Je to proto, aby se „zachránily zbytky civilizace“, jak tvrdí pan Alsberg, nebo aby se upevnila slábnoucí diktatura strany?

Pan Alsberg mi klade za vinu, že věřím, že „kdyby Rusové byli dělali revoluci po Bakuninově, a ne po Marxově⁸ způsobu“, byl by výsledek jiný a uspokojivější. Přiznávám se k té vině. Vskutku tomu nejen věřím; jsem si tím jista. Ruská revoluce – přesněji řečeno bolševické metody – přesvědčivě ukázala, jak se revoluce dělat *nemá*. Ruský pokus prokázal zhoubnost politické strany, která si přisvojuje funkce revolučního lidu, všemocného státu, který se snaží vnutit zemi svou vůli, diktatury, která se pokouší „organizovat“ nový život. Nemusím tu však opakovat úvahy, které jsem shrnula ve své závěrečné kapitole. Bohužel se v prvním vydání mého díla neobjevily. Jinak by byl pan Alsberg možná psal jinak.

Pan Mencken mě ve své recenzi pokládá za „předpojatou svědkyni“, protože jako anarchistka odmítám vládu, ať má jakoukoli podobu. Celá první část mé knihy však domněnku o mé předpojatosti naprosto vyvrací. Bránila jsem bolševiky, ještě když jsem byla v Americe, a celé dlouhé měsíce v Rusku jsem hledala každou příležitost spolupracovat s nimi a pomáhat ve velkém díle revoluční výstavby. Ač anarchistka a odpůrkyně vlády, nepřijela jsem do Ruska v očekávání, že najdu svůj ideál uskutečněný. Viděla jsem v bolševicích symbol revoluce a přes naše rozdíly jsem s nimi dychtivě chtěla pracovat. Jestliže však nedostatek odstupu od skutečností života znamená, že člověk nedokáže posuzovat věci spravedlivě, pak má pan Mencken pravdu. Nebylo možné prožít dva roky komunistického teroru, režimu, který znamenal zotročení celého lidu, zničení těch nejzákladnějších hodnot, lidských i revolučních, korupce a špatného hospodaření, a přitom si zachovat odstup či zůstat „nestranný“ v Menckenově smyslu. Pochybuji, že by to dokázal pan Mencken, i když anarchista není. Dokázal by to vůbec, když je jen člověk?

Na závěr: toto vydání kapitol chybějících v prvním vydání přichází ve velmi významném období života Ruska. Když byl zaveden „Nep“, Leninova nová hospodářská politika,⁹ vzbudila se naděje na lepší časy, na postupné opuštění politiky teroru a pronásledování. Zdálo se, že komunistická diktatura je ochotna povolit své škrtící sevření myšlení a životů lidí. Naděje však netrvala dlouho. Od Leninovy smrti se

⁷ Sovětský svaz (vyhlášený 30. 12. 1922) uznala de iure v únoru 1924 Velká Británie (1. 2.) a Itálie (7. 2.); v prvním pololetí 1924 navázaly se SSSR diplomatické styky mj. také Norsko, Rakousko, Řecko a Švédsko a 31. 5. 1924 Čína. Německo uznalo sovětské Rusko již Rapalskou smlouvou roku 1922.

⁸ Karl Marx (1818–1883), německý filozof, ekonom a revolucionář, autor *Kapitálu* a spoluautor *Komunistického manifestu*, Bakuninův protivník v I. internacionále. Od roku 1849 žil v Londýně, kde 14. 3. 1883 zemřel na zánět průdušek a pohrudnice.

⁹ Nová hospodářská politika (Nep), kterou na Leninův návrh přijal X. sjezd Ruské komunistické strany (bolševiků) v březnu 1921: *rozvjorstku* nahradila daň v naturáliích a znovu byl povolen soukromý obchod a drobné podnikání. Byla opuštěna koncem dvacátých let.

bolševici vrátili k teroru nejhorších dnů svého režimu. Despotismus, který se bojí o svou moc, hledá bezpečí v krveprolití. Má kniha je dnes ještě aktuálnější než v roce 1922.

Když roku 1922 vyšla první série mých článků o Rusku a později, když vyšla má kniha, byla jsem prudce napadána a odsuzována americkými radikály téměř všech táborů. Byla jsem však přesvědčena, že přijde čas, kdy bude falešné tváří bolševismu stržena maska a velký klam bude odhalen. Ten čas přišel ještě dříve, než jsem čekala. Ve většině civilizovaných zemí – ve Francii, v Anglii, v Německu, ve skandinávských a románských zemích, dokonce i v Americe – se mlha slepé víry postupně zvedá. Masy rozpoznávají reakční povahu bolševického režimu a odsuzují jeho terorismus a pronásledování nekomunistických názorů. Mučení politických obětí diktatury v ruských vězeních, v koncentračních táborech na zamrzlém severu¹⁰ a v sibiřském vyhnanství burcuje svědomí pokrokovějších živlů na celém světě. Téměř v každé zemi vznikly společnosti na obranu a pomoc politickým vězňům v Rusku,¹¹ jejichž cílem je dosáhnout jejich propuštění a prosadit v Rusku svobodu přesvědčení a projevu.

Jestliže mé dílo pomůže tomuto úsilí osvětlit skutečnou situaci v Rusku a otevřít světu oči, aby poznal pravou povahu bolševismu a zlobnost diktatury – ať fašistické,¹² nebo komunistické –, ponesu s klidnou myslí nepochopení i překrucování ze strany nepřítele i přítele. A nebudu litovat strastí a duševního zápasu, z nichž vzešlo toto dílo, které nyní, po mnoha peripetiích, konečně vychází v úplnosti.

Emma Goldmanová

Berlín, červen 1924

¹⁰ Nejznámějším z nich byl Solovecký tábor zvláštního určení na Soloveckých ostrovech v Bílém moři, zřízený roku 1923 v bývalém klášteře; první vězni tam dorazili v červnu 1923. Byli mezi nimi i socialisté a anarchisté; 19. 12. 1923 zastřelily stráž v Savvatijevském skitu pět politických vězňů a šestý zemřel na následky zranění.

¹¹ K nejznámějším patřil Společný výbor na obranu revolucionářů vězněných v Rusku (Joint Committee for the Defense of Revolutionists Imprisoned in Russia), činný v Berlíně v letech 1923–1926, jehož hlavním zakladatelem a tajemníkem byl Alexander Berkman.

¹² Fašismus – nacionalistické a protidemokratické hnutí, které v Itálii založil Benito Mussolini (1883–1945; zastřelen italskými partyzány 28. 4. 1945) a které se zmocnilo vlády po tzv. pochodu na Řím; Mussolini byl 30. 10. 1922 jmenován předsedou vlády.

Kapitola XXII – Oděsa

Na četných stanicích mezi Kyjevem a Oděsou jsme často museli čekat celé dny, než se nám podařilo chytit spoj na jih. Volný čas jsme využívali k návštěvám městeček a vesnic a navázali jsme mnoho známostí. Zvláště nás zajímala tržiště.

V Kyjevské gubernii tvoří zdaleka největší část obyvatelstva Židé. Prožili mnoho pogromů a nyní žili v ustavičném strachu, že se budou opakovat. Vůle k životu je však nezničitelná, a zvláště u Žida; jinak by staletí pronásledování a vraždění tento národ dávno vyhladila. Jeho zvláštní houževnatost se projevovala na každém kroku: Židé dál obchodovali, jako by se nic nestalo. Zpráva, že do města přijeli Američané, kolem nás rychle shromáždila zástupy lidí, kteří toužili slyšet o Novém světě. Pro ně to byl stále „nový“ svět, o němž věděli stejně málo jako před padesáti lety. A nejen Amerika – i samo Rusko pro ně bylo zapečetěnou knihou. Věděli, že je to země pogromů, že se stala jakási nepochopitelná věc zvaná revoluce a že jim bolševici nedovolí provozovat živnost. Ani mladší lidé v odlehlých vesnicích nebyli o mnoho lépe zpraveni.

Rozdíl mezi hladovějícím obyvatelstvem a obyvatelstvem, které má přístup k potravinám, byl velmi nápadný. Mezi Kyjevem a Oděsou byly potraviny ve srovnání se severním Ruskem nesmírně levné. Máslo například stálo 250 rublů za libru, kdežto v Petrohradě 3 000; cukr 350 rublů, zatímco v Moskvě 5 000. Bílá mouka, kterou v obou hlavních městech bylo téměř nemožné sehnat, se tu prodávala po 80 rublech za libru. A přece nás po celé cestě na stanicích obléhali hladoví lidé a prosili o jídlo. Země měla zásob dost, ale průměrný člověk zřejmě neměl prostředky, aby si je koupil. Zvláště strašný byl pohled na vyhublé, otrhané děti, které u oken vagonu žebrały o kůrku chleba.

V okolí Žmerinky¹ nás zastihla otrěsná zpráva o ústupu Dvanácté armády a o rychlém postupu polských vojsk.² Byl to skutečný útěk, při němž bolševici přišli o velké zásoby potravin a zdravotnického materiálu, které Rusko tolik potřebovalo. Polské operace a Vrangellovy³ útoky z Krymu hrozily, že naši cestu předčasně ukončí. Původně jsme zamýšleli navštívit Kavkaz, ale nový vývoj událostí znemožnil cestovat dál než do Oděsy. Stále jsme však doufali, že budeme moci v cestě pokračovat, pokud se nám podaří prodloužit povolení pro náš vagon, jehož platnost měla vypršet 1. října.

Do Oděsy jsme přijeli právě ve chvíli, kdy požár úplně zničil hlavní telegrafní úřad a elektrárnu a město se ponořilo do naprosté tmy. Protože opravy měly trvat značnou dobu, zvyšovala tato situace nervozitu města, neboť tma přála kontrarevolučním spiknutím. Kolobaly pověsti, že Kyjev obsadili Poláci a že se blíží Vrangell.

Měli jsme ve zvyku vykonat první úřední návštěvu u *ispolkomu* (výkonného výboru), abychom se seznámili se situací a s celkovým plánem práce místních institucí. V Oděse byl místo něho *revkom*, což ukazovalo, že záležitosti města ještě nebyly dostatečně uspořádány, aby se mohl ustavit sovět a jeho výkonný výbor. Předsedou *revkomu* byl mladý muž, nanejvýš třicetiletý, s tvrdou tváří. Pozorně prozkoumal naše doklady, vyslechl, jaké je poslání naší výpravy, a prohlásil, že nám nemůže být nijak nápomocen. Situace v Oděse je nejistá, a protože má plné ruce naléhavých záležitostí, bude se o sebe výprava muset postarat sama. Dal nám však povolení navštívit sovětské instituce a shromáždit, co se nám podaří sehnat. Petrohradské muzeum a jeho práci nepokládal za nic zvláště důležitého. Byl to obyčejný dělník dosazený do vysoké vládní funkce, ne příliš inteligentní a zřejmě nepřátelsky naladěný ke všemu „intelektuálnímu“.

Vyhlídky nebyly slibné, ale nemohli jsme samozřejmě z Oděsy odjet, aniž bychom se vážně pokusili

¹ Žmerinka (ukr. Žmerynka), železniční uzel v Podolské gubernii jihozápadně od Vinnice.

² Po porážce Rudé armády u Varšavy přešla polská vojska v polovině srpna 1920 do protiofenzivy. Na Ukrajině v polovině září 1920 obsadila Kovel, Luck a Rovno a 12. armáda Jihozápadního frontu musela ustupovat na východ; předběžná mírová smlouva s Polskem byla podepsána 12. 10. 1920.

³ Petr Nikolajevič Vrangell (1878–1928), baron, carský generál, který 4. 4. 1920 převzal po Děnikinovi velení bílých vojsk zatlačených na Krym; v červnu 1920 z Krymu pronikl do Severní Taurie a ohrožoval jižní Ukrajinu. V listopadu 1920 byla jeho vojska poražena a na 145 000 vojáků a civilistů evakuoval z Krymu do Cařihradu. Zemřel náhle po krátké těžké nemoci 25. 4. 1928 v Bruselu; jeho rodina a stoupenci byli přesvědčeni, že ho otrávil sovětský agent.

shromáždit bohatý historický materiál, o němž jsme věděli, že se ve městě nachází. Při návratu z *revkomu* jsme náhodou potkali skupinu mladých lidí, kteří nás poznali, protože dříve žili v Americe. Ujistili nás, že od předsedy nemůžeme čekat žádnou pomoc, neboť je znám jako omezený fanatik zahořklý vůči *inteligenci*. Několik z nich nabídlo, že nás uvedou k jiným činitelům, kteří budou ochotni a schopni nám v našem úsilí pomoci. Dozvěděli jsme se, že předseda oděské rady národního hospodářství je anarchista a že i předseda kovodělnických odborů je anarchista. Ta zpráva nám dávala naději, že bychom přece jen mohli v Oděse něčeho dosáhnout.

Neprodleně jsme oba muže navštívili, ale výsledek nebyl povzbudivý. Oba byli ochotni udělat vše, co bylo v jejich silách, ale varovali nás, abychom nečekali žádné výsledky, protože Oděsa je, jak se vyjádřili, Město sabotáže.

Bohužel je třeba přiznat, že naše zkušenost toto označení potvrdila. V každém městě, které jsem navštívila, jsem v různých sovětských institucích viděla mnoho sabotáže. Všude četní zaměstnanci úmyslně mrhali časem, zatímco tisíce žadatelů trávily dny a týdny na chodbách a v kancelářích, aniž by jim kdo věnoval sebemenší pozornost. Větší část Ruska nedělala nic jiného, než že stála ve frontách a čekala, až ji byrokraté, velcí i malí, vpustí do svých svatyní. Ale jakkoli byly poměry v jiných městech zlé, nikde jsem nenašla tak soustavnou sabotáž jako v Oděse. Od nejvyššího po nejnižšího sovětského pracovníka se každý zabýval něčím jiným než prací, která mu byla svěřena. Úřední hodiny měly začínat v deset, ale zpravidla nebylo možné v žádném odboru zastihnout jediného úředníka před polednem, ba i později. Ve tři hodiny odpoledne se instituce zavíraly, a tak se udělalo jen velmi málo práce.

V Oděse jsme zůstali dva týdny, ale pokud jde o materiál získaný úřední cestou, nezískali jsme prakticky nic. Čeho jsme dosáhli, vděčili jsme pomoci soukromých osob a členů postavených mimo zákon politických stran. Od nich jsme dostali cenný materiál o pronásledování menševiků a dělnických organizací, v nichž byl jejich vliv nejsilnější. Vedení několika odborových svazů bylo v době našeho příjezdu do Oděsy úplně suspendováno a komunisté zahájili jejich úplnou reorganizaci s cílem odstranit všechny opoziční živly.

K zajímavým lidem, s nimiž jsme se v Oděse setkali, patřili sionisté, mezi nimi několik známých spisovatelů a příslušníků svobodných povolání. Setkali jsme se s nimi v domě doktora N. Doktor sám byl majitelem sanatoria, které stálo na krásném místě s výhledem na Černé moře a bylo pokládáno za nejlepší na jihu. Bolševici ústav znárodnili, ale doktora N. ponechali v jeho čele a dokonce mu dovolili přijímat soukromé pacienty. Za tuto výsadu musel sovětským pacientům poskytovat stravu a lékařskou péči za třetinu stanovené ceny.

Dlouho do noci jsme s doktorovými hosty diskutovali o ruské situaci. Většina z nich byla bolševickému režimu nepřátelská. „Lenin vypustil heslo ‚Oloupit lupiče‘⁴ a jeho stoupenci ho přinejmenším tady na Ukrajině provedli do písmene,“ řekl doktor. Celá společnost se shodovala v tom, že zmatek a rozvrat, které z toho vzešly, byly důsledkem této politiky. Oloupila starou buržoazii, ale dělníkům neprospěla. Doktor jako příklad uvedl své sanatorium. Když je bolševici převzali, prohlásili, že ho bude vlastnit a užívat proletariát, ale od té doby tam nebyl přijat jako pacient jediný dělník, dokonce ani proletář komunista. Lidé, které do sanatoria posílal sověť, byli příslušníci nové byrokracie, zpravidla vysocí funkcionáři. Například předseda Čeky, který trpěl nervovým zhroucením, byl v ústavu už několikrát. „Pracuje šestnáct hodin denně a posílá lidi na smrt,“ poznamenal doktor. „Dovedete si snadno představit, jaké to je, starat se o takového člověka.“

Jeden z přítomných spisovatelů, bundista,⁵ tvrdil, že bolševici se snaží napodobit Velkou francouzskou revoluci. Korupce bujela; zastiňovala nejhorší zločiny jakobínů. Nepřešel den, aby nebyli zatýkáni lidé za obchodování s carskými nebo Kerenského penězi;⁶ a přece bylo veřejným tajemstvím, že sám

⁴ Rus. „Grab' nagrabennoje“ (doslova „Uloupené uloupit“), heslo z prvních měsíců bolševické vlády, jímž se ospravedlňovalo zabavování majetku buržoazie; Lenin se k němu roku 1918 veřejně přihlásil.

⁵ Bund (Všeobecný židovský dělnický svaz v Litvě, Polsku a Rusku), židovská socialistická strana založená roku 1897 ve Vilně, která prosazovala národně kulturní autonomii Židů a jidiš a odmítala sionismus.

⁶ Tzv. kerensky, bankovky Prozatímní vlády vydávané od roku 1917; za občanské války obíhaly vedle carských a sovětských

předseda Čeky spekuluje s valutami. Zkaženost Čeky byla všeobecně známá. Lidi stříleli za nepatrné přestupky, kdežto ti, kdo si mohli dovolit podplácet, byli propuštěni, i když už byli odsouzeni k smrti. Opakovaně se stávalo, že Čeka zpravila bohaté příbuzné zatčeného o jeho popravě. Za několik týdnů, když se trochu vzpamatovali z otřesu a zármutku, jim oznámili, že zpráva o jeho smrti byla omylem, že je naživu a může být propuštěn, zaplatí-li se pokuta, obvykle velmi vysoká. Příbuzní pochopitelně napnuli všechny síly, aby peníze sehnali. Pak je náhle zatkli pro pokus o podplácení, peníze jim zabavili a vězně zastřelili.

Jeden z doktorových hostů, který bydlel v „ulici Čeky“, vyprávěl, jak vytríbený teror se provozuje, aby se obyvatelstvo zastrašilo. Téměř denně býval svědkem téhož výjevu: časně ráno se ulicí přihnali čekisté na koních a stříleli do vzduchu – to bylo varování, že se musí zavřít všechna okna. Pak přijížděla nákladní auta naložená odsouzenci. Leželi v řadách tváří dolů, ruce svázané, a nad nimi stáli vojáci s puškami. Odváželi je na popraviště za městem. Za několik hodin se nákladní auta vracela prázdná, jen s několika vojáky. Z vozů kapala krev a zanechávala na dlažbě karmínovou stopu až k sídlu Čeky.

Není možné, aby Moskva o těchto věcech nevěděla, tvrdili sionisté. Strach z ústřední moci je příliš velký, než aby se místní Čeka odvážila dělat něco, co Moskva neschválila. Nebylo však divu, že se bolševici museli k takovým metodám uchýlovat. Malá politická strana, která se snaží ovládat stopadesátimilionové obyvatelstvo, jež komunisty zuřivě nenávidí, nemůže doufat, že se udrží bez takové instituce, jako je Čeka. Ta byla příznačná pro základní principy bolševického pojetí: země musí být *donucena*, aby se dala komunistickou stranou *zachránit*. Záminka, že bolševici hájí revoluci, byla prázdným výsměchem. Ve skutečnosti ji úplně zničili.

Bylo už tak pozdě, že se členové naší výpravy nemohli vrátit do vagonu, protože se obávali, že ho v temné noci nenajdou. Zůstali jsme proto v domě našeho hostitele, abychom se druhý den setkali se skupinou mužů celonárodního věhlasu, mezi nimi s Bialikem,⁷ největším žijícím židovským básníkem, známým Židům po celém světě. Byl tam také jeden literární badatel, který se zvláště zabýval otázkou pogromů. Navštívil sedmdesát dva měst a shromáždil nejbohatší materiál, jaký se k tomuto tématu dal získat. Byl toho názoru, že vlna pogromů v době občanské války, v letech 1918 až 1921, za různých ukrajinských vlád byla na rozdíl od obecně přijímaného mínění ještě horší než nejstrašnější vraždění Židů za carů. Za bolševického režimu k žádným pogromům nedošlo, ale podle jeho přesvědčení atmosféra, kterou bolševici vytvořili, nepřátelství vůči Židům ještě vystupňovala a jednoho dne propukne v hromadné vraždění Židů. Nemyslel si, že by bolševikům na obraně jeho národa zvláště záleželo. V některých místech na jihu, kde byli Židé neustále vystaveni přepadání a plenění loupežnými bandami a příležitostně i jednotlivými rudoarmějci, požádali sovětskou vládu o povolení zorganizovat sebeobranu a o vydání zbraní. Vláda však ve všech takových případech odmítla.

Sionisté byli vesměs přesvědčeni, že pokračování bolševické vlády znamená zánik Židů. Ruští Židé zpravidla nebyli dělníky. Odedávna se zabývali obchodem; komunisté však obchod zničili, a než by se Žid stal dělníkem, degeneroval by jako národ a vymřel. Svěbytnou židovskou kulturu, pro sionisty to nejceněnější, bolševici neviděli rádi. Tato stránka věci se jich zřejmě dotýkala ještě hlouběji než pogromy.

Tito židovští intelektuálové nepatřili k proletariátu. Byli to buržoové bez jakéhokoli revolučního ducha. Jejich kritika bolševiků mě neoslovila, protože to byla kritika zprava. Kdybych dosud věřila v komunisty jako v pravé zastánce revoluce, mohla bych je proti stížnostem sionistů hájit. Já sama jsem však víru v revoluční poctivost bolševiků ztratila.

peněz.

⁷ Chajim Nachman Bialik (1873–1934), hebrejský básník a překladatel, který od roku 1900 žil v Oděse; proslul mj. básní *V městě vraždění* (1903) o kišiněvském pogromu. Roku 1921 opustil se skupinou hebrejských spisovatelů díky Gorkého přimluvě sovětské Rusko, žil v Berlíně a od roku 1924 v Tel Avivu. Zemřel 4. 7. 1934 ve Vídni na srdeční záchvat, asi týden po operaci prostaty. Autorka jeho jméno píše „Bialeck“.

Kapitola XXIII – Návrat do Moskvy

V zemi, kde je svoboda slova a tisku tak úplně potlačena jako v Rusku, není divu, že se lidská mysl živí fantazií a spřádá z ní ty nejneuvěřitelnější historky. Už během prvních měsíců v Petrohradě mě udivovaly divoké pověsti, které ve městě kolovaly a kterým věřili i inteligentní lidé. Sovětský tisk byl širokému obyvatelstvu nedostupný a jiný zdroj zpráv nebyl. Každé ráno se na nárožích vylepovaly bolševické bulletiny a noviny, ale v krutém mrazu se málokdo chtěl zastavit a číst je. Kromě toho komunistickému tisku nikdo příliš nevěřil. Petrohrad byl proto úplně odříznut nejen od západního světa, ale i od zbytku Ruska. Jeden starý revolucionář mi jednou řekl: „Nejenže nevíme, co se děje ve světě nebo v Moskvě; nevíme ani, co se děje ve vedlejší ulici.“ Lidskou mysl však nelze držet pořád pod pokličkou. Musí mít nějaký ventil a zpravidla si ho najde. Kolovaly pověsti o pokusech o nájezdy na Petrohrad, historky, že Zinovjeva nějakí dělníci z továrny vykoupali v *sovětské* polévce a že Moskvu dobyli bělogvardějci.

O Oděse se vyprávělo, že u pobřeží byly spatřeny nepřátelské lodě, a hodně se mluvilo o hrozícím útoku. A přece když jsme přijeli, našli jsme město klidné a žijící svým obvyklým životem. Až na velká tržiště na mě Oděsa působila jako dokonalý obraz sovětské vlády. Ale sotva jsme byli den z města pryč, potkali jsme na zpáteční cestě do Moskvy opět tytéž pověsti. Úspěchy polských vojsk a spěšný ústup Rudé armády dodávaly přebujelé fantazii lidí stále novou potravu. Všude byly tratě ucpané vojenskými vlaky a nádraží plná vojáků, kteří šířili paniku z porážky.

Na několika místech se sovětské úřady chystaly k evakuaci, jakmile by se přiblížilo nebezpečí. Obyvatelstvo to však udělat nemohlo. Na nádražích podél trati postávaly hloučky lidí a rozebíraly hrozící útok. Boje v Rostově, další města už ve Vrangellových rukou, bandité přepadající vlaky a vyhazující do povětří mosty a podobné historky držely všechny ve stavu paniky. Pověsti samozřejmě nebylo možné ověřit. Sdělili nám však, že do Rostova na Donu pokračovat nemůžeme, protože město už leží ve vojenském pásmu. Doporučili nám, abychom vyrazili do Kyjeva a odtud se vrátili do Moskvy. Bylo těžké vzdát se plánu dostat se do Baku, ale neměli jsme na vybranou. Nemohli jsme se pouštět příliš daleko, zvlášť když platnost povolení pro náš vagon měla brzy vypršet. Rozhodli jsme se vrátit do Moskvy přes Kyjev.

Když jsme odjížděli z Petrohradu, slíbili jsme svým vyhladovělým přátelům, kteří tři roky postrádali tyto nezbytnosti, že jim z jihu přivezeme trochu cukru, bílé mouky a obilnin. Cestou do Kyjeva a Oděsy jsme nacházeli potraviny poměrně levné; teď však ceny stouply o několik set procent. Od jednoho oděského přítele jsme se dozvěděli o místě dvacet verst (asi třináct mil) od Rachna, vesničky nedaleko Žmerinky, kde se dal levně koupit cukr, med a jablečné želé. Do Petrohradu jsme vlastně potraviny převážet neměli, přestože se na náš vagon nevztahovala obvyklá prohlídka Čekou. Protože jsme však nic prodávat nezamýšleli, cítili jsme se oprávněni přivést trochu jídla lidem, kteří léta hladověli. Ve Žmerince jsme dali náš vagon odpojit a dva muži z výpravy a já jsme se vypravili do Rachna.

Nebylo snadné přimět žmerinské rolníky, aby nás odvezli do sousední vesnice. Dáme jim sůl, hřebíky nebo nějaké jiné zboží? Jinak nepojedou. Ztratili jsme větší část dne marným hledáním, ale nakonec jsme našli muže, který svolil, že nás tam doveze za Kerenského ruble. Cesta mi připomínala kamenitou cestu dobrých úmyslů: házelo to s námi nahoru a dolů, cloumalo dopředu a dozadu jako s kostkami. Po zdánlivě nekonečné jízdě, s bolestí v každém údu, jsme dorazili do vesnice. Byla chudá a zanedbaná a většinu obyvatel tvořili Židé. Rolníci žili podél rachenské silnice a do vesnice přicházeli jen v tržové dny. Sovětské úředníky byli nežidé.

Měli jsme s sebou doporučující dopis pro jednu lékařku, sestru našeho oděského přítele bundisty. Měla nám poradit, jak potraviny obstarat. Když jsme přišli do doktorčina domu, našli jsme ji ve dvou malých, zanedbaných a nečistých pokojících, kde se po zemi plazilo špinavé děťátko. Žena právě vařila jablečné želé. Byla to ten typ rozčarované intelektuálky, s níž se dnes v Rusku setkáváme tak často. Z jejího vyprávění jsem se dozvěděla, že ji a jejího muže, rovněž lékaře, přidělili na toto pusté místo. Byli úplně odříznuti od veškerého duchovního života, neměli noviny, knihy ani společnost. Její muž vyrážel na obchůzky časně ráno a vracel se pozdě v noci, kdežto ona se musela starat o dítě a domácnost

a navíc o vlastní pacienty. Teprve nedávno se zotavila ze skvrnitého tyfu a bylo pro ni těžké štípat dříví, nosit vodu, prát a vařit a starat se o nemocné. Co jim však život činilo nesnesitelným, bylo všeobecné nepřátelství k *inteligenci*. Neustále jim předhazovali, že jsou buržoové a kontrarevolucionáři, a obviňovali je ze sabotáže. Jen kvůli dítěti vede ten bídný život dál, řekla žena; „jinak by bylo lepší být mrtvá“.

Do domu přišla mladá žena, chudě oblečená, ale čistá a upravená, a byla nám představena jako učitelka. Hned se se mnou dala do řeči. Je komunistka, oznámila, ale taková, která „myslí vlastní hlavou“. „Moskva je možná autokratická,“ řekla, „ale úřady tady po městečkách a vesnicích Moskvu ještě trumfnou. Dělalí si, co chtějí.“ Provinční úředníci byli naplavenina, kterou na břeh vyvrhla velká bouře. Neměli žádnou revoluční minulost – nikdy netrpěli pro své ideály. Byli to jen otroci na mocenských místech. Kdyby sama nebyla komunistka, už dávno by ji odstranili, ale je odhodlána proti zlořádům ve svém okrese bojovat. Pokud jde o školy, dělají, co mohou, za daných okolností, ale je to velmi málo. Chybí jim všechno. V létě to není tak zlé, ale v zimě musí děti zůstat doma, protože třídy se netopí. Je pravda, že Moskva uveřejňuje nadšené zprávy o velkém poklesu negramotnosti? Nu, je to jistě přehnané. V její vesnici jde pokrok velmi pomalu. Často přemýšlela, zda takzvané vzdělání opravdu tolik znamená. Dejme tomu, že se rolníci naučí číst a psát. Udělá je to lepšími a laskavějšími lidmi? Jestliže ano, proč je tolik krutosti, nespravedlnosti a sporů v zemích, kde lidé nejsou negramotní? Ruský rolník neumí číst ani psát, ale má vrozený smysl pro právo a krásu. Svými rukama dokáže dělat úžasné věci a není o nic surovější než zbytek světa.

Zaujalo mě, že nacházím tak neobvyklý pohled u někoho tak mladého a na tak zapadlém místě. Malé učitelce nemohlo být víc než pětadvacet let. Povzbudila jsem ji, aby mluvila o tom, jak se dívá na obecnou politiku a metody své strany. Schvaluje je, myslí si, že je diktuje revoluční proces? Není politička, řekla, to neví. Může soudit jen podle výsledků – a ty jsou daleko od uspokojivých. Ale věří v revoluci. Ta zorala samu půdu, dala životu nový smysl. Ani rolníci nejsou tací jako dřív – nikdo není takový jako dřív. Z toho všeho zmatku musí vzejít něco velikého.

Příchod doktora obrátil rozhovor jinam. Když se dozvěděl, proč jsme přišli, vypravil se hledat nějaké obchodníky, ale brzy se vrátil se zprávou, že se nedá nic dělat: je předvečer Jom kipuru¹ a všichni Židé jsou v synagoze. Pohanka, jaká jsem, jsem nevěděla, že jsem přijela v předvečer toho nejslavnostnějšího postního dne. Protože jsme nemohli zůstat další den, rozhodli jsme se vrátit, aniž bychom dosáhli svého.

Tu nastala nová potíž. Náš vozka se nechtěl hnout z místa, dokud neseženeme ozbrojený doprovod. Bál se banditů: před dvěma dny, řekl, přepadli v lese pocestné. Bylo třeba obrátit se na předsedu milice. Ten byl ochoten nám pomoci, ale – všichni jeho muži byli v synagoze a modlili se. Počkáme, než bohoslužba skončí?

Konečně lidé vyšli ze synagogy a my jsme dostali dva ozbrojené milicionáře. Pro ty židovské hochy to bylo dost tvrdé, protože jet na Jom kipur je hřích. Ale žádné přemlouvání nepřimělo rolníka, aby se bez vojenské ochrany odvážil lesem. Život je opravdu bláznivá deka sešitá ze záplat. Rolník, pravý Ukrajinec, by se při pogromu ani na okamžik nezarazil Židy bít a okrádat; a přece se cítil bezpečně pod ochranou Židů před možným útokem vlastních souvěrců.

Jeli jsme jasnou podzimní nocí pod oblohou posetou hvězdami. Bylo konejšivé ticho, celá příroda spala. Vozka a náš doprovod rozmlouvali o banditech a předháněli se v hrůzostrašných historkách o jejich zločinech. Když jsme vjížděli do temného lesa, napadlo mě, že jejich hlasité hlasy budou pro každého lupiče, který by číhal v záloze, znamením, že se blížíme. Vojáci se ve voze postavili s puškami připravenými k palbě; rolník se pokřížoval a švihl koně do šíleného cvalu a v tom tempu jsme jeli, dokud jsme znovu nevyjeli na otevřenou silnici. Bylo to všechno velmi napínavé, ale žádné bandity jsme nepotkali. Ti té noci asi sabotovali.

Na nádraží jsme dorazili příliš pozdě, abychom stihli spoj, a museli jsme čekat do rána. Noc jsem

¹ Jom kipur (hebr., Den smíření), nejsvětější židovský svátek, den půstu a pokání, kdy je zakázána i jízda; roku 1920 připadl na 22. září, takže jeho předvečer byl 21. září.

strávila ve společnosti dívky ve vojenské uniformě, komunistky. Byla prý na všech frontách a bojovala s mnoha bandity. Byla to taková „hrdinka Východu“² a hodiny vymýšlela romantické příběhy. Nejraději vyprávěla o střelení. „Banda kontrarevolucionářů, bělogvardějců a spekulantů,“ říkala; „ti by se měli všichni postřílet.“ Myslela jsem na malou učitelku, tu krásnou duši ve vesnici, která se v těžké a bolestné službě rozdává dětem, kráse v životě; a tady její soudružka, také mladá žena, ale zatvrzelá a krutá, postrádající jakýkoli smysl pro revoluční hodnoty – obě děti téže školy, a přece tak nepodobné jedna druhé.

Ráno jsme se ve Žmerince znovu připojili k výpravě a pokračovali do Kyjeva, kam jsme dorazili koncem září a našli město úplně změněné. Ve vzduchu visela panika Dvanácté armády; nepřítel byl údajně jen 150 verst (asi devadesát devět mil) daleko a mnoho sovětských odborů se evakovalo, což ještě zvyšovalo všeobecný neklid a strach. Navštívila jsem Vetoškina,³ předsedu *revkomu*, a jeho tajemníka. Ten se vyptával na Oděsu, dychtivě chtěl vědět, jak se jim tam daří, zda potlačili obchod a jak pracují sovětské odbory. Vyprávěla jsem mu o všeobecné sabotáži, o spekulaci a o hrůzách Čeky. Pokud jde o obchod, krámy byly zavřené a všechny vývěsní štíty sundané, ale tržiště dělala velké obchody. „Opravdu? Tak to musíte povědět soudruhu Vetoškinovi,“ zvolal tajemník škodolibě. „Co si myslíte – byl tu Rakovskij⁴ a vyprávěl nám hotové zázraky o tom, čeho dosáhli v Oděse. Dal nám co proto, že jsme toho tolik neudělali. Musíte Vetoškinovi o Oděse všechno povědět; bude se smát, jak Rakovskij naletěl.“

Vetoškina jsem potkala na schodech, když jsem z úřadu odcházela. Vypadal hubenější, než když jsem ho viděla naposledy, a velmi ustaraný. Když jsem se ho zeptala na hrozící nebezpečí, zlehčoval ho. „Evakuovat se nebudeme,“ řekl, „zůstaneme přesně tady. Jen tak se dá veřejnost uklidnit.“ I on se vyptával na Oděsu. Slíbila jsem, že přijdu znovu později, protože jsem právě neměla čas, ale už jsem neměla příležitost Vetoškina vidět a posloužit mu tou historkou o Rakovském. Do dvou dnů jsme z Kyjeva odjeli.

V Brjansku, průmyslovém středisku nedaleko Moskvy, jsme narazili na velké plakáty oznamující, že Machno je znovu s bolševiky a že se vyznamenává odvážnými činy proti Vrangelovi. Byla to překvapivá zpráva, vezmeme-li v úvahu, že sovětské noviny Machna neustále líčily jako banditu, kontrarevolucionáře a zrádce. Co se stalo, že se postoj a tón takto změnily? Vzrušující dobrodružství, že by náš vagon přepadli a nás machnovci odvěkli do zajetí, se neuskutečnilo. Než jsme se dostali do kraje, kde Machno v září operoval, byl od nás odříznut. Bylo by velmi zajímavé setkat se s rolnickým vůdcem tvář v tvář a slyšet z první ruky, oč mu jde. Byl nepochybně nejbarvitější a nejživelnější postavou, kterou revoluce na jihu vynesla do popředí – a teď byl znovu s bolševiky. Co se stalo? Nebylo možné se to dozvědět, dokud nedojedeme do Moskvy.

Z výtisku *Izvěstij*, který se nám cestou dostal do rukou, jsme se dozvěděli smutnou zprávu o smrti Johna Reeda. Pro ty z nás, kdo Jacka znali, to byla těžká rána. Naposledy jsem ho viděla v hostinském domě, hotelu International v Petrohradě. Tehdy se právě vrátil z Finska, kde byl vězněn, a ležel nemocný v posteli. Dozvěděla jsem se, že Jack je sám a bez náležité péče, a šla jsem nahoru, abych ho ošetřovala. Byl ve zlém stavu, celý oteklý a na pažích měl ošklivou vyrážku, následek podvýživy. Ve Finsku ho živili téměř výhradně sušenými rybami a i jinak s ním zacházeli bídne. Byl to velmi nemocný člověk, ale jeho duch zůstal týž. Ať s ním člověk sebevíc nesouhlasil, nemohl nemilovat jeho velkého, štědrého ducha, a teď byl mrtvý, jeho život položený ve službách revoluce, jak věřil.

² Narážka na hru irského dramatika Johna Millingtona Synge (1871–1909) *Hrdina západu* (The Playboy of the Western World, 1907), jejíž hrdina okouzluje vesnici smyšlenými historkami o tom, jak zabil vlastního otce. Synge zemřel 24. 3. 1909 v Dublinu na Hodgkinovu chorobu.

³ Michail Kuzmič Vetoškin (1884–1958), bolševik od roku 1904, od 17. 7. do 18. 10. 1920 předseda kyjevského gubernského revolučního výboru; později historik. Zemřel 2. 2. 1958 v Moskvě. Autorka jeho jméno píše „Wetoshkin“.

⁴ Christian Georgijevič Rakovskij, vlastním jménem Krastju Georgiev Stančev (1873–1941), revolucionář bulharského původu, v letech 1919–1923 předseda Rady lidových komisařů Ukrajinské SSR, pak sovětský diplomat v Londýně a Paříži. Jako stoupenec Trockého byl roku 1928 vypovězen do vnitřního vyhnanství a v březnu 1938 ve třetím moskevském procesu odsouzen k dvaceti letům vězení; 11. 9. 1941 byl spolu s Marijí Spiridonovovou a více než 150 dalšími vězni zastřelen v Medveděvském lese u Orla.

Hned po příjezdu do Moskvy jsem šla do hostinského domu Delovoj dvor,⁵ kde bydlela Louise Bryantová,⁶ Jackova žena. Našla jsem ji strašně rozrušenou a ráda, že vidí někoho, kdo Jacka tak dobře znal. Mluvily jsme o něm, o jeho nemoci, utrpení a předčasné smrti. Byla velmi zahořklá, protože podle ní Jacka poslali do Baku na Kongres národů Východu,⁷ když už byl velmi nemocný. Vrátil se jako umírající. Ale i tehdy mohl být zachráněn, kdyby se mu dostalo kvalifikované lékařské péče. Týden ležel ve svém pokoji a lékaři se nedokázali rozhodnout, co je to za nemoc. Pak už bylo pozdě. Dobře jsem Louisiny pocity chápala, i když jsem byla přesvědčena, že se pro Reeda udělalo všechno, co bylo v lidských silách. Věděla jsem, že ať se dá bolševikům vytknout cokoli jiného, nelze jim vyčítat, že by zanedbávali ty, kdo jim slouží. Naopak, jsou to štedří páni. Louise však ztratila to, co pro ni bylo nejdražší.

Během rozhovoru se mě vyptávala na mé zážitky a já jsem jí vyprávěla o rozporu, který se ve mně odehrával, o zoufalém úsilí najít cestu z chaosu a o tom, že se teď mlha zvedá a že začínám rozlišovat mezi bolševiky a revolucí. Od té doby, co jsem přijela do Ruska, jsem začala tušit, že s bolševickým režimem není všechno v pořádku, a připadala jsem si jako chycená do pasti. „To je až strašidelné!“ Louise mě náhle sevřela za paži a upřela na mě divoký pohled. „Chycen do pasti – právě tato slova Jack v blouznění opakoval.“ Uvědomila jsem si, že i ubohý Jack začal vidět pod povrch. Jeho duch byl svobodný, nespoutaný, usiloval o skutečné hodnoty života. Musel se trýznit, když ho svazovalo dogma, které se prohlašovalo za neměnné. Kdyby byl Jack žil, byl by bezpochyby statečně lpěl na tom, co ho chytilo do pasti. Ale tvář v tvář smrti se lidská mysl někdy rozjasní: v okamžiku spatří, co je za normálního stavu člověka temné a skryté. Vůbec mi nepřipadalo divné, že Jack cítil totéž co já, co musí v Rusku cítit každý, kdo není fanatik – že je chycen do pasti.

⁵ Delovoj dvor (Obchodní dvůr), kancelářský a hotelový komplex na Slavjanském náměstí v Moskvě, který v letech 1911–1913 dal podle návrhu architekta I. S. Kuzněcova postavit průmyslník Nikolaj Vtorov; v roce 1920 sloužil jako hostinský dům pro zahraniční hosty sovětské vlády a Kominterny.

⁶ Louise Bryantová (1885–1936), americká novinářka, od roku 1916 manželka Johna Reeda, s nímž byla roku 1917 v Rusku; autorka knihy *Six Red Months in Russia* (Šest rudých měsíců v Rusku, 1918). V létě 1920 přijela za Reedem do Moskvy a ošetřovala ho až do jeho smrti. Roku 1923 se provdala za amerického diplomata Williama C. Bullitta, který se s ní roku 1930 rozvedl. Zemřela 6. 1. 1936 v Sèvres u Paříže na krvácení do mozku.

⁷ První kongres národů Východu, který svolala Kominternu do Baku na 1.–8. 9. 1920; pod předsednictvím Zinovjeva se ho zúčastnilo téměř dva tisíce delegátů převážně z Asie a Zinovjev v něm vyzval národy Východu ke „svaté válce“ proti imperialismu, především britskému.

Kapitola XXIV – Opět v Petrohradě

Výprava měla druhý den pokračovat do Petrohradu, ale Louise mě prosila, abych zůstala na pohřeb. V neděli 23. října jelo s ní několik přátel do Domu odborů, kde bylo Reedovo tělo vystaveno. Když se průvod vydal na Rudé náměstí, doprovázela jsem Louise. Zaznělo několik projevů – mnoho chladné, šablonovité deklamace o tom, jakou cenu měl Jack Reed pro revoluci a pro komunistickou stranu. Všechno to znělo mechanicky, na hony vzdálené duchu mrtvého muže v čerstvém hrobě. Jen jediná řečnice mluvila o skutečném Jacku Reedovi – Alexandra Kollontajová. Ta vystihla duši umělce, nekonečně větší svou hloubkou a krásou než jakékoli dogma. Využila příležitosti, aby napomenula své soudruhy. „Říkáme si komunisté,“ řekla, „ale jsme jimi opravdu? Nevysáváme spíš životní mízu z těch, kdo k nám přicházejí, a když už nám nejsou k užítku, nenecháme je padnout u cesty, zanedbané a zapomenuté? Náš komunismus a naše soudružství jsou mrtvou literou, jestliže nedáváme ze sebe těm, kdo nás potřebují. Mějme se před takovým komunismem na pozoru. Zabíjí to nejlepší v našich řadách. Jack Reed patřil k nejlepším.“

Upřímná slova Kollontajové se vysokým straníkům nelíbila. Bucharin srahl čelo, Reinstein¹ se nepokojně vrtěl, jiní bručeli. Ale já jsem byla ráda za to, co Kollontajová řekla. Nejen proto, že to vystihlo Jacka Reeda lépe než cokoli jiného, co toho dne zaznělo, ale i proto, že mi ji to přiblížilo. V Americe jsme se opakovaně pokoušely setkat, ale nikdy se to nepodařilo. Když jsem v březnu 1920 přijela do Moskvy, byla Kollontajová nemocná. Viděla jsem ji jen chvíli, než jsem se vrátila do Petrohradu. Mluvily jsme o věcech, které mě trápily. Během rozhovoru Kollontajová poznamenala: „Ano, máme v Rusku mnoho nudných stránek.“ „Nudných?“ podivila jsem se. „Nic víc?“ Nepříjemně se mě dotklo, co mi připadalo jako dost povrchní názor. Uklidnila jsem se však tím, že Kollontajová kvůli nedostatečné znalosti angličtiny označila za „nudné“ to, co pro mě bylo úplným zhroucením veškerého idealismu.

Kromě jiného mi tehdy Kollontajová řekla, že bych mohla najít široké pole působnosti mezi ženami, protože pro jejich osvětu a rozšíření jejich obzoru se dosud udělalo jen velmi málo. Rozešly jsme se přátelsky, ale necítila jsem u ní tutéž vřelost a hloubku, jakou jsem našla u Angeliky Balabanovové. Ted' u otevřeného Reedova hrobu mi ji její slova přiblížila. I ona hluboce cítí, pomyslela jsem si.

Louise Bryantová omdlela a ležela tváří dolů na vlhké zemi. S velkým úsilím jsme ji postavili na nohy. Odvezli ji v hysterickém stavu čekajícím autem do hotelu a uložili do postele. Venku se obloha halila do šedi a plakala nad čerstvým hrobem Jacka Reeda. A celé Rusko se zdálo být čerstvým hrobem.

V Moskvě jsme našli vysvětlení náhlé změny tónu komunistického tisku vůči Machnovi. Bolševici, tvrdě tísnění Vrangelem, hledali pomoc ukrajinské armády *povstanců*. Mezi sovětskou vládou a Nestorem Machnem se právě měla uzavřít politicko-vojenská dohoda.² Machno měl v tažení proti kontrarevolučnímu nepříteli plně spolupracovat s Rudou armádou. Bolševici na své straně přijali tyto Machnovy podmínky:

- (1) Okamžité propuštění a ukončení pronásledování všech machnovců a anarchistů, s výjimkou případů ozbrojené vzpoury proti sovětské vládě.
- (2) Nejširší svoboda slova, tisku a propagandy pro machnovce a anarchisty, avšak bez práva vyzývat k ozbrojeným povstáním proti sovětské vládě a s podřízením vojenské cenzuře.
- (3) Svobodná účast ve volbách do sovětů; právo machnovců a anarchistů být voleni a uspořádat pátý

¹ Boris Reinstein (1866–1947), ruský emigrant, lékárník v Buffalu a činitel americké Socialistické dělnické strany (SLP). Roku 1917 se vrátil do Ruska, roku 1918 vstoupil k bolševikům a pracoval v mezinárodní propagandě; podepsal pozvání na I. kongres Kominterny a ve dvacátých letech působil v mezinárodním odborovém hnutí. Zemřel roku 1947 v Moskvě.

² Dohoda mezi sovětskou vládou a Machnovou Revoluční povstaleckou armádou Ukrajiny, uzavřená v říjnu 1920: předběžné příměří bylo podepsáno 6. 10. 1920 ve Starobělsku, konečné znění politické a vojenské části 15. 10. 1920 v Charkově. Machnova armáda se podřídila operativnímu velení Rudé armády v boji proti Vrangeli, bolševici se zavázali propustit uvězněné anarchisty a přiznat jim politická práva. Čtvrtý bod, o samosprávě v oblasti působení machnovců, odmítli zveřejnit.

všeukrajinský sjezd sovětů.

Dohoda zahrnovala také právo anarchistů svolat sjezd do Charkova a přípravy k jeho konání v říjnu už probíhaly. Mnoho anarchistů se chystalo, že se ho zúčastní, a vyhlídky je nadchly. Má víra v bolševiky však utrpěla příliš mnoho otřesů. Nejenže jsem nevěřila, že se sjezd uskuteční, ale viděla jsem v něm bolševickou lest, jak shromáždit všechny anarchisty na jednom místě a pak je zničit. Faktem však bylo, že několik anarchistů, mezi nimi známý spisovatel a řečník Volin,³ už bylo propuštěno a teď byli v Moskvě na svobodě.

* * *

Odjeli jsme do Petrohradu, abychom muzeu odevzdali vagon vzácného materiálu, který jsme na jihu shromážдили. Ještě cennější byla zkušenost, o níž se členové výpravy obohatili osobním stykem s lidmi nejrozumnějších názorů nebo i bez názorů, a dojmy ze společenského panoramatu, jak se den za dnem odvíjelo. To byl poklad mnohem větší ceny než jakékoli papírové dokumenty. Ale hlubší pohled na situaci vystupňoval můj vnitřní zápas. Toužila jsem zavřít oči a uši – nevidět obviňující ruku, která ukazovala na slepé omyly a vědomé zločiny, jež dusily revoluci. Nechtěla jsem slyšet naléhavý hlas faktů, který už žádné osobní vazby nedokázaly umlčet. Věděla jsem, že revoluce a bolševici, prohlašovaní za jedno a totéž, jsou protiklady, nepřátelské si cílem i záměrem. Revoluce měla kořeny hluboko v životě lidu. Komunistický stát se zakládal na schématu, které politická strana prosazovala násilím. V tomto zápase byla revoluce zabíjena, ale i ten, kdo ji zabíjel, lapal po dechu. V Americe jsem věděla, že revoluci ničí intervencionisté, blokáda a spiknutí imperialistů. Co jsem však tehdy nevěděla, byla úloha, kterou v tom procesu hráli bolševici. Teď jsem si uvědomila, že jsou to hrobaři.

Tíživě jsem si uvědomovala velký dluh, který mám vůči dělníkům Evropy a Ameriky: měla bych jim říci pravdu o Rusku. Ale jak jsem mohla promluvit, když byla země dosud obležena na několika frontách? Znamenalo by to nahrávat Polsku a Vrangelovi. Poprvé v životě jsem se zdržela odhalení těžkých společenských zel. Připadala jsem si, jako bych zrazovala důvěru mas, zvláště amerických dělníků, jejichž víry jsem si vroucně cenila.

Po příjezdu do Petrohradu jsem se dočasně ubytovala v hotelu International. Zamýšlela jsem si najít pokoj jinde, protože jsem byla odhodlána nepřijímat od vlády žádné výsady. International byl plný zahraničních návštěvníků. Mnozí z nich vůbec nevěděli, proč a zač přijeli. Prostě se nahrnuli do země, o níž věřili, že je rájem dělníků. Vzpomínám si na zážitek s jedním chlapíkem z IWW. Přivezl si do Ruska malou zásobu potravin, jehel, nití a jiných podobných nezbytností. Trval na tom, že se se mnou podělí. „Ale vždyť to všechno budete potřebovat sám,“ řekla jsem mu. Samozřejmě věděl, že je v Rusku velký nedostatek. Ale vládu má v rukou proletariát a on jako dělník dostane všechno, co bude potřebovat. Anebo „dostane kus půdy a postaví si usedlost“. Patnáct let byl v hnutí *wobblies*⁴ a „nevadilo by mu usadit se“. Co se dalo takovému nevinátku říci? Neměla jsem odvahu zbavit ho iluzí. Věděla jsem, že na to přijde dost brzy. Bylo však žalostné vidět, jak takoví lidé zaplavují hladovějící Rusko. A přece nemohli napáchat takovou škodu jako ten druhý druh – individua ze všech čtyř koutů světa, pro něž revoluce představovala zlatý důl. V Internationalu jich bylo mnoho. Všichni přijížděli s legendami o úžasném vzrůstu komunismu v Americe, Irsku, Číně, Palestině. Takové historky byly balzámem pro hladové duše mužů u moci. Víтали je, jako stará panna vítá lichotky prvního nápadníka. Posílali ty podvodníky domů dobře finančně zaopatřené a vybavené k tomu, aby pěli chvalozpěvy na Dělnicko-rolnickou republiku. Bylo zároveň tragické i komické pozorovat tu sortu, celou nafouklou „důležitými konspiračními poslánímí“.

Ve svém pokoji jsem přijímala mnoho návštěv, mezi nimi mou malou sousedku z Astorie s jejími dvěma

³ Volin, vlastním jménem Vsevolod Michajlovič Eichenbaum (1882–1945), anarchistický publicista a řečník. Roku 1918 se podílel na založení konfederace *Nabat* a sepsal její programové prohlášení, pak působil v kulturně osvětové komisi machnovců a od září 1919 do ledna 1920 předsedal jejich Revoluční vojenské radě. V lednu 1920 ho zatkla Rudá armáda a odevzdala Čece; převezen do moskevských Butyrek, byl v říjnu 1920 propuštěn na základě dohody s Machnem. Je autorem dějin ruské revoluce z anarchistického hlediska *Neznámá revoluce* (vydáno posmrtně 1947). Zemřel 18. 9. 1945 v Paříži na tuberkulózu.

⁴ *Wobblies* – americká přezdívka členů IWW.

děťmi, jednoho komunistu z francouzské sekce a několik cizinců. Má sousedka vypadala nemocně a ztrhaně od chvíle, kdy jsem ji naposledy viděla v červnu 1920. „Jste nemocná?“ zeptala jsem se jí jednou. „Ani ne,“ řekla, „jen mám skoro pořád hlad a jsem vyčerpaná. Léto bylo těžké: jako inspektorka dětských domovů musím hodně chodit. Domů se vracím úplně vyčerpaná. Moje devítiletá dcerka jezdí do dětské kolonie, ale mého malého chlapečka bych tam poslat neriskovala, kvůli tomu, co tam zažil loni, kdy ho tak zanedbávali, že málem umřel. Musela jsem ho mít celé léto ve městě, a to mi všechno dvojnásob ztěžovalo. Přesto by to nebylo tak zlé, nebýt *subotníků* a *voskresníků*⁵ (komunistických dobrovolných pracovních sobot a nedělí). Úplně mě vysávají. Víte, jak začínaly – jako výlet, s trubkami a zpěvem, pochodováním a slavnostmi. Všichni jsme byli nadšení, zvlášť když jsme viděli, jak naši přední soudruzi berou do rukou krumpáč a lopatu a pouštějí se do práce. Ale to všechno je minulost. *Subotniki* zešedly a pozbyly ducha, pod tíhou povinnosti, která se ukládá bez ohledu na chuť, tělesnou zdatnost nebo na to, kolik jiné práce člověk má. U nás v ubohém Rusku se nikdy nic nepodaří. Kdybych se tak mohla dostat pryč, do Švédska, do Německa, kamkoli, daleko od toho všeho.“ Ubohá malá žena, nebyla jediná, kdo chtěl zemi opustit. Právě jejich láska k Rusku a jejich hořké zklamání vedly většinu lidí k tomu, že toužili utéci.

Několik dalších komunistů, které jsem v Petrohradě znala, bylo ještě zahořklejších. Kdykoli mě navštívili, opakovali, že jsou odhodláni ze strany vystoupit. Dusí se prý v ovzduší intrik, slepé nenávisti a nesmyslného pronásledování. Ale vystoupit ze strany, která absolutně ovládá osud více než sto milionů lidí, vyžaduje značnou sílu vůle, a mým komunistickým návštěvníkům se jí nedostávalo. Jejich trápení to však nezmenšovalo a doléhalo dokonce i na jejich tělesný stav, přestože dostávali nejlepší přídělky a stravovali se ve výběrové jídelně ve Smolném. Vzpomínám si, jak mě překvapilo, když jsem poprvé zjistila, že ve Smolném jsou dvě oddělené jídelny: jedna, kde se podávala výživná a dostatečná strava důležitým členům Petrosovětu a Třetí internacionály, a druhá pro řadové zaměstnance strany. Kdysi byly dokonce tři. Nějak se o tom dozvěděli kronštaďští námořníci. Přišli hromadně a dvě jídelny zavřeli. „Dělali jsme revoluci, aby všichni dostávali stejně,“ řekli. Nějakou dobu fungovala jen jediná jídelna, ale později byla otevřena znovu i ta druhá. Ale i v ní bylo jídlo daleko lepší než v *sovětských* jídelnách pro „obyčejný lid“.

Někteří komunisté s touto nerovností nesouhlasili. Viděli omyly, intriky a ničení životů páchané ve jménu komunismu, ale neměli sílu a odvahu protestovat nebo se distancovat od strany odpovědné za nespravedlnost a brutalitu. Často se mi svěřovali s věcmi, o nichž se ve vlastních kruzích neodvažovali mluvit. Tak jsem se dozvěděla mnoho o vnitřním chodu strany a Třetí internacionály, co bylo pečlivě skrýváno před vnějším světem. Mezi jiným příběh o údajném finském bělogvardějském spiknutí, které mělo za následek zabití sedmi předních finských komunistů v Petrohradě.⁶ Četla jsem o tom v sovětských novinách, když jsem byla na Ukrajině. Vzpomínám si, jak jsem tehdy znovu byla netrpělivá sama se sebou, že jsem kritická k bolševickému režimu v době, kdy jsou kontrarevoluční spiknutí stále tak činná. Od svých komunistických návštěvníků jsem se však dozvěděla, že uveřejněná zpráva byla od začátku do konce lživá. Nebylo to žádné bělogvardějské spiknutí, ale boj mezi dvěma skupinami bolševiků: umírněnými finskými komunisty, kteří řídili propagandu vedenou z Petrohradu, a levým křídlem, které působilo ve Finsku. Umírnění byli Zinovjevovi stoupenci a on je pověřil vedením té práce. Leví si u Třetí internacionály opakovaně stěžovali na konzervativnost a kompromisnictví svých soudruhů v Petrohradě a na škody, které působí hnutí ve Finsku. Žádali, aby byli tito muži odvoláni. Nikdo si jich nevšímal. Dne 31. srpna 1920 přijeli leví do Petrohradu a vypravili se do sídla umírněných. Na jejich zasedání požadovali, aby výkonný výbor odstoupil a předal jim všechny knihy a účty. Když byl jejich požadavek odmítnut, zahájili mladí finští komunisté palbu a zabili sedm svých soudruhů. Aféra byla světu vytroubena jako kontrarevoluční spiknutí bílých Finů.

⁵ *Subotnik* (rus., od subbota – sobota), *voskresnik* (od voskresenje – neděle) – dobrovolná neplacená práce ve volném dni. První komunistické subotniki uspořádali v dubnu a 10. 5. 1919 dělníci Moskevsko-kazaňské dráhy; Lenin je oslavil ve stati *Velká iniciativa* (1919). Celoruského subotniku 1. 5. 1920 se zúčastnil i Lenin.

⁶ Tzv. střelba v Kuusinenově klubu: 31. 8. 1920 zastřelilo šest mladých finských komunistů, frekventantů rudé důstojnické školy, v petrohradském sídle Komunistické strany Finska osm jejích členů. Útočníci se vzdali úřadům a roku 1922 byli odsouzeni ke třem až pěti letům vězení; za organizátora označený Voitto Eloranta, který u činu nebyl, byl roku 1923 popraven.

Třetí výročí Říjnové revoluce se slavilo 7. listopadu (25. října starého stylu) na Urického náměstí. Viděla jsem už tolik oficiálních manifestací, že pro mě ztratily zajímavost. Přesto jsem na náměstí šla v naději, že zazní nějaký nový tón. Ukázalo se, že je to přežvýkání toho, co jsem slyšela znovu a znovu. Zvláště slavnostní představení bylo dokladem komunistické myšlenkové chudoby.⁷ Kerenskij a jeho vláda, Černov a Ústavodárné shromáždění a dobytí Zimního paláce opět posloužily jako loutky, aby výrazně vynikla úloha bolševiků jako „zachránců revoluce“. Bylo to špatně zahrané a chabě inscenované a vyznělo to naprázdno. Mně ta oslava připomínala spíš pohřeb než zrození revoluce.

Po celý listopad vládlo v Petrohradě velké vzrušení. Kolovaly četné pověsti o stávkách, zatýkání a srážkách dělníků s vojskem. Bylo těžké dobrat se faktů. Ale mimořádné zasedání, které strana svolala do Prvního domu sovětů, svědčilo o vážné situaci. Časně odpoledne bylo celé náměstí před Astorií lemováno auty vlivných komunistů, kteří byli na zvláštní poradu povoláni. Druhý den ráno jsme se dozvěděli, že petrohradské zasedání v souladu s moskevským výnosem rozhodlo mobilizovat řadu významných bolševických funkcionářů do továren a dílen. Tři sta členů strany, mezi nimi vysocí vládní činitelé a jiní, kteří zastávali odpovědná místa v Petrosovětu, dostalo okamžité příkaz nastoupit do práce, aby proletariátu dokázali, že Rusko má skutečně dělnickou vládu. Od tohoto plánu se čekalo, že utiší rostoucí nespokojenost proletářů a vyváží vliv ostatních politických stran mezi nimi. Zorin byl jedním z těch tří set.

Pracující se však tímto tahem oklamat nedali. Věděli, že většina mobilizovaných dál bydlí v Astorii a do práce přijíždí auty. Viděli je teple oblečené a dobře obuté, zatímco oni sami byli téměř nazí a žili v bídých příbytcích bez světla a topení. Dělníci tu přetvářku nesli s nevolí. Věc se stala předmětem diskusí v dílnách a došlo k mnoha nepříjemným výstupům. Jednu ženu, přední komunistku, v továrně tak trápili, že dostala hysterický záchvat a musela být odvedena. Někteří z mobilizovaných bolševiků, mezi nimi Zorin a další, to mysleli dost upřímně, ale odcizili se pracujícím a nesnesli útrapy továrního života. Za několik týdnů se Zorin zhroutil a musel být převezen na zotavenou. Přestože byl všeobecně oblíben, dělníci jeho zhroucení vykládali jako úskok, jak uniknout bídě proletářské existence. Propast mezi masami a novou bolševickou byrokracií se příliš rozšířila. Nedala se už přemostit.

⁷ Masová inscenace *Dobytí Zimního paláce*, kterou k třetímu výročí převratu uspořádal na Urického (Palácovém) náměstí režisér Nikolaj Jevreinov za účasti asi osmi tisíc rudoarmějců, námořníků, herců a dělníků; na dvou scénách po stranách oblouku Generálního štábu proti sobě stáli „bílí“ s Kerenským a Prozatímní vládou a „rudí“, vrcholem byl útok na palác.

Kapitola XXV – Archangelsk a návrat

Dne 28. listopadu se výprava znovu vydala na cestu, tentokrát jen ve třech: Alexander Berkman, tajemnice a já. Jeli jsme přes Moskvu do Archangelska¹ se zastávkami ve Vologdě a v Jaroslavli. Vologda bývala sídlem různých zahraničních velvyslanectví, která neoficiálně pomáhala nepřátelům revoluce.² Čekali jsme, že tam najdeme historický materiál, ale dozvěděli jsme se, že většina z něho byla zničena nebo jinak přišla nazmar. Sovětské instituce nebyly zajímavé: bylo to těžkopádné, ospalé provinční město. V Jaroslavli, kde se před dvěma lety odehrálo takzvané Savinkovovo povstání,³ jsme žádné významné doklady nenašli.

Pokračovali jsme do Archangelska. Vyprávění, která jsme slyšeli o zamrzlém Severu, nás dost znepokojovala. K naší velké úlevě jsme však zjistili, že v tom městě není o nic chladněji než v Petrohradě a že je tam mnohem sušěji.

Předseda archangelského *ispolkomu* byl příjemný typ komunisty, nijak úřednický povýšený ani přísný. Jakmile jsme mu vyložili své poslání, rozjel telefony. Pokaždé, když se na drátě ozval některý úředník, oslovil ho „drahý *tovarišč*“ a oznámil mu, že přijeli „drazí *tovarišči* z centra“, jimž je třeba poskytnout veškerou pomoc. Myslel si, že náš pobyt bude užitečný, protože po odchodu spojenců zůstalo mnoho důležitých dokumentů. Byly tu ročníky starých novin, které vydávala Čajkovského vláda, a fotografie surovostí, jichž se bělogvardějci dopouštěli na komunistech. Sám předseda přišel o celou rodinu, včetně dvanáctileté sestry. Protože musel druhý den odjet na konferenci sovětů do Moskvy, slíbil, že vydá příkaz, který nám zpřístupní archivy.

Když jsme vyšli z *ispolkomu*, abychom začali obcházet úřady, překvapily nás tři saně, které na nás díky předsedově pozornosti čekaly. Zachumláni pod kožešinovými pokrývkami a za cinkotu rolníček se členové výpravy rozjeli každý jiným směrem, aby navštívili odbory, které mu byly přiděleny. Archangelští sovětští úředníci měli zřejmě před „centrem“ velkou úctu; to slovo působilo jako kouzlo a otvíralo všechny dveře.

Vedoucí odboru školství byl pohostinný a laskavý člověk. Podrobně mi vyložil, jakou práci jeho instituce vykonala, pak si zavolal do kanceláře několik zaměstnanců, seznámil je s účelem výpravy a požádal je, aby pro muzeum připravili materiál, který se jim podaří shromáždit. Mezi těmi sovětskými pracovníky byla jeptiška, mladá žena příjemné tváře. Jak podivné, pomyslela jsem si, najít jeptišku v sovětském úřadě! Předseda odboru si mého údivu všiml. Má prý ve svém odboru jeptišek dost. Když byly kláštery znárodněny, neměly ty ubohé ženy kam jít. Napadlo ho dát jim příležitost vykonávat v novém světě užitečnou práci. Svého kroku nemusel litovat: jeptišky na komunismus neobrátil, ale staly se z nich velmi spolehlivé a pilné pracovnice a ty mladší se dokonce trochu rozvinuly. Pozval mě, abych se podívala do malého výtvarného ateliéru, kde bylo zaměstnáno několik jeptišek.

Ateliér byl dost neobvyklé místo – ani ne tak pro svou uměleckou hodnotu jako kvůli lidem, kteří v něm pracovali: dvě staré jeptišky, které strávily v klášterech čtyřicet, respektive dvacet pět let, mladý bělogvardějský důstojník a starší dělník. Oba muži byli zatčeni jako kontrarevolucionáři a odsouzeni k smrti, ale předseda je zachránil, aby je zaměstnal užitečnou prací. Chtěl dát příležitost těm, kdo se stali nepřáteli revoluce z nevědomosti nebo náhodou. Revoluční doba, poznamenal, si žádá přísných

¹ Archangelsk, přístav u ústí Severní Dviny do Bílého moře. Dne 2. 8. 1918 ho obsadila vojska Dohody a stal se sídlem protibolševické vlády Severní oblasti; poslední spojenecké jednotky odtud odešly 27. 9. 1919 a 21. 2. 1920 město obsadila Rudá armáda.

² Na přelomu února a března 1918 se do Vologdy přestěhovali zástupci jedenácti zahraničních velvyslanectví a misí (mj. americké, britské, francouzské a italské), kteří nechťeli následovat sovětskou vládu do Moskvy; město tak bylo několik měsíců „diplomatickým hlavním městem“ Ruska. Diplomaté odjeli 24. 7. 1918 do Archangelska.

³ Protibolševické povstání v Jaroslavli 6.–21. 7. 1918, které zorganizoval Svaz obrany vlasti a svobody Borise Viktoroviče Savinkova (1879–1925), bývalého teroristy eserské Bojové organizace a v roce 1917 náměstka ministra války v Kerenského vládě; mělo se časově krýt s očekávaným vyložením Dohody v Archangelsku. Rudá armáda je potlačila dělostřelectvem, které velkou část města zničilo. Savinkov byl zatčen roku 1924 po tajném návratu do SSSR a zemřel 7. 5. 1925 pádem z okna věznice na Lubjance; podle úředního podání spáchal sebevraždu, podle jiných svědectví ho z okna vyhodili příslušníci OGPU.

opatření, ba i násilí; nejdřív by se však měly vyzkoušet jiné metody. V odboru má mnoho lidí, kteří byli pokládáni za kontrarevolucionáře, a teď všichni dobře pracují. Bylo to to nejpozoruhodnější, co jsem kdy od komunisty slyšela. „Nepokládají vás za sentimentálního buržou?“ zeptala jsem se. „Ale ano,“ odpověděl s úsměvem, „jenže na tom nezáleží. Hlavní je, že jsem dokázal, že můj sentimentalismus funguje, jak se sama můžete přesvědčit.“

Umělcem ateliéru byl truhlář. Nikdy se nikde neučil, ale dělal krásné řezby a byl mistrem ve všech druzích práce se dřevem. Jeptišky kreslily barevné obrázky květin a zeleniny, které pak přednášející na vesnicích používali jako názorné pomůcky. Malovaly také plakáty, hlavně pro dětské slavnosti.

Navštívila jsem ateliér několikrát sama, abych mohla s truhlářem a s jeptiškami volně mluvit. Málo rozuměly živelným událostem, které je vytrhly z kotvišť. Truhlář si naříkal, že jsou zlé časy, protože nesmí prodávat své výrobky. „Dřív jsem si vydělal pěkné peníze, a teď mám sotva co jíst,“ říkával. Sestry si nestěžovaly; přijímaly svůj osud jako vůli Boží. A přece se i ony změnily. Místo aby byly zavřeny v kláštere, přišly do styku se skutečným životem a zlidštěly. Jejich výraz byl méně odměřený a jejich práce prozrazovala příbuznost se světem kolem nich. Všimla jsem si toho zvlášť na jejich kresbách dětí a dětských her. Byla v nich něha, která svědčila o dlouho potlačovaném mateřském pudu, jenž se dral na povrch. Bývalý bělogvardějský důstojník byl z těch čtyř nejinteligentnější – prošel očistcem života. Poznal prý pošetilost a zločinnost intervence a už nikdy by ji nepodpořil. Co ho přesvědčilo? Sami intervencionisté. Byli v Archangelsku a chovali se, jako by jim město patřilo. Spojenci mnoho naslibovali, ale neudělali nic, jen obohatili několik lidí, kteří spekulovali se zásobami určenými obyvatelstvu. Všichni se postupně obrátili proti intervencionistům. Napadlo mě, kolik z nespočetných lidí zastřelených jako kontrarevolucionáři by se dalo pro nový režim získat a dnes by vykonávalo užitečnou práci, kdyby jim někdo zachránil život.

Viděla jsem už tolik výstavních škol, že jsem se rozhodla o návštěvě školských zařízení mlčet až do nějaké nečekané chvíle, kdy by je člověk mohl zaskočit. Na naši první sobotu v Archangelsku bylo připraveno zvláštní představení hry Leonida Andrejeva *Savva*.⁴ Na provinční divadlo, a vezmeme-li v úvahu i nedostatek příprav, bylo drama zahráno docela dobře.

Po představení jsem předsedovi odboru, X., řekla, že bych ráda navštívila jeho školy hned zítra časně ráno. Bez váhání souhlasil, a dokonce nabídl, že se zastaví i pro ostatní členy výpravy. Navštívili jsme několik škol a co do čistoty, pohodlí a celkové radostné nálady pro mě byly zjevním. Krásné bylo také pozorovat, jaký láskyplný vztah je mezi dětmi a X. Když ho spatřily, měly spontánní a upřímnou radost. Jakmile se objevil, vrhaly se na něj s jásotem, šplhaly po něm a věšely se mu na krk. A on? Takový obraz jsem nikdy neviděla v žádné škole v Petrohradě ani v Moskvě. Vrhł se na podlahu, děti kolem sebe, a hrál si a dováděl s nimi, jako by byly jeho vlastní. Byl jedním z nich; ony to věděly a byly s ním jako doma.

Podobně krásné vztahy jsem nacházela v každé škole a v každém dětském domově, který jsme navštívili. Když se X. objevil, děti zářily. Byly to první šťastné děti, jaké jsem v Rusku viděla. Posílilo to mé přesvědčení o významu osobnosti a o důležitosti vzájemné důvěry a lásky mezi učitelem a žákem. Ten den jsme navštívili řadu škol. Nikde jsem nezjistila žádné rozdíly v zacházení; všude měly děti prostorné ložnice, bezvadně čisté místnosti a postele, dobré jídlo a šaty. Ovzduší škol bylo vřelé a důvěrné.

V Archangelsku jsme našli mnoho historických dokumentů, mezi nimi korespondenci mezi Čajkovským z Prozatímní vlády a generálem Millerem,⁵ zástupcem spojenců. Bylo dojemné číst prosebná, téměř podlézavá slova starého průkopníka revolučního hnutí v Rusku, zakladatele čajkovských kroužků,

⁴ Leonid Nikolajevič Andrejev (1871–1919), ruský prozaik a dramatik; jeho drama *Savva* (1906) líčí mladého anarchistu, který chce vyhodit do povětří zázračnou ikonu, aby osvobodil lidi od pověr. Andrejev odmítl bolševický převrat a zemřel 12. 9. 1919 ve finském Mustamäki na selhání srdce.

⁵ Jevgenij Karlovič Miller (1867–1939), carský generál, v letech 1919–1920 generální gubernátor Severní oblasti a velitel tamní bílé Severní armády, kterou podporovali hlavně Britové; zástupcem spojenců nebyl. V únoru 1920 uprchl z Archangelska do Norska a usadil se ve Francii. Dne 22. 9. 1937 ho v Paříži unesli agenti NKVD, převezli do Moskvy a 11. 5. 1939 tam byl zastřelen.

muže, kterého jsem léta znala a který mě inspiroval. Dopisy odhalovaly slabost Čajkovského režimu a svévolnou vládu spojeneckých vojsk. Zvlášť významný byl poslední vzkaz námovníka, kterého měli bělogvardějci popravit. Popisoval v něm své zatčení a výslech a ďábelské mučení, jemuž ho s pistolí v ruce podrobil jeden anglický armádní důstojník. K materiálu, který jsme shromáždili, patřily také výtisky různých revolučních a anarchistických publikací vydávaných *sub rosa*. Od odboru školství jsme dostali mnoho zajímavých plakátů a kreseb, brožury a knihy a sbírku ukázek dětských prací. Mezi nimi byl sametový ubrus, který pomalovaly jeptišky a na němž byly v pestrých barvách vyobrazeny archangelské děti; byl to jejich pozdrav dětem Ameriky.

Školy a znamenitý muž v jejich čele nebyly jedinou pozoruhodností Archangelska. Také ostatní sovětské instituce se ukázaly jako výkonné. Nebyla tu žádná sabotáž, jednotlivé úřady pracovaly spořádaně a celkový duch byl upřímný a pokrokový.

Zvlášť dobře byl zorganizován příděl potravin. Na rozdíl od většiny jiných míst se při obstarávání přídělů nemrhalo časem ani silami. A přece nebyl Archangelsk potravinami zásoben nijak zvlášť dobře. Člověk se neubráníl myšlence na velký rozdíl, který byl v tomto ohledu mezi tímto městem a Moskvou. Archangelsk se patrně naučil něčemu o organizaci od Američanů, s nimiž přišel do styku – a to byla ta poslední věc, kterou spojenci zamýšleli.

Návštěva Archangelska byla tak zajímavá a užitečná, že výprava odjezd odložila a zůstali jsme mnohem déle, než jsme původně plánovali. Před odjezdem jsem zašla za X. Zeptala jsem se ho, co by si nejvíc přál, kdyby se mu dalo něco poslat z „centra“. „Barvy a plátno pro náš malý ateliér,“ odpověděl. „Zajděte za Lunačarským a přimějte ho, aby nám nějaké poslal.“ Znamenitá, šlechetná osobnost!

* * *

Z Archangelska jsme odjeli do Murmansku, ale nedojeli jsme daleko, když nás zastihla prudká sněhová bouře. Dozvěděli jsme se, že do Murmansku se nemůžeme dostat dřív než za čtrnáct dní, kdežto za normálních okolností trvala cesta tři dny. Hrozilo také, že se nebudeme moci včas vrátit do Petrohradu, protože sníh často zatarasil tratě na celé týdny. Rozhodli jsme se proto vrátit do Petrohradu. Když jsme byli sedmdesát pět verst (asi padesát mil) od města, zastihla nás vánice. Mělo trvat několik dní, než bude trať natolik uvolněna, abychom mohli pokračovat. Nebyla to radostná zpráva, ale naštěstí jsme měli palivo a dost potravin na nějakou dobu.

Byl konec prosince a Štědrý večer jsme slavili ve vagonu. Noc byla nádherná, obloha se třpytila hvězdami, země byla oděna do bílého. Malá borovička, kterou tajemnice umně ozdobila a postavila na čestné místo v naší jídelně, slavnosti dodala lesku. Záře malých voskových svíček dodávala výjevu romantický nádech. Dárky pro naše spolucestující přišly až z Ameriky; dali nám je přátelé v prosinci 1919, když jsme na Ellis Islandu⁶ čekali na deportaci. Od té doby uplynul rok, rok plný muk.

Když jsme přijeli do Petrohradu, zjistili jsme, že město rozrušuje vášnivá diskuse o úloze odborových svazů. Poměry v nich vyvolaly mezi řadovými členy takovou nespokojenost, že komunistická strana byla konečně nucena se touto otázkou zabývat. Otázka odborů se na zasedáních komunistické strany objevila už v říjnu. Diskuse pokračovaly po celý listopad a prosinec a vyvrcholily na VIII. všeruském sjezdu sovětů.⁷ Velkého slovního zápasu, který měl rozhodnout o osudu dělnických organizací, se zúčastnili všichni přední komunisté. Projednávané teze odhalily čtyři různá stanoviska. Za prvé stanovisko Leninovy a Zinovjevovy frakce, podle níž hlavní „funkcí odborových svazů za proletářské diktatury je sloužit jako škola komunismu“. Za druhé skupina, kterou zastupoval

⁶ Ellis Island, ostrov v newyorském přístavu, v letech 1892–1954 hlavní přístěhovalecká stanice USA; byli tam drženi i cizinci určení k deportaci, mezi nimi před vyplutím lodi *Buford* autorka a Berkman.

⁷

VIII. všeruský sjezd sovětů zasedal v Moskvě 22.–29. 12. 1920. Na schůzi komunistických delegátů sjezdu a odborových funkcionářů 30. 12. 1920 vystoupil Lenin s projevem proti Trockého pojetí odborů; tzv. diskuse o odborech, kterou ústřední výbor strany oficiálně otevřel 24. 12. 1920, pak pokračovala až do X. sjezdu strany v březnu 1921.

starý komunista Rjazanov⁸ a která trvala na tom, že odborové svazy musí být fórem dělníků a jejich hospodářskou ochranou. Třetí frakci vedl Trockij. Věřil, že se odborové svazy časem stanou správci a kontrolory průmyslu, ale že prozatím musí podléhat přísné vojenské kázni a být zcela podřízeny potřebám státu. Čtvrtým a nejdůležitějším směrem byla Dělnická opozice⁹ v čele s paní Kollontajovou a Šljapnikovem,¹⁰ která vyjadřovala smýšlení samotných dělníků a měla jejich podporu. Tato opozice tvrdila, že postoj vlády k odborovým svazům zničil zájem pracujících o hospodářskou obnovu země a ochromil jejich výrobní schopnosti. Zdůrazňovala, že Říjnová revoluce se vybojovala proto, aby proletariát převzal kontrolu nad průmyslovým životem země. Požadovala osvobození mas ze jha byrokratického státu a jeho zkorumpovaného úřednictva a možnost uplatnit tvůrčí energii dělníků. Dělnická opozice tlumočila nespokojenost a touhu řadových členů.

Byla to bitva jak se patří: Trockij a Zinovjev se proháněli po celé zemi každý ve svém zvláštním vlaku, aby si navzájem vyvraceli tvrzení. V Petrohradě byl například Zinovjevův vliv tak mocný, že to stálo velký boj, než Trockij dostal svolení promluvit o svých názorech na spornou otázku k místní organizaci komunistické strany. Spor vyvolal prudké vášně a nějakou dobu hrozil stranu rozštěpit.

Na sjezdu Lenin odsoudil Dělnickou opozici jako „anarchosyndikalistickou maloburžoazní ideologii“ a zasazoval se o její úplné potlačení. Šljapnikova, jednoho z nejvlivnějších vůdců opozice, Lenin označil za „uraženého komisaře“ a později ho umlčel tím, že ho učinil členem ústředního výboru komunistické strany. Paní Kollontajové řekli, aby buď držela jazyk za zuby, nebo ze strany vystoupila; její brožura, v níž vyložila názory opozice, byla zakázána. Někteří méně významní příslušníci Dělnické opozice dostali „dovolenou“ v Čece, a dokonce i Rjazanov, starý a osvědčený komunista, byl na šest měsíců vyloučen ze vší odborové činnosti.

Brzy po našem příjezdu do Petrohradu nám tajemník muzea oznámil, že v Moskvě byla založena nová instituce zvaná *Istpart*,¹¹ která má shromažďovat materiál k dějinám komunistické strany. Tato organizace chtěla také dohlížet na všechny budoucí výpravy Muzea revoluce a postavit je pod vedení politického komisaře. Bylo nutné jet do Moskvy a zjistit, jak se věci mají. Viděli jsme příliš mnoho zla, které vyplývalo z diktatury politického komisaře, všudypřítomného špiclování a omezování samostatné činnosti. Se změnou, která se měla v povaze naší výpravy provést, jsme nemohli souhlasit.

⁸ David Borisovič Rjazanov, vlastním jménem Goldendach (1870–1938), marxistický teoretik a historik, v letech 1920–1921 činný v odborech, kde hájil jejich nezávislost na straně; roku 1921 založil Institut Marxe a Engelse a vedl ho do roku 1931, kdy byl zatčen a vypovězen do Saratova. Za Velkého teroru byl znovu zatčen, 21. 1. 1938 odsouzen Vojenským kolegiem Nejvyššího soudu SSSR k smrti a týž den zastřelen.

⁹ Frakce uvnitř Ruské komunistické strany (bolševiků), která se zformovala roku 1920 kolem Alexandra Šljapnikova, Alexandry Kollontajové, Sergeje Medveděva a Jurije Lutovinova. Požadovala, aby řízení národního hospodářství převzaly odborové svazy prostřednictvím volených orgánů odpovědných svým voličům, a vystupovala proti byrokratizaci strany a státu.

¹⁰ Alexandr Gavrilovič Šljapnikov (1885–1937), kovodělník a bolševik, v letech 1917–1918 první lidový komisař práce, pak předseda svazu kovodělníků a vůdce Dělnické opozice. Roku 1933 byl vyloučen ze strany, roku 1935 uvězněn a 2. 9. 1937 zastřelen.

¹¹ *Istpart* (rus. zkratka) – Komise pro dějiny Říjnové revoluce a Ruské komunistické strany (bolševiků), zřízená usnesením Rady lidových komisařů 21. 9. 1920 při Státním nakladatelství; 1. 12. 1921 se stala oddělením ústředního výboru strany.

Kapitola XXVI – Smrt a pohřeb Petra Kropotkina

Když jsem v lednu 1921 přijela do Moskvy, dozvěděla jsem se, že Petra Kropotkina skolil zápal plic. Okamžitě jsem nabídla, že ho budu ošetřovat, ale protože u něho už byla jedna ošetřovatelka a Kropotkinův domek byl příliš malý, aby mohl pojmout další návštěvníky, dohodli jsme se, že do Dmitrova pojede Saša Kropotkinová, která tehdy byla v Moskvě, a zjistí, zda mě tam potřebují. Už předtím jsem si zařídila, že druhý den odjedu do Petrohradu. Až do chvíle odjezdu jsem čekala na zprávu z vesnice; když žádná nepřišla, usoudila jsem, že se Kropotkinovi daří lépe. O dva dny později mi v Petrohradě Ravičová oznámila, že se Kropotkinův stav zhoršil a že mě žádají, abych okamžitě přijela do Moskvy. Odjela jsem hned, ale můj vlak měl bohužel deset hodin zpoždění, takže jsem do Moskvy přijela příliš pozdě, abych stihla spoj do Dmitrova. Ranní vlaky do vesnice tehdy nejezdily, a tak jsem teprve večer 7. února konečně seděla ve vlaku, který tam jel. Pak lokomotiva odjela pro palivo a vrátila se až v jednu hodinu ráno. Když jsem 8. února konečně dorazila do Kropotkinova domku, dozvěděla jsem se strašnou zprávu, že Petr zemřel asi před hodinou. Opakovaně po mně volal, ale já jsem tam nebyla, abych prokázala poslední službu svému milovanému učiteli a soudruhovi, jednomu z největších a nejušlechtilejších duchů světa. Nebylo mi dopřáno být s ním v jeho posledních hodinách. Chtěla jsem alespoň zůstat, dokud ho nedoprovodíme na místo posledního odpočinku.

Při mých dvou předchozích návštěvách u Kropotkina na mě zvlášť zapůsobily dvě věci: že vůči bolševikům necítil žádnou hořkost a že se ani jednou nezmínil o vlastních útrapách a strádání. Teprve teď, když rodina připravovala pohřeb, jsem se dozvěděla některé podrobnosti o jeho životě za bolševického režimu. Na počátku roku 1918 shromáždil Kropotkin kolem sebe několik nejschopnějších odborníků v politické ekonomii. Chtěl pečlivě prostudovat zdroje Ruska, zpracovat je v monografiích a prakticky je využít při průmyslové obnově země. Kropotkin byl hlavním redaktorem tohoto díla. Byl připraven jeden svazek, ale nikdy nevyšel. Federalistickou ligu, jak se tato vědecká skupina nazývala, vláda rozpustila a veškerý materiál zabavila.

Dvakrát byl Kropotkinům zabrán byt v Moskvě a rodina musela hledat jiné bydlení. Teprve po těchto zkušenostech se Kropotkinovi přestěhovali do Dmitrova, kde se starý Petr stal nedobrovolným vyhnanecem. Kropotkin, v jehož domě se kdysi scházelo ze všech zemí to nejlepší, co bylo v myšlení a v idejích, byl nyní nucen žít jako poustevník. Navštěvovali ho jen rolníci a dělníci z vesnice a několik příslušníků *intelligence*, kteří k němu chodili se svými starostmi a neštěstími. Vždycky udržoval styk se světem prostřednictvím četných publikací, ale v Dmitrově k těmto pramenům přístup neměl. Jediným zdrojem zpráv mu teď byly dva vládní listy, *Pravda* a *Izvestija*. Život na vesnici mu také velmi ztěžoval práci na nové *Etice*. Trpěl duševním hladem, který pro něho byl větším mučením než tělesná podvýživa. Je pravda, že dostával lepší *pajok* než průměrný člověk, ale ani ten nestačil, aby udržel jeho ubývající síly. Naštěstí mu občas z různých stran přicházela pomoc v podobě potravin. Soudruzi ze zahraničí i anarchisté z Ukrajiny mu často posílali balíčky s jídlem. Jednou dostal nějaké dary od Machna, kterého tehdy bolševici vychvalovali jako postrach kontrarevoluce na jihu Ruska. Zvlášť těžce nesli Kropotkinovi nedostatek světla. Když jsem je v roce 1920 navštívila, pokládali se za šťastné, že si mohou svítit aspoň v jedné místnosti. Kropotkin většinou pracoval při mihotavém plamínku malé olejové lampičky, který ho málem připravil o zrak. Během krátkých denních hodin přepisoval své poznámky na psacím stroji a pomalu a namáhavě vytukával písmeno po písmenu.

Jeho síly však nepodlomilo vlastní nepohodlí. Byla to myšlenka na revoluci, která selhala, na útrapy Ruska, na pronásledování, na nekonečné *rasstrely*, co z posledních dvou let jeho života učinilo hlubokou tragédií. Dvakrát se pokusil přivést vládce Ruska k rozumu: jednou na protest proti potlačení všech nekomunistických publikací, podruhé proti barbarské praxi braní rukojmí. Od té doby, co Čeka zahájila svou činnost, schvalovala bolševická vláda braní rukojmí. Staří i mladí, matky, otcové, sestry, bratři, ba i děti byli drženi jako rukojmí za údajný přečin někoho z příbuzných, o němž často nic nevěděli. Kropotkin pokládal takové metody za neomluvitelné za jakýchkoli okolností.

Na podzim roku 1920 pohrozili členové strany sociálních revolucionářů, kterým se podařilo dostat

do zahraničí, odvetou, bude-li komunistické pronásledování jejich soudruhů pokračovat. Bolševická vláda oznámila ve svém úředním tisku, že za každou komunistickou oběť popraví deset sociálních revolucionářů. Tehdy poslali slavná revolucionářka Věra Fignerová a Petr Kropotkin vládnoucí moci v Rusku svůj protest.¹ Upozornili v něm, že takové praktiky jsou nejhorší skvrnou na ruské revoluci a zlem, které už přineslo strašné následky: dějiny takové metody nikdy neodpustí.

Druhý protest byl odpovědí na vládní plán „likvidovat“ všechna soukromá nakladatelství, včetně nakladatelství družstev. Protest byl adresován prezidiu všeruského sjezdu sovětů, který tehdy zasedal. Stojí za zmínku, že podobný protest poslal i Gorkij, sám úředník Komisariátu osvěty. Kropotkin v tomto prohlášení upozorňoval, jak je taková politika nebezpečná pro veškerý pokrok, ba pro veškeré myšlení, a zdůrazňoval, že takový státní monopol by tvůrčí práci naprosto znemožnil. Protesty však neměly žádný účinek. Od té doby měl Kropotkin za to, že je zbytečné obracet se na vládu, která zešílela mocí.

Za dva dny, které jsem strávila v Kropotkinově domácnosti, jsem se o jeho osobním životě dozvěděla víc než za všechna léta, co jsem ho znala. Ani jeho nejbližší přátelé nevěděli, že Petr Kropotkin byl velmi nadaný výtvarník a hudebník. Mezi jeho věcmi jsem objevila sbírku kreseb velké hodnoty. Hudbu vášnivě miloval a sám byl hudebníkem neobyčejných schopností. Velkou část volného času trávil u klavíru.

A teď ležel na pohovce ve své malé pracovně, jako by klidně spal, a jeho tvář byla ve smrti stejně laskavá jako za života. Tisíce lidí putovaly ke Kropotkinovu domku, aby vzdaly hold tomuto velkému synu Ruska. Když jeho ostatky nesli na nádraží, aby je odvezli do Moskvy, šlo v působivém pohřebním průvodu celé obyvatelstvo vesnice, aby naposledy láskyplně pozdravilo muže, který mezi nimi žil jako jejich přítel a soudruh.

Kropotkinovi přátelé a soudruzi rozhodli, že pohřeb mají výhradně obstarat anarchistické organizace, a v Moskvě byla ustavena Komise pro pohřeb Petra Kropotkina, složená ze zástupců různých anarchistických skupin. Výbor poslal Leninovi telegram s žádostí, aby nařídil propustit všechny anarchisty vězněné v hlavním městě a umožnil jim zúčastnit se pohřbu.

Protože všechny veřejné dopravní prostředky, tiskárny a podobně byly znárodněny, musela anarchistická pohřební komise požádat Moskevský sovět, aby jí umožnil pohřební program úspěšně uskutečnit. Anarchisté byli zbaveni vlastního tisku, a tak se komise musela obrátit na úřady, aby mohla vytisknout to, co bylo k přípravám pohřbu potřeba. Po značném jednání bylo povoleno vytisknout dva letáky a vydat čtyřstránkový bulletin na památku Petra Kropotkina. Komise žádala, aby list mohl vyjít bez cenzury, a prohlásila, že obsahem budou výhradně vzpomínky na našeho zesnulého soudruha a žádné polemické otázky. Tato žádost byla kategoricky zamítnuta. Komise neměla na vybranou a musela se podrobit; rukopisy byly odeslány cenzuře. Aby předešla tomu, že by kvůli vládní taktice zdržování nakonec nemohl vyjít žádný pamětní list, rozhodla se pohřební komise otevřít na vlastní odpovědnost jistou anarchistickou tiskárnu, kterou vláda zapečetila. Bulletin i oba letáky byly vytištěny v této tiskárně.

V odpověď na telegram poslaný Leninovi se ústřední výbor Všeruského výkonného výboru sovětů usnesl „navrhnout Všeruské mimořádné komisi (Večeka), aby podle svého uvážení propustila vězněné anarchisty k účasti na pohřbu Petra A. Kropotkina“. Delegátů vyslaných na Čeku se tam zeptali, zda pohřební komise zaručí, že se věžňové vrátí. Odpověděli, že se o této otázce nejednalo. Čeka nato odmítla anarchisty propustit. Pohřební komise, zpravená o novém vývoji situace, okamžitě zaručila, že se věžňové po pohřbu vrátí. Čeka pak odpověděla, že „ve vězení nejsou žádní anarchisté, které by bylo podle uvážení předsedy Mimořádné komise možné k pohřbu propustit“.

Tělo zesnulého bylo vystaveno ve Sloupovém sále moskevského Domu odborů. Ráno v den pohřbu

¹ Proti braní rukojmí se Kropotkin ohradil mj. dopisem Leninovi z 21. 12. 1920, napsaným v reakci na oznámení v *Pravdě* a *Izvěstijích*, že vláda bude držet jako rukojmí členy strany eserů a některé bělogvardějce a důstojníky a při jakémkoli pokusu o atentát na sovětské vůdce je nemilosrdně vyhladí; takový postup označil za návrat k nejhorším dobám středověku.

se Kropotkinova pohřební komise rozhodla oznámit shromážděným lidem, že úřady nedodržely slovo, a na protest odnést z Domu odborů všechny věnce, které daly oficiální komunistické orgány. Představitelé Moskevského sovětu se báli veřejného odhalení, a proto pevně slíbili, že všichni anarchisté věznění v Moskvě budou okamžitě propuštěni, aby se mohli pohřbu zúčastnit. Ale i tento slib byl porušen: z „vnitřní věznice“² Mimořádné komise bylo propuštěno jen sedm anarchistů. Nikdo z anarchistů vězněných v Butyrkách se pohřbu nezúčastnil. Úřední vysvětlení znělo, že dvacet anarchistů uvězněných v této věznici nabídku úřadů odmítlo. Později jsem vězně navštívila, abych zjistila, jak se věci mají. Řekli mi, že zástupce Mimořádné komise trval na *jednotlivé* účasti a v některých případech činil výjimky. Anarchisté věděli, že slib dočasného propuštění byl *kolektivní*, a žádali, aby se podmínky dodržely. Zástupce Čeky šel k telefonu, aby se, jak řekl, poradil s vyššími místy. Už se nevrátil.

Pohřeb byl nanejvýš působivou podívanou. Byla to jedinečná demonstrace, jakou dosud nezažila žádná jiná země. Dlouhé řady členů anarchistických organizací, odborových svazů, vědeckých a literárních společností a studentských spolků pochodovaly přes dvě hodiny od Domu odborů na hřbitov,³ vzdálený sedm verst (téměř pět mil). V čele průvodu šli studenti a děti, kteří nesli věnce od různých organizací. Nad zástupem vlály černé anarchistické prapory a šarlatové socialistické symboly. Míli dlouhý průvod se zcela obešel bez služeb oficiálních strážců pořádku. Dokonalý pořádek udržoval sám zástup, který se samovolně seřadil do několika řad, zatímco studenti a dělníci utvořili po obou stranách pochodujících živý řetěz. U Tolstého muzea⁴ se smuteční průvod zastavil a prapory se sklonily na počest památky dalšího velkého syna Ruska. Skupina tolstojovců na schodech muzea zahrála Chopinův⁵ Smuteční pochod jako výraz své lásky a úcty ke Kropotkinovi.

Jasně zimní slunce zapadalo za obzor, když Kropotkinovy ostatky spouštěli do hrobu poté, co řečníci mnoha politických směrů vzdali poslední hold svému velkému učiteli a soudruhovi.

² Vnitřní věznice Čeky v jejím moskevském sídle na Lubjance, určená pro vyšetřované vězně.

³ Kropotkin byl pohřben 13. 2. 1921 na Novoděvičím hřbitově v Moskvě.

⁴ Patrně Tolstého muzeum, které od roku 1920 sídlilo v domě na Prečistence v Moskvě.

⁵ Fryderyk Chopin (1810–1849), polský skladatel a klavírista, od roku 1831 žijící v Paříži; jeho Smuteční pochod je třetí větou Sonáty b moll op. 35. Zemřel 17. 10. 1849 v Paříži, patrně na tuberkulózu.

Kapitola XXVII – Kronštadt

V únoru 1921 vstoupili dělníci několika petrohradských továren do stávk.¹ Zima byla mimořádně krutá a obyvatelé hlavního města nesmírně trpěli zimou, hladem a vyčerpáním. Žádali zvýšení potravinových přidělů, trochu paliva a oděvy. Stížnosti stávkujících, které úřady přecházely, brzy nabyly politického rázu. Tu a tam zazněl i požadavek Ústavodárného shromáždění a svobodného obchodu. Pokus stávkujících o pouliční demonstraci byl potlačen, protože vláda proti nim povolala vojenské *kursanty*. Liza Zorinová, která ze všech komunistů, s nimiž jsem se setkala, zůstala lidu nejbližší, byla u rozhánění demonstrace přítomna. Jedna žena se nad surovostí vojáků tak rozzuřila, že na Lizu zaútočila. Liza, věrna svým proletářským instinktům, ženu uchránila před zatčením a doprovodila ji domů. Tam našla ty nejotřesnější poměry. V tmavé a vlhké místnosti žila dělnická rodina se šesti dětmi, polonahými v tuhém mrazu. Liza mi pak řekla: „Bylo mi zle při pomyslení, že bydlím v Astorii.“ Později se odtamtud odstěhovala.

Když se kronštadtští námořníci dozvěděli, co se děje v Petrohradě, vyslovili stávkujícím solidaritu v jejich hospodářských a revolučních požadavcích, ale odmítli podpořit jakoukoli výzvu ke svolání Ústavodárného shromáždění. Dne 1. března uspořádali námořníci v Kronštadu hromadné shromáždění, jehož se zúčastnili také předseda Všeruského ústředního výkonného výboru Kalinin² (nejvyšší představitel Ruské republiky), velitel kronšadtské pevnosti Kuzmin³ a předseda kronšadtského sovětu Vasiljev.⁴ Shromáždění, konané s vědomím výkonného výboru kronšadtského sovětu, přijalo rezoluci, kterou schválili námořníci, posádka a shromáždění občanů o 16 000 lidech. Kalinin, Kuzmin a Vasiljev vystoupili proti rezoluci, která se později stala základem konfliktu mezi Kronštadem a vládou. Vyjadřovala lidový požadavek sovětů zvolených svobodnou volbou lidu. Stojí za to otisknout tento dokument celý, aby si čtenář mohl udělat úsudek o skutečné povaze kronšadtských požadavků. Rezoluce zněla:

Vyslechnuvše zprávu zástupců, které vyslala valná hromada lodních posádek do Petrohradu, aby tam prošetřili situaci, usnesli jsme se:

1. vzhledem k tomu, že nynější sověty nevyjadřují vůli dělníků a rolníků, uspořádat neprodleně nové volby tajným hlasováním, přičemž předvolební kampaň mezi dělníky a rolníky musí mít plnou svobodu agitace;
2. zavést svobodu slova a tisku pro dělníky a rolníky, pro anarchisty a levé socialistické strany;
3. zajistit svobodu shromažďování pro odborové svazy a rolnické organizace;
4. svolat nejpozději na 10. března 1921 nestranickou konferenci dělníků, rudoarmějců a námořníků Petrohradu, Kronštadu a Petrohradské gubernie;
5. propustit všechny politické vězně socialistických stran, jakož i všechny dělníky, rolníky, vojáky a námořníky uvězněné v souvislosti s dělnickým a rolnickým hnutím;
6. zvolit komisi, která přezkoumá případy osob držených ve vězeních a koncentračních táborech;

¹ Stávky a protestní shromáždění v petrohradských továrnách začaly 23.–24. 2. 1921 v Trubočném závodě a rychle se šířily; dělníci žádali vyšší přiděly a zimní oděv, později i svobodu slova a propuštění politických vězňů. Zinovjev 24. 2. 1921 ustavil Výbor obrany se zvláštními pravomocemi, který v Petrohradě vyhlásil výjimečný stav; demonstrace rozháněly oddíly *kursantů* a aktivisté stávek byli zatýkáni.

² Michail Ivanovič Kalinin (1875–1946), bolševik rolnického původu, od 30. 3. 1919 předseda Všeruského ústředního výkonného výboru, a tedy formálně hlava sovětského státu; v letech 1938–1946 předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR. Zemřel 3. 6. 1946 v Moskvě na rakovinu střev.

³ Nikolaj Nikolajevič Kuzmin (1883–1938), bolševik, v roce 1921 komisař Baltského loďstva, nikoli velitel pevnosti. Vzbouřenci ho 2. 3. 1921 zatkli spolu s předsedou kronšadtského sovětu. Za Velkého teroru byl roku 1937 zatčen, odsouzen k smrti a 8. 2. 1938 zastřelen.

⁴ P. D. Vasiljev, komunista, předseda kronšadtského sovětu; 2. 3. 1921 ho vzbouřenci zatkli spolu s Kuzminem.

7. zrušit všechny *politotdělly*,⁵ protože žádná strana nemá mít zvláštní výsady při šíření svých idejí ani dostávat k tomu účelu finanční podporu od vlády. Místo nich mají být zřízeny osvětové a kulturní komise, volené místně a financované vládou;

8. neprodleně zrušit všechny *zagraditeľnyje otrjady*;⁶

9. vyrovnat přiděly všech pracujících, s výjimkou těch, kdo jsou zaměstnání v provozech zdraví škodlivých;

10. zrušit komunistické bojové oddíly ve všech složkách armády, jakož i komunistické stráže držené v mlýnech a továrnách. Budou-li takové stráže nebo vojenské oddíly pokládány za nezbytné, mají být v armádě jmenovány z řad mužstva a v továrnách podle uvážení dělníků;

11. dát rolníkům plnou svobodu nakládat s jejich půdou a také právo chovat dobytek pod podmínkou, že rolníci budou hospodařit vlastními prostředky, to jest bez využívání najaté pracovní síly;

12. požádat všechny složky armády, jakož i naše soudruhy vojenské *kursanty*, aby se k našim usnesením připojili;

13. žádat, aby tisk dal našim usnesením co největší publicitu;

14. ustavit pojízdnou kontrolní komisi;

15. povolit svobodnou *kustarnou*⁷ výrobu vlastní prací.

Dne 4. března se měl sejít Petrohradský sovět a všeobecně se mělo za to, že se na něm rozhodne o osudu Kronštadu. Měl tam promluvit Trockij, a protože jsem ho v Rusku dosud neměla příležitost slyšet, velmi jsem si přála schůze se zúčastnit. V kronšadtské záležitosti jsem dosud neměla jasno. Nemohla jsem uvěřit, že by si bolševici záměrně vymysleli historku o generálu Kozlovském⁸ jako vůdci námořníků. Očekávala jsem, že schůze sovětu věc objasní.

Tauridský palác byl přeplněný a tribunu obklopoval zvláštní oddíl *kursantů*. Ovzduší bylo velmi napjaté. Všichni čekali na Trockého. Když však v deset hodin stále nepřicházel, zahájil schůzi Zinovjev. Nemluvil ještě ani čtvrt hodiny a já už jsem byla přesvědčena, že sám historce o Kozlovském nevěří. „Kozlovskij je samozřejmě starý a nic nezmůže,“ řekl, „ale stojí za ním bělogvardějský důstojníci a ti námořníky svádějí.“ A přece sovětské noviny celé dny vytrubovaly, že generál Kozlovskij je duší „vzpoury“. Kalinin, kterého námořníci nechali z Kronštadu bez překážek odjet, běsnil jako hokynář. Označil námořníky za kontrarevolucionáře a volal po jejich okamžitém podrobení. Několik dalších komunistů se k němu přidalo. Když byla zahájena rozprava, požádal o slovo jeden dělník z petrohradského Arzenálu. Mluvil hluboce pohnut, nedbal neustálého přerušování a nebojácně prohlásil, že dělníci byli dohnáni ke stávce lhostejností vlády k jejich stížnostem; kronšadtští námořníci zdaleka nejsou kontrarevolucionáři, nýbrž jsou revoluci oddáni. Obrátil se k Zinovjevovi a připomněl mu, že bolševické úřady teď jednají s dělníky a námořníky právě tak, jak Kerenského vláda jednala s bolševiky. „Tehdy byli jako kontrarevolucionáři a němečtí agenti odsuzováni vy,“ řekl. „My, dělníci a námořníci, jsme vás chránili a pomohli vám k moci. Teď nás odsuzujete vy a jste připraveni na nás zaútočit se zbraní v ruce. Pamatujte si, že si zahráváte s ohněm.“

Pak promluvil námořník. Připomněl slavnou revoluční minulost Kronštadu, vyzval komunisty, aby se nedopouštěli bratrovraždy, a přečetl kronšadtskou rezoluci, aby dokázal mírumilovný postoj námořníků.

⁵ Poznámka autorky: Politické úřady.

⁶ Poznámka autorky: Ozbrojené oddíly, které bolševici zřídili, aby potlačovali obchod a zabavovali potraviny.

⁷ Poznámka autorky: Individuální, drobnou.

⁸ Alexandr Nikolajevič Kozlovskij (1864–1940), bývalý carský generál, který přešel do služeb Rudé armády a v roce 1921 velel kronšadtskému pevnostnímu dělostřelectvu. Sovětská vláda ho od počátku března 1921 vydávala za vůdce vzpoury, ačkoli vzbouřenci jeho vojenské rady nepřijímali. Po pádu Kronštadu uprchl s tisíci vzbouřenců do Finska, kde roku 1940 zemřel; pohřben je na pravoslavném hřbitově v Helsinkách.

Ale hlas těchto synů lidu padl na hluché uši. Petrosověť, rozvášněný bolševickou demagogií, přijal Zinovjevovu rezoluci, která Kronštadtu nařizovala, aby se vzdal, jinak bude vyhlazen.

Kronšadtští námořníci byli vždy první, kdo sloužili revoluci. Sehráli významnou úlohu v revoluci roku 1905;⁹ v roce 1917 stáli v prvních řadách. Za Kerenského režimu vyhlásili Kronšadtskou komunu¹⁰ a stavěli se proti Ústavodárnému shromáždění. Byli předvojem Říjnové revoluce. Ve velkém boji proti Judeničovi poskytli námořníci Petrohradu nejpevnější obranu a Trockij je vychvaloval jako „chloubu a slávu revoluce“. Teď se však odvážili pozvednout hlas na protest proti novým vládcům Ruska. To byla z bolševického hlediska velezrada. Kronšadtští námořníci byli odsouzeni k záhubě.

Rozhodnutí sovětu Petrohrad pobouřilo; dokonce i někteří komunisté, zvláště z francouzské sekce, byli plni rozhořčení. Nikdo z nich však neměl odvahu protestovat proti chystanému krveprolití, a to ani ve stranických kruzích. Jakmile se o rezoluci Petrosovětu vědělo, sešla se skupina známých petrohradských literátů, aby se poradili, zda by se nedalo něco udělat, aby se plánovanému zločinu zabránilo. Kdosi navrhl obrátit se na Gorkého, aby se postavil do čela výboru, který by sovětským úřadům předložil protest. Doufalo se, že bude následovat příklad svého slavného krajana Tolstého, který ve svém proslulém dopise carovi pozvedl hlas proti strašnému vraždění dělníků.¹¹ Také teď byl takový hlas zapotřebí a Gorkij byl pokládán za pravého muže, který vyzve nynější cary, aby se vzpamatovali. Většina přítomných však tento nápad odmítla. Gorkij patří k bolševikům, říkali, nic neudělá. Už několikrát se na něj obraceli, ale zakročit odmítl. Porada nepřinesla žádný výsledek. Přesto se v Petrohradě našlo několik lidí, kteří nemohli mlčet. Poslali Výboru obrany tento dopis:

Petrohradskému sovětu práce a obrany,¹²

předsedovi Zinovjevovi:

Mlčet teď je nemožné, ba zločinné. Nedávné události nás anarchisty nutí promluvit a prohlásit, jaký postoj zaujímáme k nynější situaci.

Kvas a nespokojenost, které se projevují mezi dělníky a námořníky, jsou výsledkem příčin, jež si žádají naši vážnou pozornost. Zima a hlad vyvolaly nespokojenost a nedostatek jakékoli možnosti diskuse a kritiky nutí dělníky a námořníky, aby své stížnosti vynášeli na veřejnost.

Bělogvardějské bandy chtějí a mohou se pokusit této nespokojenosti využít ve svém třídním zájmu. Skrývají se za dělníky a námořníky a rozhlašují hesla Ústavodárného shromáždění, svobodného obchodu a podobné požadavky.

My anarchisté jsme klam těchto hesel dávno odhalili a prohlašujeme před celým světem, že proti každému kontrarevolučnímu pokusu budeme bojovat se zbraní v ruce, ve spolupráci se všemi přáteli sociální revoluce a ruku v ruce s bolševiky.

Pokud jde o konflikt mezi sovětskou vládou a dělníky a námořníky, zastáváme názor, že nemá být řešen silou zbraní, nýbrž soudružskou, bratrskou revoluční dohodou. Sáhne-li sovětská vláda ke krveprolití, nezastraší tím – v dané situaci – dělníky ani je neuklidní. Naopak, věci to jen zhorší a posílí to Dohodu i vnitřní kontrarevoluci.

A co je ještě důležitější: použití síly Dělnicko-rolnickou vládou proti dělníkům a námořníkům bude mít reakční účinek na mezinárodní revoluční hnutí a všude přivodí sociální revoluci nevyčíslitelnou škodu.

⁹ Kronšadtští námořníci a vojáci se vzbouřili v říjnu 1905 a znovu v červenci 1906; obě vzpoury byly potlačeny a následovaly popravy a tresty *katorgy*.

¹⁰ V polovině května 1917 se kronšadtský sověť prohlásil jedinou mocí ve městě a odmítl uznat komisaře Prozatímní vlády; tisk tehdy mluvil o „Kronšadtské republice“.

¹¹ Patrně narážka na Tolstého stať *Nemohu mlčet* (1908), protest proti hromadným popravám rolníků a revolucionářů po revoluci 1905; přímo carovi Mikuláši II. adresoval Tolstoj otevřený dopis roku 1902.

¹² Míňen Výbor obrany, jemuž předsedal Zinovjev.

Soudruzi bolševici, vzpamatujte se, dokud není pozdě. Nezahrávejte si s ohněm: chystáte se učinit krok nanejvýš vážný a rozhodující.

Předkládáme vám tímto návrh: Ať je zvolena komise složená z pěti osob, mezi nimi dvou anarchistů. Komise odjede do Kronštadt, aby spor urovnala mírovou cestou. V dané situaci je to nejradikálnější způsob. Bude mít mezinárodní revoluční význam.

Petrohrad, 5. března 1921

Alexander Berkman

Emma Goldmanová

Perkus

Petrovskij

Tento protest však nikdo nevzal na vědomí.

Dne 7. března zahájil Trockij ostřelování Kronštadt a 17. března byly pevnost i město dobyty, po četných útocích, které si vyžádaly strašlivé lidské oběti. Tak byl Kronštadt „zlikvidován“ a „kontrarevoluční spiknutí“ uhašeno v krvi. „Dobyti“ města se vyznačovalo bezohlednou krutostí, ačkoli kronštadtští námořníci nezranili ani nezabili jediného z komunistů, které zatkli. Ještě před útokem na pevnost dali bolševici bez soudu popraviti četné rudoarmějce, kteří se z revolučního přesvědčení a solidarity odmítli krveprolití zúčastnit.

Několik dní po „slavném vítězství“ nad Kronštadtem prohlásil Lenin na X. sjezdu Komunistické strany Ruska: „Námořníci nechtěli kontrarevolucionáře, ale nechtěli ani nás.“ A – ironie bolševismu! – na témž sjezdu se Lenin vyslovil pro svobodný obchod, tedy pro krok reakčnější než cokoli, co se kladlo za vinu kronštadtským námořníkům.

Mezi 1. a 17. březnem bylo několik pluků petrohradské posádky a všichni námořníci z přístavu odzbrojeni a posláni na Ukrajinu a na Kavkaz. Bolševici se báli na ně v kronštadtské situaci spoléhat: v první vhodné chvíli by mohli s Kronštadtem uzavřít spojenectví. Ve skutečnosti s Kronštadtem sympatizovalo i mnoho rudoarmějců z Krasné Gorky¹³ a z okolních posádek a na námořníky museli zaútočit pod hrozbou zbraní.

Dne 17. března dovršila komunistická vláda své „vítězství“ nad kronštadtským proletariátem a 18. března oslavovala památku mučedníků Pařížské komuny.¹⁴ Všem, kdo byli němými svědky zvěrstva, jehož se bolševici dopustili, bylo zřejmé, že zločin na Kronštadtu byl daleko obudnější než vraždění komunardů roku 1871, protože byl spáchán ve jménu sociální revoluce, ve jménu socialistické republiky. Dějiny se oklamat nedají. V letopisech ruské revoluce budou jména Trockého, Zinovjeva a Dybenka připsána ke jménům Thierse¹⁵ a Galliffeta.¹⁶

Sedmnáct strašných dní, strašnějších než cokoli, co jsem v Rusku poznala. Dny plné muk, protože jsem byla naprosto bezmocná tvář v tvář hrozným věcem, které se odehrávaly před mýma očima. Právě v té době jsem náhodou navštívila přítele, který už měsíce ležel v nemocnici. Našla jsem ho velmi skleslého. Do téže nemocnice přivezli mnoho raněných z útoku na Kronštadt, většinou *kursanty*. Měla jsem příležitost promluvit s jedním z nich. Jeho tělesné utrpení, řekl, není nic ve srovnání s duševní mukou. Příliš pozdě poznal, že se dal oklamat pokřikem o „kontrarevoluci“. V Kronštadtu nebyli žádní carští generálové, žádní bělogvardějci – našel tam jen své vlastní soudruhy, námořníky a vojáky, kteří

¹³ Krasnaja Gorka, pevnost na jižním břehu Finského zálivu naproti ostrovu Kotlin. Její posádka se v červnu 1919 vzbouřila proti bolševikům; v březnu 1921 její děla ostřelovala Kronštadt.

¹⁴ Pařížská komuna, revoluční samospráva Paříže vyhlášená po povstání 18. 3. 1871; vládní vojska ji potlačila v „krvavém týdnu“ 21.–28. 5. 1871, kdy zahynuly tisíce komunardů, mnozí z nich popraveni bez soudu (odhady počtu obětí se rozcházejí).

¹⁵ Adolphe Thiers (1797–1877), francouzský státník a historik, od února 1871 hlava výkonné moci a v letech 1871–1873 prezident republiky; řídil potlačení Pařížské komuny. Zemřel 3. 9. 1877 v Saint-Germain-en-Laye na mrtvici.

¹⁶ Gaston de Galliffet (1830–1909), francouzský generál, který při potlačování Pařížské komuny dával zajaté komunardy svévolně vybírat k okamžité popravě a vysloužil si přezdívku „kat Komuny“; v letech 1899–1900 ministr války. Zemřel 8. 7. 1909 v Paříži.

hrdinně bojovali za revoluci.

Přiděly obyčejných pacientů v nemocnicích nebyly zdaleka uspokojivé, ale ranění *kursanti* dostávali to nejlepší ze všeho a o jejich pohodlí pečoval zvlášť vybraný výbor složený z členů komunistické strany. Někteří z *kursantů*, mezi nimi i ten, s nímž jsem mluvila, zvláštní výsady odmítli. „Chtějí nám zaplatit za vraždu,“ říkali. Vedení se obávalo, že tyto procitlé oběti ovlivní celou nemocnici, a nařídilo je přestěhovat na zvláštní oddělení, kterému pacienti říkali „komunistické oddělení“.

Kronštadt přetrhl poslední nit, která mě k bolševikům poutala. Svévolné vraždění, které rozpoutali, mluvilo proti nim výmluvněji než cokoli jiného. Ať už v minulosti předstírali cokoli, nyní bolševici dokázali, že jsou nejzhoubnějšími nepřáteli revoluce. Už jsem s nimi nemohla mít nic společného.

Kapitola XXVIII – Pronásledování anarchistů

V zemi, kterou stát vlastní a ovládá tak naprosto jako Rusko, je téměř nemožné žít bez „milosti“ vlády. Přesto jsem byla odhodlána o to se pokusit. Nechtěla jsem nic přijmout – ani přiděly chleba – z rukou potřísněných krví statečných kronšadtských námořníků. Naštěstí mi zbylo trochu šatstva, které mi zanechala jedna americká přítelkyně; dalo se vyměnit za potraviny. Dostala jsem také nějaké peníze od svých příbuzných ve Spojených státech. Ty mi umožní nějakou dobu žít.

V Moskvě jsem sehnala malý pokoj, v němž dříve bydlela dcera Petra Kropotkina. Od toho dne jsem žila jako tisíce jiných Rusů: nosila jsem vodu, štípala dříví, prala a vařila, všechno ve svém pokojíku. Ale cítila jsem se proto svobodnější a lépe.

Nová hospodářská politika proměnila Moskvu v obrovské tržiště. Obchod se stal novým náboženstvím. Krámy a obchody vyrůstaly přes noc a byly záhadně naplněny lahůdkami, jaké Rusko nevidělo celá léta. Na prodej se vystavovalo velké množství másla, sýra a masa; dalo se koupit pečivo, vzácné ovoce a sladkosti všeho druhu. V budově Prvního domu sovětů otevřeli jednu z největších cukráren. Muži, ženy a děti s vyzábělými tvářemi a hladovými očima stáli kolem, hleděli do výloh a rozprávěli o tom velkém zázraku: co se ještě včera pokládalo za ohavný zločin, to se jim teď otevřeně a legálně předvádělo. Zaslechla jsem, jak jeden rudoarmějce říká: „Kvůli tomuhle jsme dělali revoluci? Kvůli tomuhle museli naši soudruzi umírat?“ Heslo „Oloupit lupiče“ se teď proměnilo v „Cítit lupiče“ a znovu byla vyhlášena posvátnost soukromého vlastnictví.

Rusko tak postupně křísilo společenské poměry, které velká revoluce přišla zničit. Návrat ke kapitalismu však nijak nezměnil postoj bolševiků k levicovým živlům. Buržoazní myšlenky a praktiky se měly podporovat, aby se rozvinul průmyslový život Ruska, ale revoluční tendence se měly potlačovat jako dosud.

V souvislosti s Kronšadtem proběhla v Petrohradě a v Moskvě všeobecná razie proti anarchistům. Věznice se zaplnily jejichmi oběťmi. Byl zatčen téměř každý známý anarchista a Čeka zapečetila v obou městech anarchistická knihkupectví a tiskárny *Golos truda*.¹ Ukrajinští anarchisté, zatčení v předvečer charkovské konference² (přestože jim bolševici podle dohody s Machnem zaručili beztrestnost), byli převezeni do Moskvy a umístěni v Butyrkách; tento romanovský žalář opět sloužil svému starému účelu – a věznil dokonce i některé z revolucionářů, kteří v něm byli drženi už dříve. Brzy se rozneslo, že politické vězně v Butyrkách Čeka surově zbila a tajně deportovala neznámo kam. Moskvu toto vzkříšení nejhorších vězeňských metod carismu velmi pobouřilo. V Moskevském sovětu byla v té věci vznesena interpelace a rozhořčení poslanců bylo tak velké, že zástupce Čeky z tribuny vypískali. Několik moskevských anarchistických skupin zaslalo úřadům důrazný protest, z něhož cituji část:

Níže podepsané anarchosyndikalistické organizace po pečlivém uvážení situace, jež v poslední době vznikla v souvislosti s pronásledováním anarchistů v Moskvě, Petrohradě, Charkově a v dalších městech Ruska a Ukrajiny, včetně násilného potlačování anarchistických organizací, klubů, publikací atd., vyslovují tímto rozhodný a energický protest proti tomuto despotickému potlačování nejen veškeré agitační a propagandistické činnosti, ale dokonce i veškeré čistě kulturní práce anarchistických organizací.

Soustavný hon na anarchisty vůbec a na anarchosyndikalisty zvláště, jehož výsledkem je, že všechny věznice a žaláře sovětského Ruska jsou plné našich soudruhů, se časem i duchem plně shodoval s Leninovým projevem na X. sjezdu Komunistické strany Ruska. Lenin tehdy prohlásil, že se musí vyhlásit nejnemilosrdnější válka proti tomu, co

¹ *Golos truda* (Hlas práce), anarchosyndikalistický list, který roku 1911 založila v New Yorku Unie ruských dělníků. Od srpna 1917 vycházel v Petrohradě, po přesunu vlády do Moskvy roku 1918 se tiskl i tam a ještě roku 1918 byl zakázán. Skupina kolem něho dál provozovala nakladatelství a knihkupectví v Petrohradě a Moskvě, definitivně zavřená roku 1929.

² Celoukrajinský sjezd anarchistů, který po uzavření Starobělské dohody připravovala v Charkově konfederace *Nabat*. Dne 25. 11. 1920, krátce po porážce Vrangela, zatkla Čeka v Charkově přípravný výbor, členy *Nabatu* i zástupce machnovců; zhruba čtyřicet z nich bylo poté převezeno do Moskvy k dispozici VČK.

nazval „maloburžoazními anarchistickými živly“, které se podle něho rozvíjejí dokonce i v samotné komunistické straně v důsledku „anarchosyndikalistických tendencí Dělnické opozice“. Právě v den, kdy Lenin tato slova pronesl, byla po celé zemi zatčena řada anarchistů, bez nejmenšího důvodu či vysvětlení. Proti nikomu z uvězněných soudruhů nebylo vzneseno obvinění, ačkoli někteří z nich již byli bez slyšení a bez soudu a ve své nepřítomnosti odsouzeni k dlouhým trestům. Podmínky jejich věznění jsou mimořádně odporné a surové. Tak jeden ze zatčených, soudruh Maximov,³ byl po četných marných protestech proti neuvěřitelně nehygienickým podmínkám, v nichž byl nucen žít, dohnán k jedinému prostředku protestu, který mu zbyl – k hladovce. Jiný soudruh, Jarčuk, byl po šesti dnech věznění propuštěn a brzy nato znovu zatčen, aniž bylo proti němu v jednom či druhém případě vzneseno jakékoli obvinění.

Podle spolehlivých zpráv, které jsme obdrželi, jsou někteří ze zatčených anarchistů posíláni do věznic v Samaře, daleko od domova a přátel, a jsou tak připravováni i o tu trochu soudružské pomoci, které by se jim blíže domova mohlo dostat. Řada dalších soudruhů byla strašnými podmínkami věznění dohnána k vyhlášení hladovky. Jeden z nich po dvanácti dnech hladovění nebezpečně onemocněl.

Na našich soudruzích ve vězení se páchá dokonce i fyzické násilí. Prohlášení anarchistů v moskevské Butyrské věznici, podepsané třiceti osmi soudruhy a zaslané 16. března výkonnému výboru Všeruské mimořádné komise, obsahuje mimo jiné toto sdělení: „Dne 15. března byl soudruh T. Kaširin⁴ ve věznici Zvláštního oddělení Mimořádné komise surově napaden a zbit vaším agentem Magem a jeho pomocníky za přítomnosti správce věznice Dukise.“

Kromě hromadného zatýkání našich soudruhů a fyzického násilí na nich vede vláda soustavnou válku proti naší osvětové práci. Zavřela řadu našich klubů i moskevskou kancelář nakladatelství anarchosyndikalistické organizace *Golos truda*. Podobný hon proběhl 15. března v Petrohradě. Bez důvodu byla zatčena řada anarchistů, tiskárna *Golosu truda* byla zavřena a její pracovníci uvězněni. Proti zatčeným soudruhům, kteří jsou dosud všichni ve vězení, nebylo vzneseno žádné obvinění.

Tato nesnesitelně samovládná taktika vlády vůči anarchistům je nepochybně výsledkem obecné politiky bolševického státu, který je ve výhradní moci komunistické strany, vůči anarchismu, syndikalismu a jejich stoupencům.

Tento stav věcí nás nutí pozvednout hlas k hlasitému protestu proti zpanikařenému a surovému potlačování anarchistického hnutí bolševickou vládou. Zde v Rusku je náš hlas slabý. Je umlčován. Politika vládnoucí komunistické strany směřuje k tomu, aby naprosto zničila každou možnost či snahu o anarchistickou činnost nebo propagandu. Anarchisté v Rusku jsou tak dohnáni do stavu úplné mravní hladovky, neboť vláda nás zbavuje možnosti uskutečnit dokonce i ty plány a projekty, jimž sama ještě nedávno slibovala pomoc.

Jsouce si jasněji než kdy předtím vědomi pravdivosti našeho anarchistického ideálu a naléhavé nutnosti uskutečnit ho v životě, jsme přesvědčeni, že revoluční proletariát světa stojí při nás.

* * *

³ Grigorij Petrovič Maximov (1893–1950), anarchosyndikalista, od srpna 1917 člen redakce *Golosu truda* a později redaktor jeho nástupce *Volnyj golos truda*. Čekou byl zatčen v listopadu 1920, nebo v březnu 1921 (údaje se rozcházejí). V lednu 1922 odjel do Berlína, kde se podílel na založení Mezinárodního dělnického sdružení; od roku 1925 žil v Chicagu, kde zemřel na srdeční záchvat 16. 3. 1950.

⁴ Patrně Tichon Kaširin, moskevský anarchista; v září 1921 ho Čeka zastřelila spolu se Lvem Čornym, Fanny Baronovou a dalšími (viz dále).

Po Únorové revoluci se ruští anarchisté vrátili ze všech zemí do Ruska, aby se věnovali revoluční činnosti. Bolševici převzali anarchistické heslo „Továrny dělníkům, půdu rolníkům“ a získali si tím sympatie anarchistů. Ti v bolševicích viděli mluvčí sociálního a hospodářského osvobození a spojili s nimi své síly.

Po celé říjnové období anarchisté pracovali ruku v ruce s komunisty a bok po boku s nimi bojovali na obranu revoluce. Pak přišel brestlitevský mír, který mnozí anarchisté pokládali za zradu revoluce. Bylo to pro ně první varování, že s bolševiky není všechno v pořádku. Rusko však bylo stále vystaveno zahraniční intervenci a anarchisté cítili, že musí dál společně bojovat proti společnému nepříteli.

V dubnu 1918 přišla další rána. Na Trockého rozkaz bylo moskevské ústředí anarchistů napadeno dělostřelectvem, někteří anarchisté byli zraněni, velký počet jich byl zatčen a veškerá anarchistická činnost „zlikvidována“. Tento naprosto nečekaný násilný čin anarchisty od vládoucí strany dále odcizil. Přesto většina z nich zůstala s bolševiky: měli za to, že navzdory vnitřnímu pronásledování by obrátit se proti stávajícímu režimu znamenalo nahrávat kontrarevolučním silám. Anarchisté se podíleli na každém společenském, osvětovém a hospodářském úsilí; aby Rusku pomohli, pracovali dokonce i ve vojenských úřadech. V Rudé gardě, v dobrovolnických plucích a později v Rudé armádě, jako organizátoři a vedoucí továren a dílen, jako náčelníci palivových úřadů, jako učitelé – všude zastávali anarchisté obtížná a odpovědná místa. Z jejich řad vzešli někteří z nejschopnějších mužů, kteří pracovali v Komisariátu zahraničí s Čičerinem a Karachanem,⁵ v různých tiskových úřadech a jako bolševičtí diplomatictí zástupci v Turkestánu, Buchaře⁶ a v Dálněvýchodní republice. Po celém Rusku anarchisté pracovali s bolševiky a pro ně ve víře, že napomáhají věci revoluce. Avšak oddanost a horlivost anarchistů komunisty nijak neodradila od toho, aby anarchistické hnutí nelítostně pronásledovali.

Zvláštní celková situace a zmatek v myšlenkách, který bolševický experiment způsobil ve všech revolučních kruzích, rozdělily anarchistické síly v Rusku do několika frakcí, a oslabily tak jejich vliv na průběh revoluce. Existovala řada skupin, z nichž každá zápasila zvlášť, a marně, proti hrozivému stroji, který samy pomohly vytvořit. V hustém politickém mlžení mnozí ztratili směr: nedokázali rozlišit mezi bolševiky a revolucí. Ze zoufalství byli někteří anarchisté dohnáni k podzemní činnosti, stejně jako za vlády carů. Taková práce však byla za nových vládců obtížnější a nebezpečnější a otevírala také dveře zlověstným machinacím provokatérů. Vyspělejší anarchistické organizace, jako *Nabat* na Ukrajině, *Golos truda* v Petrohradě a v Moskvě a skupina *Volnyj trud* – obě posledně jmenované anarchosyndikalistického zaměření –, pokračovaly ve své práci veřejně, jak nejlépe mohly.

Naneštěstí, jak se to za daných okolností nedalo odvrátit, vnikli do anarchistických řad i někteří zlí duchové – trosky vyplavené na břeh revolučním přílivem. Byli to typy, pro které revoluce znamenala jen ničení, příležitostně dokonce i k osobnímu prospěchu. Zabývali se pochybnými činnostmi, a když byli zatčeni a šlo jim o život, často se stali zrádci a vstoupili do Čeky. Zvlášť v Charkově a v Oděse se tomuto jedovatému plevelu dařilo. Anarchisté jako celek se proti tomuto živlu postavili jako první. Bolševici, vždy dychtiví získat služby anarchistických ztroskotanců, soustavně překrucovali fakta. Pomlouvali, pronásledovali a štváli anarchistické hnutí jako celek. Právě tato komunistická proradnost a zvlů vedly k tomu, že v září 1919 byla během zasedání moskevské organizace komunistické strany vržena bomba. Byl to čin protestu, na němž se podíleli příslušníci různých politických směrů. Anarchistické organizace *Golos truda* a *Volnyj trud* v Moskvě takové metody veřejně odsoudily, vláda však odpověděla represemi proti všem anarchistům. A přece, navzdory svým trpkým zkušenostem a mučednictví pod bolševickým režimem, se většina anarchistů houževnatě držela ruky, která je bila. Teprve násilí spáchané na Kronštadtu je probudilo z hypnotického kouzla bolševické pověry.

Moc kazí a anarchisté nejsou výjimkou. Po pravdě je třeba přiznat, že jistá část anarchistů jí byla

⁵ Lev Michajlovič Karachan (1889–1937), bolševický diplomat, 1918–1921 náměstek lidového komisaře zahraničních věcí a vedoucí jeho východního oddělení (tzv. Karachanův manifest Číně z roku 1919), od května 1921 zplnomocněný zástupce RSFSR v Polsku. V květnu 1937 byl zatčen a 20. 9. 1937 zastřelen.

⁶ Turkestánská autonomní sovětská republika (vyhlášena v dubnu 1918) a Bucharská lidová sovětská republika (vyhlášena v říjnu 1920 poté, co Rudá armáda v září 1920 svrhla bucharského emíra) – sovětské státní útvary ve Střední Asii.

zkažena; daleko největší většina si však zachovala bezúhonnost. Ani bolševické pronásledování, ani často zkoušené uplácení dobrým postavením se všemi jeho zvláštními výsadami nedokázaly velkou většinu anarchistů odvrátit od jejich ideálů. Následkem toho byli neustále pronásledováni a vězněni. Jejich život ve vězeních byl ustavičným mučením: ve většině z nich stále platil starý režim a jen společný boj politických vězňů občas dokázal vynutit reformy a zlepšení. Tak bylo v Butyrkách zapotřebí opakovaných „obstrukcí“ a hladovek, než byly úřady donuceny k ústupkům. Politickým vězňům se podařilo zřídit jakousi univerzitu, pořádali přednášky a dostávali návštěvy a balíčky s jídlem. Čeka se však na takové „svobody“ mračila. Náhle, bez varování, bylo slušnému zacházení učiněno přítrž: Butyrky byly přepadeny a vězni, jichž bylo přes 400 a kteří patřili k různým revolučním směrům, byli násilím vyvlečeni ze svých cel a převezeni do jiných trestních zařízení. Zpráva, která tehdy přišla od jedné z obětí, datovaná 27. dubna, zní:

Koncentrační tábor, Rjazaň.

V noci 25. dubna nás přepadli rudoarmějci a ozbrojení čekisté a nařídili nám, abychom se oblékli a připravili k odchodu z Butyrek. Někteří političtí vězni se báli, že je vedou na popravu, odmítli jít a byli strašlivě zbiti. Zvláště surově se zacházelo se ženami, některé byly vlečeny za vlasy ze schodů. Mnozí utrpěli vážná zranění. Mne zbili tak surově, že mám celé tělo jako jednu velkou ránu. Vyvedli nás násilím v nočním prádle a naházeli na vozy. Soudruzi v naší skupině nevěděli nic o tom, kde jsou ostatní političtí vězni, mezi nimi menševici, sociální revolucionáři, anarchisté a anarchosyndikalisté.

Sem nás přivezli deset, mezi nimi Fanny Baronovou. Podmínky v této věznici jsou nesnesitelné. Žádné vycházky, žádný čerstvý vzduch; jídla je málo a je odporné; všude hrozná špína, štěnice a vši. Chceme vyhlásit hladovku za lepší zacházení. Právě nám řekli, abychom se připravili i s věcmi. Zase nás někam pošlou. Nevíme kam.

(Podepsán) T.

Když vyšly najevo okolnosti přepadení Butyrek, uspořádali studenti Moskevské univerzity protestní shromáždění a přijali rezoluce, v nichž ten násilný čin odsoudili. Nato byli studentští vůdci zatčeni a univerzita zavřena. Mimomoskevským studentům bylo nařízeno, aby do tří dnů opustili Moskvu, pod záminkou nedostatku přídělů. Studenti se nabídli, že se svého *pajoku* vzdají, vláda však trvala na tom, aby hlavní město opustili. Když byla univerzita později znovu otevřena, napomenul děkan Preobraženskij studenty, aby se zdrželi jakýchkoli politických projevů, jinak budou z univerzity vyloučeni. Někteří ze zatčených studentů byli posláni do vyhnanství, mezi nimi několik studentek, a to jen za ten zločin, že byli členy kroužku, jehož cílem bylo studovat díla Kropotkina a dalších anarchistických autorů. Carovy metody vzkřísili jeho dědicové na trůnu v bolševickém Rusku.

* * *

Po smrti Petra Kropotkina se jeho přátelé a soudruzi rozhodli založit Kropotkinovo muzeum⁷ na památku velkého anarchistického učitele a k šíření jeho myšlenek a ideálů. Přestěhovala jsem se do Moskvy, abych pomohla zamýšlený památník zorganizovat, ale výbor muzea zanedlouho dospěl k závěru, že prozatím nelze projekt uskutečnit. Protože všechno podléhalo státnímu monopolu, nedalo se nic udělat bez žádosti u úřadů. Přijmout vládní pomoc by bylo úmyslnou zradou ducha Kropotkina, který po celý život důsledně odmítal státní podporu. Jednou, když byl Kropotkin nemocen a v nouzi, nabídla mu bolševická vláda velkou sumu za právo vydávat jeho díla. Kropotkin odmítl. Byl nucen přijímat přídělky a v nemoci lékařskou péči, ale nesvolil, aby stát vydával jeho díla, ani od něho nepřijal žádnou jinou pomoc. Výbor Kropotkinova muzea zaujal týž postoj. Přijal od Moskevského sovětu dům, v němž se Kropotkin narodil a který měl být přeměněn v Kropotkinovo muzeum, ale nechtěl od vlády žádat nic dalšího. Dům tehdy obývala jedna vojenská organizace; trvalo by měsíce, než by ho vyklidila, a pak by nebyly k dispozici prostředky na jeho opravu. Někteří členové výboru měli za to, že

⁷ Kropotkinovo muzeum bylo nakonec otevřeno 9. 12. 1923 v jeho rodném domě v Moskvě (Kropotkinskij pereulok 26, dříve Štatnyj pereulok) a roku 1939 zrušeno.

Kropotkinovo muzeum nemá v bolševickém Rusku místo, dokud tam bují zvůle a věznice jsou plné politických odpůrců.

Když jsem byla na krátké návštěvě v Petrohradě, provedla Čeka razii v moskevském bytě, v němž jsem měla pokoj. Dozvěděla jsem se, že byla nastražena obvyklá past a že během *zasady*⁸ byl zatčen každý, kdo do bytu přišel. Navštívila jsem Ravičovou, abych proti takovému postupu protestovala, a řekla jsem jí, že je-li cílem vzít do vazby mne, jsem na to připravena. Ravičová o té věci nic neslyšela, slíbila však, že se spojí s Moskvou. O několik dní později mi bylo sděleno, že čekisté byli z bytu staženi a že zatčení přátelé budou brzy propuštěni. Když jsem se o něco později vrátila do svého pokoje, byla většina z nich na svobodě. Zároveň však byla v různých částech hlavního města zatčena řada anarchistů a o jejich osudu ani o příčině jejich zatčení se nedalo nic zjistit. O několik týdnů později, 30. srpna, uveřejnily moskevské *Izvěstija* oficiální zprávu *Večery* o „anarchistickém banditismu“, v níž oznamovala, že deset anarchistů bylo bez slyšení a bez soudu zastřeleno jako „bandité“.

Stalo se ustálenou politikou bolševické vlády zastírat své barbarské zacházení s anarchisty jednotným obviněním z banditismu. Toto obvinění bylo vzneseno prakticky proti všem zatčeným anarchistům a často dokonce i proti stoupencům hnutí. Velmi pohodlný způsob, jak se zbavit nežádoucí osoby: tak bylo možné kohokoli tajně popravit a pohřbít.

Mezi deseti obětmi byli dva z nejznámějších ruských anarchistů, jejichž idealismus a celoživotní oddanost věci lidstva obstály ve zkoušce carských žalářů a vyhnanství i pronásledování a utrpení v jiných zemích. Byli to Fanny Baronová, která před několika měsíci uprchla z rjazaňské věznice, a Lev Čornyj,⁹ který za starého režimu strávil mnoho let svého života na *katorze* a ve vyhnanství. Bolševici neměli odvahu přiznat, že zastřelili Lva Čorného; v seznamu popravených figuroval jako „Turčaninov“, což – ač to bylo jeho skutečné jméno – bylo neznámé dokonce i některým z jeho nejbližších přátel. Čornyj byl po celém Rusku znám jako nadaný básník a spisovatel. Roku 1907 vydal původní dílo o „asociačním anarchismu“ a od svého návratu ze Sibíře v roce 1917 se těšil velké oblibě mezi moskevskými dělníky jako přednášející a zakladatel „Federace duševních pracovníků“. Byl to muž velkých darů, něžný a soucitný ve všech svých vztazích. Nikdo nemohl mít k banditismu dál.

Matka Lva Čorného opakovaně chodila na *Osobyj odděl*¹⁰ (Zvláštní oddělení Čeky), aby se dozvěděla o osudu svého syna. Pokaždé jí řekli, ať přijde zítra, že ho pak bude smět vidět. Jak se později zjistilo, byl Čornyj v době, kdy jí tyto sliby dávali, už zastřelen. Po jeho smrti úřady odmítly vydat jeho tělo příbuzným nebo přátelům k pohřbu. Vytrvale se šířily zvěsti, že Čeka neměla v úmyslu Čorného popravit, ale že zemřel při mučení.

Fanny Baronová patřila k tomu typu ruských žen, které se naprosto zasvětily věci lidstva. Když žila v Americe, věnovala všechn svůj volný čas a dobrou část svého skrovného výdělků z továrny na podporu anarchistické propagandy. Když jsem se s ní po letech setkala v Charkově, její horlivost a oddanost ještě zesílily pronásledováním, které ona a její soudruzi od svého návratu do Ruska snášeli. Měla bezmeznou odvahu a velkorysou povahu. Dokázala vykonat i ten nejtěžší úkol a odepřít si poslední kousek chleba s půvabem a naprostou nesobeckostí. Za otřesných podmínek cestování jezdila Fanny křížem krážem po Ukrajině, aby šířila *Nabat*, organizovala dělníky a rolníky nebo přinášela pomoc a útěchu svým uvězněným soudruhům. Byla jednou z obětí přepadení Butyrek, kdy ji vlekli za vlasy a těžce zbili. Po útěku z rjazaňské věznice došla pěšky do Moskvy, kam dorazila v cárech a bez peněz. Právě její zoufalá situace ji dohnala k tomu, že hledala přístřeší u bratra svého muže, v jehož domě ji Čeka objevila. Tuto ženu velkého srdce, která celý život sloužila sociální revoluci,

⁸ *Zasada* (rus. léčka, záloha): policejní praxe, kdy čekisté obsadí byt a zatknou každého, kdo do něho přijde.

⁹ Lev Čornyj (vl. Pavel Dmitrijevič Turčaninov, 1878–1921), anarchistický básník a teoretik ze Smolenska, autor spisu *Nový směr v anarchismu: asociační anarchismus* (Moskva 1907); roku 1908 byl vypovězen na Sibiř do Jenisejské gubernie. Čeka ho zastřelila v Moskvě koncem září 1921 spolu s Fanny Baronovou, Tichonem Kaširinem a dalšími anarchisty, obviněnými z padělání peněz; datum popravy se uvádí různě (21. 9., 27. 9. nebo noc z 29. na 30. 9. 1921). Seznam popravených otiskly *Izvěstija* 30. 9. 1921.

¹⁰ *Osobyj odděl* (Zvláštní oddělení), útvar Čeky zřízený koncem roku 1918 původně pro boj se špionáží a kontrarevolucí v armádě; brzy se stal jedním z jejích hlavních represivních orgánů.

připravili o život lidé, kteří se vydávali za předvoj revoluce. Sovětská vláda se nespokojila se zločinem zabití Fanny Baronové a ještě poskvrnila památku své mrtvé oběti cejchem banditismu.

Kapitola XXIX – Obchodní cestující revoluce

Komunisté konali velké přípravy na III. kongres Třetí internacionály¹ a I. kongres Rudé internacionály odborů.² Přípravný výbor byl ustaven už v létě 1920, kdy byli v Moskvě delegáti z různých zemí. Jak velice bolševici na I. kongres Rudé internacionály odborů spoléhali, ukázovala poznámka jednoho starého komunisty. „Ve Třetí internacionále nemáme dělníky,“ řekl. „Pokud se nám nepodaří stmelit proletariát celého světa v Profinternu, Třetí internacionála dlouho nevydrží.“

Hôtel de Luxe,³ obnovený v předchozím roce, se stal domem Třetí internacionály pro zahraniční hosty a dostal sváteční šat. Do Moskvy začali přijíždět delegáti.

Za svého pobytu v Rusku jsem se setkala se třemi druhy návštěvníků, kteří přijížděli „studovat revoluci“. První kategorii tvořili opravdoví idealisté, pro něž byli bolševici symbolem revoluce. Bylo mezi nimi mnoho vystěhovalců z Ameriky, kteří se vzdali všeho, co měli, aby se vrátili do zaslíbené země. Většina z nich byla po několika prvních měsících trpce zklamána a snažila se z Ruska dostat. Jiní, kteří nepřijeli jako komunisté, vstoupili do komunistické strany ze sobeckých důvodů a v Římě žili po římsku. Byli tu také deportovaní anarchisté, kteří nepřijeli z vlastní vůle. Většina z nich vynaložila všechno úsilí, aby Rusko opustila, jakmile si uvědomila, jakému ohromnému klamu byl svět vystaven.

Do druhé třídy patřili žurnalisté, novináři a někteří dobrodruzi. Strávili v Rusku od dvou týdnů do dvou měsíců, obvykle v Petrohradě nebo v Moskvě, jako hosté vlády a pod dohledem bolševických průvodců. Sotva kdo z nich znal jazyk a nikdy se nedostali dál než k povrchu věcí. Přesto se mnozí z nich odvážili psát a přednášet o ruské situaci, jako by byli povolanými znalci. Pamatuji se, jak jsem užasla, když jsem si v jednom londýnském deníku přečetla, že se Ježíšovo učení „uskutečňuje v Rusku“. Nesmyslná lež, jaké se mohl dopustit jedině šarlatán. Jiní pisatelé nebyli pravdě o mnoho blíží. Pokud byli k bolševikům vůbec kritičtí, pak na úkor celého ruského lidu, který obviňovali, že jsou to „hrubí, primitivní divoši, příliš ngramotní, než aby pochopili smysl revoluce“. Podle těchto pisatelů to byl ruský lid, kdo bolševikům vnutil jejich despotické a kruté metody. Těm takzvaným badatelům nepřišlo na mysl, že revoluci udělali právě tito primitivní a ngramotní lidé, a ne dnešní vládcí v Kremlu. Ti lidé jistě museli mít nějakou vlastnost, která jim umožnila vzepnout se k revolučním výšinám – vlastnost, která by při správném vedení zabránila zkáze a rozvratu Ruska. Tuto vlastnost však bolševičtí apologeti soustavně přehlížejí, neboť obětují veškerou pravdu svému odhodlání najít polehčující okolnosti pro nepořádek, který bolševici natropili. Několik pisatelů psalo s porozuměním pro složité problémy a se sympatiemi k ruskému lidu. Jejich hlas však v obecném šílenství, jímž se bolševismus stal, nic nezmoohl.

Třetí kategorie – většina návštěvníků, delegátů a členů různých komisí – zamořila Rusko, aby se stala agenty vládnoucí strany. Tito lidé měli všechny příležitosti vidět věci tak, jak byly, dostat se do blízkosti ruského lidu a dozvědět se od něho celou strašnou pravdu. Raději se však postavili na stranu vlády a naslouchali jejímu výkladu příčin a následků. Pak vyrazili do světa, aby ve prospěch bolševiků překrucovali a úmyslně lhali, tak jako agenti Dohody lhali o ruské revoluci a překrucovali ji.

Ani upřímní komunisté si hanebnost té situace neuvědomovali – dokonce ani Angelika Balabanovová. A přece dobře posuzovala lidské povahy a uměla odhadnout lidi, kteří se do Ruska hrnuli. Příznačná byla její zkušenost s paní Clare Sheridanovou.⁴ Tu dámu propašovali do Ruska dřív, než si Moskva

1

III. kongres Komunistické internacionály zasedal v Moskvě 22. 6. – 12. 7. 1921 za účasti delegací z více než padesáti zemí; projednával mj. světovou hospodářskou krizi, taktiku komunistických stran a boj proti amsterodamské (sociálně demokratické) odborové internacionále.

² Rudá internacionála odborů (Profintern), mezinárodní sdružení revolučních odborů řízené z Moskvy. Za II. kongresu Kominterny v červenci 1920 vznikla jako přípravný orgán Mezinárodní rada odborů v čele s Lozovským; zakládající kongres zasedal v Moskvě 3.–19. 7. 1921 za účasti asi 380 delegátů. Roku 1937 byl Profintern rozpuštěn.

³ Hotel Lux (původně hotel Francie) na Tverské ulici v Moskvě, postavený roku 1911; bolševici ho zabrali a Kominterna v něm ubytovávala zahraniční revolucionáře – za III. kongresu v létě 1921 tu bydlelo asi 600 delegátů. Za čísteck let 1936–1938 byla zatčena řada jeho obyvatel.

⁴ Clare Sheridanová, roz. Frewenová (1885–1970), britská sochařka a spisovatelka, sestřenice Winstona Churchilla. Roku

uvědomila, že je sestřenicí Winstona Churchilla.⁵ Byla posedlá touhou „vysochat“ přední komunisty. Prosila i Angeliku, aby jí seděla modelem. „Lenin, Trockij a další vůdcové mi budou sedět; vy snad ne?“ naléhala. Angelika, která nenáviděla senzacechtivost v jakékoli podobě, nesla přítomnost takových povrchních návštěvníků v Rusku nelibě. „Zeptala jsem se jí,“ vyprávěla později, „jestli by ji napadlo ‚vysochat‘ Lenina před třemi lety, kdy ho anglická vláda označovala za německého špiona. Revoluci neudělal Lenin. Udělal ji ruský lid. Řekla jsem té paní Sheridanové, že by udělala líp, kdyby ‚vysochala‘ ruské dělníky a dělnice, kteří byli skutečnými hrdiny revoluce. Víím, že se jí to, co jsem řekla, nelíbilo. Ale je mi to jedno. Nesnesu lidi, pro které je ruský zápas jen látkou pro chabé napodobeniny nebo laciné předvádění.“

Ted' začali přijíždět noví delegáti. Byli královsky vítáni a oslavováni. Vodili je do výstavních škol, dětských domovů, kolonií a vzorných továren. Návštěvníkům se ukazovaly tradiční potěmkinovské vesnice.⁶⁷ Lenin a Trockij je milostivě přijímali a „promlouvali k nim“, hostili je divadlem, koncerty, baletem, výlety a vojenskými přehlídkami. Zkrátka se nevynechalo nic, co by delegáty naladilo příznivě vůči velkému plánu, který jim měl být odhalen na kongresech Rudé internacionály odborů a Třetí internacionály. Konaly se také nepřetržité neveřejné porady, na nichž byli delegáti podrobováni skutečným křížovým výsledkům: Lozovskij⁸ – přední bolševický odborový předák – a jeho družina se snažili zjistit jejich postoj ke Třetí internacionále, k diktatuře proletariátu a k podobným otázkám. Tu a tam se našel delegát, který odmítl vyrazit pokyny své organizace s odůvodněním, že se zavázal podat zprávu jedině kongresu. Takoví naivní lidé však počítali bez hostinského. Brzy se ocitli v izolaci a na kongresu jim nebyla dána příležitost, aby se mohli účinně ozvat.

Většina delegátů byla povolnější. Rychle se naučili, že sliby a závazky se pokládají za buržoazní pověry. Aby předvedli svou ultraradikálnost, rychle se jich zbavili. Stali se ozvěnou Zinovjeva, Lozovského a dalších vůdců.

Američtí delegáti na kongresu Rudé internacionály odborů byli nejnápadnější svou bezbarvosťou. Bez otázek přijímali každý návrh a podnět předsednictva. Ty nejkřiklavější intriky a politické machinace a nejbezostyšnější umlčování těch, kdo se nedali přemluvit ani zastrašit ke slepé poslušnosti, nacházely ochotnou podporu americké komunistické party a pomocníků, které si s sebou přivezli.

Bolševici umějí připravit scénu tak, aby udělala dojem. Při inscenaci obou kongresů, které se konaly v červenci 1921, předčili sami sebe. Kulisou kongresu Třetí internacionály byl Kreml. V královských sálech, kde kdysi sedávali všemocní Romanovci, viseli ohromení delegáti se zatajeným dechem na každém slově, které pronesl jejich papež Lenin a ostatní velmožové komunistické církve. V předvečer kongresu se konalo velké shromáždění ve Velkém divadle, kam byli vpuštěni jen ti, jejichž pasy schválila Všeruská Čeka. Ulice vedoucí k divadlu se proměnily v pravý vojenský tábor. Čekisté a vojáci pěší i na koních vytvářeli pro komunistické konkláve patřičnou atmosféru. Shromáždění přijalo rezoluce, v nichž posílalo bratrské pozdravy „revolucionářům v kapitalistických žalářích“. Právě v té chvíli byla každá ruská věznice plná revolucionářů, jim však žádné pozdravy poslány nebyly. Moskevská hypnóza byla tak všeobjímající, že se nenašel jediný hlas, který by poukázal na frašku bolševického soucitu

1920 strávila asi dva měsíce v Moskvě, kde modelovala busty Lenina, Trockého, Dzeržinského, Kameněva aj.; zážitky vylíčila v knize *Russian Portraits* (1921, v USA *Mayfair to Moscow*). Zemřela 31. 5. 1970.

⁵ Winston Churchill (1874–1965), britský konzervativní politik, v letech 1919–1921 ministr války a letectví a hlavní zastánce intervence proti sovětskému Rusku, v letech 1940–1945 a 1951–1955 předseda vlády. Zemřel 24. 1. 1965 v Londýně po mrtvici.

⁶ Poznámka autorky: Šťastní vesničané a jejich vzorná obydlí, která zvlášť připravil a Kateřině Veliké ukázal její první ministr Potěmkin, aby ji oklamal o skutečném stavu rolnictva.

⁷ Grigorij Alexandrovič Potěmkin (1739–1791), kníže, polní maršál a favorit carevny Kateřiny II. Veliké (1729–1796, vládla od 1762), generální guvernér Novoruska; úřad prvního ministra nezastával. Pověst o kulisových vesnicích, které měl dát postavit při carevině cestě na Krym roku 1787, historikové zpochybňují. Potěmkin zemřel náhle 5. (16.) 10. 1791 ve stepi u Jasů po horečnaté nemoci, Kateřina II. zemřela 6. (17.) 11. 1796 v Zimním paláci v Petrohradě po mrtvici.

⁸ Solomon Abramovič Lozovskij (vl. Dridzo, 1878–1952), bolševik a odborový funkcionář, 1920–1921 předseda Mezinárodní rady odborů a 1921–1937 generální tajemník Profinternu; později náměstek lidového komisaře zahraničních věcí. V lednu 1949 byl zatčen v souvislosti s Židovským antifašistickým výborem, v uzavřeném procesu odsouzen k smrti a 12. 8. 1952 zastřelen.

s politickými vězni.

Kongres Rudé internacionály odborů se odehrával v méně okázalém rámci v Domě odborů. Nepřehlédla se však žádná podrobnost, aby se dosáhlo patřičného účinku. „Delegáti“ z Palestiny a Koreje – lidé, kteří celá léta nevytáhli paty z Ruska –, delegáti z velkých průmyslových středisek Buchary, Turkestánu a Ázerbájdžánu zaplnili kongres, aby rozmnožili komunistické hlasy a pomohli prosadit každý komunistický návrh. Byli tam proto, aby učili dělníky Evropy a Ameriky, jak přebudovat své země a jak po světové revoluci nastolit komunismus.

Plán, který Moskva během let 1920–1921 dovedla k dokonalosti a který byl úplným obratem v komunistických zásadách a taktice, byl před důvěřivými delegáty rozvinut velmi obratně a rafinovaně – pozvolna. Rudá internacionála odborů měla zahrnout všechny revoluční a syndikalistické organizace světa, s Moskvou jako jejich Mekkou a Třetí internacionálou jako jejich Prorokem. Všechny menší revoluční dělnické organizace se měly rozpustit a místo nich se měly uvnitř stávajících konzervativních odborových organizací vytvořit komunistické buňky. Právě ti, kdo před rokem vydali proslulou bulu jednadvaceti bodů,⁹ kdo dali do klatby každého kacíře, který se nechtěl podřídit příkazům Svatého stolce – Třetí internacionály –, a kdo na dělnictvo Druhé a Dvaapůlté internacionály¹⁰ chrlili všechny možné nadávky, se teď ucházeli o přízeň nejreakčnějších dělnických organizací a „rezolucovali“ proti nejlepšímu úsilí revolučních průkopníků odborového hnutí v každé zemi.

Američtí delegáti se tu opět ukázali hodni své mzdy. Většina z nich vzešla z Průmyslových dělníků světa; vlastně se k „slávě a věhlasu“ vyšvihli na ramenou tohoto bojovného amerického dělnického sdružení. Někteří z delegátů se statečně uchýlili do bezpečí, nezištně dali přednost hotelu Luxe před věznicí v Leavenworthu,¹¹ zanechali své soudruhy v amerických věznicích a své přátele nechali splácet kauce, které hrdinně nechali propadnout. Zatímco Průmysloví dělníci v kapitalistické Americe dál snášeli pronásledování, odpadlí členové IWW, kteří žili v pohodlí a bezpečí v Moskvě, své bývalé soudruhy pomlouvali a napadali a kuli pikle, aby jejich organizaci zničili. Spolu s bolševiky se chystali dokončit dílo, které zahájili američtí vigilanti¹² a Ku-klux-klan,¹³ totiž vyhubit IWW. *Les extrêmes se touchent.*¹⁴

Zatímco komunisté přijímali výmluvné protestní rezoluce proti věznění revolucionářů v cizích zemích, anarchisté v bolševických věznicích Ruska byli doháněni k zoufalství dlouhým vězněním bez možnosti slyšení či soudu. Aby vládu přinutili jednat, rozhodli se anarchisté vězení v Taganské věznici (v Moskvě) pro hladovku až do smrti.¹⁵ Francouzští, španělští a italští anarchosyndikalisté slíbili, když se o situaci dozvěděli, že otázku vynesou na některém z nejbližších zasedání odborového kongresu. Někteří však navrhli, aby se nejdříve obrátili na vládu. Nato byl zvolen výbor delegátů, mezi nimi známý anglický odborový předák Tom Mann,¹⁶ aby navštívil tatíčka v Kremlu. Výbor navštívil Lenina. Ten odmítl dát

⁹ Jednadvacet podmínek přijetí do Kominterny, které z velké části podle Leninova návrhu schválil II. kongres Kominterny v létě 1920: členské strany se musely rozejít s reformisty a „centristy“, organizovat se podle zásady demokratického centralismu, nazývat se komunistickými a plnit závazná usnesení Kominterny.

¹⁰ Mezinárodní pracovní sdružení socialistických stran, zvané Vídeňská neboli Dvaapůltá internacionála, založené ve Vídni 27. 2. 1921 socialistickými stranami, které odmítly Druhou internacionálu i Kominternu (mj. německá USPD, britská ILP, rakouští sociální demokraté a menševici). Roku 1923 se s Druhou internacionálou sloučilo v Socialistickou dělnickou internacionálu.

¹¹ Federální věznice v Leavenworthu (Kansas), kde byli vězněni vůdci IWW odsouzení roku 1918 v Chicagu. Narážka mříí patrně mj. na Billa Haywooda (William Dudley Haywood, 1869–1928), vůdce IWW odsouzeného ke dvaceti letům, který 31. 3. 1921, propuštěn na kauci během odvolacího řízení, uprchl do sovětského Ruska; kauce 15 000 dolarů, kterou složil jeho podporovatel W. B. Lloyd, propadla. Zemřel 18. 5. 1928 v moskevské nemocnici na mrtvici způsobenou alkoholismem a cukrovkou; polovina jeho popela byla uložena v kremelské zdi.

¹² Vigilanti, ozbrojené skupiny občanů, které v USA braly „spravedlnost“ do vlastních rukou; za první světové války a po ní se obracely zvláště proti IWW (vyhnání stávkujících horníků z Bisbee v Arizoně 12. 7. 1917, lynčování Franka Littlea v Butte 1. 8. 1917 či Wesleyho Everesta v Centralii 11. 11. 1919).

¹³ Ku-klux-klan, rasistická tajná organizace založená v USA roku 1865; roku 1915 obnovena a ve 20. letech na vrcholu své moci, obracela se kromě černochů i proti přistěhovalcům, katolíkům, Židům a radikálům.

¹⁴ Krajnosti se stýkají (franc.).

¹⁵ Hladovku zahájilo 13 anarchistů v Taganské věznici 4. 7. 1921 a ukončilo ji po deseti dnech; deset z nich (mj. Volin, Maximov a Jarčuk) bylo 17. 9. 1921 propuštěno a v lednu 1922 vypovězeno do Německa.

¹⁶ Tom Mann (1856–1941), britský odborář, jeden z vůdců stávkových londýnských přístavních dělníků roku 1889, zakladatel

anarchisty propustit s odůvodněním, že „jsou příliš nebezpeční“, konečným výsledkem rozhovoru však byl slib, že jim bude dovoleno opustit Rusko; kdyby se však bez povolení vrátili, budou zastřeleni. Druhý den byl Leninův slib potvrzen dopisem Ústředního výboru komunistické strany, podepsaným Trockým, který opakoval, co řekl Lenin. Pohrůzka zastřelením byla v oficiálním dopise přirozeně vynechána.

Hladovkáři v Taganské věznici podmínky vyhoštění přijali. Léta bojovali a krváceli pro revoluci, a teď byli nuceni stát se Ahasvery¹⁷ v cizích zemích, nebo trpět pomalou duševní i tělesnou smrtí v bolševických žalářích. Moskevské anarchistické skupiny zvolily Alexandra Berkmana a A. Šapira za své zástupce ve výboru delegátů, který měl s vládou dojednat podmínky propuštění a vyhoštění uvězněných anarchistů.

Vzhledem k tomu, že byla věc takto urovnána, delegáti od úmyslu vystoupit na kongresu s veřejným protestem upustili. Jak velký byl jejich úžas, když těsně před koncem kongresu podnikl Bucharin – jménem Ústředního výboru komunistické strany – sprostý útok na anarchisty. Někteří zahraniční delegáti, pobouření tímto nečestným postupem, žádali možnost odpovědět. Tomuto požadavku bylo nakonec vyhověno u jednoho zástupce francouzské delegace, a to až poté, co předsedající Lozovskij vyčerpal všechny demagogické triky v marném pokusu odpůrce umlčet.

Po celou dobu zdoluhavého vyjednávání ve prospěch uvězněných anarchistů ani při posledním hanebném jednání na kongresu Rudé internacionály odborů američtí komunističtí delegáti nikdy neprotestovali. Hlasitě volali po politické amnestii v Americe, ale pro osvobození politických vězňů v Rusku neměli ani slovo. Jeden z nich, když ho požádali o přímluvu za hladovkáře, zvolal: „Co znamená pár životů, nebo i pár stovek životů, proti revoluci!“ Pro takové komunistické mozky neměla revoluce nic společného se spravedlností a lidskostí.

Uprostřed krajní bídy, kdy muži, ženy a děti hladově pozorovali bílý chléb, který se pro hotel Luxe pekl v přilehlé pekárně, napsal jeden z amerických bratrských delegátů do jednoho listu doma, že „dělníci v Rusku řídí průmysl a spravují záležitosti země; všechno dostávají zadarmo a nepotřebují peníze“. Tento ušlechtilý delegát bydlel v palácovém sídle bývalého ruského cukrovarnického krále¹⁸ a užíval si i pohostinství Luxe. Ten opravdu peníze nepotřeboval. Věděl však, že dělníkům chybějí i nejzákladnější potřeby a že bez peněz jsou v Rusku stejně bezmocní jako v kterékoli jiné zemi, protože týdenní *pajok* nestačil ani na dva dny živobytí. Jiný delegát uveřejnil nadšené zprávy, které se rozplývaly nad tím, že v Moskvě není prostituce ani zločinnost. Ve stejné době Čeka denně popravovala lupiče a na Tverské a na Puškinově bulváru nedaleko hotelu Luxe obtěžovaly delegáty svými službami houfy pouličních žen. Jejich nejlepšími zákazníky byli právě ti delegáti, kteří tak nadšeně opěvovali divy bolševického režimu.

Bolševici si cenu takových zastánců uvědomovali a jejich služby oceňovali. Vyslali je do světa, ve všech ohledech štedře vybavené, aby udržovali obludný klam, že bolševici a revoluce jsou totéž a že dělníci „pod diktaturou proletariátu“ dosáhli svého. Běda těm, kdo se odváží strhnout masku z prolhané tváře. V Rusku je stavějí ke zdi, posílají do vyhnanství k pomalé smrti v hladovějících krajích nebo je vyhošťují ze země. V Evropě a v Americe takové kacíře vláčejí blátem a mravně lynčují. Všude rozsévají bezohlední nástroje velkého rozkladače, Třetí internacionály, nedůvěru a nenávist v dělnických a radikálních řadách. Dříve byly podnětem k revoluční činnosti ideály a bezúhonnost. Společenská hnutí vyrůstala z vnitřních potřeb každé země. Udržoval a podporoval je zájem a zápal samotných dělníků. Nyní je to všechno odsuzováno jako bezcenné. Místo toho se spoléhá na zlatý déšť z Moskvy, který má vypěstovat bohatou úrodu komunistických organizací a publikací. Dokonce i povstání se dají zorganizovat, aby se lid oklamal a uvedl v omyl, pokud jde o kvalitu a sílu komunistické strany. Ve

Průmyslové syndikalistické vzdělávací ligy (1910), roku 1920 spoluzakladatel Komunistické strany Velké Británie a 1921–1929 předseda britského byra Profinternu. Zemřel 13. 3. 1941 v Grassingtonu (Yorkshire).

¹⁷ Ahasver, podle středověké legendy jeruzalémský obuvník, který odehnal Krista nesusoucího kříž a byl za to odsouzen bloudit světem až do Posledního soudu (tzv. věčný Žid).

¹⁸ Patrně palác cukrovarnického magnáta Pavla Charitoněnka na Sofijském nábřeží naproti Kremlu (postaven 1893); po revoluci ho převzal Lidový komisariát zahraničních věcí a bydleli v něm mj. zahraniční hosté. Od roku 1929 sídlo britského velvyslanectví.

skutečnosti je všechno postaveno na základech, které se rozpadnou v okamžiku, kdy Moskva přestane poskytovat finanční podporu.

Během obou kongresů, které se konaly v červenci 1921, šířili přátelé a soudruzi Marije Spiridonovové manifest, který zaslali Ústřednímu výboru komunistické strany a hlavním představitelům vlády; upozorňovali v něm na stav Spiridonovové a žádali, aby byla propuštěna, aby se jí mohlo dostat náležitého lékařského ošetření a péče.

Oslovili jednu přední zahraniční delegátku III. kongresu Komunistické internacionály. Slíbila, že promluví s Trockým, a později se tvrdilo, že řekl, že Spiridonovová je „stále příliš nebezpečná, než aby mohla být propuštěna“. Teprve když se v evropském socialistickém tisku objevily zprávy o jejím stavu, byla propuštěna, a to pod podmínkou, že se po uzdravení vrátí do vězení. Její přátelé, v jejichž péči nyní je, stojí před volbou nechat Spiridonovovou zemřít, nebo ji vydat Čece.

Kapitola XXX – Vzdělání a kultura

Vzdělání, umění a kultura jsou tím, čím se bolševici chlubí nejvíc. Komunistická propagandistická literatura i bolševičtí agenti doma a v cizině tyto velké úspěchy neustále vychvalují.

Povrchnímu pozorovateli se opravdu může zdát, že bolševici na tomto poli dokázali divy. Zřídili víc škol, než jich bylo za cara, a zpřístupnili je masám. To platí o velkých městech. Na venkově však stávající školy narazily na odpor místních bolševiků, kteří většinu z nich zavřeli, údajně pro kontrarevoluční činnost nebo pro nedostatek komunistických učitelů. Jestliže je tedy ve velkých střediscích podíl dětí navštěvujících školy i počet vysokých škol vyšší než dříve, o ostatním Rusku to neplatí. Pokud jde o množství, zasluhují si přesto bolševici za svou vzdělávací práci a za všeobecné rozšíření vzdělání uznání.

U divadel se žádná omezení nečinila. Všem bylo dovoleno hrát dál i tehdy, když se továrny pro nedostatek paliva zavíraly. Opera, balet a Lunačarského hry se inscenovaly s velkou nádherou a *proletkult*¹ – zřízený k pěstování proletářské kultury – byl štědře dotován i v době, kdy hladomor vrcholil. Je také pravda, že vládní tiskárny pracovaly ve dne v noci, vyráběly propagandistickou literaturu a vydávaly staré klasiky. Zároveň se imaginisté a futuristé² nerušeně scházeli v kavárně Domino³ a na jiných místech. Paláce a muzea byly udržovány v obdivuhodném stavu. V kterékoli jiné hladovějící, blokováno a napadené zemi by to vše byl velmi chválný výsledek.

V Rusku však proběhly dvě revoluce. Únorová revoluce ovšem nesahala daleko. Přinesla však politické změny, bez nichž by možná nebylo Října. Vysvobodila také z vězení a ze Sibiře velké kulturní síly – cenný živel, bez něhož by se bolševici do své vzdělávací práce vůbec nemohli pustit.

Nejlouběji zasáhla do samých útrob Ruska Říjnová revoluce. Vyvrátila staré hodnoty a uvolnila půdu pro nové představy a nové formy života. Protože se bolševici stali jediným prostředníkem, který příslib revoluce vyslovoval a vykládal, nespokojí se vážný badatel pouze s přibýváním škol, s pokračováním baletu nebo s dobrým stavem muzeí. Bude chtít vědět, zda vzdělání, kultura a umění v bolševickém Rusku ztělesňují ducha revoluce, zda podněcují obrazotvornost a rozšiřují obzor, a především zda uvolnily dřímající schopnosti mas a pomohly je uplatnit.

Kritické zkoumání je v Rusku nebezpečná věc. Není divu, že se tolik nově příchodích vyhýbalo pohledu pod povrch. Stačilo jim, že Rusko „převzalo“ Montessoriové systém,⁴ výchovné myšlenky profesora Deweyho a tanec podle Dalcrozovy metody.⁵ Proti těmto novinkám nic nenamítám. Trvám však na tom, že s revolucí nemají vůbec nic společného; nedokazují, že bolševický výchovný experiment je lepší než obdobné snahy v jiných zemích, kde se jich dosáhlo bez revoluce a bez strašné ceny, kterou si revoluce vyžaduje.

Státní monopol myšlení všude vykládá vzdělání tak, jak se mu hodí. Podobně i bolševici, pro něž je stát nade vše, používají vzdělání k prosazování vlastních cílů. Avšak zatímco monopolu myšlení v jiných zemích se nepodařilo zcela potlačit ducha svobodného bádání a kritického rozboru, „proletářská diktatura“ úplně ochromila každý pokus o samostatné zkoumání. Vládne komunistické

¹ *Proletkult* (rus. zkratka z proletarskaja kultura) – kulturně osvětová organizace pro pěstování „proletářské kultury“, vzniklá v Petrohradě na podzim 1917; jejím hlavním teoretikem byl Alexandr Bogdanov. Na podzim 1920 vykazovala téměř půl milionu stoupenců, po Leninově kritice byla koncem roku 1920 podřízena Lidovému komisariátu osvěty (Narkompros) a roku 1932 byla zrušena.

² Imaginisté – skupina básníků, kterou v Moskvě založili roku 1918 mj. Sergej Jesenin, Anatolij Mariengof a Vadim Šeršeněvič (manifest v lednu 1919); v básni kladli důraz na obraz (angl. image) a roku 1927 se skupina formálně rozešla. Futuristé – avantgardní umělecký směr, k němuž se v Rusku hlásili mj. Vladimir Majakovskij a Velimir Chlebnikov.

³ Domino, moskevská literární kavárna („kavárna básníků“) na Tverské ulici, v prvních letech po revoluci oblíbené místo setkávání básníků, herců a výtvarníků.

⁴ Maria Montessoriová (1870–1952), italská lékařka a pedagožka, tvůrkyně výchovné metody založené na samostatné činnosti dítěte; první „dětský dům“ (Casa dei Bambini) otevřela roku 1907 v Římě. Zemřela 6. 5. 1952 v Noordwijku aan Zee v Nizozemsku na krvácení do mozku.

⁵ Émile Jaques-Dalcroze (1865–1950), švýcarský skladatel a hudební pedagog, tvůrce rytmiky, výchovy hudebnosti pohybem, kterou od roku 1911 vyučoval ve svém ústavu v Hellerau u Drážďan. Zemřel 1. 7. 1950 v Ženevě.

měřítka. Seběmenší odchylka od oficiálního dogmatu a mínění vystavuje učitele, vychovatele i žáky všeobecnému obvinění z kontrarevoluce, které má za následek propuštění a vyloučení, ne-li něco horšího.

V jedné z předchozích kapitol jsem se zmínila o případu studentů Moskevské univerzity, kteří byli vyloučeni a vypovězeni, protože protestovali proti násilí Čeky na politických vězňích v Butyrkách. Trestaly se však nejen takové „politické“ prohřešky. Stejně se zacházelo i s prohřešky čistě akademické povahy. Tak byl přísně potlačen nesouhlas některých profesorů s komunistickým vměšováním do vyučovacích metod. Učitelé a studenti, kteří profesory podpořili, byli tvrdě potrestáni. Znáám jednoho profesora sociologie a literatury, skvělého učenice a revolucionáře, kterého propustili z Moskevské univerzity, protože jako anarchista podporoval kritické myšlení svých studentů. Je jen jedním z četných případů nekomunistických intelektuálů, kteří jsou pod tou či onou záminkou soustavně štváni a nakonec z bolševických institucí odstraněni. Komunistické „buňky“, které ovládají každou posluchárnu, vytvořily ovzduší nedůvěry a podezíravosti, v němž skutečné vzdělání nemůže prospívat.

Je pravda, že se bolševici snažili přinést vzdělání a kulturu do Rudé armády a na vesnice. I tam však panují tytéž poměry. Komunismus je státní náboženství a jako všechna náboženství odrazuje od kritického postoje a na samostatné bádání se mračí. Bez schopnosti srovnávat a bez možnosti ověřovat je však vzdělání bezcenné.

Proletkult je miláčkem bolševiků. Jako většina rodičů připisují i oni svému potomkovi mimořádné nadání. Vystavují ho na odiv jako velkého génia, jemuž je souzeno obohatit svět o nové hodnoty. Masy už napříště nebudou pít z otrávené studny buržoazní kultury. Z vlastního tvůrčího popudu a vlastním úsilím vytvoří proletariát velké poklady v literatuře, umění a hudbě. Ale jako většina zázračných dětí ani *proletkult* nedostal svým raným slibům. Zakrátko se ukázalo, že je pod průměrem, neschopen novátorství, bez původnosti a bez vytrvalosti. Už v roce 1920 mi dva z jeho předních pěstounů, Gorkij a Lunačarskij, řekli, že *proletkult* je nezdar.

V Petrohradě, v Moskvě i na všech svých cestách jsem měla příležitost studovat snahy *proletkultu*. Ať už se projevovaly tiskem, na jevišti, v hlíně nebo v barvě, byly prázdné, bez myšlenek a bez vize a nebylo v nich ani stopy po vnitřním pužení, jež pohání tvůrčí umění. Byly beznadějně všední. Nepochybuji o tom, že masy jednou vytvoří novou kulturu, nové umělecké hodnoty, nové podoby krásy. Ty však vzejdou z vnitřní potřeby lidu samého, a ne ze svévolné vůle, která je mu vnucena.

Mechanický přístup k umění a kultuře a *idée fixe*, že se nic nesmí projevit mimo státní kanály, ochromily kulturní a uměleckou tvorbu ruského lidu. V poezii a literatuře, v dramatu, malířství a hudbě nevznikl za pět let ani jediný epos revoluce. To je tím pozoruhodnější, uvědomíme-li si, jak bohaté bylo Rusko na umělecká díla a jak blízko měli jeho spisovatelé a básníci k duši ruského lidu. A přece v největším převratu světových dějin nevystoupil nikdo, kdo by perem, štětcem či lyrou dal tomu zázraku uměleckou podobu nebo zhudebnil bouři, která ruský lid unášela vpřed. Umělecká díla přicházejí na svět jako nově narozený člověk – v bolesti a v útrapách. Pět let revoluce mělo být vskutku nesmírně bohaté po duchovní i tvůrčí stránce. Vždyť v těch letech prošla duše Ruska tisícerým ukřižováním. A přece nebylo Rusko v tomto ohledu nikdy předtím tak chudé a pusté.

Bolševici tvrdí, že revoluční období tvůrčímu umění nepřije. Francouzská revoluce toto tvrzení nepotvrzuje. Stačí uvést jen Marseillaisu,⁶ jejíž velkolepá hudba žije a žít bude. Francouzská revoluce byla bohatá na duchovní úsilí, na poezii, malířství a vědu i na svou velkou literaturu a písemnictví. Jenže francouzská revoluce nikdy nebyla tak úplně v područí jediné dogmatické myšlenky, jako je tomu v Rusku. Jakobíni se ovšem usilovně snažili ducha francouzské revoluce spoutat a draze za to zaplatili. Bolševici napodobují ničivé stránky francouzské revoluce. Nevykonali však nic, co by se dalo srovnat s budovatelskými výkony oné doby.

⁶ Marseillaisa, píseň, kterou v noci z 25. na 26. 4. 1792 ve Štrasburku složil důstojník Claude Joseph Rouget de Lisle pro Rýnskou armádu; jméno dostala podle marseillských dobrovolníků, kteří s ní v létě 1792 přitáhli do Paříže. Roku 1795 se stala francouzskou národní hymnou.

Řekla jsem, že v Rusku nevzniklo nic vynikajícího. Abych byla přesná, musím vyjmout velkou revoluční báseň *Dvanáct* od Alexandra Bloka.⁷ Ale i tento nadaný génius, hluboce inspirovaný revolucí a prodchnutý ohněm, který přišel očistit všechny život, brzy tvořit přestal. Jeho zkušenost s Čekou (v roce 1919 byl zatčen), teror všude kolem, nesmyslné mrhání životy a silami, utrpení a beznaděj toho všeho mu podlomily ducha a zničily zdraví. Brzy nato už Alexandr Blok nebyl mezi živými.

Ani takový Blok nemohl tvořit, když mu mozek svíral železný obruč – železný obruč bolševické nedůvěry, pronásledování a cenzury. Jak daleko cenzura sahala, jsem si uvědomila z dokumentu, který výprava muzea objevila ve Vologdě. Byl to „přísně důvěrný, tajný“ rozkaz vydaný v roce 1920 a podepsaný Uljanovovou, Leninovou sestrou a vedoucí ústředního odboru školství.⁸ Ukládal knihovnám po celém Rusku „vyřadit veškerou nekomunistickou literaturu kromě Bible, Koránu a klasiků“ – dokonce i komunistické spisy, které se zabývaly otázkami, jež současný režim „řešil jinak“. Odsouzená literatura měla být „vzhledem k nedostatku papíru“ poslána do papíren.

Taková nařízení a státní monopol na veškerý materiál, tiskářské stroje i prostředky rozšiřování vylučují jakoukoli možnost, aby se zrodilo tvůrčí dílo. Redaktor jednoho malého družstevního listu otiskl skvělou nepodepsanou báseň. Byl to výkřik zmučené básnické duše, protest proti nepřetržitému teroru. Redaktora okamžitě zatkli a jeho malou tiskárnu zavřeli. Autora by patrně zastřelili, kdyby se vědělo, kde se zdržuje. Nepochybně se Ruskem nese mnoho výkřiků úzkosti, jsou to však výkřiky přidušené. Nikdo je nesmí slyšet ani vykládat jejich smysl. Jen budoucnost má klíč ke kulturním a uměleckým pokladům, které jsou nyní skryty před Argusovými očima Komisariátu osvěty a četných dalších cenzorských institucí.

Rusko je dnes smetištěm průměrností v umění a kultuře. Ty se vejdou do úzké koleje, podlézají všemocným politickým komisařům. Bydlí v Kremlu a sbírají smetanu života, zatímco skuteční básníci – jako Blok a jiní – umírají v nouzi a zoufalství.

Prázdnota v literatuře, poezii a umění je nejvíc cítit v divadlech, zvláště ve státních. Jednou jsem v petrohradském Alexandrinském divadle⁹ proseděla pět hodin představení *Othella* s Andrejevovou,¹⁰ Gorkého ženou, v roli Desdemony. Těžko si lze představit hru podanou příšerněji. Viděla jsem většinu ostatních her ve státním divadle a ani jedna z nich nenaznačovala zemětřesení, které Ruskem otřásl. Nebyl v nich žádný nový tón ve výkladu, výpravě ani metodě. Všechno bylo všední a nedostatečné, nedotčené dokonce i pokrokem, jehož dramatické umění dosáhlo v buržoazních zemích, a ve světle revoluce naprosto bezvýznamné.

Jedinou výjimkou bylo Moskevské umělecké divadlo.¹¹ Zvlášť silné bylo jeho představení Gorkého hry *Na dně*. Skutečné umění se uvádělo také ve Stanislavského studiu.¹² Byly to jediné oázy v umělecké

⁷ Alexandr Alexandrovič Blok (1880–1921), přední básník ruského symbolismu; poému *Dvanáct* napsal v lednu 1918. Dne 15. 2. 1919 ho petrohradská Čeka zatkla v souvislosti s vyšetřováním proti levým eserům a po krátké vazbě propustila. Zemřel 7. 8. 1921 v Petrohradě na zánět srdečních chlopní; Politbyro mu sice 23. 7. 1921 povolilo vycestovat na léčení do ciziny, povolení pro jeho manželku však bylo doručeno až po jeho smrti.

⁸ Lenin měl dvě sestry: Anna Iljinična Uljanovová-Jelizarovová (1864–1935) vedla po revoluci odbor ochrany dětství nejprve Lidového komisariátu sociální péče, pak Lidového komisariátu osvěty; Marija Iljinična Uljanovová (1878–1937) pracovala v redakci *Pravdy*. „Čistky“ knihovnických fondů od „ideologicky škodlivé“ literatury byly zahájeny roku 1920 z podnětu Leninovy manželky Naděždy Konstantinovny Krupské (1869–1939), která v Lidovém komisariátu osvěty vedla mimoškolní odbor a od podzimu 1920 Hlavní politicko-osvětový výbor. Krupská zemřela 27. 2. 1939 v Moskvě na zánět pobřišnice.

⁹ Alexandrinské divadlo v Petrohradě, nejstarší ruské činoherní divadlo; budovu podle návrhu Carla Rossiho otevřelo roku 1832 a jméno dostalo po carevně Alexandře Fjodorovně. Roku 1920 bylo přejmenováno na Petrohradské státní akademické divadlo dramatu.

¹⁰ Marija Fjodorovna Andrejevová, vlastním jménem Jurkovská (1868–1953), herečka Moskevského uměleckého divadla, od roku 1903 Gorkého družka (sňatek neuzavřeli). Po revoluci byla komisařkou divadel a podívaných v Petrohradě a v letech 1919–1926 předsedala správě Velkého dramatického divadla, jehož byla spoluzakladatelkou a v němž hrála mj. Desdemonu. Zemřela 8. 12. 1953 v Moskvě.

¹¹ Moskevské umělecké divadlo (MChT), které roku 1898 založili Konstantin Stanislavskij a Vladimir Nemirovič-Dančenko; proslulo realistickými inscenacemi her Čechova a Gorkého.

¹² Konstantin Sergejevič Stanislavskij, vlastním jménem Alexejev (1863–1938), herec, režisér a divadelní teoretik,

poušti Ruska. Ale ani Umělecké divadlo nejevilo stopy velkých revolučních událostí, jimiž Rusko procházelo. Večer co večer se dál hrál repertoár, který Umělecké divadlo proslavil před čtvrtstoletím. Nebylo nových Ibsenů,¹³ Tolstých či Čechovů,¹⁴ kteří by hromovým hlasem protestovali proti novému zlu, a i kdyby byli, žádné divadlo by je nemohlo uvést. Bezpečnější bylo vykládat minulost než dávat hlas přítomnosti. A přestože se Umělecké divadlo drželo přísně minulosti, Stanislavskij měl s úřady často potíže. Byl zatčen a jednou ho vystěhovali z jeho studia. Právě se přestěhoval na nové místo, když jsem ho navštívila s Louise Bryantovou, která mě požádala, abych jí tlumočila. Stanislavskij vypadal mezi svými dosud nevybalenými bednami s divadelními rekvizitami opuštěně a sklíčeně. Viděla jsem ho i při několika dalších příležitostech a shledala, že o budoucnosti divadla v Rusku téměř zoufá. „Divadlo může růst jen z inspirace novými uměleckými díly,“ říkával, „bez nich musí interpretující umělec ustrnout a divadlo upadat.“ Stanislavskij sám byl však příliš tvůrčím umělcem, než aby ustrnul. Hledal jiné formy výkladu. Jeho nejnovějším podnikem byl pokus uvést zpěv a dramatické herectví do vzájemného souladu. Byla jsem na generální zkoušce takového představení a velmi na mě zapůsobila. Účinek hlasu výrazně umocňovala realistická jemnost, jíž Stanislavskij v dramatickém umění dosáhl. Ale tyto snahy byly výhradně dílem jeho samého a jeho malého kroužku studentů umění; s bolševiky z *proletkultu* neměly nic společného.

Existují i některé další novoty, započaté dávno před příchodem bolševiků, které bolševici nechali pokračovat, protože se ruské skutečnosti nijak nedotýkají. Komorní divadlo¹⁵ dává najevo vzpouru proti nadvládě hry nad herectvím, proti omezení výrazu, které s sebou nese ortodoxní pojetí dramatického umění. Novým způsobem herectví, doplněným původní výpravou a hudbou, dosahuje pozoruhodných výsledků, většinou však ve hrách lehčího žánru.

Další jedinečný pokus podniká divadlo Semperante. Vychází z představy, že psané drama brzdí růst a rozmanitost interpretujícího umělce. Hry se proto mají improvizovat, a dávat tak větší prostor bezprostřednosti, inspiraci a náladě umělce. Je to nový experiment, ale protože i improvizované hry se musí držet v mezích státní cenzury, trpí práce semperantistů nedostatkem myšlenek.

Nejzajímavějším kulturním podnikem, s nímž jsem se setkala v Kyjevě, byla práce židovské *Kulturligy*. Její jádro vzniklo roku 1918, aby se postaralo o potřeby obětí pogromů. Bylo třeba je zaopatřit, dát jim přístřeší, nasytit je a obléci. *Kulturliga* přivedli k životu mladí židovští literáti a jeden schopný organizátor. Nespokojili se s tím, že pečovali jen o tělesné potřeby nešťastníků. Zřídili dětské domovy, obecné školy, střední školy, večerní kurzy; později přibyl učitelský seminář a umělecká škola. Když jsme Kyjev navštívili, vlastnila *Kulturliga* kromě svých ostatních vzdělávacích zařízení tiskárnu a studio a podařilo se jí zřídit na Ukrajině 230 poboček. Na literárním večeru a zvláštním představení, které uspořádala na počest výpravy, jsme mohli být svědky jejích mimořádných úspěchů.

Na literárním večeru byla Perecova¹⁶ báseň *Čtyři roční doby* přednesena recitativním sborovým zpěvem. Účinek byl úchvatný. Příroda při zrodu jara, ptáci, kteří vysílají do světa svou radostnou píseň lásky, tajemství a romantika páření, extáze obnovování a vznikání, dunění blížící se bouře, rachot mocných obrů zasažených bleskem, tíše padající déšť, listí snášející se k zemi, chmurnost a smutek podzimu, poslední zoufalý odpor přírody proti smrti, stromy zahalené do bílého – to vše bylo novou formou

spoluzakladatel Moskevského uměleckého divadla. Při divadle zřídil roku 1912 První studio a roku 1918 Operní studio Velkého divadla, v němž usiloval o spojení zpěvu s dramatickým herectvím. Na konci srpna 1918 (podle jiných údajů 1919) ho Čeka zatkla a druhý den propustila; v březnu 1921 musel vyklidit dům v Karetním rjadu a přestěhoval se do Leontjevského pereulku. Zemřel 7. 8. 1938 v Moskvě, patrně na následky srdečního záchvatu.

¹³ Henrik Ibsen (1828–1906), norský dramatik, autor *Nory*, *Strašidel* či *Nepřítele lidu*, v nichž kriticky zobrazoval měšťanskou společnost. Zemřel 23. 5. 1906 v Kristianii (Oslo) po sérii mozkových mrtvic.

¹⁴ Anton Pavlovič Čechov (1860–1904), ruský prozaik a dramatik, autor her *Racek*, *Strýček Váňa*, *Tři sestry* a *Višňový sad*, které proslavily Moskevské umělecké divadlo. Zemřel 15. 7. 1904 v lázních Badenweiler v Německu na tuberkulózu.

¹⁵ Komorní divadlo (Kamernyj teatr), moskevské divadlo, které roku 1914 založil režisér Alexandr Tairov (1885–1950) s herečkou Alisou Koonenovou; proti realismu Uměleckého divadla stavělo „syntetické“ herectví, v němž se spojoval pohyb, slovo, hudba a výtvarná scéna.

¹⁶ Jicchok Lejb Perec (1852–1915), polsko-židovský spisovatel, jeden ze zakladatelů moderní literatury v jidiš. Zemřel 3. 4. 1915 ve Varšavě na srdeční záchvat.

kolektivního recitativu zpodobeno živě a sugestivně. Skupina umělců vystihla na improvizovaném malém jevišti *Kulturligy* každý odstín přírody.

Druhý den jsme navštívili uměleckou školu. Zajímavější byly dětské třídy. Nebyla tu žádná kázeň, žádná strnulá pravidla, žádné mechanické usměrňování uměleckých popudů. Děti kreslily, malovaly a modelovaly – většinou židovské motivy: město po pogromu od čtrnáctiletého chlapce; zbožný Žid ve svém *talesu*¹⁷ modlící se v synagoze, se smrtelným strachem z pogromových divochů vepsaným v každém rysu; stará židovská žena, tragický pozůstatek celé vyvražděné rodiny; a podobné výjevy ze života ruských Židů. Práce byly často neumělé, ale nebylo v nich nic z oné strojenosti, jež je pro *proletkult* příznačná. Nikdo se nepokoušel vnutit uměleckému projevu určitou formuli.

Později jsme navštívili studio. V holé místnosti, bez výpravy, osvětlení, kostýmů i líčení, sehráli umělci *Kulturligy* několik aktovek a uvedli také nevydané dílo nalezené v pozůstalosti jednoho dramatika. Představení mělo uměleckou úroveň a vytříbenost, jakou jsem předtím viděla jen zřídka. Hra se jmenuje *Konec světa*. Boží hněv se jako hrom valí světem a velí člověku, aby se připravil na konec. Člověk však nedbá. Pak se rozpoutají všechny živly a v divoké zuřivosti se navzájem pronásledují; bouře běsní a ječí a lidské sténání zaniká v strašlivé hodině soudu. Svět zanikne a všechno je mrtvé.

Pak se opět něco začne hýbat. Z jeskyní se vyplíží černé stíny, napůl zvířata, napůl lidé, se znetvořenými tvářemi a váhavými pohyby. V bázni a strachu k sobě navzájem natahují třesoucí se ruce. Zprvu nejistě, pak se vzrůstající důvěrou se člověk pokouší společným úsilím se svými druhy vyprostit z černé prázdnoty. Začíná svítat. Nad zemí se znovu valí hromový hlas. Je to hlas naplnění.

Byl to strhující umělecký výkon.

Když byla *Liga* založena, bolševici její práci podporovali. Později, když se vrátili do Kyjeva poté, co ho Děnikin vyklidil,¹⁸ poskytovali vzdělávacím zařízením *Kulturligy* jen velmi skrovnou podporu. Tento nepřátelský postoj měl na svědomí *Jevkom*, židovská komunistická sekce, která intrikuje proti každé nezávislé židovské kulturní snaze. Když jsme z Kyjeva odjížděli, horliví pracovníci *Ligy* měli o budoucnost organizace velkou starost. V době, kdy toto píšu, nemohu říci, zda *Liga* mohla ve své práci pokračovat, nebo byla úplně zavřena.¹⁹ Ať však byly novoty *Kulturligy* a pokusy Komorního divadla a divadla Semperante o nové způsoby výrazu sebechvályhodnější, nelze je pokládat za něco, co by mělo jakýkoli vztah k revoluci.

Státní podporu takzvanému umění dostávají většinou Lunačarského dramatické podniky a jiné komunistické výklady kultury. Když jsem se s Lunačarským poprvé setkala, připadal mi mnohem méně politikem než umělcem. Slyšela jsem ho přednášet na Sverdlovově univerzitě²⁰ před velkým publikem dělníků a dělnic; populárně vykládal o původu a vývoji umění. Bylo to skvělé. Když jsem se s ním setkala znovu, byl už tak důkladně zapleten do sítí stranické kázně a tak úplně zbaven moci, že každé jeho úsilí přišlo vniveč. Tehdy začal psát hry. To byla jeho zkáza. Nemohl použít látku ze skutečnosti a Únorová revoluce, Kerenskij a Ústavodárné shromáždění už byli zkarikováni do omrzení. Lunačarskij se obrátil k německé revoluci. Napsal *Kancléře a zámečníka*,²¹ jakousi burlesku. Hra je tak diletantská a všední, že by ji žádné divadlo mimo Rusko nechtělo uvést. Lunačarskij však měl divadla pod svou správou – proč by je nevyužil pro svá vlastní díla? Hra byla nastudována s velkými náklady v době, kdy na Volze hladověly miliony lidí. I to by se však dalo odpustit, kdyby hra měla

¹⁷ *Tales* (jid., hebr. talit) – modlitební plášť s třásněmi, který si židovští muži při modlitbě přehazují přes ramena.

¹⁸ Děnikinova vojska obsadila Kyjev 31. 8. 1919; Rudá armáda město znovu dobyla 16. 12. 1919.

¹⁹ Dekretem kyjevského revolučního výboru ze 17. 12. 1920 bylo vedení kyjevské *Kulturligy* rozpuštěno a nahrazeno výborem složeným převážně z komunistů; organizace se tak dostala pod kontrolu Jevsekcije a těžiště její činnosti se přesunulo do Varšavy. Zbytky v Kyjevě přežívaly pod komunistickou správou do roku 1925, nakladatelství do roku 1930.

²⁰ Komunistická univerzita J. M. Sverdlova v Moskvě, stranická škola pro výchovu funkcionářů, vzniklá z kurzů agitátorů a instruktorů z roku 1918 a pojmenovaná po předsedovi Všeruského ústředního výkonného výboru Jakovu Sverdlovovi (1885–1919), který zemřel 16. 3. 1919 v Moskvě na španělskou chřipku.

²¹ Lunačarského komedie *Kancléř a zámečník* (Kancler i slesar), odehrávající se ve smyšlené zemi Nordlandii a narážející na německou revoluci roku 1918; autorka ji uvádí pod anglickým názvem *The Smith and the Councillor*. Hru uvádělo mj. moskevské Koršovo divadlo a roku 1923 byla zfilmována.

nějaký smysl nebo obsahovala něco, co by naznačovalo tragédii Ruska. Místo toho postrádala jakýkoli život a oplývala jen vulgárními scénami, v nichž vystupoval Ludendorff,²² odpadlický sociálně demokratický prezident, degenerovaný aristokrat a kněžna z *demimonde*. Opilí muži se zběsile rvou o tu ženu a doslova z ní strhávají šaty. Odporná scéna, a přece v celém publiku, složeném z učitelů a pracovníků Komisariátu osvěty, nezazněl jediný protest proti této urážce vkusu a inteligence revolučního Ruska. Naopak, autorovi tleskali, protože tito patolízalové byli závislí na Lunačarském, pokud jde o své přídělky. Nemohli si dovolit být kritičtí.

Ješitnost a moc zlomí i nejsilnější povahu, a Lunačarskij silný není. Právě nedostatek vůle ho nutí, aby se proti svému nejlepšímu úsudku podřizoval ponižující kázni a špehování, jímž je vystaven. Snad se mstí tím, že své dramatické výtvořiny vnucuje širokému publiku i hercům, kteří jsou mu podřízeni.

Po pečlivém rozboru vzdělávacích a kulturních snah bolševiků dospěje vážný badatel k těmto závěrům: za prvé, ve vzdělání dnešního Ruska jde spíš o množství než o podstatu; za druhé, divadla, balet a muzea dostávají od vlády štědrnou podporu, ale důvodem není ani tak láska k umění jako nutnost najít nějaký průchod pro zadržované a dušené touhy lidu.

Politická diktatura bolševiků jedním rázem potlačila společenskou stránku života v Rusku. Nebylo žádné fórum ani pro ten nejnevinnější společenský styk, žádné kluby, žádná místa setkávání, žádné restaurace, dokonce ani taneční sál. Pamatuji se na Zorinův šokovaný výraz, když jsem se ho zeptala, zda by se mladí lidé nemohli občas sejít k tanci bez komunistického dozoru. „Taneční sály jsou místem srocování kontrarevolucionářů; zavřeli jsme je,“ poučil mě. Citové a lidské potřeby lidu byly pokládány za nebezpečné pro režim.

Na druhé straně podkopávala život lidí strašná existence – hlad, zima a tma. Ve dne chmury a zoufalství, v noci tlačence, nedostatek světla a tepla, a z toho všeho žádný únik. Byl tu ovšem politický život komunistické strany – život přísný a odpudivý, život bez barvy a tepla. Masy s tímto životem neměly žádný styk a nezajímaly se o něj, a nesměly mít nic vlastního. Lid zazátkovaný v láhvi je hrozbou. Bylo třeba poskytnout nějaký průchod, nějakou úlevu od černého zoufalství. Divadlo, opera a muzeum byly onou úlevou. Co na tom, že divadla nepřinášela nic nového? Co na tom, že se v opeře špatně zpívalo? A že se balet dál točil ve starých kruzích na špičkách? Bylo tam teplo; bylo tam světlo. Poskytovala příležitost k lidskému styku a člověk mohl zapomenout na bídu a osamělost – mohl dokonce zapomenout i na Čeku. Divadlo, opera, balet a muzeum se staly pojistným ventilem bolševického režimu. A protože divadla nepřinášela nic protestního, nic nového ani životního, směla pokračovat. Řešila velký a obtížný problém a poskytovala výtečný materiál pro zahraniční propagandu.

²² Erich Ludendorff (1865–1937), německý generál, v letech 1916–1918 první generální proviantmistr, který spolu s Hindenburgem fakticky řídil německé válečné úsilí; po válce stoupenec krajní pravice a roku 1923 účastník Hitlerova mnichovského puče. Zemřel 20. 12. 1937 v Tutzingu na rakovinu jater.

Kapitola XXXI – Zneužívání hladomoru

Koncem léta 1921 přišla otřesná zpráva o hladomoru. Pro ty, kdo sledovali vnitřní poměry, ta informace nebyla tak docela nečekaná. Už začátkem léta jsme se dozvěděli, že velká část obyvatelstva je odsouzena k smrti hladem. Tehdy se v Moskvě sešla skupina vědecky vzdělaných agronomů. Z jejich zprávy vyplývalo, že byrokratická centralizace, korupce a průtahy při rozdělování osiva zabránily včasnému a dostatečnému setí. Sovětský tisk zprávu zemědělské konference před veřejností zatajil. V červenci se však v *Pravdě* a v *Izvestijích* začaly objevovat zprávy o strašném suchu v Povolží a o hrozných poměrech v krajích postižených hladomorem.

Hned se přihlásily různé skupiny a jednotlivci, ochotní spolupracovat s vládou na zvládnutí pohromy. Živly levého křídla – anarchisté, sociální revolucionáři a maximalisté¹ – nabídly, že zorganizují pomoc a budou sbírat peníze. Od sovětských úřadů se jim však nedostalo žádného povzbuzení. Naproti tomu živly pravice, kadeti (konstituční demokraté),² byly přijaty s otevřenou náručí. Kiškin,³ ministr financí za Kerenského, paní Kuskovová,⁴ Prokopovič⁵ a další přední konzervativci, kteří revoluci zahořkle potírali, byli bolševiky přijati. Tito lidé byli označováni za kontrarevolucionáře, opakovaně zatýkáni a vězněni, a přece dostali přednost a směli zorganizovat skupinu známou jako Občanský výbor.⁶ Když výbor odmítl pracovat pod poručnictvím Moskevského sovětu a trval na úplné samostatnosti a na právu vydávat vlastní list, vláda svolila. Takové zvýhodňování reakcionářů oproti těm, kdo revoluci věrně stáli po boku, se dalo vysvětlit jen dvojím způsobem. Za prvé, bolševici pokládali za nebezpečné poskytnout levicovým živlům volný přístup k rolnictvu; za druhé, bylo nutné udělat dojem na Evropu, a toho se dalo účinně dosáhnout pomocí nejkonzervativnější skupiny. To se ukázalo ještě dříve, než Občanský výbor zahájil svou pomocnou činnost.

Zpočátku měl výbor plnou podporu vlády. Pro sídlo mu byla přidělena zvláštní budova a dostal právo vydávat vlastní list nazvaný *Pomošč*⁷ (Pomoc). Členům výboru bylo také slíbeno, že smějí odjet do západní Evropy, aby tam vzbudili zájem o hladovějící a získali pro ně podporu. Vyšla dvě čísla listu. Jeho podoba vyvolala významné poznámky: velikostí, písmem i celkovou úpravou byl přesnou kopií starých *Vedomostí*,⁸ nejreakčnějšího listu bývalého režimu. Publikace byla ovšem ve svém tónu velmi opatrná. Mezi řádky se však dalo vyčíst její nepřátelství k vládnoucí straně. V prvním čísle byl otištěn dopis metropolity Tichona,⁹ v němž věřícím prikazoval, aby své dary posílali jemu. Ujišťoval své stádo, že bude mít nad rozdělováním darů úplnou kontrolu. Občanský výbor dostal při své práci *carte blanche*

¹ Svaz socialistů-revolucionářů maximalistů, radikální skupina, která se v letech 1904–1906 oddělila od eserů; požadovala okamžité zespolečenštění nejen půdy, ale i továren, a hlásila se k teroru. Po roce 1917 se zčásti přimkla k bolševikům.

² Konstitučně demokratická strana (kadeti, podle zkratky KD), hlavní ruská liberální strana založená v říjnu 1905; v Prozatímní vládě roku 1917 měla několik ministrů. Dekretem z 28. 11. (11. 12.) 1917 ji bolševici prohlásili za stranu „nepřátel lidu“.

³ Nikolaj Michajlovič Kiškin (1864–1930), lékař a jeden z vůdců kadetů, roku 1917 komisař Prozatímní vlády v Moskvě a od konce září do říjnového převratu ministr státní péče (nikoli financí); 25. 10. (7. 11.) 1917 ho vláda pověřila obranou Petrohradu. Zemřel 16. 3. 1930 v Moskvě.

⁴ Jekatěrina Dmitrijevna Kuskovová (1869–1958), publicistka a činitelka družstevního hnutí, blízká liberálům, manželka S. N. Prokopoviče. Za činnost ve výboru pomoci hladovějícím byla zatčena a vypovězena do vnitrozemí a roku 1922 i s manželem vyhoštěna z Ruska. Zemřela 22. 12. 1958 v Ženevě.

⁵ Sergej Nikolajevič Prokopovič (1871–1955), ekonom a statistik, manžel J. D. Kuskovové; roku 1917 ministr obchodu a průmyslu a poté zásobování v Prozatímní vládě. Za činnost ve výboru pomoci hladovějícím byl zatčen a roku 1922 vyhoštěn z Ruska; zemřel roku 1955 v Ženevě.

⁶ Míněn Všeruský výbor pomoci hladovějícím (Pomgol), zřízený z Gorkého podnětu dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru 21. 7. 1921. Předsedal mu Lev Kameněv, vedle komunistů v něm zasedali vědci, spisovatelé a bývalí kadetští ministři; podle Prokopoviče, Kuskovové a Kiškina se mu posměšně říkalo „Prokukiš“. Dne 27. 8. 1921 byl rozpuštěn a jeho nekomunističtí členové zatčeni.

⁷ *Pomošč* (rus.) – pomoc; list Všeruského výboru pomoci hladovějícím, vydávaný v srpnu 1921.

⁸ Patrně *Moskovskije vedomosti* (1756–1917), od 60. let 19. století, kdy je řídil Michail Katkov, hlavní list ruských konzervativců a za revoluce 1905 tribuna krajní pravice.

⁹ Tichon, vlastním jménem Vasilij Ivanovič Bellavin (1865–1925), od listopadu 1917 moskevský patriarcha, tedy hlava ruské pravoslavné církve. V létě 1921 vyzval věřící v Rusku i ve světě k pomoci hladovějícím. Roku 1922 se postavil proti zabavování posvěcených církevních předmětů a byl vzat do domácího vězení. Zemřel 7. 4. 1925 v Moskvě po delší nemoci.

a bolševici to vytrubovali jako důkaz své liberálnosti a ochoty spolupracovat při pomoci hladovějícím se všemi živly.

Brzy nato sovětská vláda uzavřela dohodu s Americkou pomocnou správou (ARA)¹⁰ a s dalšími evropskými organizacemi o pomoci postiženým v Povolží, a potom – bylo sídlo Občanského výboru přepadeno, list zakázán a přední členové výboru uvrženi do Čeky pro obvyklé obvinění z kontrarevoluce. Bylo přitom celkem jisté, že paní Kuskovová a její spolupracovníci nebyli o nic víc kontrarevoluční tehdy, když jim bylo dovoleno zorganizovat pomoc Povolží, než kdykoli od roku 1917. Proč je tedy komunistický stát přijal a pomoc skutečných revolucionářů odmítl? Z žádného jiného důvodu než kvůli propagandě. Když Občanský výbor tento účel splnil, byl po pravém bolševickém způsobu vyhozen přes palubu. Jen na jednu osobu si Čeka netroufla sáhnout – na Věru Nikolajevnu Fignerovou, ctihodnou revolucionářku. Jako velká lidumilka vstoupila do Občanského výboru a věnovala se jeho práci se stejným zápalem, díky němuž kdysi tak účinně působila jako jedna z vůdčích osobností *Narodné vůle*.¹¹ Dvaadvacet let živoucí smrti ve Šlisselburgu¹² nedokázalo její zápal zničit. Když byl Občanský výbor zatčen, Věra Nikolajevna žádala, aby mohla sdílet týž osud, ale Čeka znala duchovní vliv této ženy v Rusku i v cizině a nechala ji na pokoji. Ostatní členové Občanského výboru byli dlouho drženi ve vězení, pak vypovězeni do odlehlých končin Ruska a nakonec vyhoštěni.

Až na zahraniční organizace, které v Rusku poskytovaly pomoc, mohla nyní sovětská vláda vystupovat před světem jako jediný dárce pomoci hladovějícím v postiženém kraji. Kalinin, loutkový prezident socialistické republiky, vybavený spoustou propagandistické literatury a obklopený početným štábem sovětských úředníků a zahraničních zpravodajů, vykonal triumfální pochod postiženým územím. Po celém světě to bylo široce rozhlášeno a žádoucího účinku bylo dosaženo. Skutečnou práci v kraji hladomoru však nekonal ani tak úřední aparát jako veliký zástup neznámých mužů a žen z řad proletariátu a *intelligence*. S nejhlubší oddaností a s naprostým sebeobětováním vydávali ze svých vyčerpaných sil. Mnozí z nich zahynuli na tyfus, strádáním a vyčerpáním; některé zabila vláda tmy,¹³ jež nyní, ještě víc než za Tolstého časů, drží mnohé končiny Ruska ve svém sevření. Lékaři, ošetřovatelky a pracovníci pomoci byli často zabíjeni samými nešťastníky, jimž přišli pomoci, jako zlí duchové, kteří hladomor a neštěstí Ruska přivolali. To byli skuteční hrdinové a mučedníci, neznámí a neopěvovaní.

¹⁰ American Relief Administration (ARA), americká pomocná organizace zřízená roku 1919 pod vedením Herberta Hoovera (1874–1964), tehdejšího ministra obchodu a v letech 1929–1933 prezidenta USA, který zemřel 20. 10. 1964 v New Yorku na vnitřní krvácení. Na základě dohody uzavřené se sovětskou vládou v srpnu 1921 v Rize nasýtila ARA v době největšího rozsahu své činnosti v Rusku přes deset milionů lidí denně; činnost ukončila v červnu 1923.

¹¹ Narodnaja volja (Narodná vůle), tajná revoluční organizace narodníků založená roku 1879, která se uchýlila k individuálnímu teroru; po atentátu na Alexandra II. 1. (13.) 3. 1881 ji policie v následujících letech rozbila.

¹² Ve Šlisselburgu byla Fignerová vězněna dvacet let (1884–1904); dvaadvacet let odpovídá celé době jejího věznění od zatčení v únoru 1883.

¹³ Narážka na Tolstého drama *Vláda tmy* (1886), v němž temnota, nevědomost a pověřivost vesnice vedou k řetězu zločinů.

Kapitola XXXII – Socialistická republika sahá k deportacím

Čece se podařilo zastrašit celý národ. Jedinou výjimkou byli političtí vězni, jejichž odvaha a oddanost ideálům vzdorovaly bolševikům stejně, jako kdysi vzdorovaly Romanovcům. Zнала jsem mnoho těchto statečných duší a viděla v nich jedinou naději, která člověka uprostřed všeobecné zkázy udržovala. Byly živým důkazem bezmocnosti teroru proti ideálu.

Typickým příslušníkem této skupiny byl jistý anarchista,¹ po kterém Čeka dlouho pátrala jako po významném machnovci. Byl členem vojenského štábu revolučních *povstanců* na Ukrajině a blízkým přítelem a rádcem Machna. Důvěrně ho znal už z doby, kdy byli za cara spolu na *katorze*. Sdílel všechny útrapy a nebezpečí povstaleckého života a účastnil se jejich tažení proti nepřátelům revoluce. Po porážce Vrangela a po poslední zradě bolševiků na Machnovi, kdy byla jeho armáda rozprášena a mnoho jejích příslušníků pobito, se tomuto muži podařilo uniknout bolševickým sítím. Rozhodl se odejít do Moskvy a sepsat tam dějiny *machnovštiny*. Byla to nebezpečná cesta, podniknutá za nesmírně obtížných podmínek, kdy mu smrt neustále šlapala na paty. Pod cizím jménem si opatřil malinkou světničku na okraji hlavního města. Žil v nejkrajnější bídě, v ustavičném ohrožení života, a svou ženu ve městě navštěvoval jen pod rouškou tmy. Jednou za čtyřiašest set hodin přicházel na smluvené místo, aby si trochu odpočinul a snědl své jediné jídlo za den, sestávající z brambor, sledě a čaje. Každou chvíli riskoval, že ho poznají, protože ho v Moskvě dobře znali, a poznání znamenalo popravu bez soudu. I jeho ženu by v případě odhalení stihl týž osud – ta oddaná žena, která ho, ač tehdy v jiném stavu, následovala do Moskvy. Po zoufalém shánění práce našla místo v jeslích, ale protože těhotné ženy se do takových zařízení nepřijímaly, musela svůj stav skrývat. Celý den musela být na nohou, plnit své povinnosti a žít v neustálém strachu o bezpečí svého muže.

Když se dítě narodilo, situace se ještě zhoršila. Představení ženu sužovali, protože místo získala, aniž o jejím stavu věděli. Malicherné úřednictvo a těžká práce vyčerpávaly její síly a každodenní úzkost o muže, kterého milovala, ji téměř dováděla k šílenství. A přece nikdy nedala najevo nic z toho, co ji trápilo, když ji muž navštívil.

Mnoho večerů jsem s těmito manžely strávila. Byli úplně odříznuti od vnějšího světa i od dřívějších přátel, docela sami, jen se strachem z odhalení a ze smrti, který byl jejich ustavičným společníkem. V ponuré, vlhké světnici, kde spalo dítě, jsme tlumenými hlasy trávili mnoho hodin hovory o ukrajinském rolnictvu a o Machnově hnutí. Můj přítel znal každou jeho fázi z osobní zkušenosti, kterou nyní zpracovával ve své knize o Machnovi. Byl do té práce zcela zabrán; měla světu poprvé podat pravdu o Machnovi a *povstancích*. Měl hlubokou starost o ženu a dítě, na vlastní bezpečí však vůbec nedbal, ačkoli věděl, že se kolem něho síť Čeky den ze dne stahuje. Jen s velkými obtížemi se ho nakonec podařilo přemluvit, aby opustil své milované Rusko, protože to byla jediná cesta, jak zachránit rodinu. Jaký to komentář k socialistické republice, jejíž nejstatečnější a nejvěrnější synové se musí skrývat nebo opustit rodnou půdu!

* * *

Život v Rusku se pro mě stal ustavičným mučením; potřeba prolomit dvouleté mlčení byla naléhavá. Celé léto jsem se zmítala v trpkém rozporu mezi nutností odejít a neschopností odtrhnout se od toho, co pro mě bývalo ideálem. Bylo to jako tragický konec velké lásky, na níž člověk lpí ještě dlouho poté, co už není.

Uprostřed mého zápasu došlo k události, která dále dokázala naprostý krach bolševiků jako revolucionářů. Bylo to oznámení, že se do Ruska vrací carský generál Slaščov,² jeden z nejreakčnějších

¹ Patrně Petr Andrejevič Aršinov (1887 – po 1940), anarchista, který se s Machnem seznámil v moskevské Butyrské věznici, kde si oba odpýkali tresty *katorgy*, a od roku 1919 vedl osvětovou práci machnovců. Na jaře 1921 hnutí opustil, aby sepsal jeho dějiny; první rukopis mu v Moskvě zabavila Čeka a své *Dějiny machnovského hnutí* dokončil roku 1922 v Berlíně, kam se s ženou dostal přes Polsko. Roku 1934 se vrátil do SSSR, 21. 3. 1938 byl zatčen a v listopadu 1939 odsouzen k deseti letům tábora; jeho další osud není znám (uvádí se také, že byl zastřelen roku 1937).

² Jakov Alexandrovič Slaščov (1885–1929), carský důstojník a bílý generál, který na přelomu let 1919 a 1920 ubránil Krym

a nejbrutálnějších militaristů starého režimu. Bojoval proti revoluci od samého počátku a velel části Vrangelových vojsk na Krymu. Měl na svědomí ďábelská zvěrstva na válečných zajatcích a byl nechvalně proslulý jako strůjce pogromů. Nyní se Slaščov svých názorů zřekl a vracel se „do své vlasti“. Tohoto arcikontrarevolucionáře a štváče proti Židům přijali bolševici spolu s několika dalšími carskými generály a bělogvardějci s vojenskými poctami. Nepochybně to byla spravedlivá odplata, že antisemita musel salutovat Židovi Trockému, svému vojenskému nadřízenému. Ale pro revoluci a ruský lid byl triumfální návrat imperialistů pohanou.

Starý generál změnil barvu, ale ne povahu. Ve svém dopise důstojníkům a vojákům Vrangelovy armády prohlásil:

Já, Slaščov Krymský, vám rozkazuji, abyste se vrátili do své vlasti a do lůna Rudé armády. Naše země potřebuje, abychom ji bránili proti jejím nepřítelům. Rozkazuji vám, abyste se vrátili.

Za odměnu za svou čerstvě opeřenou lásku k socialistické vlasti byl Slaščov „Krymský“ pověřen, aby zkrotl karelské rolníky, kteří se dožadovali sebeurčení,³ a Slaščov měl příležitost dát plně průchod samovládným pravomocím, jimiž byl vybaven.

Vojenská přijetí a pocty pro muže, který stál v čele pokusů rozdrtit revoluci, a vězení nebo smrt pro milovníky svobody! Zároveň byli opravdoví synové Ruska, kteří revoluci bránili proti každému útoku a pomohli bolševikům k politické moci, deportací do ciziny připraveni o domov. Tragičtější krach dějiny dosud nezažily. Prvními, koho „revoluční“ vláda deportovala, bylo deset anarchistů, většinou známých v mezinárodním revolučním hnutí jako osvědčení idealisté a mučedníci své věci. Byl mezi nimi Volin, vysoce vzdělaný muž, nadaný spisovatel a řečník, který redigoval různé anarchistické publikace v Evropě a Americe. V Rusku, kam se vrátil roku 1917, pomáhal organizovat ukrajinskou konfederaci *Nabat* a nějaký čas přednášel pro sovětský odbor školství v Charkově. Volin byl členem anarchistického partyzánského vojenského oddílu, který bojoval proti rakousko-německé okupaci, a po značnou dobu vedl také osvětovou a kulturní práci v Machnově armádě. Během roku 1921 ho bolševici uvěznilí a po hladovce anarchistů v Taganské věznici, která trvala deset a půl dne, deportovali.

Ve stejné skupině byl G. Maximov, dlouholetý anarchista. Před revolucí působil mezi studenty Petrohradské univerzity a také mezi rolníky. Účastnil se všech revolučních zápasů počínaje Únorovou revolucí, byl jedním z redaktorů *Golosu truda* a členem Všeruského sekretariátu anarchosyndikalistů. Je to schopný a oblíbený spisovatel a řečník.

Mark Mračnyj,⁴ další z deportovaných, je anarchistou od roku 1907. V době, kdy na Ukrajině vládl s pomocí německých bodáků hetman Skoropadskyj, byl Mračnyj členem Revolučního byra charkovských studentů. Zastával místo instruktora v sovětském odboru školství v Charkově a později na Sibiři. V době dohody mezi Machnem a bolševiky redigoval *Nabat* a později byl zatčen spolu s ostatními anarchisty, kteří přijeli do Charkova na anarchistickou konferenci.

Mezi deportovanými byl také Jarčuk, proslulý jako jeden z vůdců kronštatdských námořníků při povstání v červenci 1917, muž, který měl mimořádný vliv mezi námořníky a dělníky a jehož idealismus a oddanost jsou doloženy dějinami. Ve skupině bylo i několik studentů – pouhých mladíků, kteří se zúčastnili hladovky anarchistů v Taganské věznici.

a od Vrangela dostal k příjmení čestný přídomek „Krymský“; po roztržce s Vrangelem žil v Cařihradu. V listopadu 1921 se vrátil do sovětského Ruska a vyzval bělogvardějce k návratu; pak vyučoval na velitelských kurzech Rudé armády. Dne 11. 1. 1929 ho v jeho moskevském bytě zastřelil Lazar Kolenberg, podle vlastních slov z pomsty za bratra popraveného na Slaščovův rozkaz.

³ Východokarelské povstání (listopad 1921 – únor 1922), v němž karelští rolníci s podporou finských dobrovolníků povstali proti sovětské moci a usilovali o samostatnost či připojení k Finsku; Rudá armáda je potlačila v lednu a únoru 1922.

⁴ Mark Mračnyj, vlastním jménem Klavanskij (1892–1975), anarchista z Grodna, člen konfederace *Nabat*, pracoval také v kulturně osvětovém oddělení Machnovy armády. V listopadu 1920 ho Čeka zatkla v Charkově a převezla do Moskvy; v lednu 1922 odešel do Berlína. Od roku 1928 žil v USA, kde se stal psychiatrem a v letech 1934–1939 redigoval anarchistický list v jidiš *Fraje arbeter štime*. Zemřel 29. 3. 1975 v New Yorku.

* * *

Zůstat déle v bolševickém Rusku se stalo nesnesitelným. Byla jsem nucena promluvit a rozhodla jsem se zemi opustit. Přátelé chystali cestu *sub rosa* za hranice, ale právě když bylo všechno připraveno, dozvěděli jsme se o novém vývoji. Berlínští anarchisté vznesli na sovětskou vládu požadavek, aby vydala pasy Alexandru Berkmanovi, A. Šapirovi a mně, abychom se mohli zúčastnit Mezinárodního anarchistického kongresu, který se měl sejít v Berlíně v prosinci 1921.⁵ Ať už kvůli tomuto požadavku, nebo z jiných důvodů, sovětská vláda nakonec potřebné doklady vydala a 1. prosince 1921 jsem v doprovodu Alexandra Berkmana a A. Šapira Rusko opustila. Bylo to právě rok a jedenáct měsíců od chvíle, kdy jsem vkročila do toho, co jsem pokládala za zaslíbenou zemi. Srdce mi tížila tragédie Ruska. Jediná myšlenka vystupovala jasně do popředí: musím pozvednout hlas proti zločinům páchaným ve jménu revoluce. Chtěla jsem být slyšena bez ohledu na přítele i nepřítele.

⁵ Mezinárodní anarchistický kongres, který svolala Federace komunistických anarchistů Německa, zasedal v Berlíně 25.–31. 12. 1921 za účasti asi čtyřiceti zahraničních delegátů; autorka se ho nakonec nezúčastnila.

Kapitola XXXIII – Doslov

Nebolševičtí socialističtí kritikové ruského nezdaru tvrdí, že revoluce v Rusku nemohla uspět, protože průmyslové poměry v té zemi nedosáhly potřebného vrcholu. Odvolávají se na Marxe, který učil, že sociální revoluce je možná jen v zemích s vysoce rozvinutou průmyslovou soustavou a s jejími průvodními sociálními protiklady. Tvrdí proto, že ruská revoluce nemohla být sociální revolucí a že se dějinně musela vyvíjet ústavní, demokratickou cestou, doplněnou rostoucím průmyslem, aby země hospodářsky dozrála k zásadní změně.

Tento ortodoxně marxistický názor pomíjí důležitý činitel – činitel pro možnost a úspěch sociální revoluce snad ještě podstatnější než sám činitel průmyslový. Je to psychologie mas v daném období. Proč například nedošlo k sociální revoluci ve Spojených státech, ve Francii, nebo dokonce v Německu? Tyto země přece dosáhly průmyslového rozvoje, který Marx stanovil jako vrcholné stadium. Pravda je taková, že průmyslový rozvoj a ostré sociální protiklady samy o sobě nijak nestačí ke zrodu nové společnosti ani k vyvolání sociální revoluce. V takových zemích, jako jsou Spojené státy a ostatní jmenované, chybí potřebné sociální vědomí, chybí nezbytná psychologie mas. To vysvětluje, proč tam k žádné sociální revoluci nedošlo.

V tomto ohledu mělo Rusko náskok před jinými, průmyslově vyspělejšími a „civilizovanějšími“ zeměmi. Je pravda, že Rusko nebylo průmyslově tak pokročilé jako jeho západní sousedé. Psychologie ruských mas, podnícená a vystupňovaná Únorovou revolucí, však dozrávala tak rychle, že během několika měsíců byl lid připraven na tak ultrarevoluční hesla jako „Všechnu moc sovětům“ a „Půdu rolníkům, továrny dělníkům“.

Význam těchto hesel by se neměl podceňovat. Ač do značné míry vyjadřovala instinktivní a polovědomou vůli lidu, znamenala přesto úplnou sociální, hospodářskou a průmyslovou přestavbu Ruska. Která země v Evropě či Americe je připravena uvést taková revoluční hesla v život? A přece se v Rusku v červnu a červenci 1917 tato hesla stala oblíbenými a převážná část průmyslového a zemědělského obyvatelstva, čítajícího přes 150 milionů, se jich nadšeně a činně chopila v podobě přímé akce. To byl dostatečný důkaz „zrlosti“ ruského lidu pro sociální revoluci.

Pokud jde o hospodářskou „připravenost“ v marxistickém smyslu, nesmí se zapomínat, že Rusko je především zemědělskou zemí. Marxova poučka předpokládá v každé vysoce rozvinuté společnosti industrializaci rolnického a farmářského obyvatelstva jako krok k sociální způsobilosti pro revoluci. Události v Rusku roku 1917 však ukázaly, že revoluce na tento proces industrializace nečeká a – což je důležitější – že ji nelze přimět, aby čekala. Ruští rolníci začali vyvlastňovat statkáře a dělníci se zmocnili továren, aniž brali na vědomí marxistické poučky. Tato lidová akce svou vlastní logikou zahájila v Rusku sociální revoluci a zvrátila všechny marxistické výpočty. Psychologie Slovana se ukázala silnější než sociálně demokratické teorie.

Ta psychologie v sobě nesla vášnivou touhu po svobodě, živenou celým stoletím revoluční agitace ve všech společenských třídách. Ruský lid zůstal naštěstí politicky neprotřelý, nedotčený zkažeností a zmatkem, které mezi proletariátem jiných zemí způsobila „demokratická“ svoboda a samospráva. Rus v tomto smyslu zůstal přirozený a prostý, neobeznámený s jemnostmi politiky, s parlamentními úskoky a právními kličkami. Na druhé straně byl jeho prvotní smysl pro spravedlnost a právo silný a živý, bez rozkladné rafinovanosti pseudocivilizace. Věděl, co chce, a nečekal, až mu to přinese „dějinná nevyhnutelnost“: sáhl k přímé akci. Revoluce pro něj byla skutečností života, nikoli pouhou teorií k diskusi.

Tak došlo v Rusku k sociální revoluci navzdory průmyslové zaostalosti země. Revoluci uskutečnit však nestačilo. Bylo nutné, aby postupovala a šířila se, aby se rozvinula v hospodářskou a sociální přestavbu. Tato fáze revoluce vyžadovala co nejvolnější rozvinutí osobní iniciativy a kolektivního úsilí. Rozvoj a úspěch revoluce závisely na co nejširším uplatnění tvůrčího génia lidu, na spolupráci duševního a manuálního proletariátu. Společný zájem je *leitmotivem* veškerého revolučního úsilí, zvláště na jeho budovatelské straně. Tento duch společného cíle a solidarity se v prvních dnech Říjnové (listopadové)

revoluce přehnal Ruskem jako mohutná vlna. V onom nadšení byly obsaženy síly, které by mohly hýbat horami, kdyby je rozumně vedl výhradně ohled na blaho celého lidu. Nástroje k takovému účinnému vedení byly po ruce: dělnické organizace a družstva, jimiž bylo Rusko pokryto jako sítí mostů spojujících město s venkovem; sověty, které vznikly jako odpověď na potřeby ruského lidu; a konečně inteligence, jejíž tradice po celé století vyjadřovaly hrdinnou oddanost věci osvobození Ruska.

Takový vývoj však v programu bolševiků rozhodně nebyl. Několik měsíců po Říjnu nechávali lidové síly, aby se projevovaly, a lid vedl revoluci do stále širších koryt. Jakmile se však komunistická strana cítila ve vládním sedle dost pevně, začala rozsah lidové činnosti omezovat. Všechny další činy bolševiků, veškerá jejich následující politika, obraty v politice, jejich kompromisy a ústupy, jejich metody potlačování a pronásledování, jejich terorismus a vyhlazování všech jiných politických názorů – to vše byly jen *prostředky k cíli*: k udržení státní moci v rukou komunistické strany. Bolševici sami (v Rusku) to ostatně netajili. Komunistická strana, tvrdili, je předvojem proletariátu a diktatura musí spočívat v jejích rukou. Bolševici však bohužel počítali bez hostinského – bez rolnictva, které nepřiměla podporovat bolševický režim ani *rozvjorstka*, ani Čeka, ani hromadné popravy. Rolnictvo se stalo skálou, o níž se roztržily nejlépe promyšlené Leninovy plány a záměry. Lenin však, obratný akrobat, dovedl vystupovat i na tom nejužším prostoru. Nová hospodářská politika byla zavedena právě včas, aby odvrátila katastrofu, která pomalu, ale jistě doléhala na celou komunistickou stavbu.

II

„Nová hospodářská politika“ byla pro většinu komunistů překvapením a ořesem. Viděli v ní zvrat všeho, co jejich strana hlásala – zvrat samotného komunismu. Na protest opustili někteří z nejstarších členů strany, muži, kteří za starého režimu čelili nebezpečí a pronásledování, zatímco Lenin a Trockij žili v bezpečí v cizině, komunistickou stranu zahořklí a zklamaní. Vůdcové pak vyhlásili výluku. Nařídili vyčistit stranické řady od všech „pochybných“ živlů.¹ Každý, kdo byl podezřelý z nezávislého postoje, a ti, kdo nepřijímali novou hospodářskou politiku jako poslední slovo revoluční moudrosti, byli vyloučeni. Byli mezi nimi komunisté, kteří po léta sloužili s největší oddaností. Někteří z nich, ranění do hloubi duše nespravedlivým a brutálním postupem a ořesením až do základů zhroucením toho, co pokládali za nejvyšší, se dokonce uchýlili k sebevraždě. Hladká plavba Leninova nového evangelia však musela být zajištěna – evangelia posvátnosti soukromého vlastnictví a svobody bezohledné konkurence, zbudovaného na troskách čtyř let revoluce.

Rozhořčení komunistů nad novou hospodářskou politikou však jen ukazovalo, jak zmatené bylo myšlení Leninových odpůrců. Co jiného než myšlenkový zmatek mohlo schvalovat četné Leninovy akrobatické politické kousky, a přitom se pohoršovat nad posledním kotrmelcem, jejich logickým vyvrcholením? Potíž se zbožnými komunisty byla v tom, že lpěli na Neposkvrněném počtu komunistického státu, který měl s pomocí revoluce vykoupit svět. Většina předních komunistů však takovému bludu nikdy nepodléhala. Lenin ze všech nejméně.

Při prvním rozhovoru s ním jsem nabyla dojmu, že je to prohnaný politik, který přesně ví, co dělá, a před ničím se nezastaví, aby dosáhl svých cílů. Když jsem ho několikrát slyšela mluvit a četla jeho spisy, přesvědčila jsem se, že Leninovi na revoluci velmi málo záleželo a že komunismus byl pro něj věcí velmi vzdálenou. Leninovým božstvem byl centralizovaný politický stát, jemuž mělo být obětováno vše ostatní. Kdosi řekl, že Lenin by obětoval revoluci, aby zachránil Rusko. Leninova politika však ukázala, že byl ochoten obětovat revoluci i zemi, nebo aspoň její část, jen aby se zbytkem Ruska uskutečnil svůj politický plán.

Lenin byl nejpřizpůsobivější politik v dějinách. Dokázal být zároveň ultrarevolucionářem, kompromisníkem i konzervativcem. Když se Ruskem jako mohutná vlna přehnal výkřik „Všechnu moc sovětům!“, Lenin plaval s proudem. Když se rolníci zmocnili půdy a dělníci továren, Lenin tyto přímé metody nejen schválil, ale šel ještě dál. Vydal proslulé heslo „Oloupit lupiče“, heslo, které

¹ V druhé polovině roku 1921 proběhla v Ruské komunistické straně (bolševiků) první všeobecná „čistka“; ústřední výbor k ní vyzval stranické organizace svoláním otištěným v *Pravdě* 27. 7. 1921. Podle stranického sčítání z jara 1922 klesl za rok počet členů strany z asi 732 000 na 410 000; část z nich odešla sama, mj. z nesouhlasu s Nepem.

uvádělo mysl lidu ve zmatek a způsobilo revolučnímu idealismu nevýslovnou škodu. Nikdy předtím žádný skutečný revolucionář nevykládal sociální vyvlastnění jako přesun bohatství od jedné skupiny jednotlivců k jiné. A přece právě to Leninovo heslo znamenalo. Nevybíravé a nezodpovědné razie, hromadění bohatství bývalé buržoazie novou sovětskou byrokracií, šikanování těch, jejichž jediným zločinem bylo jejich dřívější postavení – to vše bylo výsledkem Leninovy politiky „Oloupit lupiče“. Celé další dějiny revoluce jsou kaleidoskopem Leninových kompromisů a zraedy jeho vlastních hesel.

Činy a metody bolševiků od říjnových dnů se mohou zdát v rozporu s novou hospodářskou politikou. Ve skutečnosti jsou však články řetězu, který měl vykovat všemocnou centralizovanou vládu se státním kapitalismem jako jejím hospodářským výrazem. Lenin měl jasný rozhled a železnou vůli. Dovedl své soudruhy v Rusku i mimo ně přesvědčit, že jeho plán je pravý socialismus a jeho metody revoluce. Není divu, že Lenin ke svému stádu cítil takové pohrdání, a nikdy neváhal mu je vmést do tváře. „Jen blázni mohou věřit, že je v Rusku nyní možný komunismus,“ odpověděl Lenin odpůrcům nové hospodářské politiky.

Lenin měl ostatně pravdu. Skutečný komunismus se v Rusku nikdy nezkoušel, pokud ovšem někdo nepovažuje za komunismus třicet tři mzdové kategorie, rozdílné potravinové přiděly, výsady pro některé a lhostejnost k velké mase.

V raném období revoluce bylo pro komunistickou stranu poměrně snadné zmocnit se moci. Všechny revoluční živly, stržené ultrarevolučními sliby bolševiků, jim k moci pomohly. Jakmile se komunisté zmocnili Státu, zahájili proces vylučování. Všechny politické strany a skupiny, které se odmítly podrobit nové diktatuře, musely zmizet. Nejprve anarchisté a leví sociální revolucionáři, pak menševici a jiní odpůrci zprava a nakonec každý, kdo se odvážil mít vlastní názor. Podobný osud stihl všechny nezávislé organizace. Buď byly podřízeny potřebám nového státu, nebo úplně zničeny, jako sověty, odborové svazy a družstva – tři velcí činitelé pro uskutečnění nadějí revoluce.

Sověty se poprvé projevily za revoluce roku 1905.² V tom krátkém, ale významném období sehrály důležitou úlohu. Ačkoli byla revoluce rozdracena, myšlenka sovětů zůstala zakořeněna v myslích a srdcích ruských mas. S prvním úsvitem, který v únoru 1917 ozářil Rusko, sověty znovu ožily a ve velmi krátké době rozkvetly. Pro lid sověty nijak nepředstavovaly omezení ducha revoluce. Naopak, revoluce měla právě skrze sověty nalézt svůj nejvyšší a nejsvobodnější praktický výraz. Proto se sověty tak spontánně a rychle rozšířily po celém Rusku. Bolševici pochopili význam tohoto lidového proudu a přidali se k volání. Jakmile však komunisté ovládli vládu, viděli, že sověty ohrožují nadvládu Státu. Zároveň je nemohli svévolně zničit, aniž by doma i v cizině podkopali svou prestiž zastánců sovětského systému. Začali je proto postupně zbavovat pravomocí a nakonec si je podřídili pro vlastní potřeby.

Ruské odborové svazy se k vykleštění propůjčily mnohem snáze. Početně i co do revoluční síly byly stále ještě v dětském věku. Když bylo členství v odborech prohlášeno za povinné, ruské dělnické organizace fyzicky vyrostly, duševně však zůstaly v kojeneckém stadiu. Komunistický stát se stal kojnou odborů. Organizace mu na oplátku sloužily jako lokajové. „Škola komunismu,“ řekl Lenin ve slavném sporu o úloze odborů. Docela správně. Ale zastaralá škola, kde je duch dítěte spoután a zdeptán. Nikde na světě nejsou dělnické organizace tak poddajné vůli a diktátu Státu jako v bolševickém Rusku.

Osud družstev je příliš dobře známý, než aby bylo třeba jej vysvětlovat. Družstva byla nejpodstatnějším pojítkem mezi městem a venkovem. Jejich cena pro revoluci jako oblíbeného a úspěšného prostředníka směny a rozdělování i pro přestavbu Ruska byla nevyčísitelná. Bolševici z nich udělali kolečka vládního stroje, a tím zničili jejich užitečnost a výkonnost.

III

² Revoluce let 1905–1907, zahájená krvavou nedělí 9. (22.) 1. 1905 v Petrohradě. Za stávky textilních dělníků v Ivanovo-Vozněsensku, zahájené 12. (25.) 5. 1905, vznikla rada zvolených dělnických zmocněnců, podle jejíhož vzoru se pak ustavovaly sověty dělnických zástupců i v dalších městech. Nejvýznamnější z nich, Petrohradský sovět dělnických zástupců, zasedal od 13. (26.) 10. do 3. (16.) 12. 1905, kdy byli jeho členové zatčeni; vedle předsedy G. S. Chrustaljova-Nosara v něm vynikl Trockij.

Nyní je jasné, proč ruská revoluce, jak ji vedla komunistická strana, skončila nezdarem. Politická moc strany, zorganizovaná a centralizovaná ve Státu, se snažila udržet všemi dostupnými prostředky. Ústřední orgány se pokoušely vtěsnat činnost lidu do forem odpovídajících záměrům strany. Jediným cílem strany bylo posílit Stát a monopolizovat veškerou hospodářskou, politickou a sociální činnost – dokonce i všechny kulturní projevy. Revoluce měla úplně jiný cíl a svou samou povahou byla popřením autority a centralizace. Usilovala o to, otevírat stále širší pole projevům proletariátu a znásobovat podoby individuálního i kolektivního úsilí. Cíle a tendence revoluce stály v diametrálním protikladu k cílům a tendencím vládnoucí politické strany.

Stejně diametrálně protichůdné byly *metody* revoluce a Státu. Metody revoluce byly vedeny duchem revoluce samé: to jest osvobozením ode všech utlačujících a omezujících sil; zkrátka *libertárními zásadami*.³ Metody Státu – bolševického státu stejně jako každé vlády – byly naopak založeny na *donucení*, které se během doby nutně vyvinulo v soustavné násilí, útlak a terorismus. Tak spolu o nadvládu zápasily dvě protichůdné tendence: bolševický stát proti revoluci. Ten zápas byl zápasem na život a na smrt. Obě tendence, protichůdné v cílech i metodách, nemohly působit v souladu: vítězství Státu znamenalo porážku revoluce.

Bylo by omylem předpokládat, že nezdar revoluce způsobila výhradně povaha bolševiků. V podstatě byl výsledkem zásad a metod bolševismu. Byl to autoritářský duch a autoritářské zásady Státu, co udusilo libertární a osvobozující snahy. Kdyby v Rusku vládla kterákoli jiná politická strana, výsledek by byl v podstatě stejný. Ruskou revoluci nezabili ani tak bolševici jako bolševická idea. Byl to marxismus, jakkoli pozměněný; zkrátka fanatický kult vlády. Jen toto pochopení skrytých sil, které revoluci rozdrtily, může podat pravé ponaučení z té světodějně události. Ruská revoluce v malém odráží staletý zápas libertárního principu s autoritářským. Neboť co je pokrok, ne-li stále obecnější přijímání zásad svobody proti zásadám donucení? Ruská revoluce byla libertárním krokem, jež porazil bolševický stát, dočasné vítězství reakční ideje, ideje vlády.

Toto vítězství mělo řadu příčin. O většině z nich jsem již pojednala v předchozích kapitolách. Hlavní příčinou však nebyla průmyslová zaostalost Ruska, jak tvrdí mnozí autoři, kteří o tom psali. Ta příčina byla kulturní – a ačkoli dávala ruskému lidu jisté přednosti před jeho rafinovanějšími sousedy, měla také některé osudné nevýhody. Rus byl „kulturně zaostalý“ v tom smyslu, že nebyl zkažen politickou a parlamentní korupcí. Na druhé straně právě tento stav znamenal nezkušenost v politické hře a naivní víru v zázračnou moc strany, která nejhlasitěji křičela a nejvíc slibovala. Tato víra v moc vlády posloužila k tomu, že komunistická strana zotročila ruský lid dřív, než si velké masy uvědomily, že jim bylo na šíji vloženo jho.

Libertární princip byl v prvních dnech revoluce silný a potřeba svobodného projevu všepohlcující. Když však první vlna nadšení opadla do odlivu všedního prozaického života, bylo zapotřebí pevného přesvědčení, aby oheň svobody hořel dál. V ohromných rozlohách Ruska byla jen poměrná hrstka lidí, kteří ten oheň udržovali – anarchisté, jejichž počet byl malý a jejichž úsilí, za cara naprosto potlačované, nemělo čas přinést plody. Ruský lid, do jisté míry instinktivně anarchistický, byl přece jen příliš málo obeznámen se skutečnými libertárními zásadami a metodami, aby je dokázal účinně uplatnit v životě. Většina ruských anarchistů sama bohužel ještě vězela v sítích omezené skupinové činnosti a individualistického úsilí na úkor důležitějšího úsilí sociálního a kolektivního. Budoucí nestranný historik uzná, že anarchisté sehráli v ruské revoluci velmi důležitou úlohu – úlohu mnohem významnější a plodnější, než by se dalo čekat podle jejich poměrně malého počtu. Poctivost a upřímnost mě přesto nutí prohlásit, že jejich práce by měla nesrovnatelně větší praktickou cenu, kdyby byli lépe organizováni a vybaveni k tomu, aby uvolněné energie lidu vedli k přestavbě života na libertárním základě.

Nezdar anarchistů v ruské revoluci – v právě naznačeném smyslu – však nijak nesvědčí o porážce libertární ideje. Naopak, ruská revoluce nade vši pochybnost ukázala, že idea Státu, státní socialismus,

³ Libertární (z franc. *libertaire*) – svobodný, protiautoritářský; v anarchistickém hnutí od 19. století souznačné s výrazem anarchistický.

ve všech svých projevech (hospodářských, politických, sociálních, výchovných) naprosto a beznadějně zbankrotovala. Nikdy předtím v celých dějinách se autorita, vláda, Stát neukázaly ve svém působení tak vnitřně statické, reakční, ba kontrarevoluční. Zkrátka jako sám protiklad revoluce.

Zůstává pravdou, jako tomu bylo při veškerém pokroku, že jen libertární duch a libertární metoda mohou přivést člověka o krok dál v jeho věčné touze po lepším, krásnějším a svobodnějším životě. Uplatněna na velké sociální ořesy, jimž se říká revoluce, je tato tendence stejně mocná jako v obvyklém evolučním procesu. Autoritářská metoda selhávala po celé dějiny a nyní znovu selhala v ruské revoluci. Lidský důmysl dosud neobjevil jiný princip než libertární, neboť člověk vskutku vyslovil nejvyšší moudrost, když řekl, že svoboda je matkou řádu, a nikoli jeho dcerou.⁴ Navzdory všem politickým doktrínám a stranám nemůže být žádná revoluce skutečně a trvale úspěšná, nevysloví-li důrazné veto proti veškeré tyranii a centralizaci a neusiluje-li odhodlaně o to, aby se revoluce stala skutečným přehodnocením všech hospodářských, sociálních a kulturních hodnot. Ne pouhé nahrazení jedné politické strany druhou ve vládě, ne zastírání samovlády proletářskými hesly, ne diktatura nové třídy nad starou, ne politické přestavování kulís jakéhokoli druhu, nýbrž jedině úplné převrácení všech těchto autoritářských zásad poslouží revoluci.

V hospodářské oblasti musí být tato přeměna v rukou průmyslových mas: ty mají na vybranou mezi průmyslovým státem a anarchosyndikalismem. V prvním případě by hrozba pro budovatelský rozvoj nové sociální struktury byla stejně velká jako ze strany politického státu. Průmyslový stát by se stal mrtvou zátěží pro růst nových forem života. Právě proto syndikalismus (či industrialismus)⁵ sám o sobě není soběstačný, ačkoli jeho zastánci tvrdí opak. Teprve když libertární duch prostoupí hospodářské organizace dělníků, mohou se projevit rozmanité tvůrčí energie lidu a revoluce může být zabezpečena a ubráněna. Jen svobodná iniciativa a účast lidu na záležitostech revoluce mohou zabránit strašným chybám, k nimž došlo v Rusku. Když bylo například palivo jen sto verst (asi šedesát šest mil) od Petrohradu, nemuselo by to město trpět zimou, kdyby hospodářské organizace petrohradských dělníků směly svobodně uplatnit svou iniciativu pro obecné blaho. Rolníci na Ukrajině by nebyli omezováni v obdělávání své půdy, kdyby měli přístup k zemědělskému nářadí, které leželo nakupené ve skladech v Charkově a v jiných průmyslových střediscích a čekalo na příkaz z Moskvy k rozdělení. To jsou příznačné příklady bolševického kultu vlády a centralizace, které by měly dělníkům Evropy a Ameriky sloužit jako výstraha před ničivými účinky etatismu.

Průmyslová síla mas, vyjádřená jejich libertárními sdruženími – anarchosyndikalismem –, jediná dokáže úspěšně organizovat hospodářský život a vést výrobu. Družstva, působící v souladu s průmyslovými organizacemi, slouží na druhé straně jako prostředníci rozdělování a směny mezi městem a venkovem a zároveň spojují bratrským poutem průmyslové a zemědělské masy. Vzniká společné pouto vzájemné služby a pomoci, které je nejpevnější baštou revoluce – mnohem účinnější než pracovní povinnost, Rudá armáda nebo terorismus. Jedině tak může revoluce působit jako kvas, který urychlí vývoj nových sociálních forem a podnítí masy k větším činům.

Libertární průmyslové organizace a družstva však nejsou jedinými prostředníky ve vzájemné hře složitých stránek sociálního života. Jsou tu kulturní síly, které – byť úzce spjaté s hospodářskou činností – mají přece své vlastní úkoly. V Rusku se komunistický stát stal jediným rozhodčím o všech potřebách společenského organismu. Výsledkem byla, jak jsem již popsala, úplná kulturní stagnace a ochromení veškerého tvůrčího úsilí. Má-li se takovému debaklu v budoucnu předejít, musí si kulturní síly, ač zůstávají zakořeněny v hospodářské půdě, uchovat samostatný prostor a svobodu projevu.

⁴ Výrok pochází od Pierra-Josepha Proudhona (1809–1865), francouzského socialistického myslitele, autora spisu *Co je vlastnictví?* (1840) a prvního, kdo se sám nazval anarchistou; svobodu jako „matku, a nikoli dceru řádu“ označil mj. ve spisu *Solution du problème social* (Řešení sociální otázky, 1848). Zemřel 19. 1. 1865 v Passy u Paříže; od roku 1854, kdy prodělal choleru, se jeho zdraví už nikdy plně neobnovilo.

⁵ Syndikalismus (revoluční syndikalismus, z franc. *syndicat* – odborový svaz) – směr dělnického hnutí, který chtěl kapitalismus svrhnout generální stávkou a řízení výroby svěřit odborovým svazům; nejsilnější byl před první světovou válkou ve Francii (CGT). V anglosaském prostředí, zvláště v okruhu IWW, se příbuznému proudu říkalo industrialismus (průmyslový unionismus). Anarchosyndikalismus spojuje syndikalistickou taktiku s anarchistickým cílem společnosti bez státu.

Měřítkem způsobilosti ke kulturní práci by neměla být příslušnost k vládnoucí politické straně, nýbrž oddanost revoluci, znalosti, schopnosti a – především – tvůrčí puzení. V Rusku to bylo téměř od počátku Říjnové revoluce znemožněno násilným oddělením inteligence od mas. Je pravda, že prvním viníkem tu byla inteligence, zvláště technická inteligence, která v Rusku – stejně jako v jiných zemích – houževnatě visela na šosech buržoazie. Tento živel, neschopný pochopit význam revolučních událostí, se snažil zadržet příliv hromadnou sabotáží. V Rusku však byla i jiná inteligence – inteligence se slavnou revoluční minulostí sto let dlouhou. Tato část inteligence zůstala věrná lidu, ačkoli nemohla bez výhrad přijmout novou diktaturu. Osudnou chybou bolševiků bylo, že mezi oběma živly nerozlišovali. Na sabotáž odpověděli hromadným terorem proti inteligenci jako třídě a zahájili kampaň nenávisti, ještě intenzivnější než pronásledování samotné buržoazie – metodu, která vytvořila propast mezi inteligencí a proletariátem a postavila hráz budovatelské práci.

Lenin první poznal tuto zločinnou chybu. Upozornil, že bylo velkým omylem vést dělníky k přesvědčení, že mohou vybudovat průmysl a věnovat se kulturní práci bez pomoci a spolupráce inteligence. Proletariát neměl pro tento úkol ani znalosti, ani průpravu a inteligenci bylo nutné znovu dosadit do vedení průmyslového života. Poznání jedné chyby však Lenina a jeho stranu nikdy neuchránilo od toho, aby se vzápětí nedopustili jiné. Technická inteligence byla povolána zpět za podmínek, které k nepřátelství vůči režimu přidaly ještě rozklad.

Zatímco dělníci dál hladověli, inženýři, průmysloví odborníci a technici dostávali vysoké platy, zvláštní výsady a nejlepší přiděly. Stali se rozmazlenými zaměstnanci Státu a novými otrokáři mas. Masy, po léta krmené klamným učením, že k úspěšné revoluci jsou potřeba jen svaly a že produktivní je jen fyzická práce, a popuzené kampaní nenávisti, která z každého intelektuála dělala kontrarevolucionáře a spekulanta, se nedokázaly smířit s těmi, kterými je naučili pohrdat a jimž je naučili nedůvěřovat.

Rusko bohužel není jedinou zemí, kde tento proletářský postoj k inteligenci převládá. Všude hrají političtí demagogové na nevědomost mas, učí je, že vzdělání a kultura jsou buržoazní předsudky, že se dělníci bez nich obejdou a že jen oni sami jsou schopni přebudovat společnost. Ruská revoluce velmi jasně ukázala, že k dílu sociální obrody je nezbytný mozek i svaly. Duševní a fyzická práce jsou ve společenském organismu spjaty stejně úzce jako mozek a ruka v lidském těle. Jedno nemůže fungovat bez druhého.

Je pravda, že většina intelektuálů se pokládá za třídu oddělenou od dělníků a nadřazenou jim, ale sociální poměry všude rychle boří vysoký podstavec inteligence. Intelektuálové jsou nuceni vidět, že i oni jsou proletáři, a to na hospodářském pánovi ještě závislejší než manuální dělník. Na rozdíl od fyzického proletáře, který si může sebrat nářadí a vydat se do světa hledat změnu trpké situace, jsou duševní proletáři pevněji zakořeněni ve svém určitém společenském prostředí a nemohou tak snadno změnit své povolání či způsob života. Je proto nanejvýš důležité přivést dělníky k poznání rychlé proletarizace intelektuálů a společného pouta, které tím mezi nimi vzniká. Má-li si západní svět z Ruska vzít ponaučení, musí demagogické lichocením masám a slepé nepřátelství vůči inteligenci přestat. To však neznamená, že by pracující měli být zcela závislí na intelektuálním živlu. Naopak, masy se musejí hned teď začít připravovat a vybavovat pro velký úkol, který na ně revoluce vloží. Měly by si osvojit znalosti a technické dovednosti potřebné k řízení a vedení spleťtého mechanismu průmyslové a sociální struktury svých zemí. Ale i v nejlepším případě budou dělníci potřebovat spolupráci odborných a kulturních živlů. Tyto živly si zase musejí uvědomit, že jejich skutečné zájmy jsou totožné se zájmy mas. Kdyby se obě společenské síly naučily splynout v jeden harmonický celek, byly by tragické stránky ruské revoluce z velké části odstraněny. Nikdo by nebyl zastřelen proto, že „kdysi získal vzdělání“. Vědec, inženýr, odborník, badatel, vychovatel a tvůrčí umělec stejně jako tesař, strojník a ostatní – ti všichni jsou nedílnou součástí kolektivní síly, která má z revoluce učinit velkou budovatelku nové společenské stavby. Ne nenávist, nýbrž jednota; ne nepřátelství, nýbrž družnost; ne střílení, nýbrž soucit – to je ponaučení z velkého ruského debaklu pro inteligenci stejně jako pro dělníky. Všichni se musí naučit vážit si vzájemné pomoci a libertární spolupráce. Každý však musí zároveň mít možnost zůstat nezávislý ve své vlastní oblasti a v souladu s tím nejlepším, co může dát společnosti. Jen tak se budou produktivní

práce i výchovné a kulturní úsilí projevovat ve stále nových a bohatších podobách. To je pro mne všeobíjající a životně důležité mravní ponaučení ruské revoluce.

IV

Na předchozích stránkách jsem se pokusila ukázat, proč bolševické zásady, metody a taktika selhaly a že podobné zásady a metody, uplatněné v kterékoli jiné zemi, i v zemi s nejvyšším průmyslovým rozvojem, musí rovněž selhat. Dále jsem ukázala, že neselhal jen bolševismus, ale marxismus sám. To znamená, že zkušenost ruské revoluce prokázala bankrot IDEJE STÁTU, *autoritářského principu*. Kdybych měla celou svou argumentaci shrnout do jediné věty, řekla bych: Vrozenou tendencí Státu je soustřeďovat, zužovat a monopolizovat veškerou společenskou činnost; povahou revoluce je naopak růst, rozšiřovat se a šířit se ve stále širších kruzích. Jinými slovy, Stát je institucionální a statický; revoluce je plynulá, dynamická. Tyto dvě tendence jsou neslučitelné a navzájem se ničí. Idea Státu zabila ruskou revoluci a musí mít stejný výsledek i ve všech ostatních revolucích, *nezvítězí-li libertární idea*.

Já však jdu mnohem dál. Nejsou to jen bolševismus, marxismus a kult vlády, co je osudné revoluci stejně jako veškerému životnímu lidskému pokroku. Hlavní příčina porážky ruské revoluce leží mnohem hlouběji. Je třeba ji hledat v celém socialistickém pojetí revoluce samé.

Převládající, téměř všeobecná představa o revoluci – zvláště socialistická představa – je, že revoluce je násilnou změnou sociálních poměrů, jejímž prostřednictvím jedna společenská třída, dělnická třída, získá nadvládu nad jinou třídou, třídou kapitalistů. Je to pojetí čistě fyzické změny, a jako takové zahrnuje jen politické přestavování kulis a institucionální přeskupení. Buržoazní diktaturu nahradí „diktatura proletariátu“ – nebo diktatura jeho „předvoje“, komunistické strany; Lenin usedne na místo Romanovců, carský kabinet je přejmenován na Radu lidových komisařů, Trockij je jmenován ministrem války a z dělníka se stane vojenský generální guvernér Moskvy. To je v podstatě bolševické pojetí revoluce, jak bylo převedeno do skutečné praxe. A s několika drobnými obměnami je to i představa o revoluci, kterou zastávají všechny ostatní socialistické strany.

Toto pojetí je vnitřně a osudně mylné. Revoluce je sice násilný proces. Má-li však vyústit jen ve změnu diktatury, v přeskupení jmen a politických osobností, pak sotva stojí za to. Rozhodně nestojí za všech ten zápas a oběti, za ohromné ztráty na lidských životech a kulturních hodnotách, které jsou následkem každé revoluce. I kdyby taková revoluce přinesla větší společenský blahobyt (což se v Rusku nestalo), ani pak by nestála za tu strašnou cenu, která se za ni platí: pouhého zlepšení lze dosáhnout i bez krvavé revoluce. Skutečným cílem a smyslem revoluce, jak ji chápu já, nejsou paliativa či reformy.

Podle mého názoru – tisíckrát posíleného ruskou zkušeností – je velkým posláním revoluce, Sociální revoluce, *zásadní přehodnocení hodnot*.⁶ Přehodnocení nejen hodnot sociálních, ale i lidských. Lidské hodnoty mají dokonce přednost, protože jsou základem všech hodnot sociálních. Naše instituce a poměry spočívají na hluboce zakořeněných idejích. Změnit tyto poměry a zároveň ponechat nedotčeny ideje a hodnoty, z nichž vyrůstají, znamená jen povrchní přeměnu, která nemůže být trvalá ani přinést skutečné zlepšení. Je to změna pouze formy, nikoli podstaty, jak tak tragicky dokázalo Rusko.

Velkým nezdarem a zároveň velkou tragédií ruské revoluce je, že se (pod vedením vládnoucí politické strany) pokusila změnit jen instituce a poměry, zatímco lidské a sociální hodnoty, o něž v revoluci šlo, zcela pominula. Ba co hůř, komunistický stát se ve své šílené vášni po moci dokonce snažil posílit a prohloubit právě ty ideje a představy, které revoluce přišla zničit. Podporoval a povzbuzoval všechny nejhorší protisociální vlastnosti a soustavně ničil již probuzené pojetí nových revolučních hodnot. Smysl pro spravedlnost a rovnost, lásku ke svobodě a k lidskému bratrství – tyto základy skutečné obrody společnosti – komunistický stát potlačoval až k vyhlazení. Instinktivní lidský cit pro spravedlivost byl cejchován jako slabošská sentimentalita; lidská důstojnost a svoboda se staly buržoazní pověrrou; posvátnost života, která je samou podstatou sociální přestavby, byla odsouzena jako nerevoluční, téměř

⁶ Patrně narážka na „přehodnocení všech hodnot“ (*Umwertung aller Werte*), ústřední pojem pozdní filozofie Friedricha Nietzscheho (1844–1900), jehož myšlenky autorka obdivovala; pod tímto titulem chystal Nietzsche rozsáhlé dílo, které nedokončil. V lednu 1889 se v Turíně duševně zhroutil; zemřel 25. 8. 1900 ve Výmaru na mrtvici po zápalu plic.

kontrarevoluční. Toto strašlivé zvrácení základních hodnot neslo v sobě zárodek zkázy. S pojetím, že revoluce je jen prostředkem k získání politické moci, bylo nevyhnutelné, že všechny revoluční hodnoty budou podřízeny potřebám socialistického státu; ba co víc, že budou zneužity k upevnění nově nabyté vládní moci. „Státní zájem“, maskovaný jako „zájem Revoluce a Lidu“, se stal jediným měřítkem jednání, a dokonce i cítění. Násilí, tragická nevyhnutelnost revolučních převratů, se stalo zavedeným zvykem, návykem, a brzy bylo dosazeno na trůn jako nejmocnější a „ideální“ instituce. Což sám Zinovjev nesvatořečil Dzeržinského,⁷ šéfa krvavé Čeky, jako „světce revoluce“? Což Stát neprokázal největší veřejné pocty Urickému,⁸ zakladateli a sadistickému náčelníkovi petrohradské Čeky?

Toto zvrácení etických hodnot brzy vykrytalizovalo ve všeovládající heslo komunistické strany: Účel světí všechny prostředky. Podobně si toto heslo v minulosti osvojily inkvizice a jezuité a podřídili mu veškerou mravnost. Pomstilo se na jezuitěch stejně jako na ruské revoluci. V patách tohoto hesla následovaly lež, klam, pokrytectví a zrada, vražda, otevřená i tajná. Pro badatele v oboru sociální psychologie by mělo být nanejvýš zajímavé, že dvě hnutí, tak vzdálená časem i idejemi jako jezuitství a bolševismus, *dospěla k přesně obdobným výsledkům* při rozvíjení zásady, že účel světí všechny prostředky. Tato historická paralela, dosud téměř zcela přehlížená, obsahuje nanejvýš důležité ponaučení pro všechny příští revoluce i pro celou budoucnost lidstva.

Není většího omylu než víra, že cíle a záměry jsou jedna věc, kdežto metody a taktika věc jiná. Toto pojetí je mocnou hrozbou sociální obrodě. Veškerá lidská zkušenost učí, že metody a prostředky nelze oddělit od konečného cíle. Užité prostředky se zvykem jednotlivce a společenskou praxí stávají nedílnou součástí konečného záměru; ovlivňují jej, pozměňují, a cíle a prostředky se nakonec stanou totožnými. Ode dne svého příjezdu do Ruska jsem to cítila, nejprve nejasně, pak stále vědoměji a zřetelněji. Velké a inspirující cíle revoluce byly metodami vládnoucí politické moci tak zastřeny a zatemněny, že bylo těžké rozeznat, co je dočasným prostředkem a co konečným cílem. Psychologicky i sociálně prostředky nutně ovlivňují a mění cíle. Celé dějiny lidstva jsou nepřetržitým důkazem zásady, že zbavit své metody etických pojmů znamená klesnout do hlubin naprosté demoralizace. V tom spočívá skutečná tragédie bolševické filozofie, jak byla uplatněna na ruskou revoluci. Kéž toto ponaučení nevyjde nadarmo.

Žádná revoluce nemůže nikdy uspět jako činitel osvobození, nejsou-li Prostředky užité k jejímu prosazení duchem a směřováním totožné s Cíli, jichž má být dosaženo. Revoluce je popřením toho, co existuje, násilným protestem proti nelidskosti člověka k člověku s tisíci a jedním otroctvím, která s sebou nese. Je ničitelkou vládnoucích hodnot, na nichž nevědomost a brutalita vybudovaly složitou soustavu nespravedlnosti, útlatu a křivdy. Je zvěstovatelkou Nových hodnot, která uvádí přeměnu základních vztahů člověka k člověku a člověka ke společnosti. Není pouhou reformátorkou, která záplatuje některá sociální zla; není pouhou měnitelkou forem a institucí; není jen přerozdělovatelkou společenského blahobytu. Je tím vším, a přece víc, mnohem víc. Je především a hlavně Přehodnotitelkou, nositelkou *nových* hodnot. Je velkou Učitelkou Nové etiky, která vdechuje člověku nové pojetí života a jeho projevů ve společenských vztazích. Je duševní a duchovní obroditelkou.

Jejím prvním etickým příkazem je totožnost užitých prostředků a sledovaných cílů. Konečným cílem veškeré revoluční sociální změny je nastolit posvátnost lidského života, důstojnost člověka, právo každé lidské bytosti na svobodu a blahobyt. Není-li toto podstatným cílem revoluce, neměly by násilné sociální změny žádné ospravedlnění. Neboť *vnější* sociální změny lze uskutečnit – a také byly uskutečněny – normálními procesy evoluce. Revoluce naopak neznamená pouhou *vnější* změnu, nýbrž *vnitřní*, základní, zásadní změnu. Tato vnitřní změna pojmů a idejí, pronikající stále širšími společenskými vrstvami, vrcholí nakonec v násilném převratu, kterému se říká revoluce. Má tento

⁷ Felix Edmundovič Dzeržinskij (1877–1926), revolucionář z polské šlechtické rodiny, od prosince 1917 předseda Čeky a jejích nástupnických organizací GPU a OGPU, zároveň mj. lidový komisař vnitra (1919–1923) a dopravy (1921–1924) a od roku 1924 předseda Nejvyšší rady národního hospodářství. Zemřel 20. 7. 1926 v Moskvě na srdeční záchvat, krátce po dvouhodinovém projevu na plénu ústředního výboru strany, v němž útočil na opozici kolem Trockého, Zinovjeva a Kameněva.

⁸ Mojsej Solomonovič Urickij (1873–1918), bolševik, od roku 1918 předseda petrohradské Čeky. Dne 30. 8. 1918 ho před sídlem petrohradské Čeky zastřelil mladý junker Leonid Kannegiser, aby pomstil popravu svého přítele. Urickij byl se všemi poctami pohřben 2. 9. 1918 na Marsově poli.

vrchol zvrátit proces přehodnocování, obrátit se proti němu, zradit jej? To se stalo v Rusku. Revoluce sama musí naopak urychlovat a podporovat proces, jehož je souhrnným výrazem; jejím hlavním posláním je dodávat mu inspiraci, vynášet jej do větších výšin, poskytovat mu co nejplnější prostor k projevu. Jen tak zůstane revoluce věrná sama sobě.

V praxi to znamená, že období vlastní revoluce, takzvané přechodné stadium, musí být úvodem, předehtou k novým sociálním poměrům. Je prahem k Novému životu, k novému Domu člověka a lidstva. Jako takové musí být nesené duchem nového života, v souladu s budováním nové stavby.

Dnešek je rodičem zítřka. Přítomnost vrhá svůj stín daleko do budoucnosti. To je zákon života, jednotlivého i společenského. Revoluce, která se zbaví etických hodnot, tím klade základ nespravedlnosti, klamu a útlu pro budoucí společnost. *Prostředky* užitá k *přípravě* budoucnosti se stávají jejím *základním kamenem*. Svědectvím je tragický stav Ruska. Metody státní centralizace ochromily individuální iniciativu a úsilí; tyranie diktatury zastrašila lid do otrocké poslušnosti a téměř uhasila oheň svobody; organizovaný terorismus zkazil a zbrutlizoval masy a udusil každou idealistickou snahu; institucionalizovaná vražda znehodnotila lidský život a veškerý smysl pro důstojnost člověka a hodnotu života byl vymýcen; donucení na každém kroku učinilo úsilí trpkým, práci trestem, proměnilo celou existenci v soustavu vzájemného klamu a znovu probudilo nejnížší a nejbrutálnější lidské pudy. Smutné dědictví pro začátek nového života ve svobodě a bratrství.

Nelze dost zdůraznit, že revoluce je marná, není-li inspirována svým konečným ideálem. Revoluční metody musí být v souladu s revolučními cíli. *Prostředky* užitá k prosazení revoluce musí být v harmonii s jejími záměry. Zkrátka etické hodnoty, které má revoluce nastolit v nové společnosti, musí *začít* už s revoluční činností takzvaného přechodného období. To může sloužit jako skutečný a spolehlivý most k lepšímu životu jen tehdy, je-li postaveno z téhož materiálu jako život, jehož má být dosaženo. Revoluce je zrcadlem příštího dne; je dítětem, z něhož má vyrůst Člověk zítřka.

KONEC